

M E D D O B J E

Splošnokulturna revija

Letnik XIX

1 9 8 3

Št. 3-4

IZDAJA SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

GLAVNI UREDNIK FRANCE PAPEŽ. ČLANI UREDNIŠKEGA KONZORCIJA: ALOJZIJ KUKOVICA, MIRKO GOGALA IN JURE VOMBERGAR (KOT VODJE FILOZOFŠKEGA, TEOLOŠKEGA IN LIKOVNEGA ODSEKA), TINE DEBELJAK, LADISLAV LENČEK TER ANDREJ ROT, KI ODGOVARJA ZA REVIJO PRED OBLASTMI.

Načrt za avitek: arh. Jure Vombergar.

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE, RAMON L. FALCON 4158, 1407 BUENOS AIRES.
ARGENTINA

Revija izhaja štirikrat na leto. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji. Spisi s psevdonimom se objavijo le, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 117. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan v aprilu 1984.

Tisk tiskarne Editorial Baraga, Colón 2544, Rem. de Escalada, Bs. Aires, Argentina.

Editor responsable: Andres J. Rot.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 1407500.

Esta publicación se terminó de imprimir en el mes de octubre de 1983, en los Talleres Gráficos Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

CORREO
ARGENTINO
1407

CONCESION 7806

TARIFA REDUCIDA

Slikar
Luka Kramolc

AKVARELI

Lastni portret - Akvarel 1981

Lastni portret - Akvarel 81

Zima, Ontario - Akvarel 81

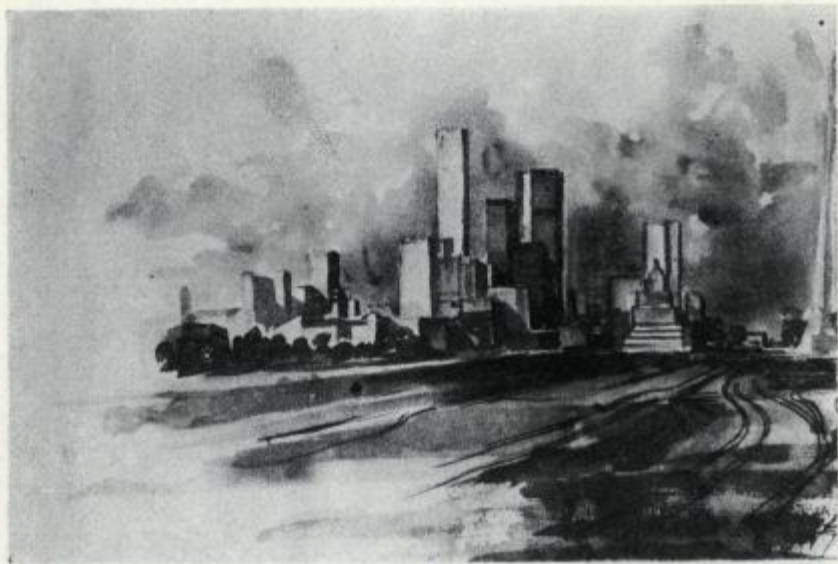

Life Guard, Toronto - Akvarel, 1982

Indijanci, Arizona - Akvarel, 1981

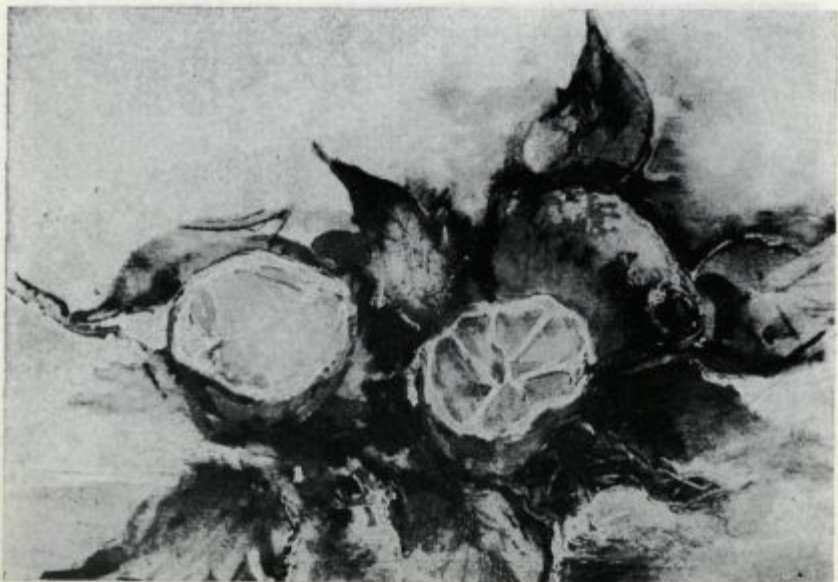

Toronto II - Akvarel

Limone - Akvarel

EL OCIO Y EL EXILIO

No ofrece dudas que el éxito de la presente publicación y la fecunda existencia del exiliado se deben al hecho de saber reflejar y esclarecer los grandes problemas de su propio tiempo y situación. Su dinamismo debe duplicarse considerando el escaso margen que deja a cualquier hombre la voracidad de la sociedad en que vivimos. Sin embargo, la riqueza del trabajo depende del ocio, como la combustión del hogar lo está de la columna de aire de la chimenea.

La abundante actividad exteriorizada y la febril necesidad de interpretar los períodos de transición —de un permanente 'entresiglo'— en el que se juegan dramáticamente los destinos humanos, pueden llegar a esterilizar la ya difícil condición del exiliado.

El trabajo y el ocio conforman una realidad indiferenciable. El ocio es una nueva postura para abarcar el panorama. Es un ademán para restablecer el equilibrio que se debilita. Es una exigencia de la naturaleza para la salud espiritual. El ocio es espontaneidad, es desinterés, es zafarse del engranaje social que nos impone deshumanizadas y prolongadas jornadas.

Considerar que la felicidad es una cantidad, una caja repleta, es sucumbir a la propia vanidad y ambiciones. El quehacer propio del exiliado y su necesidad de atestiguar la prepotencia que decreta el exilio de aquellos que cometen el delito de pensar, parece cuantitativo: lanza al mundo su palabra desafiante y testimonial, y ni en la saturación parece que se fatigara su apremio.

El ocio da forma a la palabra, no por su contenido. Su vacuidad es una virtud aplacadora que está en los labios del que perdió el tiempo mirando un amanecer o recogiendo un instante a la caída de la tarde.

TRIJE LJUDJE

(Spominu dragega Fr. Gr. Kelley-ja iz kanadske Fort Thunderbolt. Nekam hitro ga je Gospod poklical k sebi.)

I.

Nekateri, in najbrž tudi prenekateri, se ne morejo vživeti v dogodke, ki niso zemljepisno-časovno natančno projicirani. Razumem jih, posebno ko gre za dogodke, ki se odigravajo v sedanosti, a vendar tako, da jih oblikuje to, kar imenujemo preteklost, zamotano preteklost. Tudi kar zadeva pričujočo dogodivščino, hočem biti kar se da natančen, kolikor mi to okoliščine dopuščajo. Gre namreč za triinšestdeset stopinj severne širine v tkzv. Severozahodnem Ozemlju Kanade, pozno popoldne štiriindvajsetega decembra in čigar mrak imenujemo Sveti večer – po treznem razsodilu teh zadnjih petnajst stoletij. Tukaj se na videz nikakor ne loči od drugih, v večer se prelivajočih popoldnevov v vrsti let po drugi svetovni vojni. Tudi danes pokriva nepregledne tisoče kvadratnih kilometrov, ki jim pravimo Mackenzie-jeva Upravna Enota, tako močan sneg, da se zdi, da se je ves svet pogreznil v potop snega, iz katerega vodi le zamrzla reka Mackenzie kot zadnji zanesljivi kažipot od severa na jug in jugovzhod.

Pravijo, da je kanadski sever ena sama tihota, a to ni res. Zora in dan, popoldne in večer govorijo vsak na svoj način, na katera se je treba navaditi. Najbrž ni nobenemu bitju biti dobro brez besede. Tudi danes napoveduje severnik vzdolž struge nadaljnje padanje temperature pod ničlo; njegovo občasno sopihanje izdaja nabiranje moči za snežni vihar. Vsakokrat, ko si takorekoč očisti grlo in se zrak umiri, se vanj od nekje pomešajo turbni volčji glasovi. In tem močnejši vonji dima, čim bolj se kdo bliža komaj zapadnemu struginemu ovinku; tudi vonji dima se razlikujejo; Ta vonj pa daje slutiti prijetno in varno goreča drva in še tako čudnemu popotniku gostoljubnost – po prastarem, nenapisanem in železnem zakonu severne divjine.

V zmeraj medlejši svetlobi se tudi, kljub dimu, v sneg pogreznjena koča komaj odraža od griča s preveso, na katero se spretno naslanja. Šele ko naenkrat bela svetloba osivi v mrak, se skozi okensko špranjo nasmehne luč. Veter narašča. Niti ene podgane ni na ogled; v neštevilnih odprtinah na videz klene površine str-

mijo proti severu; po pravici povedano, bojijo se. Le notranjost preproste kože preveva neke vrste tiho zadovoljstvo, sestavljeno iz krepko sklenjenih brunastih sten, lepo očiščene oljenke s stropa, vonj po pečenih ribah in gnjati in ob mizi stoječi, v pripravljane večerje zatopljeni Matej Okorn, bolje znan kot Matt O'Corn, kakor si ga lahko polneje predstavljajo angleško govoreči ljudje Amerike. Na robu mize stoji iz ribjih kosti sestavljeno drobno božično „drevesce“, z zvezdico iz konzervne pločevine na vrhu. Po vsem videzu so Mattove kretnje osredotočene na pravilno rezanje trdega krompirja, za kar je sredi zime v divjini na razpolago ogromna količina časa. A Mattove misli so tisoč milj na jugu, za pet let odmaknjenem v preteklost, na tisto dolgo cesto, ki veže razkošni Seattle in ne tako bogato predmestje med griče potisnjenega Spokane.

II.

Za tisti Sveti večer si je bil lahko privoščil vrnitev domov. Ljubil je hojo, ki pomaga uravnati vse stvari v pravo perspektivo. Ker je hotel peš domov, je bil zgodaj popoldne zapustil urad pogrebnega zavoda Broadsten. V prsnem žepu so ga v decembrski megli grelji dolarji; sedemdeset jih je bil namenil mami, sedemdeset očetu Mateju Okornu starejšemu. Lahko bi jima dal za Božič več, ogromno več, a to bi vzbudilo sum, posebno očetu: odkod neki toliko plače prva leta službe pri pogrebnem zavodu? Še pred dobrim poldrugim letom je moral trdo delati pri bencinski črpalki ob glavni cesti v Seattle... potem so ga najeli ljudje, ki jim je bil večkrat postregel z bencinom in ki jim je najbrž nekaj v njegovem vedenju ugajalo. Pozneje je čul, da so jih ljudje imenovali „podzemeljske elemente“; toda njemu so se izkazali dobre. Zahtevali so le „nobenih osebnih vprašanj“ ter udeležbo pri enem ali dveh mesečnih „resničnih“ pogrebih (u! s tistim šminkanjem mrličev) in – prevažanje krst v poznih nočnih urah ali zgodnjih jutranjih – „kakor potreba nanese“ –, po navadi s pomočnikoma, ki sta se potem s krsto podala v umetno zračeno podzemsko dvorano, on pa je bedel v pritlični sobi do začetka prvih uradnih ur. Zdaj je že pol leta vedel, da so bili v krstah ne le pravi mrlič – „razni nezaželjeni ljudje“, mu je bil zaupal skoraj gluhi Lu Mitch – ampak tudi bankovci. Pred tremi mesci sta se opolnoči pomočnika v podzemski dvorani sprla in eden njunih revolverskih strelav je zadel električni živec cele hiše; odpravil se je z žepno svetilko poizvedovat (in popraviti, kar se da – njegovo praktičnost so vsi cenili) in tako je poleg enega mrtvega in enega težko ranjenega pomočnika odkril krsto s predali, polnimi bankovcev. Ko je potem telefoniral „predsedniku“ Broadstenu o zadevi, so bile tega prve besede: „Ali vam ta rutinska nezgoda nalaga vprašanja?“ Mattov

„Ne, gospod Broadsten“ v kar se da brezbarvnem glasu mu je še isti dan omogočil povišanje plače.

Vendar hoče nekoč vsaj nekaj namigniti materi, rojeni Kanadčanki; velik smisel ima za izkoriščanje prilik; kot bivša natakarica ga bo prav razumela; saj opravlja le podrejeno službo; če bi njega ne bilo, bi kdo drug lahko opravljal isto delo takorekoč enako mehanično. Njegov „zaupanje vzbujajoči obraz“ – tudi to mu je bil zaupal Lu Mitch; rekel mu je bil, da je „reklama na dveh nogah“ – je eden izmed mnogih. Razen tega sta z materjo rojena v Novem svetu, kjer je denarju skoraj vse na razpolago, siromaštvu pa je še svoboda v oviro. Toda očetu se zdijo stvari drugačne. „Poštenost siromaka je bogastvo, sin“, mu je bil tolikrat zagotavljal v svoji okorni angleščini. Saj očeta lahko do neke mere razume. V Starem svetu Slovencev se je bil z mladostnim zanosom pridružil protikomunistični borbi za dosego svobodne bodočnosti; ujetega in v hipu obsojenega na smrt je rešil beg s skokom čez zaporno žico, pri čemer ga je zadela krogla v hrbtno mišico; s pomočjo dobrih ljudi je dosegel zdravje in Ameriko; povsod je brez ovinkov priznal, da je še zmeraj proti komunizmu in da si to šteje celo v čast. Pri petinštiridesetih letih življenja se mu je zdaj stara rana na hrbtu zagrizla v sistem, da kot računovodja ni mogel več sedeti pri mizi. Moral se je zadovoljiti s službo nočnega paznika, a vendar je ostal veder. Z materjo sta ga tihoma občudovala.

Toda njemu, Mattu, se je bila ponudila edinstvena prilika. „Edinstvena!“ skoraj na glas izreče, ko jo zavije v obcestno gostišče; hvoja in oster, z meglo nasičen zrak poznega decembra sta vplivna prepričevalca pred neonsko osvetljenim jedilnikom.

Med vročo kavo in sandviči (kako teknejo, ko si lačen) opazuje skozi okno promet na veliki cesti pred gostiščem. Avtomobili imajo prižgane luči. In kako hitijo, da ujamejo še zadnje ure pred Božičem. Le pogrebne mu zavodu se ne mudi, se nasmehne. Enajst je. Glen Millerjevo „Biserno ogrlico“ prekinejo novice; najprej o stanju dolarja na svetovni borzi; o vojni nekje daleč v Aziji; o lakoti spet nekje daleč v Afriki; potem o tem, kar se zdi važnega; in nazadnje poročilo in prošnja policije v bližnjem Spokane: da ji meščani in državljani pomagajo izslediti neznanega roparja ali neznane roparje, ki so snoči pri vlomu v draguljarno Philip Bros s strelom v hrbet ubili nočnega paznika Matthew Okorna. Poročevalec ponovi.

V Mattu se zruši svet. Ne glasno, a vendar s takšno silo, da mu panika stisne grlo in omrtviči ude. Megla se zgosti. Toda v njej mu spomin kakor iz velike daljave ponavlja materine besede: „Panika je tvoj največji sovražnik!“ Kot natakarica je bila vlekla blagajno iz goreče restavracije. Vendar v njegovem primeru ni

dvoma. Dvanajst ur je tega, kar je bil pomagal nositi težko krsto v podzemsko dvorano, kjer naj počiva do naslednje polnoči. Eden izmed pomočnikov se je bil pošalil, da je v krsti najbrž sam Santa Claus, ker je tako težka... Po krsto so bili šli tja do srede mesta, kamor so jo bili prepeljali „od one strani mesta“, kot ljudje imenujejo zgornji, bogati del z nasadi v smeri Montana; tja se je vsak večer odpravljajl oče, nočni paznik v draguljarni. Na svetu je le en sam Matthew Okorn, njegov oče. Je? Bil je – ker ga ni več. Moral je pasti, ker bi si sicer določeni ljudje – njegovi lastni delodajalci – ne mogli prilastiti zaželenega bogastva.

V nekaj urah je lahko na policiji, toda – kdo pomaga ovdoveli materi, če ga zapro? Ena izmed teh cest iz Spokane vodi na sever v gore in v Kanado. Prebil se bo. Če ostane, ga ali zapro zaradi tega, kar je bil pomagal uresničiti; ali pa ga ubijejo zaradi tega, kar mora zdaj storiti. Zaradi očeta. Kakor da je spomin prevzel del organizma, da izvede potrebna dejanja – vstane (plačal je bil že v začetku), stopi v telefonsko celico v ozadju in s tresočimi prsti išče po imeniku. Kava mu pomaga misliti. V slušalko govori skoraj pretiho, tako da ga mora telefonistka na oni strani opozoriti na nekoliko glasnejše govorjenje: jasno, da bo takoj obvestila pristojne organe; ne, ni mu treba izdati svojega imena; pravilno je razumela ime pogrebnege zavoda in tudi to, da je treba iti v podzemsko dvorano, kjer se v krsti – ali pa v eni izmed krst – skriva snočnji rop.

III.

Pet let je bilo treba za to kočo na severu, tisoč milj od domačega Spokane v predbožični megli. Pet let, a po količini gorja deset let. Večkrat se mu je zdelo, da mora umreti zaradi grenkobe ločitve od matere. Čudno – zaradi očeta ga ni skrbelo; na dnu srca, kjer se je držal Kristusa, je čutil, da je Kristus ostal očetu zvest do konca. Polagoma se je žgoča grenkoba ločitve od matere umirila; morda tudi zato, ker se je moral neprestano učiti. Ni se hotel učiti, vsaj ne toliko, ker učenje boli; a narava in svet ljudi sta ga silila k učenju. Upal je tihoma, da mu bosta dovolila izjemno pot, ki ne boli in ki vodi k nedvomljivemu uspehu. Narava in svet ljudi pa sta ostala neizprosna. Na Mattovih prstih, ki režejo krompir, je velika brazgotina; in nakje na hrbtu v višini reber še ena; obe sta stari že tri leta, vendar tvorita – obenem z drugimi dragocenimi izkušnjami – neke vrste brezčasni del srca.

IV.

V Silver Camp-u visoko v gorah je bil zagledal dekle. Bila je v spremstvu očeta-rudarskega inženirja, in mu je z zvokom svojega smeha in z gibi svojega telesa vžgala srce, čeprav jo je dojemal

z vrha navoženih hlodov. V njem so oživele zgodbe rudarjev in prevoznikov o hišah z rdečimi lampioni v čudovitem Calgary. Naenkrat se mu je zdelo, da ga le Calgary v soboto zvečer lahko zadovolji. Z brezimeno množico je stopil v „točilnico-in-plesišče“, si kupil piva in žganja in začutil v sebi opajajočo, megleno moč. Z brezimno množico se je premaknil k sodom, ki so bili za ograjo plešišču, in pokimal našminkanemu dekletu, ki ga je bilo ves čas opazovalo. Zavrtela sta se, ali bolje rečeno, zaletavala sta se v enako nerodno se vrteče pare na ozkem prostoru. Vsaj dvakrat ga je prisilila, da sta pila: ona malce piva, on pa pivo in žganje. Pivo ji je vrnilo pravo rdečico – zazdela se mu je lepa. Potem mu je med plesom rekla „Pojdi z menoj“ in mu stisnila roko. Dal se je odvesti; pivo in žganje sta ga temeljito zameglila. Potegnila ga je na temačen hodnik s stopnicami nekam navzgor. Skozi meglo v možganih in skozi temo na hodniku je čutil divje veselje. Tedaj so ga v temi zgrabile neznane roke od zadaj, dekletova roka se mu je izmuznila, nekdo mu je hotel iztrgati denarnico pod pasom, kljub omotici se je hotel braniti, vsi njegovi prihranki so bili v denarnici, zadel je ob nekaj kakor rezilo, hotel se je otresti omotice in pritiska od zadaj, pa ga je nekaj zaskelelo in pahnilo v noč nezavesti.

Ob zori ga je našla policijska patrolja na konjih. Ko bi ne bilo izkušenih oči oficirja Gerarda Kelley-ja, ki je odkril komaj vidne kapljice krvi in jim sledil, bi se nikdar ne vrnil iz svoje noči. Ležal je za plotom železniškega skladišča, brez plašča, brez škornjev, brez denarnice, in v mlaki krvi, ki je čez noč zamrznila. Zabodljaj v hrbet se je za las izognil srcu. Kdorkoli se ga je nameraval iznebiti, je računal z usodno izgubo krvi in temperature. Toda Mattova prirojena žilavost in Kelley-jeva prijaznost sta mu v začasni bolniški sobi dr. Goldstein-a počasi vračala zdravje. Kelley ga je večkrat obiskal; med enim teh obiskov mu je rekel, da ga Matt močno spominja na mlajšega brata, ki je padel pri invaziji v Normandijo. Kelley mu je „posodil“ denar za nov začetek. In v tem je čutil Matt nenadomestljivo prijateljstva: Kelley ni dregal v preteklost; o sobotnem večeru ga je vprašal toliko, kolikor je bilo potrebno za službeno poročilo in za nadaljnjo preiskavo – Mattov primer je bil že tretji v poldrugem letu.

V gorah, ki nekam zviška gledajo na Dawson Creek, ga je enako mračen, star, redkobeseden traper naučil loviti divjačino s pastmi: deloma za jed in deloma za kožuhovino. Pobotala sta se, da bo Harry (imel je le eno ime) prejel dve tretjini izkupička – „zaradi pouka“ –, a Harry ga je zato še moral naučiti streljati s puško in revolverjem. Harry je bil dobre volje le, če je pil; takega ga je tih, rožnat večer zadela kap. Harry-ja je pokopal pod skalo in nanjo vrezal ime in križ. Zdelo se mu je, da se je tako

od Harry-ja najbolj dostojno poslovil. Ob grobu je snel klobuk, kot je bil videl tolikokrat očeta sneti klobuk; pokrižal se je z očetovimi slovenskimi besedami, ki so se mu priljubile zaradi skrivnostne odmaknjenosti, čeprav jih najbrž ni čisto pravilno izgovarjal; nadaljeval je z materinim Očenašem.

Bila je pomlad in klic divjih gosi v zraku ga je vlekel dalje na sever. Prodal je kožuhe dražje kot je upal – bilo je leto splošnega povpraševanja po njih – in del izkupička je dal poslati Gerardu Kelley-ju v Calgary, da poravna „stari dolg“. Z denarjem je poslal prošnjo, da Kelley naslovi priloženo pismo na vdovo Heleno Okorn v Spokane U.S.A. V pismu ji je dal vedeti, da je ves ta dolgi čas ni pozabil; da jo bo uvedel v podrobnosti, ko se bodo finančne in druge okoliščine še bolj izboljšale.

Potem jo je mahnil za divjimi gosmi še bolj na sever, o katerem se je šepetalo, da skriva zlato za tiste, ki so pripravljene tvegati. Steze so se izmikale v vedno višje in vedno bolj divje predele. Tu se je srečal z medvedko in mladičem. Steza je bila preozka za dva; mladič ga je zvedavo motril z materinega hrbtna, mati pa se je vzpela in negibno čakala njegov gib. Ni je hotel ubiti. Kar se da tiho se je začel ritensko umikati, ne da bi nehal motriti medvedkinih oči; s svojimi očmi ji je hotel posredovati svoj namen. Naenkrat mu je zmanjkalo tal, da se je zakotalil po strmem pobočju v globino. Znašel se je v ledenem potoku, iz katerega se je sicer izvlekel kar se da hitro, čeprav so ga bolele vse kosti, a stara rana zbodljaja na hrbtu se mu je odprla. Oko mu je ujelo pod bršljanom skrito stezo vzdolž potoka – zaradi skeleče rane se ni mogel zravnavati in se je moral plaziti.

Moral je nekam, da si napravi ogenj, se ogreje in odpočije. Po vseh štirih se je pomikal vzdolž potoka in od časa do časa prisluhnil, toda o medvedki ni bilo ne sluha ne duha. Moral je najti kakšno vdolbino, da si napravi večerjo; svetloba se je začela umikati.

Med zmeraj daljšimi sencami je odkril preperelo kolibo.

S podvojeno previdnostjo se je plazil bliže. Zaklical je, a klic mu je prinesel prazen odmev. Od strani je vrgel kamen v okno, pokrito s kožo in iz notranjosti mu je odgovoril šum kakor plazeče se živali. Moral je v kočo. S puškinim kopitom je odpahnil duri, ki so takorekoč visele na podbojih, in čakal; in ko so se mu oči navadile na temo, je zagledal od stropa visečo vrečo zrnja, ki je bila povzročila tisti čudni šum ob dotiku z vrženim kamnom. Iz srede izbe se mu je zarežala lobanja pri mizi sedečega okostenjaka.

Pekoča rana na hrbtu in bolečina v kretanju sta mu premagali zadnje pomisleke. Zvlekel je mrliča, ki se mu je skoraj sesul v

rokah, v najbolj oddaljen kot in ga pokrili; ni si ga upal pustiti zunaj, da ne privabi živali. Spomnil se je govornice, ki jo je bil nekoč preslišal: o divjanju nalezljivih indijanskih ošpic na severu, navadno smrtnosnih brez pomoči zdravnika ali zdravil. A moral je ostati v koči, ker se ga je lotevala mrzlica. Z njo in z mrličem in s šumom dežja na streho je prebil naslednje dni; včasih se mu je zdelo, da se mu je mrlič režal izpod kože z mrzlo nečloveškostjo, ker ga je bil z njo odstranil iz sveta živih. Ko si je opomogel, je čutil, da si je opomogel tudi od neutemeljenih strašljivih pričakovanj. Preden je mrliča pokopal, si je ogledal lobanjo in kosti, pokrite z lisami; ni jih mogel brati, ni jih razumel. Svojo skrivnost so zagreble v grob za kočo. V eni izmed zarjavelih pločevinastih škatelj na polici je našel zrnca čistega zlata.

V zgornjem delu potoka nad grobom za kočo je odkril še več zlata; tu ga je bil po vsej verjetnosti pral tudi človek-okostenjak; pod mizo je ležala pralna rešeta. Toda zlata ni bilo dosti. Zmeraj ostrejši veter ga je – nekako prijateljsko – priganjal na pot v doline; Matt je zaokrožil nasvet v „doline više na severu“. Vsaj dokler potoki ne zamrznejo; tu in tam je v njih našel zlato; ne dovolj, da bi ga priklenilo na eno samo mesto za zimo; vendar dovolj, da ga je upanje na več gnalo naprej. Temperatura pod ničlo ga je končno prisilila v doline, ki so se vse, več ali manj vijugasto, podajale k reki Mackenzie. Na enem izmed njenih ovinkov si je postavil brunast dom za peto zimo od doma. Življenje z naravo v gorski višini ga je utrdilo; ne ramena ne hrbet ga nista bolela, ko je vihtel sekuro za bruna in za čoln; dokler se je lahko gibal, je hotel daleč proč od koče, da zabriše sledove za seboj.

V gozdovih, na reki in v daljavi, kjer se zbirajo vetrovi, se je poslavljala jesen s svetlorjavim nasmeškom. Dobro je hotel založiti kočo za zimo in skrbno je tudi nastavljal pasti.

Na enem teh pohodov iz koče se je srečal z okrajno policijsko patroljo, ki mu je med drugim povedala, da je Gerard Kelley bil premeščen prav pred kratkim v okraj zgornje Mackenzie, kake tri dni konjske ježe od njegove koče. Matt je vodjo patrolje naprosil, da izroči Kelley-ju osebno povabilo za obisk „katerikoli dan v letu, posebno pa pozimi“; naj se počuti kot doma tudi v njegovi odsotnosti.

Sklenil je, da bo Kelley-ja povprašal, ali je vrnitev v Spokane dovolj varna, po vsem tem, kar se mu je bilo pred petimi leti zapletlo v življenje – natanko mu je hotel vse razložiti. In tudi to, da se bavi z mislijo, da nekoč pokliče mater k sebi v Kanado; tu mu bo lažje zanj skrbeti.

krat mislil. Tam, kjer se je v srcu naslanjal na Kristusa – na dnu srca ali na vrhu srca, sam ni vedel prav –, se mu je zdelo, da se je ta dragocena, nevidna vez po onem dogodku v Calgary zrahljala. Med boleznijo v zatohli dr. Goldstein-ovi sobici je prvič našel dovolj časa za razmišljanje. Nekaj ni bilo prav tudi na njegovi strani; in za to mu je bilo žal, je sramežljivo priznal pred Kristusom. Mir srčne moči se mu je vrnil s spoznanjem. Bil je neizmerno hvaležen. S slepim zaupanjem je Kristusu priporočil mater. Po srečanju s patrujijo se mu je celo zamrzli dež dobrodošlo prilregel.

V.

Pet let. Zrezan krompir vrže v veselo žuboreči kotel. Nekaj kakor žvenket pasje vprege v snegu od nekod zazveni. Matt skuša razčleniti zvok in smer, toda rastoča burja zunaj mu s svojim piskanjem pod s kožo prevlečeno okensko špranjo vse pokvari. Burja včasih nosi glasove od strašno daleč proč. Za Sveti večer si je bil prihranil konzervo breskev pod posteljo za kožuhovim zagrinjalom, ki mu je s stropa viseče delalo v kotu „spalnico“. Nad posteljo so za zagrinjalom viseli težki plašč severnjakov, puška, nabojni pas in revolver, sekira in veslo. Polica s konzervami je obenem skrivala zasilen izhod v steni; „za vsak slučaj“, si je rekel. Izpod postelje torej privleče konzervo – z oranžno nalepko „za do pet članov družine“ in „iz sončne Kalifornije“ – in se vrne k mizi. Oči mu obstanejo na počasi se odpirajočih durih. Nihče v severni divjini ne zaklepa vrat. V trenutku, ko se skozi duri zrine v velik kožuhast plašč zaviti človek, udari v izbo bevskanje psov, raztrgano od tuljenja vetra. Tudi nekaj snega se vsuje v izbo, dasi neznanec hitro zapre duri za seboj. Matt mu hoče reči „Dobrodošii!“, a besede mu zamrznejo na ustnicah.

Izpod oglavne kapuce ga gledajo drobne, mrzle oči predsednika Broadstena. Matt ve, da ga loči le pet metrov od lastne puške in revolverja, pet metrov življenja in – smrti. Broadsten se ne premakne; desnica mu počiva v žepu površnika.

Broadsten (ledeno vljudno): „Dober večer, gospod O’Corn. Ne premaknite se!“

Matt (kljubovalno vljudno, za spoznanje tiše): „Dober večer, gospod Broadsten.“

Broadsten: „Smrt vašega očeta je bila usodna napaka. Ko bi ne izginili, bi vam bil izplačal pol milijona dolarjev odškodnine.“

Matt: „Da bi lahko nemoteno nadaljevali. Ne, hvala!“

Broadsten (kakor da ne čuje Mattove odklonitve): „O vašem domu sem dobro poučen. Vaša mati-vdova mi ugaja. Vem tudi,

da o meni nič ne ve. Če me vi predstavite, primerno in polagoma, lahko upam na uspeh. Imam dovolj denarja, da začnem znova. Materi odslej ne bo treba garati. Lahko nadaljujete z življenjem, kjerkoli hočete, tudi daleč proč od mene – od naju, hočem reči.“

Matt (po delcu sekunde molka): „Ne.“

Broadsten (skoraj nepotrpežljivo): „Premislite, koliko sem pripravljen žrtvovati. Ne obsojajte prenaplo. Vsi ostali so v ječi; moje ime poznajo, zato sem ga spremenil. Vi ste edini, ki lahko name pokaže s prstom.“

Matt: „Ovajanje me ne zanima.“

Broadsten (trpko): „Tako vsi pravijo, dokler imajo slabe karte v rokah.“

Matt: „še enkrat – ne! Zame in za mater.“

Broadsten (odločno): „Potem morate umreti.“

Matt: „Zdaj premislite vi – če me ustrelite, vam bodo slej ko prej na sledu. Pričakujem prijatelja, člana Severozahodnih patrolj. Tudi če vam zamrzla reka in vihar zares pomagata do morja, je policijski brzozjav hitrejši od ladij, ki morajo čakati na taljenje delte. Ponudim vam zlato za svoje življenje. V odškodnino, če hočete.“

Broadsten (po odmoru): „Koliko?“

Matt: „Ves prihranek – sedem tisoč dolarjev.“

Zdaj se čuje le prepevanje kotla nad ognjem.

Broadsten: „Pokažite mi v tej koči toliko zlata, da vam lahko verjamem.“

Matt: „Če se ne premaknete, grem ponj v skrivališče. Le jaz ga lahko najdem.“

In zaluča konzervo breskev, ki jo ves čas drži v roki, v oljenko s stropa, ki zdrobljena pahne izbo v temo.

Skoraj istočasno sledita dva strela iz Broadstenovega revolverja, eden v smeri mize, drugi v smeri kotla, ki ga zadene in čigar vroča vsebina se sikajoč razlije po ognju in ga spremeni v gost dim. Še tiste sence, ki jih je bil negoval ogenj pod kotlom, se razblinijo. Tudi sikanje dima ugasne. Vihar prinese za hip žvenketanje ovratnikov psov-vlačilcev, a tudi to utihne. Iz smeri pred vratmi se zasveti tretji strel in zadene zagrinjalo. Škrip lesenega poda prodre skoz smodnikov dim. Četrta, peta, in šesta krogla Broadstenovega revolverja zaporedoma treščijo in preluknjajo zagrinjalo, po zvoku sodeč. V izbi je zdaj popoln molk.

Broadsten stopi naglo iz kočje v večer, kljub snežnemu viharju in pozni uri medlo svetlikav. Tesneje si zapne kožuhov plašč in zdrkne na sani, in pet vprežnih psov, ki so se bili pred viharjem

zagrebli v sneg, se pod ostrim bičem zažene v vihar. Zamet na zamrzli reki sproti briše sled.

Broadsten ni zapahnil vrat. Morda je hotel prisiliti mraz pod ničlo, da se prikrade v ohlajeno notranjost kože in s svojo prisotnostjo zapečati nasprotnikovo usodo. Zdaj se celo vihar upa v špranjo in njegova sapa zazveni kakor Mørzejevi znaki na pisalni trak molka. Kakor klicaji in pomišijaji se mešajo vanje volčji glasovi.

Iz nasprotne strani, torej od zameglenega vzhoda sčm, zažvenketajo vprežni psi s temeljito zasneženimi sanmi. Ustavijo se pred kočo brez luči, kakor da bi jim njena nepredirnost tiho velevala naprej v široko smer reke. Človek in živali ujamejo vonj dima, in psi nemirno napnejo vprežno verigo. Kelley je v hipu na tleh; z rezkim poveljem pomiri pse; s pištolo v roki stopi k vratom, jih zazre le priprta, zakliče in sune vanje in vstopi. V soju vžigalic odkrije v ozadju izbe, za mizo in pred zagrinjalom, negibnega Matta z eno roko v razliti juhi, ki mu je s svojo debelo maščobo branila prste pred zamrzenostjo. Kelley se skloni nad srce: čisto rahlo bije.

Posamezna dejanja, ki potem sledijo, tvorijo celoto tega, kar bi lahko imenovali zrelostno življenje v naravi, posebno kjer si je bila nadela bitje severne divjine. Z ognjem in lučjo vrne Kelley kočii toploto in domačnost; ustavi kapljajočo kri in zaveže rano, kjer je krogla predrla telo in se zajedla v steno za Mattom; skrbno ga nese na ležišče in pokrije. Potem se vrne k sanem in iz velike vreče nahrani pse, ki v hipu vse požro in se takoj spet zagrebejo v sneg. Le pes-vodnik obsedi ob vpregi in strmi v smer, iz katere se od časa do časa prikotalijo volčji glasovi. Kelley se vrne v kočii, izlušči kroglo iz stene in jo skrbno položi v svojo službeno torbico. Z brandyjem, s katerim je bil hotel iznenaditi Matta za Sveti večer, poživi rahlo se premikajoče Mattove ustnice.

Okrog polnoči se poleže vihar nekje na vzhodu, kamor ga je bilo vlekle tam od daljne delte in skrivnostne Arktike. Šele zdaj smejo zažareti zvezde in s srebrnozlatimi odsevi okrasiti sneg na kočii in vsepovsod okrog. Matt odpre oči in se ne znajde. Toda Kelleyjeva uniforma in stisk njegove roke mu vrneta toliko spomina, da zašepeta „Kelley“ in se skuša nasmehnuti. Neke vrste dremavost mu vzame moč ustnic in roke, ki je hotela stisniti prijateljstvo. Spet zdrkne v spanje. V soju oljenke napiše Kelley kratko uradno poročilo; potem se na tleh ob ležišču zavije v kočii in takoj tudi sam zaspi. Zdi se mu, da je doživel resnično božično noč. Pred zoro še enkrat vstane in naloži polena in z zadovoljstvom ugotovi, da se je Mattovo dihanje umirilo.

Petindvajseti december za hip z zadovoljstvom ugotovi zoro v sicer enolično beli pokrajini, celo neko zatišje. A kmalu se vda pritisku snežnih oblakov – morda ker je danes Božič – in prepusti pokrajino novemu snežnemu zametu. Vhod v kočo varuje praske-tajoči ogenj. Matt je spal do zgodnjih dopoldanskih ur in zdaj ga preprosta, a močna juha poživi. Kelley sede na rob ležišča in mu z raznimi vprašanji olajša govorjenje. Po dolgem požirku brandyja „za vesel Božič“ se Matt lahko nasloni na z vrečami povzdignjeno vzglavje. Prvikrat se zares nasmehne. Kelley mu med naravnavanjem obveze in ležišča pripoveduje. Mattov denar je bil v redu prejel – „popolnoma nepotrebna stvar“ – in tudi priloženo pismo, ki ga je takoj odposlal na Mattov materin naslov. Čez mesec dni je dobil odgovor (ki ga je danes prinesel s seboj), kjer ga mati prosi, da sporoči Mattu tole: da po očetovi nasilni smrti spet dela kot natakara in da je srečna, da Matt živi in mu gre dobro in da rada počaka, da se vidita „ko bo njemu prav“.

Kelley potegne iz službene torbice ovitek, na katerem Mattove oči takoj prepoznajo materine črke; njegovi blede prsti se ga ljubeče oklenejo. Kelley potegne iz torbice še nekaj, skrbno zavito v papir, iz katerega izmota in položi pred Matta – materino fotografijo. Kako je lepa po vseh teh letih ločitve, si misli Matt; rahla otožnost oči jo dela nad vse prikupno.

Kelley si nadene pipo, ki mu s prijetnim dimom takorekoč zakrije oči. Kakor da srkanje pipe zahteva vso osredotočenost duha, s pogledom na pipo Mattu razlaga, da si zdaj z materjo takorekoč redno dopisujeta, kolikor mu to služba v tako široki divjini dopušča; da je on, vdovec, po materinem prvem pismu glede Matta poizvedoval, ali ji more kako pomagati, ker je ostala čisto sama; da občuduje v njej voljo, da se prebije skozi življenje s tistimi kartami, ki ji jih vsilijo okoliščine; skratka, da jima dopisovanje polni praznino, katere se oba šele zdaj zavedata. Predstojniki so mu obljubili za bližnjo pomlad premestitev bolj na jug, najbrž v Edmonton. To bi bilo zares primerno mesto za srečanje treh.

Kelley ostane dva dni. Matt si toliko opomore, da si s počasnimi gibi lahko sam postreže. Predvsem lahko spet drži revolver, ki ga ne izpusti iz oči; po Kelley-ju obstoji možnost – čeprav le kot ena proti devetindevetdeset –, da se Broadsten skuša vrniti, vsaj zaradi tistih dolarjev v zlatu. Kelley se mora odpraviti na postojanko, da po brzojavu in po sledih na saneh obvesti vsako postojanko o Broadstenovem begu. Posebno vsa železniška križišča in vse izhodne točke za ladje. Upa, da se vrne čez teden dni.

Spomladi, ko so se začele vračati divje gosi in se je začel lomiti led na reki s tistim čudnim stokom, podobnim človeškemu kriku

bolečine, nihče ni mogel izslediti Broadstena ali njegovih sani. Akla iz indijanskega plemena Dogrib-ov, ki je živela sama zase na enem izmed ovinkov spodnje Mackenzie – lastno pleme jo je imelo za blazno – je pripovedovala članu prerijske patrolje (ki jo je bil prijazno nagovoril), da je čula krike na reki na večer „vračanja sonca“ – kakor Indijanci imenujejo komaj opazno spremembo dnevne svetlobe okrog štiriindvajsetega ali petindvajsetega decembra; snežni vihar je tako zmešal glasove in smeri, da se ni mogla odločiti, da gre iskat. Vsi, ki poznajo tisti del reke, se mu pozimi izognejo, ker zaradi podzemskega vrelega nikdar dovolj trdno ne zamrzne. Če se človek ne zmeni za to posebnost narave, so pa nanjo pozorni vprežni psi, ki se nagonsko upirajo vleči sani čez tanki led. Broadstenu pa se je mudilo; najbrž je z bičem prisilil živali, da so jo ubrale po najkrajši poti sredi reke v smrt.

Na tej obali moram staj
 in tu bojn privoščam
 Za krmno se nebo je v oči
 ki jih ruce je stralo, da bi skrile
 vstavnega morja okrutno lice.
 Kaka mučna pona je sanjar,
 ki med neuri jo je napodil
 kama vrtla bi čipak vrtelo
 A ko na novo kopno
 da se poklonim praporn
 da bi pod postal bi z osonom
 A, Eshi, Ti nisi obril moje
 nad Jerfalsalmo jakel si nekot
 ker tudi Ti si ljubil mesto svoje
 Ti vol, kako je takel joj pekoč.

SPOMIN

Kaj delate, gospodv in samotar pota,
 pokrita z črnim plahem mojih sanj,
 Vihar je bil zavljal čez polje,
 a tvoj spet mir se vlega nanj.
 V bešli bajk, se zhi ml. da
 med vami in manoj in vošč potl,
 tako kot v čas mladosti skrile
 nikdar vrtive zame ni.

MIRAMARE

PET SONETOV

PLOVBA

Čim bolj se bliža mi obzorje,
tem lažje je odsluženo plovilo,
podkrovje se je skoraj že spraznilo,
dokaj balasta je požrlo morje.

Za krmo se nebo je v noč ovilo,
kljun pa si reže pot skozi tenčice,
ki jih srce je stkalo, da bi skrilo
viharnega morja okrutno lice.

Kaluža mračna polna je slanice,
ki med neurji jo je napolnila,
zaman vrtela bi črpalk vreteno.

A ko na novo kopno bom stopila,
da se poklonim praporu Resnice,
moj brod postal bo z oceanom eno.

SPOMIN

Kaj delate, gozdovi in samotna pota,
pokrita s črnim plaščem mojih sanj?
Vihar je bil zdiviljal čez polja,
a zdaj spet mir se vlega nanj.

V deželi bajk, se zdi mi, da ležite,
med vami in menoj ni več poti,
tako kot v čas mladosti skrite
nikdar vrnitve zame ni.

A če vendar se kdaj povrнем
pogledat zopet vas nazaj,
recite, mar me boste še poznali,
prijazno pozdravljáli kot nekdam?
Mar pa za vekomaj boste ostali
podoba daljna mojih sanj
in v srcu le mi tiho šepetali,
kadar spomin se vrne vanj?

MOLITEV STAREGA IZGNANCA

Na tej obali moram zdaj obstati
in tu bom privezala čolnič svoj,
brez smisla je za domom se jokati,
razdrli so že zdavnaj šotor moj.

Čemu bi se ozirala nazaj,
ko zapluskava ocean me Tvoj,
in skoraj opustel je rodni kraj,
mnogi od tam odšli so pred menoj.

Bog, to Te prosim, da mi daš spoznati,
da vsi se stekamo v naročje Tvoje
in ko zgubljeno kličem drage svoje,
da vsi me bodo čakali s Teboj.

A, Rabi, Ti solzé obriši moje;
nad Jeršalaimom jokal si nekoč,
ker tudi Ti si ljubil mesto svoje
Ti veš, kako je takšen jok pekoč.

MIRAMARE

Marija, ko čez kraške so golote
oči v daljavi ti slutile morje,
si videla takrat gradu privid
na skali, ki jo val za valom orje?

Med rodom gorskim pravljica gre stara,
da ta je grad neslutene lepote,
a kogar enkrat le zaslepil vid
je s hladnim bliščem, tegá v smrt začara.

Lepoto videti, ki smo jo skrili
v srce, pred sabo živo in umreti,
Marija, mar si tega ni želeti?

In biti kakor on, ki tiho hodi
po gradu tem in brate s sabo vodi,
ki so za sanje svojo kri prelili.

DON KIHOT DULCINEJI

Glej, ljubim te, glej, ljubim te zares,
vendar ne vem, če jubim res le tebe
in če morda ne ljubim v tebi sebe,
želja, spominov, sanj ubitih zmes.

Saj ljubi vsak, kot mu nebo je dalo,
ti meni bil ljubezen si edina
in če prividov si le usedlina,
najlepšega si v meni bil zrcalo.

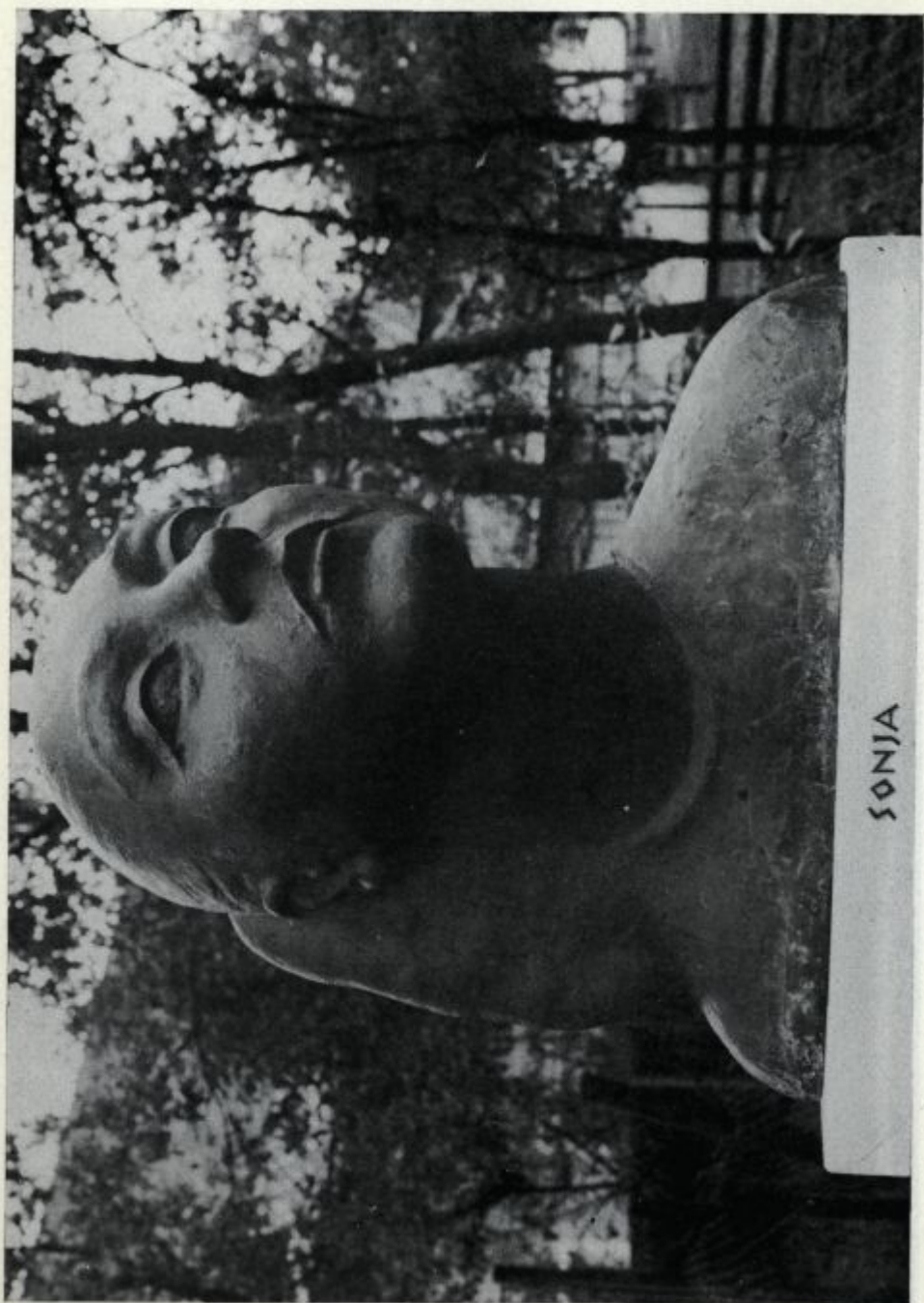
Zato nikar se ne vprašuj, srce,
če Dulcineja tvoja res živi;
nekoč ne bo več tebe niti nje.

Takrat ostalo bo le to črnilo,
oznanjalo bo njim, ki jih še ni,
da je bilo srce, ki je ljubilo.

France Gorše: Pojoče duše, žgana glina 1980

France Gorše: Sonja. Bron 1982.
Sedaj lastnica: prof. dr. Mar. Spieler

Fr. Gorše: Povodni mož. Model v žgani glini.
Velikost 1 m.

France Gorše: Sveta Družina

TRAKTAT O GLAVI IN GLAVAH

(Odlomki iz novega nastajajočega dela o „TEMI IN MLEKU STOLETJA“. Glej tudi natis prvega odlomka iz omenjenega dela v GLASU SKA ob petindvajsetletnici, leto XXVI, št. 6-10, november 1979).

„Naš oče je velikokrat povdaryl blagodejni značaj kulture: medtem ko se nekulturni ljudožerci opijanajo v človeški krvi, sedi plemeniti kulturnik v senci visoke katedrale; kar je za ljudožerca nerazumljiva kulisa (katedrala), je za plemenitega kulturnika moč in sijaj...“ – (Lev Detela: Izkušnje z nevihtami, 1967, str. 7).

Robespierrovi nasledniki ne nudijo ne mleka in ne zdravja. Menijo namreč, da nam ponujajo *Znanje*, s katerim bojdá zagospoduješ svetu in naravi in dokončno organiziraš in s tem tudi *zapečatiš ZGODOVINO*. Pri tem se vedejo na način, katerega psihologija je izpričana od „učlovečenja človeka“ in ki ga lahko vedno znova opazujemo: vedejo se kot tisti drzneži v šolskem razredu, ki menijo, da jim vse pripada, oziroma, ki mislijo, da si lahko vzamejo vse zdobera ali zgrda. Medtem ko se večina svetá izgublja v majhnih in banalnih privatnih zapetljajih, ko gre le za „čustveno“ navezavo prijateljstev ali nakopavanje sovražnikov, stoji „Elita“ nad tem topoumnim preprirom življenja. Ona samó ponuja roko ali pa odbija. Podoba je, da ima popolno oblast nad ljudmi in stvarmi. Določa namreč, kdo je prijatelj in kdo sovražnik. Netí prepire, sredi katerih se množica emocionalno spozablja. Deli sladkost, reže strogost – in vlada. Množica nekritično pristaja na pravila te fašistoidne igre, porojene iz prezaupljivega in pasivnega vedenja večine. Redkokdaj se pojavi posameznik, ki „ponujene“ roke ne sprejme, ki sovražnostim namerno ne odgovori. Ta moti pravila igre, zakaj tisti, ki nudi PRAVLJICE (ideologije), je prepričljiv le tedaj, če mu uspe zapeljati poslušalstvo. MOČ in OBLAST, o katerih sanja dokončno ZNANJE (z zakoni znanosti dokončno potrjena napredna politika), znata zaslepiti, saj znata velikokrat odvreči barbarsko medvedjo kožo. Znata se obdati s sladkimi in zapeljivimi melodijami, tudi z navidezno smetano naroda, s pevci, iznajditelji, nadračunarji. Zato jima podležejo velikokrat tudi taki, ki jih je težje preslepiti in ki ponavadi hitro začutijo, da Znanje malo ve in veliko laže.

-- „No, porini gobček v korito. Pij mleko, to belo zdravilo!“

— „Ne, hvala gospod Veleglava. To, kar ponujaš, je bolj temno od noči!“

Kljub tem ugovorom boljši Glava zmagoslavno iz temé, da bi z govorico, ki reglja kot rafal iz brzostrelke, človeka zaslepila s „Heglovo svinčenko“, narejeno iz zavesti, da postajamo vedno bolj „subjekt zgodovine“.

„Med oblaki belega cvetja in rdečih zastavic, med slikami državnih voditeljev in generalov, med transparenti, lampiončki, med venci in zastavami: glava. Med sunkovitimi koraki žandarjev, med vrsto naoljenih bajonetov, med regimenti vojakov: glava. Glava v morju belega cvetja, v rdečih oblakih zastavic, glava med paradno godbo na pihala med vrstami od navdušenja vzklíkajoče množice. Glava med bojnimi popevkami, pod slavolokom z državno krono, pod venci belega cvetja, med belo oblečenimi deklicami, povsod povsod glava. Glava na topovih, na havbicah, na artilerijskem paradnem ognju... Glava nad vsem sprevedom, nad vsemi korakajočimi... Bela glava z belo generalsko paradno kapo... Glava na puškah, na bajonetih, na čevljih paradirajočih vojakov... Glava z zmagoslavno sabljo, na pladnju ljudstva generalova glava.“ – (Lev Detela: *Atentat, 1966, str. 9*).

Ko elitarno boljši, se glava moti. Dogaja se namreč nekaj popolnoma nasprotnega. Tista „glava“, ki nas vedno bolj „osvobaja“, nas sploh ne zna in ne more osvoboditi. V prividni apoteozi se je nadčloveško skušala otresti vseh „nazadnjaških“, „subjektivnih“ vezi in stvari, ki ovirajo „objektivno“, „znanstveno“ uresničevanje.

Kljub temu pa jo je ujelo v železno past realitete, ki pokaže vsaki zgodovini, znanosti, utopiji, ki „znanstveno objektivno“ živi čez ljudi, naravo in stvari, svoj neizprosni jekleni obraz. Tudi oblastnik zakonom železne pasti ne more uiti. Ko skuša gospodariti čez resnice in zakonitosti bivanja, ne ZASUŽNJUJE le soljudi, temveč istočasno postaja UJETNIK LASTNIH ILUZIJ. S tem, ko se GLAVI začenja dozdevati, da je Središče bivanja, je njena pot STRMOGLAVO POTOGLAVA in vodi NAPREJ-NAVZDOL. „Komunizem-fašizem“, ti blodnjavi Heglove filozofske glave izven Narave, ki ni naravno zdrava, ne varujeta, izbojujeta, osvobajata in samoupravljata, temveč, v pajčevini zmotnih predpostavk o življenju in njegovem bojda dokončnem družbenopolitičnem namenu in pomenu, zasušnjujeta in uničujeta.

„Vsi plešejo enako:

na glavi,

z navzdol obrnjenimi očmi,

zato jim dano videti ni,

da ples ni pravi.“

(Lev Detela: Blodnjak, 1964, str. 71).

Krvniška sekira nekega Robespierrovega naslednika je neprizanesljivo dvignjena. Osvoboditev, ki izključuje, je odstranitev. Je „osvobojevalno delovanje“ slovenske Osvobodilne fronte po zloму njenega pluralističnega principa (n. pr. Kocbekovo pričevanje) uspelo? In kaj, če je zloraba nekdanjega partnerstva različnih „osvobojevalnih“ skupin potem, ko je vse bolj odločevalna Glava postala Postava, preočitna? Je potemtakem še danes se pojavljajoče delovanje Osvobodilne fronte v imenu vsega slovenskega naroda sploh legitimno?

Rop Svetá in bogoskrunstvo Nebá sta dialektična posledica kapitalističnega obupa iz blodnih stopnjevanj v hiperprodukcijski razvrat takoiemenovanih meščanskih demokracij in v nehumani propad fašistične in komunistične manipulacije z ljudmi in stvarmi.

V imenu ideološko zlorabljenega hrepenenja po svobodi, enakosti, bratstvu in pravici je edina resnična človeška GLAVA, GLAVA LJUDSTEV IN NARODOV, na tnalu bivanjske tragedije. Vendar jo obdaja sladka muzika, zakaj v krvnikovi hiši se ne pogovarjajo o krvi in sekiri, temveč leporečniško modrujejo o petju, cvetju in podjetju in igrajo na klavir nežne melodije, ki očarajo dušo in srcé:

*Sploh je umirjen v treznosti,
rad izvrši, kar so mu veleli.
Zvečer sedi ož kaminu v domači sobi,
hči igra na klavir nežne melodije.
Usoda zvokov tke nevidne mreže,
akordi ga prepredajo,
a zlim mislim ne uide.
Kamin gori, ves čas zažiga bogovom v slavo,
a smrti ne ubeži.*

Ta ga trezno meri z vročimi očmi.

(Lev Detela. Sladkor in bič. Pesmi 1969. Pariški krvnik, str. 54).

Kar se dogaja, ni rast v odrešilno spremembo mišljenja in družbenopolitičnega vedenja, ni začetek sprave z naravo in zgodovino, ni partnersko sobivanje z drugačnim in drugim. Kam žene svet, če je njegovo gibanje usmerjeno proti zakonom bivanja in proti resnici o človeku in stvarstvu? Je UMOR svetá za vse, zate in zame, že bistveno pripravljen po načrtu iz zmot karakternih zablod vladanja nad dúhom in méšom sočloveka? Kaj vidiš pred sabo? Morda skodelico mleka, ki je zdravje?! Kaj ni bodočnost zagrnjena v temó, ki nas bo požrla s kožo in kostmi, če ne bomo našli v kritičen pristop do preteklosti, ki nam nudi možnost življenja v skladu z naravo in zgodovino?! Življenjsko pravilo je biti človek, ne angel in ne pošast, zakaj drugače se vedno znova pripeti tisto, o čemer piše tudi sloviti Dostojevski: „človek ni ne angel in ne pošast in tisti, ki želi delovati kot angel, postopa kot zver!“ Človek bi sredi teroristično-militarističnih prisil in ovir, porojenih iz napačno razumljene znanosti in zgodovine, moral

znova odvreči verige zablod, ki so ga z navideznimi zakoni razuma in verovanja priklenile v novo suženjstvo. Tudi slovenski narod, ki še vedno išče svojo pot, bi moral ponovno najti k sebi in k svoji zgodovini – pravi, avtentični, neideološko, normalno netezno podoživeti zgodovini, ki jo je v tem stoletju kar večkrat ubil. Pri tem so mu pomagali poleg slabih politikov tudi nepravi, polovično resnico zasledujoči „zgodovinarji“ in „znanstveniki“ vseh vrst.

Poglejmo samo, kaj se je v zadnjem stoletju dogajalo v sprva kranjski Ljubljani – Laibachu! Ob zlomu avstroogrške monarhije je Ljubljana dokaj nekritično rušila in odstranjevala ne le spomenike in druge spomine na deželne kneze in veličine habsburškega časa, misleč, da se s tem osvobaja v lastno zgodovino in uresničevanje! Pri tem pa je v bistvu odstranjevala pričevanja o tudi starih slovenskih zaslužnih graditeljih naših krajev in dežel in naših slovenskih uspehih po drugih krajih nekdanje habsburške krone. Hitlerjev čas je odstranil neko bojda drugo za narodno identiteto neprimerno navlako – in povojni komunistični čas je dokončno opravil temni posel! Se spominjate „zgodovinskih trenutkov“, ko so v cerkvah in kapelicah odbijali glave svetnikov, uničevali sveta znamenja na deželi, metali Marijine kipce iz velikokrat kulturno-zgodovinsko častitljivih večjih ali manjših svetišč? Smo takrat bolj kot prej našli k naši pravi identiteti? In smo potem, ko smo zmleli v prah in nič kipe stare Jugoslavije, dosegli svoj zmagoslavni vrh resnične svobode? Nekaj zatem pa smo se za nameček sramovali tudi Stalina in njegove navlake. Z zamahom sekire in lopate smo tudi to odgnali na smetišče zgodovine, prijatelje velikega Rusa, ki je zašel tudi v tedanjo jugoslovansko državno himno („Hej Slovani, svet se trese z Volge do Triglava, z ruskih step veliki Stalin kliče zmagovalo, z naših se gorá odziva mu tovariš Tito“), pa poslali v kamnolome zloglasnega Golega otoka sredi neizprosnega sonca in ostre burje Mediterana! Je po vsem tem bilo razumu in pravi veru pravilno zadoščeno? So se tedaj, ko so padli zadnji bivši idoli, začeli zlati časi novega narodovega razvoja in njegove najpravičnejše poti k resnični identiteti? In kaj, če nas je tedaj dobesedno in dokončno vrglo iz velike Zgodovine, ki jo piše sam Ustroj Svetá? Morda smo tedaj zares izbili našemu narodnemu sodu dno?

Počasi se glava razkolje, kosi broná ali marmorja padajo na tla, tu in tam pa tudi hudobni uporniki opravijo delo, ki drugače zanj poskrbi veter in zób časa. Tedaj s sekirami razsekajo kraljevo lobanjo. Kamen se razpolóvi, prah prši preko obrazov razjarjenih upornikov. Takorekoč je mogoče reči, da vržejo kralja iz zgodovine... Toda svetovna plošča je velika. Kljub vsem razvalinam... se ob hudi uri vedno znova priplazi novi kralj. Tudi ta hoče v kip in tudi njegov kip hoče postati razbitina...

(Lev Detela: *Kraljev kip*, 1970, str. 11).

Kako naj verujemo Glavi, ki gospoduje, če je zahrbtna in izdajalska celo do lastnih glav in glavic?! Na katerega tudi od teb na vrhu bodo jutri ponovno položili sekiro? Kateri kip se bo v narodno in državno čast ter oblast pojutrišnjem dokončno in za vse večne čase zdrobil? Na zdravje, tovariši Glava-Postava, vaša krvava pot je prava in za narod najbolj zdrava!

Čas je, da se sproži urejevalna vzmet od spodaj navzgor. Prav je, da je vsem na enak način dostopno in dano, kar se po naravni logiki od države in narave lahko dobi. Politika se mora strogo podrediti tem načelom in dopustiti, da „skroji krojač obleko po lastni presoji“ in da „skuha kuharica juho po lastnem okusu“ in da „napiše pisatelj knjigo v smislu lastne vesti“, dopustiti pa tudi mora veljavo naravnemu redu, ki pravi, da je „Bog ustvaril človeka po lastni podobi“. Če so človeški otroci, ki so odpadli kot jabolko z rajskega drevesa, postavili ta red na glavo, je prav, da ga v smislu korekture zemeljske empirike in njene končnosti, filozofije in njene omejevalne teznosti, znanosti in njene delnosti pred brezbrežnostjo kozmičnosti, umetnosti in njene leporečnosti, postavimo spet na tla. Tudi sedaj vladajoča Glava mora navzdol, med ljudstvo in med stvari narave. Navzgor mora priti demokratična Postava človeškega in naravnega partnerstva, ki mora postati temeljni in železni zakon vsega nadaljnega človeškega vedenja, če še hočemo, da naši otroci uidejo grozljivi katastrofi in kar katalizmični človeški nesreči svetá.

Tudi dežele, države in zemeljski predeli, na katerih bogato ali revno živé ljudstva in narodi, niso dani le-tem v last, temveč so edino in zagotovo le bivanjski prostor, odmerjen za milost življenja, da na njem pridobivamo svoj kos kruha, vzgajamo svoje potomstvo in skušamo v urejenih razmerah živeti v partnerstvu tudi z drugimi in drugačnimi, ki so sosedje ali pa celo bivajo med nami.

Toda kaj se v resnici dogaja? Verjetno nekaj povsem drugega. Z nožem in kladivom gredo drug na drugega, partnerstvo, vzajemnost in upoštevanje drugačnega so za večino deveta briga, oziroma pravi kamen spotike. In s kamnom je Kajn ubil Abela. Kdo je odgovoren za prelito kri? Kdo ščiti koga? Katera roka umiva katero? In kdo pazi, da je tvalo, ki ga krvnik vsak dan zamaže s krvjo žrtev, čisto, mednarodno potrjen in ogleda vreden razstavniki kos iz Muzeja krveločnih starozitosti, tako da je uradna komisija za človečanske pravice, ki so jo avtorizirali vsi pravični vladarji, ki zaporov in žrtev sploh ne poznajo, nadvse zadovoljna, kar posebno veseli vseodločujočo Glavo, ki ostaja neodsekana nad umorjenimi glavami? Pred tako odločilno Glavo končajo vse preglavice, pred tako „Glavo“ ni nikakršne pred-glave, to je dokončna in prava Nadglava, pred katero je nič Bodočnosti in za katero je nič Smrti tistih, ki za to Vseglavo niso prava glava.

Preglavice so vsekakor pod to „Glavo“, v glavicah, iz katerih je sestavljeno ljudstvo. Glava mora skrbeti za pravilno usmeritev „glav“, ki so spodaj. Ne gre toliko za to, da bi jim popolnoma vsadila lastne indoktrinarne ideje, zakaj kdo se že v svoji zadnji

skrivnosti resnično pozna?! Morda ni v notranjosti glave vse jasno niti glavni Glavi, ki bi tudi idejno morala biti prava. Glavna skrb vodilne Glave je zato v tem, da manjše glave idejno razoroži. Zapleta jih v prepire iz instinktov in čustvenih spleto, v navidezne probleme, ki ljudstvo duhovno in konkretno razorožijo in razpršijo na številne privatne egocentrične zasebke, ki emocionalno in materialno konkurirajo med seboj. Kljub temu se, kot v pravljicah, ki občasno postanejo resnica, vedno znova pojavijo pred glavno Glavo drzni posamezniki, ki postavi kritično vprašanje! Je Glava, ki vlada, res znak popolne emancipacije ljudstev in narodov? In že bliskajo nemirne Glavine glavne oči. V temi se premika neka nevidna roka, ki bi rada zgrabila vpraševalca in ga kaznovala za predrzno vprašanje. Toda tudi ta se je že izmuznil v temó. Splet mehanizmov, iz katerih je sestavljeno vladanje Glave, se med tem drobi na posamezne neprepričljive kose in razkraja v temó propada. Stoletje radikalizirane tehnike in mehanike, s političnimi poboji, raketno vojaško grozo in ognjem zla iz atomskih bomb je kot kača, ki prepolna strupa vzdihuje v nóči. Kapitalistično izkoriščanje človeka po človeku v svojih političnih ekstremih (fašizem-komunizem) ni rodilo osvoboditve posameznika in ljudstev, kot niso uničili nesvobode razmerij med produkcijo in političnimi mehanizmi oblasti. Radikalizmi so se tozadevno izkazali za bistveno grozljivejše in slabše kot polovičarsko slepomišljenje meščansko-tehnokratskih, v revoluciji leta 1848 utopično blagoglasnih, a danes že zdavnaj iz nekdanjega idealizma odmaknjenih in realno izvotljenih postoritvev. Glava, rojena iz kapitalizma, s svojo enostransko razvito težno miselnostjo, ni odrešila. Tako se „mesijanski“ komunizem nasledek kapitalistične mehanike, ta Glava stoletja, grize v lastni rep, ki ga je sam imenoval „Reakcionarno-fašistična Groza“. Glavna Glava strmi v temó in skuša preprečiti, da bi ljudstvo videlo, kaj se zares dogaja, kako je krog stoletja s kačino glavo in repom dokončno in strupeno sklenjen. Pri tem ji pomagajo najraznovrstnejši „znanstveni“, „literarni“, „filozofski“, „politični“, „vojaški“ ali „religiozni“ pomočniki, ki „objektivno“ krojijo usodo sebi v dobro in mnogim v slabo, ali, kot tudi Glava večno želi, v pozabo!

Zdaj, zdaj pa bo spet nastopil kritični vpraševalec in pokazal ljudstvu ples glav, ki niso prave, pa bi rade po svoji volji mlele in zaključile stoletje. „Nekaj se mora zgoditi!“ bo rekel. „Potreben je preobrat v kritično, nerazvratno in partnersko življenje vseh na osnovi vsesplošne vzajemnosti, ki je izven dogmatičnega ali terorističnega mišljenja iz glav, kot jih je rodilo stoletje osnovnih človeških nesreč in najbolj krutih in podlih vojn.“

OD SPOZNATNOSTI DO DOKAZANOSTI BOŽJEGA BIVANJA

1. Da Bog je, skušamo ugotoviti ali iz nadnaravnega razodetja ali iz ustvarjenega sveta. Prvo dela teologija, drugo filozofija. Tukaj se bomo nekoliko ozrli le na to, kaj more in česar ne more glede tega napraviti filozofija.

Bog, kakor ga sprejemamo v verovanju in skušamo odkriti v filozofskem iskanju, je nekaj stvarnega, bitnega, realnega, celo neka prabitnost ali praitinistost, kakor pravi Veber, torej nikakor ne le kaka ideja, predstava, umisel. Če tedaj skušamo o njem kakoli ugotoviti, velja za naše prizadevanje, kar vemo o odkrivanju stvarnega sploh, potem pa morda še kaj več. Ko si prizadevamo, da odkrijemo stvarno, pa naj bo kot tako, namreč stvarno, ali pa kot tako ali drugačno stvarno, to je, njegove lastnosti, pravimo, da ga skušamo spoznati. Svoj napor imenujemo spoznavanje, izsledke tega pa spoznatke. Stvar, ki jo skušamo spoznati, kolikor in kakor je, je pred našim spoznanjem in od njega neodvisna. Spoznavanje se mora ravnati po stvari in se njej prilagajati, če hoče doseči resnico. V spoznavanju um grize v stvarno in iz njega trga njegovo resnico (imenovano bitno ali ontološko resnico) ter jo izraža v misli, povedi, sodbi, mnenju, drditvi, da stvarno je in da je táko in táko (imenovano spoznano ali logično resnico).

2.1. Da pa neko stvar moremo spoznati, je treba, da je našemu spoznavanju dostopna; to dostopnost stvari, da njeno bitno resnico sploh moremo doseči in odkriti, imenujemo spoznatnost. V spoznatnosti kake stvari moremo razlikovati troje: a) dejstvo, da stvar, ki jo želimo spoznati, sploh je in seveda nekakšna je, ker nebitno kot neresnično ni spoznatno; b) v primeru, da stvar našemu umu ni neposredno dostopna, pričujočnost nečesa, v čemer se stvar javlja, po čemer skušamo spoznanje doseči in ga v vsaj najboljšem primeru tudi dognati; in c) sposobnost našega spoznavnega organa, to je predvsem uma, da more prodreti od pojavov do stvarne, bitne resnice in si jo prisvojiti.

Spoznatnost je torej možnost, da neko stvar spoznamo. Kot zgolj možnost pa nam sama ni spoznatna; odkrijemo jo lahko le, ko je že ostvarjena v deju, to je v spoznanju. Iz deja namreč lahko sklepamo na možnost, ne pa obratno. Če je dej, je (bila) tudi možnost, a iz odsotnosti deja, ne moremo sklepati na manj-

kanje možnosti. Če smo tedaj nekaj mogli spoznati, vemo, da je spoznatno, če pa ga nismo spoznali, pa ne moremo vedeti, ali je spoznatno ali ne. Sv Tomaž uči, da ničesar ne spoznamo, kolikor je le možno, isto možnost moremo spoznati le, kolikor je ostvarjena. (S. Theol. I, 84, 2c; 87, 1c). Ušeničnik ponavlja za starimi: a posse ad esse non valet illatio (Uš. III, 310). Da je v nekem oziru dej pred možnostjo, tolmači tudi takole: „Možnost je namreč vsa naravnana na dej in jo je mogoče le po dejju spoznati in opredeliti.“ (Uš. X, 173). Da je nekaj spoznatno, torej moremo vedeti šele, ko smo to že spoznali.

2.2. Zato je prvo dejstvo, ki ga moremo naravnost preiskati, naše spoznavanje s svojimi izsledki ali spoznatki. Ti so dejanska najdba ali ugotovitev tega, za kar se trudimo, da bi v spoznanju dosegli. Spoznatnost je torej le možnost spoznati, spoznanek pa je dovršitev spoznavalnega napora. Spoznatki so lahko zadeti ali pa ne. Če so zadeti, to je taki, da izražajo zares to in tako, kar in kakor je stvarno, jih imenujemo spoznanja; če niso zadeti, če so resnično naravo stvarnega zgrešili in menijo o njem nekaj, kar ni resnično, so zmote. V spoznavalnem naporu seveda iščemo prava spoznanja, ne moremo pa se vedno ogniti zmotam. To se pravi, da iščemo resnico in jo pač marsikdaj dosežemo, da pa često zabredemo v zmoto in imamo za resnico nekaj, kar to ni.

Zato skušamo resničnost ali pravilnost svojih spoznatkov še posebej potrditi, utemeljiti, zagotoviti. Resda so nekateri spoznatki taki, da smo takoj gotovi njihove resničnosti, ker so nam, kakor pravimo, neposredno razvidni, ker v istem dejju spoznanja ne vidimo le tega, kar smo spoznali, ampak vidimo tudi, da smo pravilno, to je zares spoznali. V tem je smisel Ušeničnikovega mnenja, da v razvidnosti um „resnico vidi in obenem vidi, da jo vidi“, da torej prav vidi. (Uš. VII, 96; prim. Janž. IV, 249). Vendar pa, kakor je to lepo in duhovito povedano, nam ne odстранja vseh težav, na katere zadevamo v spoznavanju. Četudi vidimo in vidimo, kakor da prav vidimo, je tudi to videnje lahko pravilno ali pa kdaj tudi ne. Osebnost smo videnje in pravilnost tega videnja doživeli in zato imamo svoje videnje za pravilno in za pravo spoznanje, stvarno pa smo mnogokrat pozneje primorani, da ga popravimo ali celo zavrujemo in iščemo nove rešitve.

V načelu pač sprejemamo kot spoznanja tiste naše pristne misli ali sodbe, v katerih smo zajeli ustrezajoče vide stvari in smo gotovost tega tudi razvidno doživeli. Nasprotno so nam zmote v načelu tiste naše pristne misli ali sodbe, ki so ustrezne vide stvari zgrešile, pa se nam kljub temu zdi in lahko celo razvidno zdi, da so jih zajele. Res da „razvidnost ali evidenca je takšno javljanje resnice, ki izsili umsko privolitev.“ (Janž. Fil. Ieks., 232). A težava je v tem, da je naša razvidnost včasih zgolj osebna, subjektivna, da kdaj misel doživimo kot resnično, čeprav to ni. Seveda nam je med obojo, pravo in napačno razvidnostjo težko razločiti, morali bi imeti še neko nad-razvidnost, ki bi razvidno presojala prvo razvidnost. In za to še drugo in tako brez konca.

Razen tega je območje tega, kar nam je neposredno razvidno, zelo omejeno. Dejansko obsega le naše doživljanje ali našo zavest, ter njenega nosilca in njene „vsebine“, pa stvaritve našega uma, takoimenovane umske ali miselne bitnosti. Pravo „zunanje“ stvarstvo pa ni neposredno razvidno, ne moremo ga z dokončno gotovostjo neposredno razvidno spoznati. Vprašanje je celo, ali ga sploh moremo spoznati. Kolikor ga morda spoznamo, pa je naše spoznanje le delno, lahko bi celo rekli začasno, relativno. Celo Ušeničnik je vedel, da moremo govoriti tudi o evoluciji resnice (bolje bi rekel: spoznanja), in pravi: „Naše spoznanje je kajpada relativno... Nikakor pa ni relativna resnica.“ (Uš. VII, 307, 308.) Janžekovič pa celo sodi, da „odgovori učenjakov (na vprašanje, kaj smo in kakšen je svet) so vsakih nekaj desetletij drugačni; vedno bolj oddaljeni od vsakdanjih predstav, vedno bolj negotovi (!), vedno bolj skrivnostni.“ (Janž. V, 119.)

Naša spoznanja so relativna v smislu, da niso čista, niso celotna, niso dokončna, neprestano jih moramo čistiti, dopolnjevati, potrjevati ali popravljati. Naši spoznatki niso samo spoznanja ali samo zmote, ampak mešanica obojega. Prav moramo dati M. Blondelu, ki je menil, da „ni je zmote, ki bi ne imela nekoliko prav, in ni je resnice, ki bi ne bila pomešana z zмотo. (Prim. Janž. IV, 110.)

IZ tega pa nikakor ne sledi, da tedaj pravzaprav nikdar ničesar ne spoznamo, če je naš spoznanek mešanica spoznanja in zmote. Kolikor je spoznanje, je spoznanje, ne čisto, ne celotno in ne dokončno, kakor smo dejali, a je spoznanje.

2.3. Zlasti v znanstvenem in filozofskem spoznavanju poskušamo svoje spoznatke še posebej preizkusiti in po možnosti potrditi. To delamo s preverjanjem, z utemeljevanjem, zlasti pa z dokazovanjem. Preverjamo jih, ko jih ponovno merimo s stvarmi, primerjamo z drugimi spoznanji, ki jih imamo za gotove; če pri tem ne zadenemo na kake težave ali neskladnosti, jih imamo za gotove, torej za prava spoznanja. Lahko iščemo še drugih dejstev, lahko preiščemo možne praktične posledice, lahko pogledamo, kaj o stvari vedo drugi. Za svoje spoznatke iščemo razlogov, s katerimi jih lahko podpremo ali utemeljimo, jih napravimo verjetnejše. Pravimo, verjetnejše, ker taki zunanji razlogi, zlasti pa mnenja drugih, kažejo le na verjetnost pravilnosti spoznanja, ne dokazujejo je.

Do zadnje in dokončne gotovosti o pravilnosti spoznanja neposredno nerazvidnih dejstev, naj bi nam pomagali pravi dokazi. Pravi dokazi, ker v navadnem življenju često besedo uporabljamo v zelo ohlapnem pomenu in kakršnemu koli razlogu ali celo nagibu, ki naj bi podprli naše mnenje, pravimo dokaz. Razlikujemo tudi med različnimi vrstami dokazov, a ne moremo prezreti pripombe M. Blondela, da v resnici imamo le dve vrsti dokazov, namreč take ki dokažejo, kar dokazujejo, in tiste, ki tega ne dokažejo (prim. Janž. IV, 83) in zato sploh niso pravi dokazi.

2.4. Da zmoremo pravi dokaz za neko spoznanje, je potrebno,

da je to mnenje sploh dokazljivo, in da je dokaz logično veljaven in stvarno pravilen.

Dokazljivost je možnost nekega spoznanja, da ga dokažemo. Razlika med dokazljivostjo in dokazanostjo je ista kot med spoznatnostjo in spoznanjem. Če je nekaj dokazljivo, to torej ne pomeni, da je zato tudi že zares dokazano. Tudi tukaj lahko je možnost, ki ni ostvarjena. Eno je možnost, drugo je dej, in iz deja lahko sklepamo na možnost, ne pa obratno, iz možnosti na dej, kakor smo že ugotovili. Tudi če bi mogli ugotoviti in vedeti, da je neka sodba dokazljiva, to ne bi pomenilo, da je že tudi dokazana, marveč le možnost, da jo dokažemo in torej verjetnost, da smo jo že ali jo bomo kdaj dokazali. A možnosti ne moremo naravnost ugotoviti, marveč le po deju: šele iz dejstva, da se je nekaj zgodilo, moremo sklepati, da je to bilo možno tudi, ko se še ni zgodilo. Tudi o dokazljivosti nekega spoznanja torej moremo govoriti šele, ko smo ga že dokazali.

2.5. Dokazati nekaj se pravi neizpodbitno in dokončno neko spoznanje tako potrditi ali zagotoviti, da o njegovi pravilnosti ni mogoč v umu noben dvom, saj „je dokaz sklepanje, ki izsili umsko pritrditev“ (Janž., Fil. leksikon, 207), ker pripelje do razvidnosti, ki nam neposredno ni dana. Sicer pa „vzor in višek spoznanja ni dokaz. Dokazati je manj kot neposredno videti. Dokaz ima edino ta namen, da nam napravi vidno nekaj, česar prej nismo videli, da nam torej posreduje razvidnost.“ (Janž. Leks. 232). Le če to doseže, je pravi dokaz.

Ta oznaka dokaza pa potrebuje nekaj pojasnil. Prvič, dokazujemo pravilnost nekega spoznanja, ne resničnost neke stvari; to spoznavamo. Recimo, da smo spoznali, to je odkrili, da je na vrtu pred oknom táko in táko drevo, npr. hruška. To odkritje je naše spoznanje, kolikor je resnično in ga kot takega sprejmemo. Nismo pa še povsem gotovi, da je na vrtu v resnici taka hruška, ne vemo še, ali je naše „spoznanje“ res pravo spoznanje ali pa morda zmeta, zato ga skušamo potrditi, v zadnjem primeru, dokazati. Spoznavamo hruško na vrtu, dokazujemo pa svoje spoznanje, da je na vrtu hruška; spoznavamo neko stvar, dokazujemo pa neko misel, sodbo. To je tudi važna razlika med spoznanjem in dokazom.

Drugo pojasnilo pa je tole: Ugovarja se, da vsak dokaz, tudi najbolj dokaznega človek lahko odkloni in rad odkloni, zlasti če mu posledice ne prija. Človek da ni samo um, ima tudi voljo, ki dopušča ali zavrača njegovo soglasje s kako sodbo ali dejanjem. Volja ima v tem važno vlogo, da skrbi za enotnost nazora in življenja, da odvrta nevarnosti, ki bi to mogle ogroziti. Vendar pa je bistvo dokaza v tem, da se obrača na um in išče le njegovo privolitev, kolikor je ta mogoča. Saj „bi bilo proti naravi uma, če bi še omahoval, ali bi pristal ali ne, pritrdil ali ne“, kadar ga veda ali celo dokaz „s svojo razvidnostjo prisili na priznanje“. Kadar „ni popolne gotovosti, ki edina vsili umsko privolitev, tam mora, opirajoč se seveda na umske razloge, odločiti volja“, „ne da bi naredila s svojim vplivom razvidnost bolj vidno“. (Prim.

Uš. VII, 96, 95; Janž., V, 121; gl. tudi Meddobje XVII, 2-3, str. 163). Naravnost na voljo se obrača prigovarjanje, ki mu ne gre toliko za resnico ali spoznanje, pač pa sprejetje in prepričanje. Z dokazi dela logično ali filozofsko mišljenje, s prigovori in nagibi pa dialektično ali retorično mišljenje. Naloga filozofa je, da odkrije in pokaže resnico, jo po možnosti utemelji ali celo dokaže, da jo more sprejeti um kot um. Retoriki se trudijo, da resnico (in marsikdaj, kar ni to) ljudem dopovedo, da jo ti sprejmejo kot svoje prepričanje. Med dokazovanjem in prepričevanjem je torej tudi bistvena razlika.

Tudi pojma sklepanje in dokazovanje se ne krijeta. „Sklepanje je na splošno izvajanje ene spoznave iz druge ali spoznanje ene resnice iz drugih resnic.“ (Uš. VII, 193.) Drugače bi lahko rekli, da je sklepanje miselno, logično prehajanje iz nekih domnevno resničnih sodb na druge, da tako vsaj posredno spoznavno dosežemo dejstva, ki nam neposredno niso dostopna ali jih vsaj še nismo dosegli. Tako nam sklepanje neposredno spoznanje širi in dopolnjuje s posrednimi spoznanji. Ker smo ugotovili to ali ono ali ker to kako drugače vemo, skušamo iz tega po logični povezavi misli doseči nove ugotovitve. Taka je prva vrsta sklepanja: iščoče ali spoznavajoče sklepanje. Sklepamo, da bi dosegli ali ugotovili nekaž, česar še ne vemo, in tako to, kolikor nam je mogoče, zvemo. Nismo pa tega še dokazali, ali vsaj ne tudi dokazali. Zakaj samo sklepanje še ni dokazovanje, je le (posredno) iskanje spoznanja.

To dejstvo moremo ponazoriti z zgledom: Vremenoslovec iz podatkov, ki jih dobiva od vremenoslovskih opazovalnic, sklepa, kakšno bo vreme v naslednjih dneh. S sklepanjem to ugotavlja in sicer pravilno, ali veljavno, kot pravi logika, in vreme tudi marsikdaj pravilno napove. Ne more pa pravilnosti spoznanja dokazati, še več, marsikdaj je njegovo sklepanje lahko povsem veljavno, sklep pa ne, in ga stvarnost sama zavrne s čisto drugačnim vremenom, kakor je bilo napovedano. Sklepanje je lahko bilo logično povsem pravilno, seveda iz podatkov, ki jih je vremenoslovec poznal. Potek ali spremembo vremena pa so povzročili dejavniki, ki jih ni poznal ali vsaj še ni poznal. Napaka ni bila v sklepanju, ampak v nepopolnem poznanju stvari.

Kadar pa je vremenoslovec pravilno spoznal in napovedal vreme in je to naslednji dan tudi zares nastopilo, je to samo prineslo dokaz, v dejstvih, ne po sklepanju. Vendar pa v dokazovanju največkrat to delamo v obliki sklepanja. S takim sklepanjem tedaj iščemo dokončno in neizpodbitno gotovost pravilnosti našega spoznanja. To je dokazujoče ali vsaj utemeljevalno sklepanje, ki se od spoznavajočega razlikuje zlasti po tem, da ne ugotavlja neke resnice, da to že pozna ali vsaj postavlja kot znano ali možno, hoče jo le še zagotoviti ali vsaj bolj zagotoviti, kakor je že gotova. V tem dokazujočem sklepanju moramo še bolj paziti, da izhajamo iz osnov, ki so povsem zagotovljene, ali pa vsaj tako gotove, kakor želimo, da bi bil gotov sklep. Iz klasične logike vemo, da sklep (konkluzija) more imeti le toliko moči ali veljave, ko-

likor je ima najslabši člen (premisa) v sklepanju. Na majavih temeljih ni mogoče postaviti trdne stavbe, nas opozarja A. Ušeničnik. (Uš. III, 111.)

Sklepanje in dokazovanje torej nikakor ni isto; oboje se utegne kdaj kriti, vendar moramo logično ostro razlikovati med obojim. Lahko pa pokažemo še drugo važno razliko med spoznavajočim in dokazujočim sklepanjem, vsaj v njuni rabi in pomenu. Vrlina in moč sklepanja je v veljavnosti, to je v logični pravilnosti sklepanja. V življenju pa marsikdaj mislimo in tudi sklepamo nelogično, nepravilno, zato logično neveljavno. Tako je npr. tedaj, ko se v mišljenju opiramo na razloge in celo le nagibe, ki sklepa ne utemeljijo. To bi bil primer ilegalnega mišljenja, kakor ga imenuje tudi naš Trstenjak (Psihol. ustvarjalnosti, 181). Tako sicer logično neveljavno mišljenje pa se more končati v pravih dosežkih, ker ga lahko spremlja nekaka intuicija, ki je morda srečnejša kot sklepanje. Zato je iščoče ali spoznavajoče sklepanje lahko kdaj uspešno tudi, če ni povsem trdno logično. Za dokazujoče sklepanje ali kratko dokazovanje pa to ne velja. To nikoli ni dokazno, če ni veljavno, to je logično povsem pravilno; če brez tega kdaj pripelje do pravih sklepa, tega ni dokazalo.

3. Tudi v prizadevanju, da filozofsko ali „znanstveno“ ugotovimo, ali Bog zares je, moramo prehoditi vse stopnje spoznavalnega postopka. Tudi tukaj nas zanima, ali je Bog oziroma njegovo bivanje sploh spoznatno, ali je sploh ugotovljivo. Skušamo odkriti, ali to v spoznavanju tudi zares dosegamo in kako v tem uspeemo. Nato skušamo dosežke spoznavalnega napora tudi preveriti, zagotoviti, celo dokazati. Pri tem zadnjem je vsaj logično prvo vprašanje, ali je spoznanje božjega bivanja dokazljivo, drugo pa, ali smo tudi zares že dokazali in kateri je dokaz ali kateri so dokazi, ki smo v njih to dosegli.

3.1. Spoznatnost božjega bivanja tudi pomeni ali vsebuje troje: da je božje bivanje dejstvo, to je, da Bog zares je, da se javlja v pojavih, ki ga tako spričujejo in ga je iz njih mogoče razbrati, in pa da je naš um sposoben to storiti. Dokler je spoznatnost le možnost, ki še ni ostvarjena v deju spoznanja, je sama nespoznatna; ugotovimo jo šele, ko smo jo že udeležili v deju spoznanja, ko smo božje bivanje že spoznali. A četudi bi jo mogli naravnost ugotoviti, če bi mogli že vedeti, da je božje bivanje spoznatno, to še ne bi pomenilo, da je samo zato že tudi spoznano. Videli smo že, da je mogoča možnost brez ustreznega dejja, da samo iz možnosti še ne moremo sklepati tudi na dej.

3.2. Takó je naše prvo vprašanje, ali božje bivanje zares spoznamo. Zato še enkrat pojasnimo, kaj se pravi spoznavati in spoznati. Spoznavati je truditi se, da odkrijemo resnico o kaki stvari, spoznati pa je iskano resnico tudi zares doseči. Spoznamo neka dejstva le, če moremo o njih v sodbi, to je v pristni in odgovorni misli izraziti, kar smo o njih ugotovili in je zares tako. Razvojno pa se naše spoznavanje ne začne takoj s sodbami in vso izrečno logiko. Človek že pred tem spoznava, čeprav morda

ne moremo reči, da kaj v strogem pomenu besede tudi spozná. Že pred stopnjo znanstvenega mišljenja namreč živi z vsem stvarnim, katerega del ali sestavina je tudi on sam, ga doživlja, se čuti eno z njim, ga je doživljajsko gotov. V tem je neko sonaravno spoznanje stvarnega, spoznanje po nagnjenju ali nagonu, kakor ga pozna že sv. Tomaž (S. Theol. I, 1, 6 ad 3; prim. II/II, 45, 2), lahko bi rekli po sožitju s stvarnim. Govorimo tudi o predlogičnem ali predznanstvenem spoznanju, iz katerega človek dobiva prve poglede na stvarno, prve korenine in sestavine tega, kar imenujemo svetovni (in življenjski) nazor.

Na tej stopnji je človek gotov sveta takega, kakršen se mu prikazuje, ne pozna še nobenega dvoma. Stvarstvo je zanj takšno, kakršnega doživlja; na tej stopnji je v najstrožjem pomenu besede naravni in naivni realist. Ko o njegovem dojemanju stvarnega razmišljamo, si sveda smemo staviti vprašanje, koliko je tako dojemanje sveta tudi že pravo spoznanje. Moremo pri tem govoriti o kaki razvidnosti, neposredni ali posredni? Pač ne. Sicer pa, razvidnost je skoraj razkošje, meni Janžekovič (Janž. III, 307), mnogokaj vemo brez razvidnosti, le kot bolj ali manj verjetno. A v naravnem dojemanju doživljamo dojeto stvarno vendar kot gotovo dojeto, neko izvestnost spoznanja. Iz česa izvira ta, če ne iz razvidnosti? Lahko rečemo samo, da sloni na isti sonaravnosti, na prvinskem sožitju človeka s stvarnim. Razvidnost, kolikor nam je dosegljiva, in iz nje izvirajoča prava ali znanstvena izvestnost so kasnejši dosežki.

Filozofi, tudi naš Ušeničnik (Uš. VII, 43 in sl.) razlikujejo med vsakdanjo človeško naravno, in pa znanstveno izvestnostjo. Naravna izvestnost je vprašanje prakse, ne teorije, glasu narave, ne dokaza. In „glas narave je močnejši kot vsi dokazi in nihče se mu ne more upirati. Velika večina ljudi sploh na tako raziskavo nikdar ni mislila in ne bo in vendar o zunanjem svetu zunaj nas, ki je z nami v vedni zvezi, niti najmanj ne dvomi. Narava je starejša kot pa filozofija.“ (Uš. VII, 111 in sl., po J. Balmesu.) Za vsakdanje življenje preprosta, naravna izvestnost „popolnoma zadočča in to si ohranim tudi med tem, ko dvomim. Vprašanje je le, ali mi bo mogoče prepričanja, ki jih imam kot preprost človek, dvigniti z ravni vsakdanje izvestnosti na vršino prave znanosti. Ako se mi to ne posreči, ostanem kot človek kljub temu glede marsičesa še naprej izvesten, čeprav kot modroslovec svojega prepričanja ne bom znal utemeljiti.“ (Janž. III, 244, po G. Picardu.)

Vprašati se sveda smemo, ali ugotovitve, ki slone le na naravni izvestnosti in se zlasti izražajo v svetovnem nazoru ne v znanstvenem vedenju, moremo imenovati prava spoznanja, ker niso metodično najdena in kritično presojena ter se ne izražajo v logično brezhibno zgrajenih sodbah. Morda bi jih bolje imenovali le prepričanja. Ta so torej v dosegi vsakega človeka, kolikor ni pomanjkljiv ali defekten in kolikor se izrečno ne zapira pred njimi.

3.3. Na tej stopnji naravnega in sonaravnega doživljanja stvar-

nega se človek srečuje že tudi z Bogom. Saj je Bog navzoč v vsem stvarnem, tudi v človeku samem. Ko tedaj človek soživi s stvarnim, mu je Bog blizu, saj ga doživlja, doznava, čuti, ali kakor že hočemo to povedati, v sebi in v vsem, kar ga obdaja. Tudi Bog je človeku neposredno prisoten. V tem doznavanju ne moremo najti nobenega sklepanja, tudi ne neformalnega, nerazvitega, zgolj virtualnega sklepanja, kakor ga imenuje Ušeničnik (Uš. IX, 84). Še manj se skrivajo v tem kakršnikoli dokazi za bivanje Boga. Zopet pa se smemo vprašati, ali tako doživljanje ali doznavanje moremo imenovati spoznanje Boga oziroma njegovega bivanja. Če v strogem pomenu besede imenujemo spoznanja le pristne misli ali sodbe, ki izražajo dejstva, kakor so stvarno resnična, torej misli, ki soglašajo s stvarnim in mi to tudi vemo in sprejemamo, tedaj pri naravnem doživljanju Boga o pravem spoznanju morda ne bi mogli govoriti. Vendar marsikdaj govorimo celo o čutnih spoznanjih, zato bi smeli govoriti tudi o čutenih spoznanjih, saj vemo, da je čutenje še marsikaj drugega in ne le čutno čutenje ali čutenje po čutih. Tako smemo v nekem širšem pomenu besede tukaj govoriti o nekakem prvinskem naravnem spoznavanju, to je o neposrednem, zgolj doživetem zaznavanju kakor sveta tako tudi Boga.

Resda, kakor v drugih stvareh, tudi Boga ali vsaj njegovo bivanje skušamo spoznati še, recimo, znanstveno, to je, po metodičnem, kritičnem, utemeljujočem mišljenju. To nas pelje k utemeljenim in natančno izraženim spoznanjem, morda k neki večji, kdaj celo dokončni gotovosti, vendar prinaša v naše prvotno prepričanje tudi dvome, ki naravno izvestnost izpodjedajo.

3.4. Naravno prepričanje o tem, da Bog je, in o tem, kar morda moremo o njem še vedeti, za praktično ravnanje človeku zadostuje; je tudi zadostna podlaga za njegovo vero, za sprejetje nadnaravnega razodetja. Človek pa je po svoji umni naravi še mislec in kot tak hoče naravna prepričanja metodično in kritično premeriti, izdelati in zagotoviti v znanstvenih in filozofskih spoznanjih. Kolikor ostaja pri zares znanstveni misli, morda celo le pri pozitivnih ali izkustvenih vedah, mu to sploh ni dosegljivo, ker te vede ostajajo v svetu pojavov in puščajo pravo stvarno ob strani. O Bogu te vede ne morejo ničesar povedati; ne morejo ne potrjevati ne zanikati njegovega bivanja. Zato „je za znanost značilen „metodični ateizem“, to je, izkustvena znanost ne more trditi niti, da je, niti, da ga ni; Bog ni izkustven pojav, zato ga znanost na svoji ravni ne more srečati. Kadar izkustveni znanstvenik kljub temu razvija modroslovne ali verske misli, takrat stopa – do tega ima seveda pravico – na drugo, na modroslovno ali versko, skratka na nazorsko področje.“ (Janž. I, 280.) K tej Janžekovičevi misli bi dodali: Do tega ima izkustveni znanstvenik pravico, a zato tudi dolžnost, da tedaj ravna kot filozof in ne kot izkustveni znanstvenik.

Če pa umemo znanost v nekem širšem in prvotnejšem pomenu, tako da zajame vsako razumsko, metodično in kritično prizadevanje, da se odkrije resnica, potem moremo kot znanost imenovati

tudi filozofsko in celo teološko odkrivanje resnice o Bogu, posebej o njegovem bivanju. V tej zvezi nas zanima le, kaj more v tem oziru storiti in doseči filozofija.

Ta se srečuje takoj z dvojnim vprašanjem: ali je spoznanje, da Bog biva, sploh strogo dokazljivo, in, ali smo ga že znali tudi zares dokazati. Da ga je mogoče utemeljevati, da so močni razlogi zanj, o tem je težko dvomiti. Vprašanje je, ali imamo tudi zares prave, neizpodbitne in dokončne dokaze za to.

Prvo vprašanje, o dokazljivosti božjega bivanja, je v svojih treh koreninah podobno ali vzporedno vprašanju o spoznatnosti. Dokazljivost je le možnost dokazati, ki je ne moremo same in naravnost odkriti, zanjo zvemo z gotovostjo šele, ko smo sodbo, da Bog je, že dokazali. Prej o njej sploh ne moremo govoriti; šele dokazanost odkrije dokazljivost. Če pa z dokazovanjem morda še nismo uspeli, to ne pomeni, da spoznanje božjega bivanja ni dokazljivo, le da še nismo znali te možnosti ostvariti; iz odsotnosti deja ne sledi neobstoj možnosti.

3.5. Zato je glavno vprašanje, ali se nam je že posrečilo sodbo, da Bog biva, tudi znanstveno ali filozofsko dokazati. Vsako utemeljevanje in zagotavljanje še ni dokazovanje. Z navajanjem razlogov za neko mnenje ali sodbo, to delamo le verjetnejšo, ne pa dokončno in nedvomno gotovo. To zadnje dosežemo ali bi dosegli le z dokazi v najstrožjem pomenu besede. Taki pa so znanstveni ali filozofski postopki, ki dokazovano sodbo napravijo zares razvidno, sicer le posredno razvidno, a tako razvidno, da ji um kot um ne more odreči privolitve, jo mora sprejeti kot gotovo, kolikor to zavisí le od njega.

Včasih so znanstveniki in filozofi mislili, da je dokončno gotovo spoznanje razmeroma lahko dostopno in da je znanstvena odkritja na sploh mogoče zares dokazati. Prehitro so se zadovoljevali z „dokazi“, ki pa niso bili dokazi v natančnem, zares pravem pomenu, prehitro so imeli za dokazana mnenja, ki so jih kmalu morali zamenjati z drugimi, katera so zopet in prav tako imeli za gotova in dokazana. Zato so danes previdnejši, skromnejši in tudi v izražanju umerjenejši. Že Aristotel je vedel, da „o vsem ne more biti dokaza“ (Metaf. III, 2, 997 a 7) (gl. Janž. V, 129) in danes se manj govori o dokazih celo v izkustvenih vedah, raje o preverjanju. V filozofiji, ki ohranja več iz svoje preteklosti, pa se o dokazih še vedno prelahkotno govori, morda še bolj lahkotno kot poprej, zlasti pri tistih, ki skušajo filozofijo bolj ohranjati kakor pa ustvarjati. Včasih hočejo kritiki uiti z zatekanjem v razlikovanje med matematičnimi, izkustvenoznanstvenimi in metafizičnimi dokazi, kar je po svoje smiselno, a ne tako, da bi npr. metafizični dokazi bili oproščeni kakih zahtev glede dokaznosti, a vendar bili še bolj dokazni kot drugi. Ponovimo besedo M. Blondela, da sta le dve vrsti dokazov, taki, ki dokažejo, kar dokazujejo, in drugi, ki tega ne dokažejo. Pri vsakem dokazu, kakršnekoli vrste je, nas mora zanimati predvsem eno: ali je res dokazen.

Prav in upravičeno je, da skušamo prvotno naravno prepričanje,

da Bog je, tudi znanstveno ali filozofsko dodelati ali dogotoviti. V tem pogledu se je že mnogo storilo. V zgodovini filozofije poznamo mnogo dokazov ali kar se šteje za dokaze. Upravičen je napor, katerega plod so, enako upravičeno pa je, da te dokaze vedno in ponovno kritično premerjamo in tehtamo njihovo dokaznost. To že iz čisto filozofskih razlogov, saj filozofija sme iti samo za resnico, ve pa da popolna resnica v spoznanju ni lahko dosegljiva in jo je treba vedno in vedno čistiti, dopolnjevati in poglobljati; to velja tudi za (filozofsko) resnico, da Bog je. Potrebno pa je to delati tudi iz čisto praktičnih razlogov, ker so „dokazi“, ki niso dokazi, na vseh področjih in tudi pri vprašanju, ali Bog je, prej razlogi za zavračanje kot pa za sprejetje gotovosti. že sv. Tomaž je pravilno svaril, da za vero ne navajajmo „dokazov“, ki niso zares in polno dokazni, ker budijo pri nasprotnikih posmeh, ko mislijo, da le na njih temelji naša vera. (S. Theol. I, 46, 2; 32, 1; prim. Uš. III, 64, 82). V zadevi, kakor je božje bivanja, ki iz raznih razlogov budi dvome in odklonitve, je še posebno potrebno, da smo v presojanju dokazov strogi. Zato „napačno bi pa ravnal modroslovec, ki bi hotel vse verske resnice umsko dokazati. Z nezadostnimi dokazi bi nesprotnike vere v njihovi zmoti samo potrdili, ker bi ti menili, da mi sprejemamo vero zaradi takih slabih razlogov.“ (Sv. Tomaž, S. G. I, 9), (Janž. NP XIX, 10-12, 1967, str. 449). Sploh bi tak modroslovec ravnal napačno, tudi kot modroslovec, ker bi razglašal dokaznost nečesa, česar dokaznost mu ni razvidna.

3.6. Ko preglejujemo v filozofskem izročilu najdene dokaze za gotovost spoznanja, da Bog biva, je mogoče, da našo umsko pritrditev izsilijo, pa tudi da je ne izsilijo, kar se oboje dogaja. Tako je celo pri ljudeh, ki so zares verni. Ne mislimo sedaj na neverne, še manj na protiverne, pri katerih je volja, ki privolitev odreka, ne um. Ponovimo, da naloga dokazov ni, da bi prepričali, marveč, da dokažejo.

Ne moremo vzeti v pretres vseh mogočih in dejanskih dokazov, ki jih vseh niti ni mogoče poznati, marveč le najbolj znane in najčeste navajane. Pri teh in pri drugih pa je zares težko priti do nepreklicne in neizpodbitne sodbe o njih, ker so se v mnogih zgostile cele filozofije in bi bilo treba to dobro in do dna poznati, obenem pa biti vsaj tako oster in globok mislec, kot so bili tisti, ki so dokaze izdelali, kar v mnogih primerih ni bil en sam, marveč so delo poglobljali mnogi, lahko da celi rodovi.

Kljub takim pomislekom pa tudi današnji, posamezen in ne nujno genialen mislec, sme te dokaze znova pretehtavati. Lahko najde v njih točke, ki mu povzročajo težave in rahljajo toliko zatrjevano vero v njihovo dokaznost. Tudi jaz sem pred takimi težavami pri tako imenovanih kozmoloških dokazih, zaradi katerih nisem gotov njihove dokaznosti. Omenjal sem te težave že drugje; kratko jih skušam tudi tukaj pokazati, zlasti še, ker moje misli niso bile prav umete. Sami na sebi, to je v svoji logični zgradbi, so imenovani dokazi morda neranljivi, nisem pa tako prepričan, da sta dovolj trdna tudi njihovo izhodišče in njihov sklep.

Glede izhodišča težavo lahko hitro pokažemo. Ti dokazi namreč izhajajo iz prepričanja, da je zunanje stvarstvo zares stvarno in zares stvarno takšno, kaker njihovi zagovorniki mislijo, da je, in pa da je gotovost glede tega neizpodbitno trdna. Ker pa to ni tako trdno in je po sodobni filozofiji vsaj omajano, če morda ne popolnoma zavrženo, ker tega vsaj dokazati ne moremo, marveč je le dosežek prvotnega sonaravnega dojemanja sveta, zato imajo sklepi, ki izhajajo iz tega prepričanja, le tolikšno gotovost, kot jo imajo ta prepričanja, to je pač osebno, ne pa dokazano gotovost. Tudi Boga, kot smo videli, že prvotno naravno doznavamo; če pa svojim dokazom za gotovost tega spoznanja ne moremo dati večje trdnosti, namreč znanstvene gotovosti, ostajamo na tisti stopnji gotovosti, ki nam jo daje naravno spoznanje; to pa ni dokazana gotovost ali znanstvena izvestnost. Pač skušajo razni misleci gotovost zunanjega sveta tudi utemeljiti, a je v naši filozofiji zlasti Janžekovič pokazal, kako krhko je tisto utemeljevanje.

Drugo težavo je nekoliko teže kratko nakazati. Je pa v sklepu teh dokazov. Smemo se namreč vprašati, ali smo upravičeni iz sklepa dokazovalne verige, ki se gradi na miselnih ali idejnih bitnostih, zares skleniti tudi, ali pa dodati trditev, da Bog stvarno je. „Iz samih pojmov ni mogoče izvajati biti“, uči A. Ušeničnik (UŠ. VII, 277) Drugače bi rekli: Ali iz sklepa: *mora biti smemo zatrditev: je?* Kako nes veriga še tako ostro in togo logično povezanih idealnih bitnosti more logično pripeljati do nekega stvarnega bitja, če nas nekako podtalno, kot bi menil J. Maritain, ves čas ne spremlja vera v stvarnost pojavov, ki jih zadevni pojmi in sodbe menijo? Če je tako, pa naše sklepanje, oziroma dokončni sklep ni strogo dokazan, ker ne sloni le na dokazovanju samem, marveč na neki veri ali prepričanju, ki ga spremlja, ni pa zakonita sestavina dokazovanja.

Mogli bi omeniti še tretjo težavo ali morda boljše pomanjkljivost pri dokazih za božje bivanje. Je v tem, da jih preveč iztrgamo iz celote človekovega dojemanja stvarnega, posebej še dojemanja Boga. Če bi s temi „dokazi“ hoteli samo potrjevati naravno, predznanstveno dojemanje in samo spoznanje božjega bivanja, bi imeli svojo moč, ne moč dokaznosti, marveč moč potrditve, bili bi in so lahko zares „poti“ do božjega bivanja, kakor jih, najbrž ne le slučajno, imenujeta sv. Tomaž in Fr. Veber. Ko pa hočejo biti dokazi v strogo znanstvenem ali filozofskem smislu, pa so sodeležni nemoči znanosti pred zadnjimi vprašanji stvarnega.

Zaradi teh težav ne morem slepo sprejeti zatrjevane dokaznosti teh dokazov in se celo vprašujem, ali smo božje bivanje sploh zares že strogo filozofsko dokazali. Ne trdim pa, da tega nismo storili, in bi bilo predrzno to trditi, ker vseh dokazov niti ne poznam, pa bi tudi moral biti zelo domišljjav, da bi mogel na hitro zavreči, kar so misleci celih stoletij gradili. Za dvom pa, mislim, sem vendar upravičen.

K temu naj dodam še mnenje Janeza Janžekoviča, ki je filozof, a tudi duhovnik, in je mnogo odločnejši v tem pogledu. Ko govori o tem, kar smo „navajeni označevati kot petero Tomaže-

vih 'dokazov'", se vprašuje: „Zakaj jim pravi 'poti', 'viae' in ne dokazi? Ali se je tudi on zavedal, kakor mi danes, da je dokaz sklepanje, ki izsili umsko pritrditve, vtem ko 'dokazi', da je Bog, marsikoga ne prepričajo?“ Bolje bi Janžekovič rekel, da ne izsilijsko umske pritrditve. Na lastno vprašanje pa odgovarja: „Dokaz v strogem pomenu je mogoč samo na logičnem in matematičnem področju. . . Na področju izkustvenih znanosti je že drugače. Tudi dokazi fizikov so samo 'viae', ki kažejo, kako je znanstvenik prišel do svojega prepričanja. To niso izvajanja, ki bi s svojo razvidnostjo prisilila vse sodobnike, da jih sprejmejo. . . Tudi do Boga vodijo samo 'poti', ne matematični dokazi. . .“ Na drugem mestu pravi: „. . . ali je Bog ali ga ni, ali zavest ob smrti ugasne ali ostane, za to je mogoče navajati razloge, a ti ne izsilijsko umske privolitve na tak način kakor matematični dokazi“. (Janž. Fil. leks., str. 207 in sl., 325.) Zato bi jih morda bolje imenovali „pokaže“ (Uš. IX, 121), kot pa dokaze.

Naj še ponovim misel, ki sem jo že drugje napisal, pa se je v izrazu nekoliko zapletla in dala priložnost za kriva tolmačenja. Namreč da ne vem, ali je božje bivanje filozofsko zares neizpodbitno dokazano, sem pa gotov, da ni dokazano nasprotno, namreč da Boga ni, ker je absolutno zanikalen dokaz glede stvarnega že čisto logično nemogoč. (Prim. Naš in moj čas, 202 in 209, tudi 172.)

Odtod pač tudi dejstvo, kot ga je opazil F. M. Dostojevski, ko polaga v usta nekemu svojemu junaku, kateri bi rad ugotovil, kakšne razloge za nevero imajo tisti, ki ne verujejo, sledeče besede: „V Boga ne veruje. Edinole nekaj me je presenetilo: da je bilo videti, kakor da ves čas govori o nečem povsem drugem, in sicer me je še posebej zato presenetilo, ker sem že tudi prejšnje čase, naj sem še tolikokrat naletel na nevernike in naj sem še toliko prebiral take knjige, ves čas imel občutek, kakor da govorijo in tudi v knjigah pišejo, kakor da imajo v mislih popolnoma nekaj drugega, čeprav bi človek po videzu celo sodil, da govorijo o tem. . .“ Malo dalje pa dodaja: „. . . bistva verskih čustev ni mogoče zajeti v nobeno razglabljanje, v nobene prestopke in pregrehe in v nobeno brezboštvo; to je čisto nekaj drugega; to je nekaj takega, ob čemer bodo na veke spodletavali ateizmi in bodo na vse večne čase govorili *nekaj drugega*.“ (F. M. Dostojevski, Idiot. Slov prevod. Ljubljana 1959, str. 280, 282.)

4.1. Filozofski odgovor na vprašanje o spoznatnosti in spoznanju božjega bivanja, bi torej bil: Da je Bog, vsak človek, ki ni v tem pogledu pomanjkljiv, spoznava sonaravno v sožitju s celotnim stvarnim, katerega sestavina je. Kako potem Boga imenuje in pojmuje, je druga stvar; tudi kadar meni, da to, kar je tako spoznal, ni Bog, zato ta stvar ne neha biti Bog.

Naravno in sonaravno spoznanje Boga je osebno trdno in brez dvomov. Zrahlja pa se ta trdnost, ko človek začne to spoznanje, kakor druga, kritično primerjati in zagotavljati. Ko skuša strogo znanstveno in filozofsko utemeljiti tudi svoje spoznanje, da je Bog, trči na težave, ki si jih ne more zakrivati. Njegova vera pri tem lahko ostane trdna in pri mnogih mislecih je takó, če

znajo kljub znanstvenemu in filozofskemu delu ohraniti naraven naravnosten stik s stvarnim; tako ostaja življenjsko trdna tudi vera v stvarnost stvarnega kljub znanstvenim odkritjem, ki so to trdnost vsaj za kritični razum zrahljala. Od znanosti in filozofije, kljub občudovanja vrednim dosežkom, ne smemo pričakovati in terjati več, kot morejo dati. Do Boga nas ne morejo pripeljati računalniki, še manj ga morejo zanikati. Bog nam je v dosegi roke in obenem neskončno daleč, oboje hkrati, bi rekli z J. Maritainom. Laže je tistim, ki še žive trdno iz naravnega spoznanja, a ohraniti morejo svojo vero tudi znanstveni misleci, ki se niso prevzeli od dosežkov svojega dela.

Na srečo do Boga vodi poleg razumsko spoznavne še druga pot, ki bi jo imenovali teživno ali, po Vebru, nagonsko. Bog je in biva, to je, je nekaj stvarnega, celo prva in največja stvarnost, ens realissimum. Kot vse stvarno in vsako bitje se javlja kot resnično razumu, božjemu in ustvarjenemu, in kot dobro teženju ali „volji“, tudi lastni božji in ustvarjeni. Ker človek ni samo bitje razuma, marveč še čuteče bitje, da ga nekako označimo, tudi Boga ne išče samo z razumom, z mišljenjem, marveč še po teženju. Kot stvarno-resnično in kot stvarno-dobro se Bog človeku neposredno razodeva v nadaljevanju ali podaljšanju prvotnega sonaravnega dojemanja Boga. Če to dojemanje podpre razumske izsledke, da tem trdnost, ki je sami po sebi nimajo. Tako se rodi prepričanje o dokaznosti dokazov, ki zgolj razumsko ne zadovoljujejo. Tako bi mogli tolmačiti tudi Maritainovo misel, da so se starim dokazi zdeli dokazni, ker jih je pri njih podtalno spremljala intuicija bitnega, tudi po posredovanju tega kot dobrega, bi lahko dodali.

Če to vemo, moremo sprejeti tudi, kar imajo pravega tisti, ki govorijo o dojemanju Boga ali božjega bivanja po ne-razumskih poteh.

4.2. Tak bi torej bil filozofski odgovor na vprašanje o spoznanju božjega bivanja. Dalje pač filozofija ne more, prej pa se tudi ne sme ustaviti. Kdor je na tej poti, mora hoditi, dokoder se da. Taka je zapoved filozofskega etosa, ki je ne sme prelamljati. Nihče nima pravice terjati, da se filozof kjerkoli ustavi ali da kjerkoli zavije stran, kamor mu ne kažeta njegov um in njegova vest.

Pa tudi, čemu bi se kot filozofi bali povedati, da nam dokazi za božje bivanje prožijo kake težave, če jih imamo tudi že ob dostopnejšem spoznavanju in dokazovanju? Zlasti ker nam navadna, vsakdanja „izvestnost“ dovolj trdno spričuje, da Bog je, in imamo za nasprotno domnevo manj in šibkejših razlogov, če sploh imamo kakega.

Potem pa, nikar ne pretiravajmo pomena ali važnosti „dokazov“! J. H. Newman je vedel, da „vera pač ni logično izsiljeno prepričanje razuma“. In se je vprašal: „Mar so ljudje, ki so o krščanski veri prepričani (certain), ker jim je bilo strogo dokazano?“ In si je odgovoril: „Nobeden ni prepričan iz tega razloga.“

Prehudo poudarjanje „dokazov“ utegne imeti celo manj zaželen učinek. Francoski akademik Le Chatelier dolži „preveliko vsiljivost bogoslovcev z njihovimi dokazi“ za nevernost zlasti pri mnogih znanstvenikih. (Janžekovič, Smisel življenja, str. 39.)

5. Nekaterim se zdi, da mislec utegne prekršiti verske resnice, če se ne pregreši proti spoznavnemu etosu, kadar prihaja v svojem razmišljanju do izsledkov, kakršne smo poskusili pokazati tukaj. Če bi to bilo res, bi lahko spravilo misleca v kočljiv in celo mučen položaj. Mnogi so padli vanj in nepremišljeno ali vsaj ne dovolj domišljeno sumničenje v tej zadevi je krivo hudih muk sicer vernih ljudi, ki se niso mogli odreči raziskovalnemu delu in njegovim dosežkom. Zato se nekoliko oglejmo tudi v tej zadevi!

5.1. Posebno dušni pastirji in celo taki, ki se imajo še za bogoslovce, menijo ali vsaj sumijo, da tukaj razvite misli zadevajo ob izjavo prvega vatikanskega cerkvenega zbora, ki se glasi: Če bi kdo trdil, da se pravi in edini Bog, naš Stvarnik in Gospod, ne da izvestno spoznati iz stvarstva z naravno lučjo razuma, naj bo izobčen. Ali pa da greši proti besedam iz prisega proti zmotam modernizma, ki se glase: Boga je mogoče spoznati iz vidnega sveta s pomočjo vzročnega načela (*tamquam causam per effectus*), z drugo besedo, Boga je mogoče v pravem pomenu dokazati (*adeoque demonstrari etiam posse*), podobno kakor svoja odkritja dokazujejo druge znanosti.

Tako je v slovenščino prevedel besedila Janez Janžekovič (Janž. V, 229.). On pa nas tudi opozarja, da dogemskega besedila ne smemo jemati togo, marveč je treba raziskati, kakšen pomen so pod vplivom takratnih razmer koncilski očetje polagali vanj. Še manj smemo biti togi pri obravnavanju cerkvenih izjav, ki niso dogme. Kaj v njih pomeni izraz 'dokaz'? „Cerkve je z izrazom 'dokaz' očitno hotela poudariti, da sta modroslovje in bogoslovje zmožna najmanj tako dobro utemeljiti svoje prepričanje, kakor izkustvene znanosti. Toda izkustvena znanost je od takrat do danes postajala vedno skromnejša. Svojim dokazom ne pripisuje več brezpogojne veljave... Beseda 'dokaz' je sicer še vedno v rabi, v resnici pa je začela dobivati pomen 'razlog'... tedaj bi danes tudi mi mogli opustiti besedo 'dokaz' in govoriti le o razlogih za, recimo, naše prepričanje, da Bog je. Ti razlogi so zadostni, da se moremo varno okleniti te resnice, niso pa takšni, da bi našo pritrditvev izsilili. Izvestnost, certitudo, ki jo dajejo, je 'certitudo libera', kakor bi dejala Newman in Ollé-Laprune...“ (Janž. V, 230.)

K temu dodajmo še eno misel: „Jezuit Boyer, ki pa se v tem strinja z večino sholastikov, šteje v svojem učbeniku za filozofijo resnico, da je Bog, med resnice, ki so sicer izvestne, ki pa kljub temu ne izsilijo našega pristanka tako, kakor preproste matematične resnice, ampak se more in mora glede njih človek svobodno odločiti (*certitudo libera*). Takih resnic da ne sprejme čisti razum, ampak mora pri tem sodelovati tudi volja...“ (Gl. Janž. I, 76.) K temu pripomnimo, da zares in strogo dokazanem

spoznanjem ne gre nikaka „certitudo libera“, razum glede njih nikakor ni svoboden, da jih sprejme ali ne, dokaz mu pritrditev izsili, če je ne sprejme, je kriva volja.

Vemo, da so koncilski očetje mislili tudi na besedo „dokazati“, ko so sestavljali besedilo izjave, pa so jo zavestno opustili in ostali pri „spoznati“, ker so se pač zavedali važne razlike med obema izrazoma. Zato pa se tudi ne more šteti za v resnici avtentično razlago koncilске izjave, ko se v besedilo vstavlja beseda „dokazati“, ki so jo koncilski očetje zavestno opustili.

5.2. Ne moremo se spuščati v globine eksegeze in hermenevtike koncilске izjave. Moremo pa pribiti: Izjava grozi z izobčenjem tistemu, ki bi trdil, da Boga ni mogoče izvestno spoznati iz stvarstva, torej tistemu, ki bi izrečno zanikal spoznatnost božjega bivanja. Nič ne pravi o tistem, ki bi sicer sprejemal dejstvo, da je božje bivanje spoznatno (česar čisto umsko ne more ne vedeti ne zanikati), ne bi pa vedel, ali je tudi zares spoznano, ali ga zares spoznavamo vsi ljudje ali vsaj le nekateri. Vemo, da iz možnosti ne moremo sklepati na dej, da torej tudi iz spoznatnosti, četudi je zagotovljena s koncilsko izjavo, ne smemo sklepati na dejansko spoznanje. A sprejmimo misel, da je Boga oziroma njegovo bivanje ne le mogoče spoznati, marveč da je zares tudi spoznano; ob strani ali odprto pa pustimo vprašanje, ali ga ne le lahko ampak tudi zares spozna vsak človek, seveda če je sicer umsko normalen, ali pa morda le nekateri, umnejši ali sprejemljivejši, kakor se to dogaja na drugih področjih spoznavalnega prizadevanja.

Če tako umemo nauk, izrečen na prvem vaticanskem cerkvenem zboru, potem pač ni videti, v čem bi bilo nasprotje med njim in med mislimi, ki smo jih razvijali tudi v tem spisu. Videli smo, da je Bog ali vsaj njegovo bivanje mogoče spoznati, da ga tudi zares spoznavamo vsaj v naravnem in sonaravnem spoznanju. Dodamo lahko, da gotovost tega spoznanja ni le osebna, marveč da imamo zanj tudi dovolj tehtnih razlogov.

Če kdo koncilsko izjavo razlaga, kakor da vsebuje trditev, da je mogoče božje bivanje tudi strogo znanstveno ali filozofsko dokazati, uči nekaj, česar koncilska izjava ne vsebuje. Še bolj se od izjave oddaljuje, kdor uči, da je božje bivanje tudi zares že tako dokazano. To je še manj obseženo v izjavi in Janžekovič pravi: „Cerkev izjavlja samo, da je mogoče spoznati Boga iz izkustva s popolno gotovostjo, iz zveze in iz obrazcev se tudi vidi, da so nam po mnenju koncilskih očetov taki dokazi že na voljo, vendar cerkveno učiteljstvo o nobenem izmed njih ne izjavlja, da je veljaven in zadosten.“ (Janž. I, 184)

To pomeni, da so koncilski očetje (vsí ali vsaj nekateri, bili pač osebno prepričani, da je božje bivanje filozofsko že dokazano, niso pa tega nezmotno zatrdili. Noben „dokaz“ ni potrjen kot zadosten, to je, zares dokazan. Če kdo meni, da nobeden ni zadosten, pač pa vsi kot celota, potem s tem zagreši sofizem podobn tistemu, ko je neki pek trdil, da ima izgubo pri vsaki zemlji, a jo krije, ker proda veliko množino zemelj. Tudi vsota ali

celota dokazov, od katerih pa nobeden sam ni veljaven in zadosten, ne more dati veljavnosti in zadostnosti.

Tudi če bi kdo učil, da božje bivanje sploh ni v strogem smislu dokazljivo (česar v naših izvajanjih ni), ali da gotovo sploh še ni dokazano (česar tukaj prav tako ni), še celo pa, če bi le menil, da ne more najti zadostne dokaznosti v kakih dokazih in da je morda v nobenem ni, se tedaj ne bi prav nič pregrešil proti koncilski izjavi. Navzkrižje med pristnim cerkvenim naukom in tukaj prikazanimi izsledki filozofske misli, more najti samo nekdo, ki je tako vsebino kot doseg enega in druge neupravičeno raztegnil v nasprotni smeri.

5.3. Ne morem se v tej zvezi ogniti nečemu, o čemer sicer pišem v drugem članku. Kaj bi pomenilo, če bi si cerkveni nauk in filozofski miselni izsledki zares bili v navzkrižju? Ali bi tedaj filozof, ki je in hoče biti veren, zares padel v krivo vero? Vprašanje je vredno, da se pri njem pomudimo.

Kaj je kriva vera ali krivoverstvo? Opredeljuje se kot priznavanje nekaterih verskih resnic in odklanjanje drugih, ali kot hotena in trdovratna zmeta krščenega glede na kako resnico katoliške vere. (A. Rollo Marín, *Teología moral para seglares I*, 3^a ed., 1964, str. 243.) Torej je krivoverec, kdor kako versko resnico zavrača, je noče sprejeti; ne tisti, ki njene resničnosti ne more z lastnim razumom uvideti in spoznati. Kako bi filozof, ki bi kot tak prišel do kakega spoznatka (niti ne pravim: spoznanja), kateri je nasproten kaki verski resnici ali se vsaj od nje kako razlikuje, zato že bil krivoverec?

Krivoverec bi bil, v soglasju z zgoraj navedeno opredelbo krive vere, kdor bi hoté in trdovratno zavračal kako versko resnico kot tako. Pazimo: versko resnico! Verska resnica pa je resnica, ki nam jo je Bog razodel in nam jo zapoveduje verovati. Bog nam jo zapoveduje verovati, to je sprejemati in priznavati kot resnično, čeprav njene resničnosti ne uvidimo in ne moremo uvideti. Bog ne zapoveduje, da resničnost razodetih resnic tudi sami spoznamo, še manj, da trdimo, da smo jo spoznali, ko tega nismo dosegli. Če filozof trdi samo, da resničnosti te ali one verske resnice ne uvidi, a je zato ne zanika ali zavrača, ne ravna proti zapovedi verovati, ne ravna proti veri, ni krivoverec.

Razlikovati nam je med verovanjem in spoznanjem. Spoznamo tisto, česar resničnost sami uvidimo, neposredno ali posredno, verujemo pa tisto, česar resničnost sprejemamo, ne da bi jo sami uvideli, marveč ker nam to razodeva ali sporoča nekdo, na čigar védenje in resnicoljubnost se zanesemo. Če v tem primeru pritrditev odklanjam in ne verujem, kar se mi sporoča, zapadem napaki nespoštljivosti, ali kako naj jo imenujemo, in če je sporočitelj Bog sam, v katerega verujem, grehu nevere. Ampak gre za sprejetje ali pritrditev, ne za spoznanje. Praviloma verske resnice kot take sploh ne morem spoznati, pa mi tega tudi ni treba; če pa spoznam, kar je ali se zdi, da je v nasprotju s kako versko resnico, je to plod nemoči, da bi spoznal, kar pravi verska resnica. Ni odklonitev verske resnice, le odkritosrčna izpoved, da

resničnosti ne morem spoznavno odkriti ali pa da sem mogel doseči le tak ali tak izsledek. Prestopek proti veri bi bil, če bi zaradi svojega izsledka odklonil versko resnico, torej tisto, kar moje spoznanje presega. To pa nikakor ni nujno, saj morem svoj spoznanek ohraniti, pa tudi pritrditi verski resnici, ker sta to dve različni dejstvi. V tem mnenju se ne skriva nikak nauk o dvojni resnici, čeprav se v razlago tega tu ne moremo spuščati več, kot sledi iz tega kar obravnavamo.

Lep primer nam predstavlja sam sv. Tomaž Akvinski. Ko se vprašuje, če je verska resnica, da je svet začel bivati, to je, da je bil ustvarjen v času (jaz bi rekel: s časom), odgovarja, da to je verska resnica, a spoznavno tega ne more biti gotov. To se pravi, da kot vernik sprejema resnico, da je svet začel bivati, kot mislec pa priznava, da tega ne more z gotovostjo spoznati. (S. Theol. I, 46, 2.) Njegovo spoznanje ne potrjuje verske resnice, pa ji tudi ne nasprotuje. Ko pravi, da stvarjenja v času ne more neovržno dokazati, s tem ne zanika verske resnice o stvarjenju v času, priznava le, da mu je naravno nespoznatna. Ne sili pa svojega spoznanja v potrditev verske resnice, ker je ne potrjuje in ne more potrditi, a zato vendar ne dvomi o verski resnici, čeprav mu spoznavno ni razvidna.

„Krščanska dogma je, da svet ni večen, torej ni večen, zakaj kar je razodeto, da ni, ni. A um, se mu je zdelo, da tega ne more več jasno dokazati. Sv. Tomaž potemtakem ni kot nekaj gotovega učil, da more svet biti večen, ampak le bolj da ni mogoče razvidno dokazati, da bi ne mogel biti večen. Nekateri dokazi se mu zde 'verjetni', toda ne zde se mu 'nujno dokazni'. Drugi se mu sploh ne zde dokazni, zopet drugi 'slabi', še drugi ne taki, da bi um 'moral'". Takó Tomaževo stališče tolmači Ušeničnik. (Uš. III, 83.) J. Janžekovič pa ga označuje takole: „Aristotel je dokazoval, da je svet nujno večen. Toda njegovi dokazi ne prepričajo. Drugi dokazujejo, da svet ne more biti večen. Tudi ti dokazi niso razvidni. Bog bi mogel ustvariti svet večen, ali ga ustvariti v začetku časa. Kako je dejansko storil, to ve on sam in tisti, ki jim je to razodel. Filozof ne more dokazati ne enega ne drugega. Ve le to, da je eno in drugo načelno možno.“ (Janž., V, 211).

Tukaj ne gre za to, da ugotovimo, ali je svet večen ali ne, niti ne ali je imel sv. Tomaž v svojem razmišljanju prav ali ne. ugotavljamo le dejstvo, da ga ni motilo, ko je uvidel, da umsko ne more neovržno utemeljiti verske resnice, jo je pa brezpogojno priznal. Saj ni trdil, kot smo videli, da svet je večen, marveč le, da ni mogoče dokazati, da ni.

Če bi tedaj nekdo v svojem filozofiranju prišel do izsledka (morda zmotnega), da kak dokaz za božje bivanje ali morda vsi dokazi niso neovržno, to je zares dokazni, a zato božjega bivanja ne bi zanikal, marveč le povedal, da dokaznosti ne more uvideti, kaj bi bilo v tem napak? Težko je umeti, zakaj bi v takem primeru iskali nasprotje med spoznanjem in verovanjem, dokler v vsakem ostajamo pri njem samem. Dejstvo bi bilo: verujem,

da Bog je; a zgolj filozofsko, s svojim umom, tega ne morem dokazati, niti ne vem, da bi kdo to že zagotovo dokazal.

„Sv. Tomaž dopušča možnost, da kdo ne sprejme nobenega izmed dosedanjih dokazov za božje bivanje, pa je kljub temu neoporočen vernik... dopušča, da dokazi za božje bivanje kakega posameznika ne prepričajo, čeprav ima najboljšo voljo, da jih sprejme.“ (Janž. III, 310.).

Ne pozabimo, da „je Tomažev nauk, da je modroslovje samostojna, od bogoslovja različna veda. Vtem ko pozna avguštinizem eno samo prizadevanje: „fides quaerens intellectum“ – prizadevanje, da bi si vero čim boljše tudi z razumom prisvojili, uči Tomaž, da je vera eno, modroslovje pa drugo. Modroslovne resnice so samo tiste, ki jih more razum bodisi neposredno uvideti bodisi dokazati, bogoslovje pa se ukvarja z božjim razodetjem. Dokler obe vedi učita resnico, med njima ne more priti do nesoglasja, kajti resnica resnici ne more nasprotovati.“ (Janž., Fil. leks. 297). Morda bi zadnji stavek še priostrili in bi dejali: dokler obe vedi učita resnico in vsaka ostaja na svojem področju, med njima ne more priti do nesoglasja.

Filozofija je samostojna veda; kaj kot filozof nekdo spozna in česa ne, to ve le kot filozof in kot tak more le to trditi. Če bi kdo od filozofa, ki veruje, zahteval, naj trdi, da je tudi spoznal, kar veruje, kadar tega ni spoznal, bi ga zapeljal v greh, namreč v laž; ne Bog ne vera pa laži ne potrebujeta, jo obsojata.

O INDIJI POJEM

ŠUMI MORJE TAM POD GOPALPURJEM

prešumi ves šumot, ki kakor lava
skoz morje tropskih ur
v neurje plava tretjega sveta
in se izliva v stiskanih srca pristan
pri Gopalpurju.

Sedim. Korál robovi cvetijo rudeče.
Poslušam školjko, morje ji šepeče:
tam v dalji ribiči na ploh pribiti
razpletajo kot v sanjah zlate niti
v srebrno bogatijo.

Na pesku ražnji, rdeči od čakanja
z ženami, deco in z mevoj v smaragdno črto zro,

oj ne pokoplji, morje,
upov pod svoj težki val,
še bolj intimno me z ljudmi poveži
pod Gopalpurjem.

Sem vprašal veter, kje Gospod mudi se?

V plesočem ritmu žametnih valov
mi piše na peneci rob koral:

On hodi z ribiči in meče mreže
v smaragdni črti, tam pod Gopalpurjem...

LAL SELAAM Rdeč pozdrav.

(Balada o indijskem Dizmu)

I

Saj komaj Te poznam,

kot jaz jetnik si z žebli v les pribit
na mrzlo steno,

Kriste, rad te imam.

Odvrgel bombe sem ukaz podzemlja

za jutra zmage dan.

Zdaj cesta vdova je in

vdove cesta obžaluje

petorico otrok, ki mater povprašuje,

kdaj abba vrne se, njih očka?

Iz zaklonišča mi moj vodja piše

za mojo okovano dlan zdravico,

da jutri se bo ženil, nič drugega, le

LAL SELAAM!

II

Prišla bo mati po slovo

s košaro jabolk.

Jutri bo, kar bo.

Vem, nekaj dni bo z njo delilo post,

tako pač svet odmerja.

Pojemno družno jih,

to zadnja bo večerja,

Kriste,

ko jutri obležim

v škrlat krvi odet

in ne bom vedel, kam?

Naj zate bo

moj zadnji LAL SELAAM!

Lal selaam, je pozdrav indijskih Mao teroristov
(hebr. šaloom)

GOA VELHA – STARA GOA

Dan si nadel je črna očala, ker
nad Goa Velha v valovite kuštre lesov
dežuje.

Noč je trdno zaspala z gigantom
Vasco da Gama. Tiho je kot
v njegovi grobnici, pri svetem Ksaveriju
v Goa Velha.

Odkar z mujezini in minareti
pometel je Vasco da Gama,
še polmesec več ne sveti
nad Goa Velha.

Ostal pa je smaragdni breg in čudo cerkva
in nad morjem bele fasade. In palm palisade
kot jambori vise čez nebo

in čudoviti ljudje s kitarami v srcu
od Goe v Lizbono gredo...

Hvali Gospoda, ker je lep, ker je dober in svet,
moja Goa,

naj hvali Ga tvojih slapov slavospev,
ki v dalji kot vosek neslišno polzijo
v polet smaragdnih gozdov
nad Goa Velha...

K JEZIKOSLOVNI IN LITERARNO-KRITIČNI

KLASIFIKACIJI KOROŠKEGA WINDISCH-IDIOMA

Maja in junija leta 1945 se je na Vetrinjskem polju na Koroškem nahajalo veliko taborišče beguncev, ki so se umaknili iz Slovenije pred prihodom partizanskih čet. Življenja v tem taborišču ni še nihče popisal, dasi bi bilo to zelo potrebno, toda čuta za zgodovinsko dokumentacijo je med današnjimi zdomeci le malo. Jaz sem skušal pozabiti tegobe dneva in spremenjenih razmer s tem, da sem iskal pota, kako priti zopet v stik z mojim poklicem, to je biti: znanstveni raziskovalec. Iz taborišča sem šel večkrat v Celovec in to zlasti v knjigarne. Teh ni bilo dosti, glavna je bila knjigarna *Kollitsch*. Tam sem na policah našel nekaj zvezkov umetnostne topografije Koroške, dalje publikacijo o ljudstvih in rasah na koroških tleh in drobno brošuro, ki jo je leta 1927 izdal Primus Lessiak o enotnosti Koroške v luči imenoslovja in jezika (glej za natančni naslov izvajanja na strani 4 in opombo 6).

O tej brošuri in njeni vsebini ne bi bil mogel nič reči ali pisati pred letom 1945, ker dotlej še nisem dobro poznal koroških Slovencev; v letih 1945-1951 sem se pa precej temeljito seznanil s temi jezikovnimi predmeti in situacijo in tako dobil vsaj približno sliko tudi o stališču Primusa Lessiaka do te stvari. Vendar je bilo treba dobiti še precej teoretičnega znanja o jeziku, narečju ter govoru, preden bi mogel o Lessiaku kaj reči. To sem si pridobil v Združenih državah in rezultat tega je pričujoče poglavje. *Osnovna misel mojih izvajanj ni kaka jezikovno-politična polemika z Lessiakom, temveč osvetlitev njegovih teorij v luči modernega jezikoslovja, o katerem je Lessiak zelo malo vedel, zelo malo so pa vedeli tudi slovenski avtorji, ki so tedaj Lessiaku odgovarjali.*

1. ZGODOVINSKO OZADJE

Problem slovenske manjšine na Koroškem ima dve strani: 1. politično in 2. jezikovno. Politična stran še vedno ni rešena, ker avstrijska vlada še vedno ni izpolnila člena 7 državne pogodbe iz leta 1955. Jezikovno vprašanje je pa danes nekoliko bolj umirjeno, ker se je raba besed „Windisch“ in Windischer“ kot oznaka koroških Slovencev, zlasti pa kot dveh psovč, precej omilila in umaknila iz vokabularja dnevnih debat in napadov na Slovence,

deloma tudi zato, ker jo je zdaj nadomestila politična oznaka koroških Slovencev kot „die Tito-Slovenen“, deloma pa tudi zaradi spoznanja, da je bila ta raba znanstveno neutemeljena in nemogoča, delala ni časti nemški večini.

V naslednjem se ne bomo bavili s politično stranjo, temveč zgolj z jezikovno. Vendar se moramo ozreti tudi na zgodovinsko ozadje celega koroškega problema.

Iz temeljite študije ljubljanskega profesorja *Bogota Grafenauerja* se poučimo, da so Koroški nemški krogi začeli poudarjati razliko med koroškim slovenskim govorom pa med slovenščino v ostalih delih Slovenije, v letu 1849, ko so koroški Slovenci zahtevali od koroške deželne vlade, da začne izdajati svoj uradni list tudi v slovenskem jeziku.¹ Oče reakcije je bil na nemški strani industrijalec *Alois Hussa*, ki je trdil, da na Koroškem ni nobenega slovenskega jezika, temveč le dialekti in da vsaka vas govori svoje narečje in se prebivalci ene vasi ne morejo sporazumeti s prebivalci druge vasi. V šolah naj se zato uči le nemščina, ker jo koroški slovenski ljudje potrebujejo tudi za stik z gospodarsko naprednejšo nemško večino v deželi. Hussa je bil interesiran na tem, da razširi polje gospodarske ekspanzije nemške industrije na južnem Koroškem, pa tudi da se slovenski element vključi v ta gospodarski proces in pride do boljšega socialnega in gospodarskega statusa. To se je v teku desetletij res zgodilo, prvotni Slovenci so začeli jezikovno odpadati in se socialno dvigati. Na politični strani so dosegali Nemci ta cilj s pomočjo ljudskih štetij, v katerih so uvedli posebno rubriko „Die Umgangs-Sprache“, to je: občevalni jezik, in v to rubriko so se vpisavali mnogi Slovenci in to je nanese vedno manjše število Slovencev v deželi in vedno večje število ljudi, ki so bili „Windischerji“ in rabili „die Umgangsprache“ za svojo indentifikacijo.²

Konec 19. stoletja je *Dr. Fran Miklošič*, sloveči profesor slovenskih jezikov na Dunajski univerzi, svaril uradne kroge, da je njihovo pojmovanje slovenskega jezika zgrešeno in da je med koroškimi dialekti slovenskega dela pa med knjižno slovenščino ista razlika, kot je med švabskim dialektom pa med nemškim knjižnim jezikom. To ni dosti pomagalo, enako je bil tudi *Martin Wutte* preglasovan, ko je trdil, da so na Koroškem samo Nemci in Slovenci.

V novejšem času je graški univerzitetni docent Slovenec *Erik Prunč* trdil, da je bila nemška gonja proti slovenskemu elementu v resnici le represiven boj nemškega meščanstva proti slovenskemu kmečkemu elementu, torej v bistvu razredna zadeva.³ To mnenje je ovrgel *Lojze Ude*, ki je bil eden naših najboljših poznavalcev koroške situacije in je trdil, da je bila vsa ta gonja samo instrument germanizacije, s pomočjo katere naj bi se na Koroškem ustvarila ena plast prebivalstva in en skupni trg.⁴ Koroški nemški krogi so torej že tedaj izvajali politiko takozvanega „topilnika“ ali „melting pot-a“, ki jo je izvajala tudi Severna Amerika v pogledu imigrantov, ki so prihajali v deželo v milijonih in milijonih. Razlika med USA in Koroško je bila samo ta, da so v Zdru-

žene države prihajali emigranti iz celega sveta, ki so prostovoljno zapustili svoje stare domovine, na Koroškem se je pa ta topilna politika izvajala proti manjšini, ki je bila tam že več kot 1400 let.⁵ Nihče pa ne bo tajil, da je ta nemška asimilacijska politika imela krasne uspehe, ki gredo ne samo na rovaš germanizacijskega pritiska, temveč tudi na rovaš samega karakterja slovenskega človeka na Koroškem, ki je v bistvu zelo prilagodljiv in oportunističen, in na rovaš zgrešene strankarsko-politične orientacije koroških Slovencev. Na Koroškem je eden izmed glavnih faktorjev razcepa tudi *staro sovraštvo do vsega, kar diši po Kranjstvu*“.

2. PRIMUS LESSIAK IN NJEGOVO DELO

Med glavnimi prvoboritelji tega germanizacijskega procesa na jezikovnem polju je bil dr. Primus Lessiak, rojen koroški Slovenec, kasneje opadnik od svojega rodu in profesor lingvistike na univerzi v Zürichu. Več podatkov o njem v opombi. Njegovo glavno delo, v katerem je združil vse dokaze za svojo teorijo, da je koroška slovenščina drugačna od ostale, je brošura: „Die Einheit Kaerntens im Lichte der Namenforschung und Sprache“.⁶ On pravi sledeče (v prevodu, op. pisca): „Dolgotrajna naravna ločenost koroških Slovencev od štajerskih in kranjskih po gorski verigi Karavank itd...“ je povzročila tudi, da je koroško „windisch“ pogosto šlo v popolnoma drugo smer, kot ostala slovenska narečja. Odtod veliki prepad, ki loči koroško slovenščino od kranjske, odtod težka razumljivost našega „Windisch“ za kakšnega Kranjca, kaj šele za kakšnega Hrvata ali Srba; odtod tudi dalekosežni odpor koroškega Slovencev proti slovenskemu knjižnemu jeziku“.

Na ta njegova izvajanja je odgovoril prof. Fran Ramovš, ki je rekel, da je oznaka „Windisch“ v redu, ako se nanaša na slovenski jezik, ker je to v nemškem imenoslovju ustaljeno poimenovanje slovenskega jezika kot „Windisch“, ni pa ta oznaka v redu, ako pomeni „Windisch“ koroški dialekt kot nasprotje slovenskemu knjižnemu jeziku. „Z oznako Windisch-Slovenisch je naravno rečeno, da je koroška slovenščina del slovenskega jezika“.⁷ Tudi koroški dialekti so na ta način del slovenskega jezika. Če sem čisto odkrit, Ramovševe logike ne razumem, kajti s tem je indirektno dal prav tistim slovničarjem, ki so v 19. stoletju pisali slovnice slovenskega jezika pod firmo „wendskega jezika“, ravno tako je Gutschmann potem pravilno rabil v svojem slovarju ta izraz za slovensko sekcijo slovarja.⁸

V Lessiakovi trditvi, da se je koroška slovenščina razvijala drugače kot ostala, je podan tudi dokaz, da on ni poznal ali pa ni hotel poznati razlike med jezikom književne vrste in narečjem in da mu je bilo neznano, da se narečje sploh ne razvija, kajti če bi se, ne bi bilo več narečje. Razvija se samo književni jezik. Ravno tako nesmiselno so trditve, da Kranjec težko razume Korošca ali pa, da je za Hrvate in Srbe koroščina nerazumljiva.⁹ Ako se slovenski koroški dialekti izgovarjajo lepo in jasno, jih bo razumel vsak Slovenec in vsak Hrvat, pri Srbih je mogoče kaka izjema. Ker gre za nerazumljivost, je dobro, ako si ogledamo Le-

ssiakovo razpravo o koroških nemških dialektih, kjer prihaja do čisto drugačnih zaključkov.¹⁰

V tej razpravi Lessiak najprej razmejuje koroška nemška narečja od bavarskih tirolskih in solnograških. Za osrednje koroške dialekte pravi, da so v pogledu diftongizacije srednje-visoko nemških glasov e in o tej *nenaklonjeni* (stran 7). Tudi sicer vidi na mnogih mestih razlike med koroškimi in sosednjimi dialekti, vendar pa iz tega ne potegne onih zaključkov, kot jih v primeru slovenskih dialektov. Še prav posebno pa je njegova razprava zanimiva tam, kjer ugotavlja, da v okolici večjih krajev kljub šoli in cerkvi narečja nazadujejo na korist tiste „Umgangs-sprache“, ki se širi iz mest in ki jo imenuje „die Kaerntnische Gemeinsprache“. Čudno je torej, da niso v ljudskih štetjih za te nemške kraje uvedli rubrike, kot so jih na južnem Koroškem, ki bi pokazala, da so tudi v nemškem delu dežele neke vrste „vindišarji“ nadomestili prave Nemce. (Stran 17). Zgodovinsko važna je njegova ugotovitev, da koroški nemški dialekti na žalost niso postali sposobni za literaturo, kot se je to zgodilo v sosednjih deželah in da koroški pisatelji, ki pišejo v dialektu, pišejo v neki notranje – avstrijski narečni kaši – njegov izraz je: „Dialektbrei“, ki je pod močnim vplivom knjižnega jezika.¹¹ Ta Lessiakova razprava je ostala slovenskim lingvistom neznana. V bistvu je Lessiak zelo naklonjen narečjem, kar je treba podčrtati in to velja tudi zame. Škoda je le, da s to svojo orientacijo Lessiak ni mogel priti do drugačnega mnenja in teorije o slovenskem jeziku in narečjih, kot je prišel, *ostati bi bil moral koroški lingvist, ne pa postati koroški „Heimatbundler“*.

3. LESSIAK O IZPOSOJENKAH IZ NEMŠČINE V SLOVENSKEM JEZIKU

Drugi argument, na katerega je Lessiak oprl svojo teorijo, so tujke ali izposojenke iz nemščine. Že v dobi pred Lessiakom, posebno pa v dobi po koncu prve svetovne vojne in nastopu nacionalnega socializma je postalo stikanje za tujkami v slovenskem jeziku velika moda in zahteva dneva. Nastala je cela poplava literature o tem predmetu, ki je v bistvu skrajno dolgočasna, čeprav so se predmeta lotili tudi taki resni znanstveniki kot je bil Edmund Schneeweiss, znani etnograf.¹² Celó v Ameriki nekaterim ljudem tujke niso dale spatí, kot dokazuje primer Dr. Nielsena (pravo slovensko ime njegovo je šešek), ki je v listu „Ameriška domovina“ objavljal svoje ugotovitve o germanizirani slovenščini. Večino teh bi človek z lahkoto zavrnil kot skrajno netočne.¹³

Na prvem mestu stoje pri Lessiakú izrazi iz obrtno-trgovske kategorije in industrijskega sektorja. Ti ne dokazujejo nič drugega kot to, da industrijsko napredne dežele s svojimi produkti, recimo z mašinerijo, izvažajo istočasno tudi terminologijo. Isto velja tudi za obrtno nazivje. V Ljubljani si slišal lahko veliko tega blaga: avtogeno varjenje je bilo „švasanje“, klepar je bil „špenglar“, ključavničar je bil „šlosar“, tesar je bil „cimperman“ in krojač je bil „žnidar“. V delavnici mojega očeta, ki je bil kro-

jač, si lahko slišal takele komande: „Poba, prnes ta velk poušter pa klopholc, pigelfeco pa necar, da bom rekic auspeglov“. Kljub nemškimi izrazom je vajenec natančno vedel, kaj mora storiti. Toda ko je Podkrajšek, ki je bil profesor na „Tehnični srednji šoli (bivši Državni obrtni šoli), izdal v knjigi „Obrtno terminologijo“, so germanizmi polagoma začeli izginjati iz javnosti.¹⁴ Moderna lingvistika ima o teh stvareh drugačne nazore in namen tega spisa ni nič drugega, kot osvetliti Lessiakove teorije s stališča moderne jezikoslovja. Če bi bili naši lingvisti poznali te moderne nazore v času, ko je Lessiak pisal svoje razprave, bi bili imeli v rokah bolj tehtne argumente za njihovo zavrnitev.

Edward Sapir, ameriški lingvist nemškega pokoljenja, ima o tem naslednje povedati: „Najnavadnejša oblika vpliva enega jezika na drugega je izposojanje besed. Kjer imamo opraviti s kulturnim izposojanjem, postane verjetno, da se bodo izposodile tudi priza-dete besede“. ¹⁵ Ker so bili Nemci v industrijskotehničnih in trgovskih strokah pred nami Slovenci, ni čudno, da so nam dali tudi besede. Ravno tako je bil nemški vpliv zelo močan na polju terminologije iz humanističnih strok, kar ni nič čudnega, saj je bil ves nenemški svet za nas zaprt. V stari Avstriji je bila skoraj vsa slavistika nemško pisana. Ako hočemo objektivno govoriti o izposojenkah, potem moramo v prvi vrsti ločiti kategorije teh besed. V tem oziru nam lahko služi za zgled norveški lingvist Einar Haugen, ki je v svoji, v tej opombi omenjeni razpravi analiziral podrobno ves ta kompleks v smislu modernega jezikoslovja in tako govori na primer o fonologičnih importih in vplivih.¹⁶ Razen tega pa obravnava moderno jezikoslovje vso to stvarino v posebni disciplini, ki se imenuje sociolingvistika, ki se je razvila v glavnem šele po koncu druge svetovne vojne in je danes ena najbolj razširjenih strok lingvistike.¹⁷ Te Lessiak ni poznal in zato mu moramo marsikaj oprostiti. Toda nemogoče je sprejeti njegove argumente, kjer gre za lokalne koroško-slovenske pimer. Nekateri izmed njih so za lase privlečeni.

Lessiak trdi na primer, da niso samo krajevna in ledinska imena nastala pod nemškim vplivom, temveč tudi osebna in vsa imena orodij in posod. Dalje trdi, da je tudi oblikoslovje pod nemškim vplivom. Tukaj samo nekaj zgledov. Pri osebnih imenih pravi, da je slovensko ime Zablatnik nastalo iz nemškega Hintermoser, da je slovenski Breznik iz nemškega Pirker oziroma Wresnigg (Wresnigg je ponemčena pisava slovenskega Breznika, op. pisca.). Nemogoča je njegova trditev, da takih imen ni v ostali Sloveniji. Dalje navaja primere, ki spadajo v najbolj vulgarno govornico: Nemški Bub je postal slovenski puab; nemško: „ein munteres Weiblein“ je koroško-slovensko: „ana muntrna wajbeca“, kar je tako bizarno, da tega najbrž niti Lessiak sam ni verjel. Na Koroškem je ženska v pravilni obliki slovenskih narečij vedno samo *ženstvo*, moški pa *móštvò*. Od Nemcev naj bi bili koroški Slovenci in ostali tudi sprejeli med drugim *pravo roko*, to je: desno roko in to baje iz pridevnika die rechte Hand. Lessiak je tu pokazal, da niti nemškega jezika ni obvladal, kajti prava roka

je nemško die richtige Hand. Slovenci vselej rabimo za desno roko izraz desna roka, samo kadar mati reče otroku, naj da obiskovalcu pravo roko, to je desno in ne leve, mu reče: *Daj pravo roko*, ker je samo desna roka pravilen pozdrav z roko. O slovenskih običajih je pisal v svoji disertaciji *dr. Zablatnik*, zato se tu ne bomo mudili. Nihče pa ne taji, da je posebno glasoslovje alpske nemščine v marsikaterem oziru vplivalo na slovensko, toda ni bilo edino, kajti tudi italijanski jezik je na zahodu slovenske Koroške vplival na lokalni govor in tako pravijo Ziljani *banče* namesto banke, *štendže* namesto štinje ali štije, kar je podjunsko za nemško die Stiege itd. Pri Lessiakju je vselej „der Wunsch der Vater des Gedankens in ta Wunsch je: dokazati, da je koroška slovenščina drugačna od ostale in da je v bistvu vindišarska“. Razen tega je on od početka do konca anti-kranjsko orientiran.¹⁸

4. JEZIKOVNO MEŠANA PESEM – DAS SPRACHLICH GEMISCHTE GEDICHT

Ljudska oziroma narodna pesem je za študij neke etnične kulture zelo važen vir, zato ni čudno, da se je Lessiak v svojem strem-ljenju, dokazati obstoj „vindišarskega etnosa“, lotil tudi koroške ljudske pesmi. Toda tudi tu je dokazal, da ne pozna niti Koroške niti bistva ljudske ali narodne pesmi. V Perkonigovem zborniku o Koroški navaja Lessiak dva primera za koroško verzificirano folkloro značilnih mešanih pesmi. On razlikuje dve vrsti: prvo, kjer je mešanje zgolj zunanje in ni notranje izraženo. Primer take pesmi je tale:

Diandle, wo hast denn dei Kammerle?
Döčwa, čoj postl stoji?
Ueber zwa Stapflan muasst aufsteigen,
Tune na hasa je ni.

Preglašen o – ö je dialektično avtentičen. Tudi prislov tune, po knjižno: tamle, je pristen, toda je v tej obliki dialekta celov-ške okolice, kajti klasična podjunska in koroška oblika je: *towné*, Glas g je avtor pesmi točno izrazil z glasom h, zato je gasa hasa. Kítica je nastala v celovškem okrožju in sicer v gostilniškem dru-žabnem ozračju in ni produkt avtentičnega ljudskega pesnika. Sme-šna je Lessiakova pripomba, da pripada „vindišarskemu“, to je slovenskemu jeziku v pesmih nekaka naloga, zakrivati obsceni motiv pesmi. V tem oziru bi človek lahko poučil Lessiakja z zgledi nemško-alpskih obsцениh štirivrstičnih pesmi, da je nemški dia-lekt še veliko bolj pripraven za take skrivnostne naloge.¹⁹

Boljši zgled mešane pesmi prve vrste je naslednji:

Schmied, Schmied,
verlass die Alte nit.
Zadaj za svinjakam
te najrajši čakam.
Schmied, Schmied,
verlass die Alte nit.

V tej kvanti je zanimiva oblika svinjak. V vseh letih 1945-1951, kar sem bil na Koroškem in jo prepotoval od šmohorja do Sen-

čnega kraja, nisem nikjer slišal za svinjak besede svinjak, temveč vselej le *petoujeki* ali pa *swinšče hlevca*. Svinjak v pesmi je import iz Kranjske ali pa je sploh cela kitica nastala na Kranjskem v kakšni furmanski oštariji. Z avtentično koroško-slovensko pesmijo ta produkt nima nobenega opravka.

Primere takih mešanih pesmi objavlja tudi dr. Zablatnik v katalogu koncerta rožanske pesmi, in najbolj znan je naslednji:²⁰

Wenn die Leit di wern
Čej se, dečua, biua?
Muasst nur lei so sag'n:
Sem rož'ce trgaua.

Ako je zapis pri Zablatniku točen, pesem ni rožansko avtentična ljudska pesem, kajti za dečua bi moralo biti: dōčua, za čej: čōj, za trgana: trhana. Pesem je tipičen nemčursko-windischarski produkt in primer konverzacijske pesmi, ki ni slovenska.

Druga vrsta pesmi je doma v nemškem obmejnem ozemlju. Če sledimo Lessiak, imamo v pesmih opraviti z pomanjkljivo nemščino:

Mai Schatzele hast Mizele,
das Nam hast me falln:
z' hiaz han i aber Maizelen
af Tuer aufemalen.

(prevod:

Moj zaklad je Micele
to ime mi je dopadlo;
za šalo sem pa Maizele
naslikal na vrata.)

Pomankljiva nemščina je tipična za vso gornjekoroško nemško folkloro, toda treba bi bilo razlikovati med dialektom in knjižnim jezikom. Lessiak te razlike očitno ni upošteval.

Tudi na Kranjskem smo imeli primere jezikovno mešanih pesmi, ker smo imeli precej krajev z jezikovno mešano družbo, na primer že samo Ljubljano, Maribor, Celje, Ptuj, Kamnik, Zagorje in Trbovlje, Krško in Brežice itd. Nemščina se je v teh krajih smatrala za nekaj boljšega, zanimivo pa je, da je bil nosilec tega pojava večinoma židovski element, ki je bil v vseh teh krajih močno zastopan. Ako si med obema vojnama zgodaj v letih 1920 potoval z vlakom iz Maribora skozi Dravsko dolino v Pliberk, si skoraj moral govoriti nemško. Dvojezičnosti v pesmi se je kmalu polastil kranjski humor, tako na primer tu:

Se v Kamniku nemško tako govori,
da skoraj zastopt mogoče jih ni:
„Ti, rukn to mizo en pisl bi her.
marjašn, kvartašn – čmo kraje ino kver.“²¹

Kitica je vzeta iz nekega kupleta, na žalost sem si zapomnil samo to. Za razliko med gori navedenimi primeri mešane pesmi windišarsko-nemčurske denominacije pa med avtentično koroško slovensko ljudsko pesmijo si zdaj oglejmo nekaj primerov te. Vsi primeri so vzeti iz štreklja, pri čemer moram pripomniti, da Lessiak očitno nista bila znana niti Scheinigg niti štrekelj.

1. Je pa rozaforb hadrca
strhava se.
Bo pa najna lubiezen
razšajdova se.
(Štrekelj II, 4415, Radiše, Borovlje).
2. Ženitva je ferpontenšna,
k' hrieva vsač'a mwadaha
(Štrekelj II, 8380, Celovec okolica in Borovlje).
3. 'ča bom barou te rate,
bl púrgermastrà:
Bom barou le dôčwo,
čój hajmatšajn 'ma.
(Štrekelj II, 4629, Radiše).
4. V sobotah večerah
po farantčičah,
bo moj šocej prjuckou
po trávnčičah.
(Štrekelj II, 3897, iz Podkrnosa.)

Že ti primeri kažejo, da ima koroška ljudska pesem čisto drugačno poetično strukturo in obliko kot jo ima nemčurska. Pevec suverno razpolaga z germanizmi in jih vključuje v motiv ne samo bolj inteligentno kot avtorji pesmi iz prvih dveh skupin, temveč tudi poetično pravilno. Z germanizmi izraža pevec tudi humoristično noto in razširja perspektivo pesmi, vsi germanizmi so pa dialektično pobarvani. „Rat“ je občinski svetnik, „purgermaster“ je župan. „roza forb“ je roza barve, „ferpontnša“ je Verbundenschaft, „hajmatšajn“ je domovinski list, domovnica, „farantčiče“ je delopust ob koncu tedna: Feierabend. Pesmi so klasičen zgled rožanske pesmi v dialektu: 'ča je za nič ne bom; travnčiči in farantčiče je tipična rožanska duplikacija, vsač'a je za: vsakega, kar ni samo zgornje rožansko, temveč je doma tudi v zahodnem Rožu.

5. Kaj skrbite za me
k' vas an nč' a hre
(Štrekelj II, 3897, iz Podkrnosa).

Včasih gredo dialektične netočnosti na račun zapisovalcev, tako bi se na primer vprašalnica „kaj“ tu morala glasiti 'aj. V enem primeru sem v teku študija zapisov pri štreklju opazil, da je bil zapisovalec ali nemško vzgojen ali pa je pesem poniknila v nemški govor:

Djō-čwa strava ostani (štrekelj II, 3559, iz Borovelj). Dental t za mehki d je tipičen za izgovarjavo teh konsonantov pri rojenih Nemcih. Ko sem postavljaj keglje na kegljišču v Rokodelskem domu v Ljubljani, in to v svojih mladih letih, so kegljači, ki so bili večinoma nemškega rodu in so služili v ljubljanskih tovarnah kot delovodje (Werkuehrer), so vselej, kadar jim je zmanjkalo kragel, rekli: „Rajko Kugel tol“, krogle dol.

Iz gornjih primerjav pesmi, ki jih je navedel Lessiak, in jaz iz štreklja, določno pridemo do zaključka, da obstoji poleg avten-

tične slovenske koroške ljudske pesmi na eni strani in avtentično nemške na drugi strani še tretja kategorija in to je nemščurska ali „vindišarska“, ki jo lahko imenujemo tudi Lessiakova. Zaključimo pa lahko tudi to, da niti nemška, še manj pa slovenska literarna zgodovina ni do danes naredila nič, da bi bogato zakladnico slovenske ljudske pesniške folklore interpretirala s stališča modernih literarno-kritičnih in jezikovno-etnografskih metodičnih principov, temveč da se še vedno vrti v začaranem krogu starih in zastarelih hermeneutičnih in interpretacijskih formul. To veija istotako za tiste, ki se pote in trudijo v domovini, kolikor za tiste v zdomstvu in one v zamejstvu, recimo na Koroškem. Prvi predpogoj reforme pa je, da gredo vsi ti ljudje na teren in tam rešijo, kar se rešiti še da in dobijo nove inspiracije.

5. TUJKA V PROZI IN PESMI KOT LITERARNI COLLAGE

Vstavljanje tujih besed, fraz in stavkov v prozne tekste in pesmi originalnega jezika lahko primerjamo podobni metodi v upodabljaljoči umetnosti, zlasti v slikarstvu. V začetku tega stoletja je francoski slikar George Bracque začel v svoje slike, ki so bile delane večinoma z oljem, vstavljati izrezke iz časopisov, s tem, da jih je lepil na platno na določenih mestih, katera je pustil brez barv. Kmalu je to tehniko pokazal tudi znani slikar Pablo Picasso. Oba ta dva mojstra sta začetnika takozvanega kubizma v umetnosti. Te nalepke se imenujejo po francosko collage, nemško ime das Klebebild, slovensko bi bilo nalepka, dasi ne izraža tega, kar izražata francoski in nemški naziv bolj popolno.

O idejah, ki vodijo umetnike pri njihovem delu, je nastala precej obilna literatura, ki se deloma naslanja na izjave umetnikov samih, deloma pa skušajo avtorji razložiti ta pojav s svojimi lastnimi analizami. Kubistični umetnik je stremel za tem, da bi predmeti, ki so naslikani na platnu, dobili svojo plastičnost in prostornost s tem, da bi stopali dejansko iz platen ven v prostor, v katerem se nahaja gledalec, seveda le naslikano na dvodimenzionalni ploskvi platna. Kot vemo iz zgodovine umetnosti, so umetniki prostor vselej upodabljali tako, da se je vizualno raztezal proč od gledalca v globino slike ali platna. Slikarji kubizma so dejansko posnemali plastično umetnost reliefa.

Kubisti pa so imeli še druge cilje. Bili so mnenja, da sloni vsaka organska forma v bistvu na neki neorganični ali kristalični formi, bodisi kubusu, kocki, valju ali cilindru, trikotniku ali stožcu in da je to formo treba na platnu prikazati na primer pri naslikani roki ali obrazu ali glavi in podobno. Te kristalične in geometrične forme so se tudi kombinirale, zlasti pri slikanju glav, pri slikanju celih teles je pa igrala veliko vlogo violina kot neke vrste analogija telesne forme in strukture. Te slike so navadne gledalce prej mešale kot inspirirale. Kubisti pa niso vedeli, da se bo njihovo intelektualno in intuicijsko plemenito delo in prizadevanje nekoč porabilo in praktično prikazalo na tablojih raznih oblek in delov kostumov, obešenih na stenah v trgovskih hišah in veleprodajalnicah, kjer res vidimo konkretne predmete izstopati iz

ploskve tabloja k nam in to v najbolj živih barvah, katerih očetje so kubisti. Tako je umetnost visoke vrste inspirirala navadno trgovsko-industrijsko reklamo, zlasti tisto, za ženska oblačila.

Literarni umetniki pa nimajo teh možnosti potovanja v abstraktne konstrukcije, ker so vezani na besedo, ki ni tako elastična kot barva. Toda to ne pomeni, da nekateri niso poizkušali. Zaradi tega, ker gradijo svoje povesti in pesmi z besedo, so taki umetniki vezani na čas kot tisti faktor, ki na primer v romanu daje vez med preteklim in sedanjim in ki v bralcu edini more zbuditi estetsko doživetje, ker se vsaka zgodba in vsak tekst odvijata v času, medtem ko sliko vidimo takoj, to je simultano. Na tem mestu ne bomo pisali o tistih umetnikih, ki so v novejšem času rabili zelo komplicirane tehnike, kako upodobiti čas z besedami in to ne samo en konkretni čas, temveč mnoge čase in obdobja. Omejili se bomo na najpreprostejše primere takih kolažov.

že vključitev tuje besede v tekst pomeni prestopok klasičnega pravila pripovedovanja. Z njo je pretrgana notranja estetska nit, ki vodi originalno besedilo. V ustvarjalnem procesu nastopajo trenutki, ko umetniku nenadoma pride v zavest beseda, ki je sicer tujka, a dopolnjuje tok pripovedi bolje kot beseda iz jezika, v katerem je pisan glavni tekst. V svoji „Novi Pisariji“ daje Prešeren učencu v usta besede: „Saj tudi vrli Čeh nemškvti musi“. Ta „musi“ nadomesti celo vrsto besed, ki bi pojasnjevale problem in še ne bi izrazile tega, kar izraža kratka beseda „musi“. V tej besedi je čas skrčen na najmanjšo mero, a vemo, kaj je Prešeren mislil. V svojem romanu „Visoška kronika“ rabi Ivan Tavčar besede in fraze, ki zvane starinsko, ker so zares iz starih časov. S temi besedami hoče Tavčar v bralcu zbuditi občutje preteklega časa in dobe,

V poučnem romanu „S poti“, ki v resnici ni poučen, temveč visoko kultiviran, uporablja Izidor Cankar na več krajih kolaže v nemščini, italijanščini in celo v angleščini. Na primer:

„Ali jih poznaš, Fritz?“

„Ne, mein Liebling.“

„Kako da jih potem pozdravljaš?“

„Gospodična mi je všeč. Mein Herr.“

Na drugem mestu:

„Scusi, signor, bottone vecchio uno?“

„I am English“.

„Grazie, grazie, signor“

In: „...mimo je prišel deček s košaro v roki in tanko cigareto v ustih; ustavil se je pred mojim sosedom in se ponujal za cicerona: „La tomba di Giulietta?“ Vprašal je soseda, če bi rad videl grob Giuliette.²⁴

Scena z grobom Giuliette je dala Izidorju Cankarju priliko, da je napisal eno najduhovitejših in najlepših besedil v vsej slovenski literaturi, v katerem nam predstavi po vrsti Otona župančiča, Ksaverija Meška, F. S. Finžgarja, Ivana Cankarja in Petra Bohinca s kratkimi posnetki njihovih literarnih slogov, v katerih

bi opisali, kako je vendar Romeo prišel z balkona na cesto. To sceno je meni dal za maturitetno ustmeno nalogo prof. dr. Jože Debevec leta 1922. In kadar sem hodil po Italiji, je hodil v duhu z mano ta Cankarjev roman.

Mojstra v kolažu sta bila tudi Ivan Pregelj in Joža Lovrenčič, prvi v svetopisemski drami „Azazel“ in romanu „Plebanus Joannes“, drugi v „Trentarskem študentu“. Obadva sta na primer rabila kot collage isto pesem tedanjih sholarjev-študentov. Katere ena kitica se glasi:

Meum est propositum
in taverna nori.
Deus sit propitius
isti potatovi.

Je samo ti štirje verzi prenesejo bralca v atmosfero doba humanizma in 16. stoletja. Tujka v tekstu, ako je pravilno postavljena in smiselno povezana, razširja obzorje, vzbuja asocijacije čustev in predstave ter naredi čtivo mnogo bolj intelektualno in estetsko bogato, manj epično in bolj lirično napeto in strnjeno. Klasičen primer takega kolaža je naslov pesmi „Hippopotamus“, ki jo je napisal T. S. Eliot.

Vse gornje so najpreprostejši primeri literarnega kolaža, ki so ga gojili tudi slovenski pesniki in pisatelji v zelo obilno meri.²⁸

Ako gremo zdaj nazaj na Koroško in primerjamo pesmi, ki jih je Lessiak izbral, z onimi v mojem izboru, vidimo, da obstoji velika razlika v rabi tujih vrivkov, in to ne samo v vsebinskem pogledu, kjer najdemo v pesmih iz Lessiakovega izbora mnogo lascivnosti in obscenosti, temveč tudi v formalnem pogledu. V slovenskih pesmih ni nobene konverzacije te vrste, ki meji dejansko na banalnost, temveč je pripovedovanje večinoma v prvi osebi. Germanizmi v slovenski pesmi niso rabljeni v tako zvanem „kolokvijalnem smislu“, kot so v nemčurskih, temveč so del poetične zgradbe pesmi in se jasno odlikujejo po svojih vlogah v ritmični strukturi pesmi, zato pa je treba tudi reči, da je rožanska pesem lirično-dramatična, kar pesmi iz Lessiakovega niso. Tej rožanski lirično-dramatični skupini stoje v Podjuni epično-dramatične pesmi nasproti – primerjajmo samo Leder – Lesičjakovo „Pesem od rojstva“, – na Zilji pa „Ziljski rej“, ki je obredna kompozicija, spet popolnoma samostojna v svoji poetično-dramski koncepciji. Iz teh primerjav sledi tudi to, da slovenski ljudski pesnik nemščino bolje obvlada kot nemčurski.

6. KOROŠKI „WINDISCH“ – JEZIK V KONTAKTU

Ako je Primus Lessiak čital kako zgodovino slovenskega slovstva – in gotovo jo je – mu je tako čtivo dalo precej razloga za njegove teorije o slovenskem jeziku in predvsem je lahko videl, da mi Slovenci sami ne vemo, kaj je naš jezik, kam spada. V opombi 8 smo navedli nekaj dejstev, tu pa lahko omenimo še nekatera. Leta 1824 je Peter Dajnko, štajerski Slovenec, izdal „Lehrbuch der Windischen Sprache“, enoletno kasneje pa France

Metelko „Lehrgebaeude der Slowenischen Sprache“.²⁶ Približno v istem času je Stanko Vraz trdil, da je naš jezik ilirski in koroški župnik Matija Majar je bil mnenja, da se mora naš jezik izpopolniti v ilirskem jeziku. Po profesorju Ivanu Prijateljju ni bilo ne prej ne kasneje toliko korespondence v ilirskem jeziku, kot je je bilo v času, ko so slovenski štajerski bogoslovci študirali bogoslovje v Gradcu, ki je bil tedaj središče ilirskega gibanja.

Ko pa so ti bogoslovci prišli na fare, past svoje ovčice, jih ljudje niso razumeli in so njihov jezik odklonili.²⁷ Ta nejasnost o našem jeziku, narečjih in govorih je prišla na dan tudi v naših dneh na Koroškem. Ko je v „Našem Tedniku“ izšel poziv za zbiranje starih imen in nazivov, starih besed iz narečij, je lingvist Pavel Zdovc izrazil svoje nazore o jeziku in narečjih v tem smislu, da bi bil Koroškim Slovincem potreben posebno izoblikovan in široko vpeljan naddialektalen jezik, ki bi bil nekje med krajevnim dialektom in knjižnim jezikom.²⁸ S tem je Zdovc nehote potrdil pravilnost nazora, ki ga je zastopal Husa, le da je Husa hotel nemščino, Zdovec pa hoče posebne vrste slovenščino. Če bo šlo tako dalje, kot gre doslej, bomo kmalu vsi: Slovenci, Nemci, Italijani in drugi govorili en sam jezik in to bo Ameroslovenski, Ameronemški, Amerofrancoski in tako dalje. In skrbi za poseben tip slovenščine bodo odpadle.

Sedaj se moramo povrniti k vindišarskemu jeziku in poizkusiti najti zanj vendar le neko mesto v družini jezikov in narečij. S slovenskega stališča je „vindišarski“ jezik mogoče represivni jezik, ker pa niso vsi koroški Slovenci bili v svojem maternem jeziku dovolj trdni in predvsem gospodarsko in socialno niso bili neranljivi za vplive civilizacijsko naprednega nemškega elementa, katerega je podpirala ogromna masa gospodarsko močnih nemških in avstrijskih pokrajin, zato je nemščina postala za take koroške Slovence tisto sredstvo, s katerim so prišli do svojih boljših eksistenc. Iz tega kontakta sta nastala vindišarski govor in vindišarski idiom. V moderni lingvistiki je ta pojav znan in je o njem na razpolago tudi mnogo literature. Tam, kjer ljudje različnih jezikovnih provenijenc prihajajo v vsakodnevnih opravkih redno v kontakte in je eden izmed jezikov takih dveh strank jezik naprednejšega dela in civilizacije, postane tak jezik aktivni jezik, ki daje, medtem ko drugi jezik sprejema in je zaradi tega v pasivni vlogi. Ti kontakti se vrše večinoma na področjih vsakodnevnih potrošniških, trgovskih, kupčijskih, obrtnih in podobnih dejavnosti, ravno tako pa tudi na področju kontaktov z oblastmi. Ne da bi obvladala jezik aktivne stranke, se vendar taka pasivna stranka kmalu potom kontaktno pridobljenega govornega aparata, to je besedišča, usposobi, da z aktivno stranko komunicira, kajti imena za trgovsko robo so najboljši vehikelj za tako gibanje. Ta tip jezika je v neštevilnih varijantah razširjen po celem svetu, na daljnem vzhodu imenujejo tak jezik po kitajskem primeru: „Pidgin“. V zgodovini je bil najslavnejši primer takega jezika tako imenovana „Lingua Franca“. To je bil jezik pomorstva in trgovine, ki se je razvil ob obalah in v lukah Sredozemskega

morja in njegova podlaga je bila najstarejša italijanščina, h kateri so se potem pridružile francoske, španske, alemanske in tudi grške in levantinske jezikovne sestavine. Lingvisti imenujejo jezik tega tipa „kontaktni jezik“. Zanj pa obstoje tudi druga imena: vernakularni jezik, ljudski jezik, hibridni jezik, relacijski jezik in vse to pove samo po sebi, da je to občevalni jezik in zraven tega „mešani jezik“. In-sure enough – Lessiak imenuje koroško vindišarsko govorjenje „eine Mischsprache“. Ta jezik in jezik v avtentičnem pomenu te besede, temveč je striktno kontaktni jezik“, kontaktni govor.²⁹

Ako prejemajoči del sprejme v teku razvoja ta kontaktni jezik za svoj jezik in opusti tistega, ki je bil v resnici njegov rodni jezik, potem imenujejo jezikoslovci tako jezikovno varianto „kreolski jezik“. Da so koroški Slovenci, ki so se svojemu jeziku izneverili, čimprej bili sposobni govoriti v nemškem jeziku, za to se potem skrbele šole. Glejmo na koroški „vindišarski“ fenomen tako ali drugače, pri njem imamo opravka s to kreolsko varianto in ako pripovedujejo nemški raznarodovalci svojim ovčicam, da so s sprejetjem nemškega jezika postali nekaj boljšega in imenitnejšega, jih varajo. „Vindišarski“ jezik je manj vreden kot pristni nemški ali pristni slovenski jezik. To lahko dokaže vsak poizkus na terenu, kjer se bo ugotovilo, da pripadnik takega jezika govori jezik aktivne stranke, v tem primeru nemške, slabše, kot pa ga govori slovenski človek, ki je ohranil zvestobo svoji slovenščini. Tak „kontaktni jezik“ ne škoduje namreč samo izvornemu jeziku nelojalne stranke, temveč tudi jeziku aktivne stranke, to je nemščini.³⁰

Briljantno študijo o kontaktnih jezikih severnoameriškega kontinenta je napisal *J. L. Dillard*, ameriški socio-lingvist, ki v njej pometa z nekaterimi zmotnimi tradicionalnimi nazori lingvistov in historikov o jezikih angleškega ameriškega imigranta.³¹ Ti tradicionalni nazori so smatrali, da so imigrantje na celini, na katero so prišli, ohranili svoje lokalne idiome iz starega sveta Britanskega otoka in da so tam meni nič tebi nič nadaljevali svoje dialekte iz Evropske angleščine. Dillard ugotavlja, da psihologija jezikovne ohranitve ni igrala nobene vloge in da so bila najvažnejša oblikovalca novega jezika otroška igrišča, kjer so se otroci v medsebojnem dnevnem kontaktu jezikovno vplivali z otroci drugojezičnega občestva. Tvorba novega angleškega idioma, namreč ameriškega, se je začela na otroških igriščih. Iz tega vidimo, da ima vsaka narodna manjšina zelo veliko razloga, da zahteva od večinskega naroda, da ji preskrbi za pouk otrok manjšine v osnovni ljudski šoli v materinščini. To velja tudi za našo manjšino na Koroškem. Kajti slovenski koroški otrok izgublja svojo lojalnost do maternega jezika ravno po zaslugi ponemčevalne šole.

V svoji študiji, ki bi se morala prevesti v slovenski jezik, pa pokaže Dillard tudi, da so kontaktni jeziki severnoameriškega kontinenta vplivali na angleščino razkrajalno in da so oni glavni povzročitelji razkola med ameriško in angleško angleščino. V kon-

zumerističnem veku se ta proces vrši še veliko bolj intenzivno. Na enak način je koroški „vindišarski“ jezik razcepil slovenščino oziroma slovenski jezik na dvoje, obenem pa tudi korumpiral sam nemški jezik. Avtentični koroški Slovenec, ki je zvest slovenskemu jeziku, govori nemščino bolje nego „vindišarski“ človek, toda končni rezultat tega procesa je, da je število manjšine vsako leto manjše.

EPILOG

Situacije, v katerih imamo opraviti z dvema ali več vrstami jezika in govora, so kot smo zgoraj rekli, predmet posebne discipline jezikoslovja, *socio-lingvistike*. To velja že tudi za narečja. Tudi pri njih igrajo veliko vlogo družbeni stiki, pa naj gre za navadne konverzijske stike ali za kontakte v obrtnih, trgovskih in drugih dejavnostih. Na Koroškem sem videl in slišal, da skušajo pripadniki raznih narečij, kadar se snidejo, prilagoditi svoje govore kolikor mogoče govorom pripadnikov drugih narečij. Iz takih narečnih adaptacij nastajajo potem tisti govori, ki jih jaz imenujem *razrečja*, s tujko: *subdialekti*. Janez Scheinigg je rabil izraz *razrečja* za prava narečja ali dialekte, kar se meni ne zdi pravilno. Skoraj večina koroških subdialektov je nastala na ta način, isto pa velja tudi za narečne govore v ostali Sloveniji.

Važen sociološki pojav je takozvani naglas ali akcent. Kaj je akcent? Najbolje je, če pojasnim to na konkretnih primerih. Pisatelj Juš in Ferdo Kozak sta v družbi govorila knjižno-slovensko, toda kdor ju je poslušal, je lahko ugotovil, da je njuna narečna baza ali baza maternega narečja, ljubljanski dialekt, ki je barval njuno knjižno-slovensko izgovorjavo. Tudi Ivan Pregelj je v družbi govoril knjižno, toda vsakdo je v njegovem govoru lahko razpoznal bazo njegovega tolminskega dialekt. Moj materni jezik je slovenščina, moj pridobljeni ali drugi jezik je pa zdaj angleščina in sicer ameriška angleščina. V konverzijah z Amerikanci sem moral često vzeti na znanje opombe, da imam akcent: „you have an áccent“ (izgovori: äksent). To me je velikokrat iritiralo iz razloga, ker ima tudi vsak drugi Amerikanec „an áccent“, na primer nemški imigrant, ali kak južnjak ali kak Irec. V Deželi kot so Združene Države, je zelo težko najti koga, ki ne bi imel akcenta.

Še bolj važen in zanimiv pojav kot akcent je tako zvani „register“, pojem, ki ga je uvedla socio-lingvistika. Ta pojem se nanaša na govore, ki jih rabi poedinec ob določenih prilikah in v določenih kontaktih z drugimi ljudmi. V zelo olikani družbi bo tak človek rabil drugačen register, kot ga rabi v domači kuhinji ali razgovorih z delavci. V bistvu je register podoben stilu ali slogu govora. *Jean Aichisonova* razlikuje dve stopnji ali varijanti: visoki ali formalni in nizki ali neformalni stil.³² Seveda je med tema dvema poloma možnih še več variant. Profesor *Lord* piše, da se v angleškem govoru registri lahko enačijo z milieuji, v katerih se govori, taki miljeji so na primer vojaški, pravni, trgovski, cerkveni itd. On loči tri stopnje: vzvišeni ali formalni stil, nev-

tralni in neformalni stil ali register. Zadnjega prišteva h kolokvijalnemu slogu.³³ To velja v glavnem za varijante v okviru enega in istega jezika oziroma govora. O registru pa smemo govoriti tudi v dvo-in-večjezičnih situacijah in s tem bomo zaključili svoja razmišljanja.

Aichisonova navaja v zadevnem poglavju o dvojezičnosti in načrtovanju jezika anekdoto, ki bo to, kar je treba razumeti pod registrom v večjezičnih kulturah in situacijah, razložila bolje kot en tisoč besed. Glasom te anekdote je Svetega rimskega cesarstva vladar Karel V. dejal: "Z Bogom govorim špansko, z ženskami italijansko, z moškimi francosko in z mojim konjem nemško."³⁴ „Mutatis mutandis“ lahko prenesemo ta primer na Koroško in dejansko na vsako dvojezično situacijo. Kadar je koroški človek, ki se svojega slovenskega jezika v javnosti sramuje, v domači hiši sam in ga nihče ne sliši, govori slovensko narečje. Na cesti, v uradu, na železnici, v trgovini in obrti govori nemško, seveda kolikor je tisto nemščino pri navadnem rojaku sploh mogoče imenovati nemščina. V gostilni in v družbi s svojimi znanci in prijatelji, ob čaši vina ali vrčku piva, govori „vindišarski idiom“, to je tisto narečno mešano kašo, ki je zame nerazumljiva. In kadar postanejo on in njegovi tovariši sentimentalni in čustveni, zapoje tisto krasno Gregorčičevo pesem:³⁵

Rože je na vrtu plela,
pela pesemco glasno;
živo v lice zarudela,
ko je stopil on pred njo.
„Daj mi cvetko, dekle zalo,
da na prsa jo pripnem,
za spomin cvetlico malo,
preden v tuje kraje grem.“
Kito cvetja mu je dala,
s cvetjem dala mu srce.
Sama v vrtu je ostala,
On - po svetu šel od nje.

Tudi v podzavesti takih rojakov še tli svetla lučka slovenskega jezika in živi sladka melodija slovenske pesmi, kakor jo je tako edinstveno zapel Simon Gregorčič.

O P O M B E

1. Koroški Slovenci v zgodovini in sedanjosti. V zborniku „Koroška in koroški Slovenci“. Založba Obzorja. Maribor, 1971, stran 101 sl.
2. Grafenauer, o. c. stran 103. Glej tudi opombo 5 spodaj.
3. Na podijski diskusiji v Gradcu leta 1976. Citirano po poročilu v „Našem Tedniku“, Celovec od 12 februarja 1976.
4. Citiram po kratkem resumeju Udetove knjige „Koroško vprašanje“ v buletinu ljubljanskih založb „Knjiga“ 1976, štev. 11, stran 547 sl.

5. V „Našem Tedniku“ izhajajo od časa do časa spomini starejših Slovencev, ki se nanašajo tudi na koroške volitve in ljudska štetja. Tako je nedavno tega eden izmed njih pripovedoval, kako ga je njegov nemčurski prijatelj nagovarjal, naj se pri ljudskem štetju deklarira za „Vindišerja“, to je „Umgangssprache Windisch“. Natančni datum številke lista se je izgubil.

Primus Lessiak je bil rojen v Kotmari vasi v Rožu 5. marca 1878. Umrli je 26. jan. 1937 v št. Martinu pri Celovcu. Njegov oče je bil učitelj v šolah na mešanem ozemlju Koroške. Od leta 1889-1897 je Primus hodil na gimnazijo v Celovcu. Potem je študiral germanistiko na univerzi v Lipskem (Leipzig) in na Dunaju leta 1902 je promoviral, nakar je bil profesor na srednjih šolah na Dunaju in v Pragi. Leta 1906 se je habilitiral na univerzi v Pragi za profesorja zgodovine nemškega jezika in literature, fonetike in dialektov. Istega leta je postal redni profesor na univerzi v Freiburgu, Švica in od leta 1911 na univerzi v Pragi. 1920. je šel na univerzo v Würzburgu. Ko se je leta 1921 pogajal za mesto ordinarija na dunajski univerzi, je zbolel za gripo, ki ga je ohromila in do svoje smrti je L. hival. Njegovo glavno zanimanje je bilo posvečeno izposojenkam, dialektologiji, fonetiki in fonologiji. Med njegove učence je spadal Eberhard Kranzmayer. Lessiak je napisal mnogo razprav med drugimi je obdelal govor v nemškem otoku Lovica in Nemški Rovt na Kranjskem (1904). Isti predmet je pa obravnaval Kranzmayer leta 1944. V bibliografiji njegovih spisov razprava o nemških dialektih Koroška ni omenjena Medtem ko večina Lessiakovih spisov kaže trogo lingvistično orientiranega moža, deju ni mogoče trditi o razpravi, ki je predmet naše analize. Podatke navajam po avstrijskem biografskem leksikonu „Wer ist wer“, stran 157-158, na žalost sem pa leto izdaje (verjetno 1973), kraj in ime založbe nekam založil. Oba, njegov oče in njegova mati sta bila Rožanska Slovenca.

6. Prva izdaja iz leta 1923, druga iz leta 1927. Im Selbstverlag des Kaerntner Heimatbundes, stran 10.

7. Historična gramatika slovenskega jezika. Zv. VII, Slovenska narečja, Ljubljana 1935. Glej tudi razpravo „O pomembnosti nekaterih pojavov v slovenskih narečjih na Koroškem“ v zborniku „Koroška“, Ljubljana, 1946, stran 282.

8. Mi Slovenci se odlikujemo po tem, da vsako toliko časa spravimo na dan ali kako staro teorijo o naši etnogenezi, ki je napačna, ali pa kako novo. Najbolj znana stara teorija je tista, da smo Slovenci v resnici Veneti. Ta naziv ima zelo staro zgodovino, ki sega nazaj v čase rimskega polihistorja Plinija starejšega in Tacita, ki sta govorila o Venetih-Slovanih. Ko so Veneti še pred koncem drugega tisočletja pred Kr. zapustili svoja bivališča v vzhodno-centralni severni Nemčiji, so se v njihova ozemlja vselili ljudje, kateri so znani po tem, da so razvili tako zvano „Lužiško kulturo“, to je visoko

stoječo kulturo severnih Ilirov. Poljski arheologi so mnenja, da je zibelka slovanskih kultur ravno ta „Lužiška kultura“. To mnenje ni splošno sprejeto. Vsak narod zapusti na ozemlju, s katerega se umakne ali pa na katerem se naseli nova etničnost, sledove tudi v novih prebivalcih. Na večjem delu ozemlja te „Lužiške kulture“ so sedeli potem Slovani in en del teh slovanskih plemen se je ohranil v slovanski manjšini, ki jo poznamo kot „Lužiške Srbe ali Sorbe“. Nemci imenujejo te Srbe „die Lausitzer Wenden“ in po njihovem zgledu jih imenujejo tudi Čehi Vindi ali Vendi. Ker so imeli v romantični dobi Čehi velik vpliv na Slovence, zato so nekateri naši navdušeni rojaki smatrali sebe in nas za Vende. *Frančišek Čelakovski* je bil okoli leta 1840 v Linzu ob Donavi in je tam srečal nekega Ziljana, ki mu je pel koroške narodne pesmi in eno od teh je poslal Ilirsko orientiranemu *Stankotu Vrazu* za objavo s pripombo, da se od tega Korošca „uči Vindicki marlovat“, (to je: govoriti vindicko ali vendsko ali po nemško: „Windisch, opomba pisca). Dve vrstici te pesmi se glasila: „bom kojnča napojou, napojou,
' nam siwno trudnaa.

(Rožanska oblika „trudna“ stoji za „trudnega“)

Ta enačba o Slovenih-Vendih, Venetih, Vinidih, itd. se je vlekla skozi ves srednji vek, sprejeli so jo naši protestantje, na primer Primož Trubar, naši protireformacijski pisatelji in naši štajerski romantiki in je zdaj zopet prišla na dan na Goriškem, to je v zamejstvu. Zato se ne smemo preveč čuditi, če so jo sprejeli tudi koroški nemški krogi z velikim veseljem.

9. Na splošno so bili naši bratje Srbi in Hrvatje o nas Slovencih in posebno Koroških zelo slabo informirani. V zadnjem desetletju pred komunistično revolucijo je v Beogradu imel velik vpliv režim Adolfa Hitlerja. Za časa vlade dr. Milana Stojadinovića je beograjski list „Vreme“, ki je bil glasilo Radikalne stranke, poslal svojega dopisnika na Koroško, očitvidno z nalogo, da bi podal situacijsko poročilo. V kavarni „Union“ sem slučajno čital tisto številko in še danes so mi v spominu iz tega reporta naslednje cvetke: „Iz Kronaua (Kranjska gora, op. pisca) došli smo preko Wurzenskog pasa to je: preko Podkorenskega sedla, op. pisca) u Gajlersku dólino u Koruškoj (v Ziljsko dolino v Koroški, op. pisca). Od tam je hodi po ostali Koroški, a se detajlov ne spominjam več. Pri takem znanju narodnostne geografije ne bi bilo nič čudnega, če ta mož in večina Beograjske kreme, koroških narečij ne bi razumeli.

V tej zvezi moram pa ohraniti za zgodovino tudi naslednjo epizodo. Potem ko je o Veliki noči leta 1938 Hitler zasedel Avstrijo, je imel ljubljanski univerzitetni profesor dr. Janko Polec razgovor o tej zadevi z nekim članom Apelacijskega sodišča v Beogradu in je meni o tem, kar mu je ta sodnik rekel, v najinem običajnem kratkem sprehodu po Aleksan-

- drovi cesti sodnikovo sodbo ponovil: „Pa znate, kolego, ovo se tiče više manje samo vas, Slovenaca, a ne toliko tega.“ Nemške bombe, ki so leta 1945 padale na Beograd, so tega političnega analfabeta najbrž prepričale o nasprotnem.
10. Die Mundarten Kaerntens. Carinthia I, 1911, strani 2-18.
  11. Kaj bi rekel Lessiak, če bi prišel iz groba nazaj in poslušal svoje Nemce govoriti danes. V avtobusu iz Velikovca do Celovca so ženske regljale v nekem idiomu, od katerega nisem razumel niti besede. Precej podobna je narečna „kaša“, ki jo govore uradnice v nekaterih uradih v Mohorjevi hiši v Celovcu, kadar so same med sabo. Lani sem šel v Gradec, ker je bila ravno prilika za vožnjo z avtom in sem hotel obiskati arheologinjo Erno Diezovo in videti Volkskundemuseum. Na nekem oglu sem vprašal starejšega moškega, kako bi prišel do muzeja. Namesto da bi mi takoj odgovoril na moje vprašanje, je vzkliknil: „Wo kommen sie her, dass sie so ein schoenes Deutsch reden“? Rekel sem, da iz Amerike, a mož ni hotel verjeti. Iz tega sledi, da tudi v Gradcu že govore „kašo“. A zagotovo govore „kašo“ tudi v Združenih državah. Veliko poročil v radiu sploh ne razumem več prav radi te „kaše“, ki je v sorodu s tistim „Valspeak“ žargonom, ki ga govore teenagerji.
  12. Die deutschen Lehnwoerter im Serbo-Kroatischen in kultur-geschichtlicher Sicht. Walter de Gruyter. Berlin 1960. Kot znano, je Schneeweiss napisal knjigo o običajih pri Srbih in Hrvatih, izdala jo je Mohorjeva družba v Celju še pod staro Jugoslavijo.
  13. Glej „Ameriška domovina 1. oktobra 1976, članek pod naslovom: „The Old St. Clair Dialect.“ (St. Clair Ave. je cesta v Clevelandu, Ohio, tam izhaja AD (op. pisca).
  14. „Obrtna terminologija za Slovence“. Ljubljana.
  15. Edward Sapir, Language. A Harvest Book. New York 1949, stran 193.
  16. Einar Haugen, Studies. Analysis of Linguistic Borrowing. Mouton, Hague. 1972, strani 162 sl.
  17. Definicijo socio-lingvistike najde bralec v vsakem slovarju, ne samo v slovarju jezikoslovne vede. Kratko in precizno definicijo daje Jean Aichisonova v knjižici „General Linguistics“, Teach Yourself Books, London 1972, stran 159.
  18. Kar se krajevnih imen tiče, bi bil Lessiak naredil sebi veliko uslugo, če bi se bil ogledal po avstrijskih toponimih. Tako je na primer današnji Lorch, ime mesta, nastal iz rimskega Lauriacum, današnje Lurnfeld pri Spittalu ob Dravi, iz latinskega Lauriana in Laurianum, celo v imenu avstrijskega glavnega mesta Dunaja-Wien tiči prednemški koren, saj se je mesto v rimskem času imenovalo Vindobona. Gotovo so primeri, ko se je slovenski kraj imenoval nemško, na primer Kirschentheur v Rožu, in je iz tega nastalo Kožentaura, to-

da še več je primerov, ko so nemški uradi že v srednjem veku germanizirali slovenska krajevna imena, na primer: Gornje Vnare v Podjuni so postale Hornauesdorf, da omenimo samo en primer, ker bi ta predmet lahko še in še ilustrirali s primeri. Kar se osebnih imen tiče, je skupina imen s predpono za na Slovenskem izredno močno zastopana: Zablantnik, Zaplotnik, Zavrtnik, Zavašnik, Zalaznik, itd., v krajevnih imenih: Zadobrova, Zagorica, Zaplana, Zabrdno, itd.

19. Cf. Lessiak. o. c. stran 8.

20. Rožanska pesem na koncertnem odru. Mešani pevski zbor iz Šent Janža v Rožu, izdal in založil isti zbor. 1975. Zbor je vodil Lajko Milisavljevič. Članke so napisali Dr. Radovan Hrovatin, Rado Gobec, dr. Pavle Zablantnik, dr. Valens Vodusek in dr. France Cigan.

21. Kitica je vzeta iz nekega kupleta, a si nisem zapomnil ostalih kitic. V programih gledaliških predstav in kupletov, ki so jih igrali in peli na odru Rokodelskega doma v Ljubljani, so igrali važno vlogo nemški kupleti, katere je mojstrsko prevajal dirigent rokodelskega zbora, Pavel Gorjup, strokovni učitelj na šoli na Grabnu. V slovenski gledališki stroki je slovenski kuplet razvil šele po prvi svetovni vojni.

22. *Janez Scheinigg*, Narodne pesmi Koroških Slovencev. Ljubljana, 1889. Dr. *Karl Štrekelj*. Slovenske narodne pesmi. Zbornik pesmi v 4 zvezkih (16 snopičih, izhajal od leta 1895 do 1923 pri Slovenski Matici v Ljubljani. Zadnje 4 snopiče je od l. 1912 urejeval po smrti Dr. Štreklja Dr. Joža Glonar.

23. Ne bi bilo izključeno, da je ta verz začetni iz pesmi:

Adijo, pa zdrava ostani,
podaj mi še enkrat roko.
Pa name nikar ne pozabi,
čeravno drug ženin tvoj bo.

24. Izidor Cankar, S poti. Nova knjižnica 3, Založila in izdala Nova založba v Ljubljani 1919. Prvi citat stran 16, drugi stran 24, tretji stran 42.

25. Kratko, a izčrpno definicijo kolaža daje Gero von Wilpert v svojem „Sachwoerterbuch der Literatur“, Kroeners Taschenausgabe Band 231, 5. verbesserte und erweiterte Auflage. Kroener, Stuttgart 1969, sub voce Collage, p. 140.

„Collage – enak podobnim istoimenskim nalepkam v moderni umetnosti, ki sestojijo iz prefabriciranih materialov, je literarna tehnika, ki vpleta v tekst namige, citate iz drugih avtorjev in reke v tujih jezikih, da s tem da témi (to je predmetu) dodatne perspektive: posebno pri J. Joyce-u, T. S. Eliotu in Ezri Poundu“. Von Wilpertov slovar je doslej edino meni znano delo, ki obravnava collage. Gledal sem v kazalnih dveh drugih del, ali obravnavata to, a nisem našel gesla in tudi ne omembe v tekstih. Del št. 1. Herbert Seidler, „Die

- Dichtung". Wesen, Form, Dasein. Kröners Verlag, Stuttgart 1959. 2. „Theory of Literature“. René Wellek and Austin Warren. A. Harvest Book. New York. 1956.
26. Peter Dajnko (1787-1873). Nabožni pisatelj, ki je namenil svojo slovnico za Nemce in izdelal svoj slovenski črkopis ali alfabet, imenovan „Dajničica“, ki se pa ni obnesel. Pet let po izdaji je bila „Dajničica“ uradno prepovedana. France Metelko (1789-1860), jezikoslovec, šolnik in nabožni pisatelj. Kasneje učitelj in profesor slovenščine na Ljubljanskem Liceju. Tudi on je eksperimental s črkopisom, ki se je imenoval „metelčica“.
  27. Rado Lenček, On dilemmas and Compromises in the evolution of Modern Slovene.
  28. Posnemam po članku v „Našem Tedniku“ od 13. maja 1976.
  29. „Dva ali več jezikov, ki koeksistirajo v določenih stičnih teritorijih in stalno splivajo drug na drugega v svojem razvoju, čeprav niso genetično sorodni...“ Mario Pei, Glossary of Linguistic Terminology, Anchor Book, 1966, New York, sub voce „language in contact“ p. 142. Literatura o teh govorih je zelo obširna. Eden takih kontaktnih jezikov in govorov je bil grški jezik – govor helenistične dobe, imenovan „Koiné“, ki se je razvil po propadu klasične grščine.
  30. Še posebej v tem primeru moramo poudariti, da gre pri takih oblikah kot so pidgin na Kitajskem, kot je bila „lingua Franca“ in kot so kreolski jeziki, v resnici za govore, die Rede, the speech in ne za jezike kot jezike. Medtem ko dialekti, ki so tudi govori, še lahko ustvarjajo podlago za literaturo v dialektu ali v narečju, je to nemogoče pri takih govorih kot je koroški „windisch“, ali Pidgin ali francoska oblika kreolegovora. Jezik slovenskih in jugoslovanskih delavcev v Zahodni Nemčiji je tipičen kontaktni jezik, kjer ženske namesto glagola delati, sem delala govore: „sem arbajtala“. Ko so prišli neki ekonomski emigrantje v Slovenijo na obisk, je ženska govorila takole: „Yesterday we go to Šmarna gora, to-day we was in Škofja Loka“ in podobno. Gramatika v takih govorih je skrčena na nedoločne oblike, na primer pri Italijanah se glasi namesto: „Io vado“, „io andare“ in podobno, to se pravi: govor rabi infinitive, nedoločne oblike. O teh strukturah piše zelo instruktivno Joseph Greenberg v svoji drobni a bogati knjižici, „A new invitation to Linguistics“ Anchor Books, Garden City, New York 1977.
  31. J. L. Dillard, All-American English. Vintage Books New York. New York 1976. Dillard piše, da so imeli imigrantje na ladjah opravka z tako zvano „maritimno angleščino“, to je govorom, ki so ga govorili od vseh vetrov skupaj znešeni ljudje. On je odločen nasprotnik vsakega psiholožiranja v razlaganju teh govorov in tudi vsakega sociologiziranja v utemeljevanju razlik v teh govorih. Zgolj teoretične razlage starejših avtorjev je treba nadomestiti s konkretnimi dejstvi

in tudi s študijem starih dokumentov, piše Dillard, o. c. str. 181 sl. To je tudi moje stališče. Če bi bili naši lingvisti poznali koroški teren in ne samo dialekte, bi bili Lessiaka lahko zavrnilo že tedaj, ko so njegove razprave izhajale. In da on sploh ni poznal terena razen omejene vindišarski govoreče družbe, je postalo, upam, iz naših izvajanj zadosti jasno.

32. Jean Aichison, General Linguistics. An Introduction Teach yourself book. London, 1973, p. 158.
33. Robert Lord, Comparative Linguistics. An Introductory survey of the interrelationship and evolution of languages. Teach yourself books. London, 1974, p. 300 (second edition).
34. J. Aichison, o. c. p. 159.

Kot beseda je Hippopotamus sicer metafora, s katero Eliot simbolizira Cerkev v njeni zemski eksistenci, to je človečnosti in betežnosti, toda kot del celotne jezikovne poetične strukture je Hippopotamus „collage“. Bralec lahko najde to pesem v drobni antologiji: Selected Poems. T. S. Eliot. Faber & Faber, London, 1972.

ČETRTI KRALJ

RADIJSKA IGRA

Nastopajoči

HEROD, kralj
 BERENIKA, njegova žena
 DINARH, kraljevi pisar
 MIRJAM, njegova žena
 TRGOVEC
 GAŠPER
 MIHA
 BOLTEŽAR
 GLAS

*Kraj dogajanja: Jeruzalem. - Čas dogajanja:
 Ob Kristusovem rojstvu.*

(Uvodna glasba)

- Dinarh : Kaj slišim šumeti onkraj palmovega gaja? Tigris z njegovimi vodnimi masami? Ali leta, ki so prešla, tam na daljnem zahodu? Večere pod sionskim gričem? Večere, ko sva kockala, tam na tisti kraljevski terasi?
- Herod : Pa je: triindvajset! *(Vrže kocko)*
- Dinarh : Dvanajst! *(Vrže kocko)*
- Herod : Tu je neka čarovnija, ki množi z dva: šestinštirideset! *(Vrže kocko)*
- Dinarh : Sploh bi rekel, da ne igrate, ampak da čarate, veličanstvo.
- Herod : Pet! *(Vrže kocko)*
- Dinarh : No, kanček čarovnije tudi zame: polovica: šest!

Herod : Da more človeka tako razgreti takšnale smrkava koščica...

Dinarh : Pa še ovčja povrhu, veličastvo. In ko bi bila vsaj iz ovčje glave! Pa je iz ovčjega kolena!

Herod : Pa menda celo tisti vaši tako intelektualni grški bogovi kockajo, kadar se jim tam na Olimpu ne zahoče kaj zabavnejšega.

(Vrže kocko)

Dinarh : Ali kadar ne geometrizirajo, kakor je rekel naš Platon.

(Vrže kocko)

Herod : Kdo?

Dinarh : Platon, veličanstvo.

Herod : Platon?

Dinarh : Oni filozof...

Herod : Pa ne tisti, ki je hotel učiti kralje, kako naj ustvarijo idealno državo, Asmodej ga pocitraj?

Dinarh : Tisti, veličanstvo.

Herod : Moral bi bil priti mene učiti, ha, ha, ha...

Dinarh : Potem ko že trideset let nosite Davidovo krono.

Herod : Nad svoje snahe bi ga postavil, šemo filozofsko, da uredi idealno sožitje njihovih jezikov, in to za en sam dan!

(Vrže kocko)

Dinarh : Pač človek, ki je izhajal iz ideala, veličanstvo.

Herod : Iz prismojenosti, Dinarh! Ideal je lahko doma v možganski škatli, a ne zunaj nje. Poslušaj, Grk: zunaj je samo zrak pa kamen pa kri.

Dinarh : Mogoče pa je prav, da nam kdo od časa do časa pokaže v nemogoče, veličanstvo.

(Vrže kocko)

Herod : V nemogoče?

Dinarh : Iz tega zatohlega vsakdanjega morečega brezobzornega mogočega...

Herod : Neki filozofuh naj bi mi lekcije dajal, kako naj vladam, kako naj kockam z glavami, kako naj plešem in davim, ha ha ha?

(Akord)

Dinarh : Zunaj, na terasi, mu je naval krvi uplahnil, čeprav je slejkoprej težko dihal. Nabrekla spodnja ustnica mu je lovila sapo, da je dajal misliti na kita. Roki sta mu viseli kot dva mehurja, polna krvi. Položil ju

je na marmor ograje, najprej eno, potem še drugo in se zagledal predse.

(Nekaj brenkov lutnje)

Herod : Ali ni imeniten?

Dinarh : Na večer še posebej, veličanstvo, s tem škrlatom zaton na kupolah...

Herod : Misliš, da bi ga bil mogel zgraditi lepšega?

Dinarh : Z vsem marmorjem in zlatom, v katerem žari sionski grič?

Herod : Salomonov tempelj je torej zgodovina. Sedanjost je samo Herodov tempelj.

(Tlesk vrat)

Berenika : Spet izziva usodo, moj Bog! Spet neogrnjen v ta hlad! Ne čutiš, kako strupeno piha od Cedrona?

Herod : Strupeneje piha od kod drugod, ženska! Je prišel sel?

Berenika : Daj, da ti vsaj vržem čez rame tale kožuh. Pa tukajle pri vratu se zapni, takole. Dvajsetletnika sva bila, ti in jaz. In nisva več.

Herod : Vprašal sem te, Berenika, ali se je vrnil sel iz Rima.

Berenika : Se ni.

Herod : Se ne bi bil moral vrniti že pred tremi dnevi?

Berenika : Pozimi je moral vendar po suhem, to je delj kakor po morju, v Kilikiji so cestni roparji...

Herod : Mislim, da si kdo od poštno službe prizadeva, da bi mu jaz zaradi nesposobnosti odčesnil glavo...

Berenika : Ko da bi moral zvedeti kdovekaj iz tistega Rima! Ja kaj pa naj bo novega tam. Vojne nobene, en sam več ali manj gnil mir od herkulovih stebrov do Evfrata. Kaj pa naj ti sporoči tisti sel pomembnejšega, ko da si je Avgust nalezal prehlada ali da mu je hči spet kaj nakuhala.

Herod : Berenika, tudi ženska ima eno samo glavo...

Berenika : Hvala Bogu.

Herod : Kaj?

Berenika : še tega bi bilo treba, da bi jih imela več. Da bi ji poganjale zmeraj nove, če bi ji bila prva odčesnjena. Za nove skrbi, za novo grizenje in obupovanje.

Herod : Kaj pa je?

Berenika : Prav to je, da ni vse skupaj nič. Dinarh, ne bodita predolgo zunaj. Prehlad ne titulira z veličanstvom. Mož ga stakne celo na zaprtem.

Herod : In zakurjenem, hudič ga vzemi.

Dinarh : Opozoril bom njegovo veličanstvo, če bo hladneje, milostljiva.

(Tlesk vrat)

Herod : Kako si že rekel prej? Da je prav, da nam kdo pokaže iz tega zatohlega, brezobzornega, morečega...

Dinarh : Čustvenost čustvene nature, veličanstvo. Navsezadnje nisem poveljnik vaše konjenice ali mornarice, ampak samo vaš pisar, veličanstvo.

Herod : Govoriš kakor ženske.

Dinarh : Pa še Grk sem povrhu, Jonec, načeta narodnost.

Herod : Ven iz tega zatohlega in morečega! Herodovega, si hotel reči, a?

Dinarh : Za Zevsovo voljo, veličanstvo! Saj ne gre za politično, ampak za kozmično občutje...

Herod : Jaz pa rečem: mene ne miče prav nikamor odtod, ne politično ne kozmično! Jaz bi kot nič ostal tu še petdeset let, sto...

(Glasba)

Dinarh : Sel iz Rima! Zmeraj ga je pričakovat kot otrok. S Suzami ali z Aleksandrijo je bilo drugače. Kar je prihajalo od tam, je bila navadna pošta. Iz mesta ob Tiberi pa je prihajalo nekaj drugega: dih nečesa svetovnega! Sporočilo vélikega zahoda! Zamah orla, gospodarja sveta. Ja, čez Sredozemlje je velo od skrivnosti, tudi če je od tam prihajala samo vest o cesarjevem zobobolu. Je bilo to samo zaradi tega, ker je bil samo po milosti Rima to, kar je bil? Kralj Judov? Ker je bil samo vejica na velikanskem drevesu, ki mu je bronasto deblo raslo iz skladov Kapitola? Ali pa je bilo v tem pričakovanju še kaj drugega?

(Akord)

Berenika : (Ironično) Dopolnjeno je! Popotne sandale so odložene, torba z rimsko pošto je na mizi! Kapitolska volkulja je spregovorila véliko usodno novico.

Herod : Takšno usodno mesijansko novico pričakuješ kvečjemu ti —

Berenika : Da se je Livija odločila za galsko pričesko, da je poskočila cena bobu —

Herod : Meni je dovolj zvedeti, česa Kapitol ni sporočil, Berenika.

Berenika : Da ti Avgust še ni prisodil onega kota Itureje?

Herod : In pasú pri Gazi!

Berenika : In še česa?

Herod : In tega, kar mi še pritiče onkraj Jordana!

Berenika : Saj sem vedela, da iz Rima ne pričakuješ novic o kakšnih misterijih.

Herod : Ne, ampak o zemlji, samo o zemlji, o prsti in rudah, o tem, kar je moje, pri moji duši! Kar je neizpodbitno moje!

Berenika : Res nimaš še zadosti?

Herod : Odgovori: ima mar zadosti Avgust, ki ni nehal drezati tja v germanski limes, čeprav samo nebo še ni njegovo? In jaz si ne bi smel zaželeli še kakšen drobček k temu žepu zemlje, ki mi je dan? Naj se zadušim v košu te beraške Judeje, sredi tega kamenja in teh koz? In sploh, kaj se to pravi: imeti zadosti? Človek presega žival tudi v tem, da nima nikoli zadosti! Nikoli ne smeš imeti zadosti! To bi bil moral utemeljiti oni prismojeni Platon!

Berenika : Avgust seveda nima drugih skrbi, tam sredi svojega evro-afro-azijskega imperija, ko da zaokroži tvoje meje z nekaj puščavskimi gmajnami.

Herod : Avgust mora upoštevati želje svojega najmogočnejšega zaveznika na Vzhodu.

Berenika : Saj ti bo počila žila na čelu, ko se tako razburjaš. Saj si že tako ves plav kot melancana. Na zdravje bi rajši gledal, ko da se ženeš za neko zagamano Itu-rejo.

Herod : Da veš: moje zdravje je i m e t i ...

Berenika : (*Vstane*) Pa je zapisano, moj Bog, da bodo iz Jeruzalema privrele žive vode...

(*Glasba*)

Dinarh : Pričakoval je. Pri vseh svojih letih, pri svojem ulkusu in svoji naduhi je pričakoval. Morda ne samo korekture mejà. Morda ne samo nove puščave. Morda je bila to šifra za kaj več, kar ga je nosilo, pa se tega ni zavedal. Morda ga je v globini žejalo za čim, kar je bilo več kot prst in ruda. A karkoli je že bilo, je moralo priti z zahoda. Njemu so vsi vetrovi pihali s Sredozemlja. Vzhod, to je bila zanj pušča, smrdeča po asfaltu, s kakšno partsko prikaznijo v volčjem kožuhu. Pač kompleks Idumejca, barbara, ki mu je padla ne glavo kraljevska krona! Zato se ni kaj zmešnil za glas, ki ga je prinesel sel iz Ekbatan, o nenavadnem pojavu nad Tigrisom. Tokrat je bilo na terasi mileje, skoraj toplo, v predpomladni mlačnosti.

(*Nekaj brenkov na lutnjo*)

Herod : Kje je torej rekel, da se je prikazalo tisto?

Dinarh : Nad Tigrisom, veličanstvo.

Herod : Ali nad Evfratom?

- Dinarh : Nad Perzijo pač.
- Herod : In kaj naj bi bilo? Komet?
- Dinarh : Nekako. Zvezda. Z vlečko.
- Herod : Torej komet, če kaj zastopim. Kot jih je bilo že toliko. Tistih, ki naj bi naznanjali vojne, potrese in podobno.
- Dinarh : Žal, veličanstvo.
- Herod : Komet! Je treba za takšno napovedovanje kometov, pri moji duši? Jaz ti neizgrešljivo napovem za to leto potrese v Italiji, poplave v Indiji in lakoto povsod, brez kakršnegakoli prifrknjenega kometa! Sebi pa zapeco, če se bom prenajedel suhih fig!
- Dinarh : Žal, za marsikaj nam ni treba kometskih napovedi, veličanstvo. Kolikor v tem primeru gre res za komet.
- Herod : Ampak če ima rep, tista nebesna metla ali kaj?
- Dinarh : A menda drugačnega kot komet, veličanstvo.
- Herod : Ali pa je sploh brez repa? Komet brez repa? Z golo zadnjico, ha ha ha!

(Glasba)

- Dinarh : Stvári je resneje prisluhnil šele, ko je prišel s Kaldejskega popotnik in povedal, da se nenavadna zvezda pomika proti zahodu. Vznemirila pa ga je šele vest, ki jo je prinesel neki trgovec, da za zvezdo hodi neko odposlanstvo, ki naj bi se nameravalo pokloniti nekemu skrivnostnemu novorojencu. Hotel je videti tistega poslovnega človeka. Prisostvoval sem avdienci. Niso več padale šale, ampak nevarni premolki, polni naduhe in sumnjičavosti: razpoloženje, kakor kadar je ta kronani človek vohal zaroto. Po avdienci sem trgovca pospremil iz palače in mu gredoč pomignil v svojo sobo. Mož je bil debelih živcev, pa je odhajal manj razburjen, kakor bi človek pričakoval.

(Kratek akord)

- Dinarh : Vprašanje takole na samem: misliš, da te je poklical na razgovor zaradi te zvezde?
- Trgovec : Hja, taki so radi mahnjeni na horoskop.
- Dinarh : Temu Davidovemu nasledniku gre bolj za zemski firmament.
- Trgovec : Kar me edino zanima, je to, da se ta štorija z mano konča. Brigajo me zvezde, takšne ali drugačne!
- Dinarh : Ampak ti si raznesel po mestu govorico o bližanju tiste zvezde.
- Trgovec : Moj kame!ovodec! Mene zvezde premalo zanimajo, da bi otnesal kljun o tem. Moje zvezde so jantar, platno, žveplo, kositer.

- Dinarh : Poklican si bil kot vodja karavane.
- Trgovec : Ki ne ve nič več kot to, kar je slišal od vodje neke druge karavane, s katero smo se srečali.
- Dinarh : Da tej čudni zvezdi sledi odposlanstvo?
- Trgovec : In da to odposlanstvo po poti sprašuje, kje se je rodil judovski kralj.
- Dinarh : Kaj si rekel?
- Trgovec : Ne razumem.
- Dinarh : Kaj si rekel, da sprašujejo?
- Trgovec : Kje neki se je rodil judovski kralj.
- Dinarh : Kje se je rodil judovski kralj!
- Trgovec : Ja no!
- Dinarh : Ampak to si njegovemu veličanstvu z a m o l č a l !
- Trgovec : Nisem.
- Dinarh : Omenil si skrivnostnega novorojenca, ne pa kralja.
- Trgovec : Ni to isto?
- Dinarh : Ni: novorojenec je lahko tudi berač.
- Trgovec : Toda ali naj bom toliko trknjen, da bom pod streho te hiše omenjal še kakšnega drugega judovskega kralja poleg njegovega veličanstva Heroda Vélikega? Jantar in platno me toliko nista še poneumila. Ali pa naj grem istemu veličanstvu pripovedovat tudi, da tisto odposlanstvo prihaja z nekakšnimi darovi?
- Dinarh : Darovi?
- Trgovec : Čreda kamel, natovorjenih s čim kaj vem. Kar pač nosijo kralji.
- Dinarh : Kralji – tudi to si zamolčal.
- Trgovec : Kralji! Kaj vem, če so kralji! Tako sem pač slišal. A pod to streho se mi zdi bolj zdravo, če ne sklanjam določenih samostalnikov.
- Dinarh : Imaš na razpolago kaj kamel?
- Trgovec : Kamel?
- Dinarh : Kamel, ja.
- Trgovec : Kakšen rep bi že bil. Za v Egipt ali za v Sirijo?
- Dinarh : Ali ni povsod isti puščavski pesek?
- Trgovec : Meni puščava drugače hrustlja pod nogami, če vem, kam grem.
- Dinarh : Se ti zdi tako važen tisti kam?
- Trgovec : Kam? Od tistega kam mi celo kamela drugače diši. Kam, to je kakor veter z balzamovca v tiste ure iz peska. Kam, to je vse!

Dinarh : In zvezda se je bližala. In nekega večera je obstala nad nami, velika, srebrna, pomirljiva.

(Glasbeni takt z lutnjo)

Dinarh : Nisi verjela, da prihaja, Mirjam. Glej jo!

Mirjam : Kaj?

Dinarh : Zvezdo z Vzhoda vendar!

Mirjam : Kje?

Dinarh : Kaj, da ne vidiš?

Mirjam : Ne.

Dinarh : Stopi bliže k oknu. Nad onim evkaliptovim gajem, tam...

Mirjam : Jaz ne vidim ničesar.

Dinarh : Ni mogoče, da ne bi videla, Mirjam.

Mirjam : Če rečem, da ne vidim, ne vidim. Kakšna pa je?

Dinarh : Drugačna od vseh drugih zvezd. Popolna novost na nebu. Takšna, da bi jo kar naprej gledal.

Mirjam : Pomeni, da meni nebo noče postreči s tem čudесom.

Dinarh : Res ne vidiš ničesar?

Mirjam : Pa tudi če bi videla!

Dinarh : Saj, morda si je to zvezdo treba želeti.

Mirjam : Želeti, si rekel?

Dinarh : Ja, želeti, če jo hočeš videti. Prikaže se ti, če jo želiš. Kaj vem. Če jo potrebuješ.

Mirjam : Zvezda več, zvezda manj, Dinarh.

Dinarh : Kako govoriš, Mirjam?

Mirjam : Nebo ostaja nebo, zemlja pa zemlja.

Dinarh : Kako moreš kot Judinja govoriti tako? Kot članica Jahvetovega naroda? Ne verjameš v vaše prerokbe?

Mirjam : Saj veš, za koga so tiste prerokbe.

Dinarh : Celo ljudje tam od Evfrata prihajajo za to preroško zvezdo!

Mirjam : (zaihti)

Dinarh : Kaj je, Mirjam?

Mirjam : (Jokaje) Moral bi se bil roditi kot ženska. Kot J u - d i n j a . In že kot deklica...

Dinarh : No, Mirjam.

Mirjam : In že kot deklica doživeti vse tiste namige, ki te na koncu obremenijo s strašno sanjo: da boš morda prav ti tista izbranka, ki boš rodila svojemu narodu...

Dinarh : Dovolj si že natrpela od te misli, Mirjam, da bi se spet vračala k njej. Odkar sva poročena —

Mirjam : Ta zvezda me vrača k njej.

- Dinarh : Potem je bolje, da je ne vidiš.
 Mirjam : Pa bi jo le rada videla.
 Dinarh : Mogoče jo boš.
 Mirjam : Ah, ko prerokbe niso zame...
 Dinarh : Mirjam —
 Mirjam : Ko prerokbe niso za jalovko —

(Daljša glasba)

Herod : Tako torej! Živi sedemdeset let, bojuj se vse življenje z Amorejci in Jebusejci, šahiraj z Rimljani, sezidaj čudo sveta na Sionu, nakoplji si ulkus in naduho, da te na koncu vlečejo za nos! Skrivnostni no-vo-ro-jen-ček! Ali pa manj skrivnostno in dovolj izzivalno ju-dov-ski kralj? Še en kralj Judov torej poleg tistega, ki je vzdikal v ta Sion sedemdeset let življenja, bojev, pogodb, depeš, posojil? Ki je vrgel v zrak vertikale temu templju, ki mu niti Avgustov Rim nima enakega?

Dinarh : Naj si drznem pripomniti, veličanstvo, da od trgovca z jantarjem ne moremo pričakovati strokovno natančnih informacij.

Herod : Pač pa od moje obveščevalne pisarne! In s čim mi je postregel ta strokovni forum? S tistim skrivnostnim no-vo-ro-jen-cem kakor oni karavanski črednik!

(Tlesk vrat)

Berenika : Po vsej palači odmeva to vpitje! Kaj se je zgodilo?

Herod : Zgodilo se bo!

Berenika : Kaj pa?

Herod : Da bo zletelo nekaj glav izvoljenega ljudstva, od poštne službe do obveščevalne!

Berenika : Sel iz Rima je prišel.

Herod : Naj!

Berenika : Prej pa takšna nestrpnost, ker ga ni bilo.

Dinarh : Aktualno je postalo nekaj drugega, milostljiva. Namesto zahoda je postal aktualen vzhod.

Herod : Aktualno je postalo vprašanje veje, na kateri sediva jaz in ti!

Berenika : Pa menda nimaš v mislih tiste govorce, ki so jo prinesli karavanarji iz Sirije?

Herod : Govorice! Ko da gre za kakšno pikantno čveko s kakšnega dvora pod Kavkazom!

Berenika : Ta tvoja večna panika, da ti bo kdo zlezel pod prestol!

Herod : Za grožnjo dinastiji gre in ne za prazno paniko!

- Berenika : Od novorojenčka v plenica? Moj Bog! In zaradi tega to rjojenje! In ta zariplost, da te je strah gledati! Saj se ti bo žila na čelu vsak hip razletela!
- Herod : Prosim, Berenika, da naju pustiš sama, da mi ne nabrekne še kakšna žila...
- Berenika : O Jeruzalem, izvir živih voda...

(Tlesk vrat)

- Herod : (stvarno) So kralji ali niso?
- Dinarh : Mogoče so samo kakšni satrapi, veličanstvo.
- Herod : Gre namreč za protokol.
- Dinarh : Ali kakšni zvezdoznanci.
- Herod : Ki jih je tista prismojena Babilonija polna.
- Dinarh : Vsekakor bolj mistično zainteresirani ljudje.
- Herod : Kaj mistika. Vse je samo politika! Prebrisano tipanje vzhoda proti Sredozemlju. Obveščevalna odprava čez Sirijo, Judejo in mogoče Egipt. špionaža na kamelah.
- Dinarh : A če bi bila špionaža, bi le morala biti diskretnejša, veličanstvo.
- Herod : Tudi nediskretna špionaža ima svoj plus. Tiste mistikúhi nam na primer s svojim javnim prihajanjem vsiljujejo slovesnejši sprejem. In to je, ko da bi jim odgrnil dvor.
- Dinarh : A da bi se neki špionski podvig naznanjal z zvezdo, veličanstvo?
- Herod : Kakšno zvezdo?
- Dinarh : S tisto, ki je od včera nad Jeruzalemom.
- Herod : Jaz ne vidim na nebu ničesar, niti pasje fige ne.
- Dinarh : Milostljiva gospa Berenika pa jo vidi, veličanstvo. Tudi drugi jo vidijo. Ne ravno vsi, a mnogi.
- Herod : Lahko jo vidi ves Jeruzalem in vsi njegovi osli! Če je ne vidim jaz, je ni! Zato v mojem pozdravnem govoru tem partskim bukseljnom tiste leščerbe ne bo. Sicer pa velja: ko pridejo, nadzirati ne samo vsako njihovo kretnjo, ampak vsako njihovo besedo. Tako rekoč bedeti nad vsakim otrebkom njihovih kamel. Ta štorija se mi mora razjasniti do prozornosti, razumeš?
- Dinarh : Navodilo bom sporočil naprej naši strokovni službi, veličanstvo.
- Herod : Hočem videti, kakšni novi kralji lezejo na dan na Judovskem! Zdaj pa naj pride sel iz Rima!

(Daljša glasba)

Dinarh : Nekakšna monumentalna utrujenost jim je dihala iz kretenj, ko so vstopili: plašč za plaščem, turban za turbanom, brada za brado. Trije: visoki Gašper, zajetni Miha, olivnopolti Boltežar. Ko da je v stebriščno dvorano zavelo z daljne mezopotamske stepe, s slutnjo indijskih gorá. Sedli so, v nekakšni veličastni prostodušnosti. Vrgli so si plašče čez kolena in čakali. Mirni, preprosti, nekam deški, kljub bradam. Če so bili to res ogledniki, so bili ogledniki nekega svetlega vladarstva, ki nam ni hotelo hudega. Toda ne, nikakršni ogledniki niso mogli biti, ampak samo nedolžni sli nedolžnih daljav, na poti za nedolžno zvezdo...

(Mrmranje zbranih ljudi, nato tišina)

Herod : (slovesno) V veliko osebno čast in zadovoljstvo mi je, da smem danes v imenu vseh Izraelovih sinov pozdraviti na sionski višavi visoke goste, ki prihajajo k nam z Jutrovega, da tukaj doženejo neki smoter, v kate-rega plemenitost ne moremo dvomiti. K tradicionalni gostoljubnosti naše vladarske hiše spada tudi to, da postreže svojim gostom s tem večjo prisrčnostjo, čim idealnejši je vzrok njihovega prihoda. Kar pa se tiče njihovega specifičnega vprašanja, kje naj bi se rodil imenitnik, kateremu so se prišli poklonit, sem tukaj sklical višji duhovniški svet, da dá zadevni odgovor, izhajajoč iz napovedi v svetih knjigah izraelskega naroda...

(Šum odvijajočega se zvitka)

Dinarh : (globinsko) Šum, ko da je med marmorje stebrišča udarila perut. Glas s papirusovih listov ali iz globine nekih nomadskih očakovskih stoletij? Ali pa je izrekel prerokbo Libanon iz nedrja svojih cedev? Ali Jordan iz pljuč svojih valov?

Glas : (slovesno) „In ti, Betlehem, zemlja Judova, nikakor nisi najmnajši med Judovimi knežjimi mesti; zakaj iz tebe bo izšel vojvoda, ki bo vladal moje ljudstvo Izraela...“

(Glasba)

Dinarh : Perut, v zamahu tihe slave... Še isti večer me je ponesla k njim. V njihovih očeh je bilo nekaj tiste zvezde, ko so se mi predstavili.

(Akord na lutnjo)

Gašper : Gašper, sin Hidaspesov, iz Baktriane.

Miha : Miha, sin Histrov, iz Komagene.

Boltežar : Boltežar, sin Sardisov, iz Sogdiane.

Dinarh : Dobrodošli v deželi obljube!

- Gašper : Dobri duhovi naj bodo nad tabo, sin Izraela!
- Miha : Otroci naj rastejo kot palme!
- Boltežar : Vina in olja naj ti ne zmanjka!
- Dinarh : Novega kralja Judov torej iščete?
- Vsi trije : Njegova zvezda se nam je prikazala in šli smo za njo.
- Dinarh : Toda Judje kralja že imajo: slišali ste njegovo dobrodošlico!
- Vsi trije : Čast mu!
- Dinarh : Čemu torej novi kralj? Kaj praviš, Gašper?
- Gašper : Ker bo to morda povsem novo kraljestvo, drugačno.
- Dinarh : Kakšno?
- Gašper : To bi morala povedati zvezda. Kaj vem, iz novih dni in noči, iz novih mer in uteži.
- Dinarh : Misliš tako tudi ti, Miha?
- Miha : Novega kralja, kakor so vsi, nam res ni treba. Kaj hočemo s takšnimi kralji! Treba nam je kralja, ki bo zaoral povsem nanovo!
- Dinarh : Ampak kam naj mu zareže plug, če ne v brazdo umrljivosti? Je mogoče še kam drugam, Boltežar?
- Boltežar : Če pogledam v tisto našo zvezdo, se mi zdi, da je njegov lemež nabrušen za drugam...
- Dinarh : Za kam?
- Boltežar : Tako mi je, ko da bi se mi bledlo od nežnosti. A bom rekel: za med ilije in vrtnice, v brazdi neumrljivosti.
- Dinarh : Torej vi nekaj upate.
- Vsi trije : Upamo!
- Dinarh : Torej vas je od Evfrata prignalo upanje.
- Gašper : V nekaj dobrega!
- Miha : V nekaj svetlega!
- Boltežar : V nekaj močnega!
- Dinarh : Toda ali veste, kam se iztekajo vse vode Judeje, Samarije in Gaiileje? (*Premor*) V Mrtvo morje! V slano goščo, kjer je celo kamen preklet.
- Gašper : Naša zvezda ne more voditi v kaj mrtvega. Vse premlad je njen soj!
- Miha : To je mladost, to je svežost, to je nežnost, ki je postala zvezda!
- Boltežar : To je zvezda, ki je vzšla iz sijaja in bo zašla v sijaj!
- Dinarh : Pa se zavedate, vi potniki za idealom, kam vas je ta zvezda pripeljala?
- Gašper : Pač v Jeruzalem, k Herodu, kralju Judov.

Dinarh : Da... k Herodu... kralju Judov...
(Akord)

Dinarh : Naj bi jim, velikim otrokom, razlagal, h komu? K nekomu, ki je bil dal utopiti enega svaka in obsoditi na smrt drugega? Ki je bil dal umoriti prvo ženo in žive sežgati voditelje farizejev? Ki mu je naduha pisaka iz prsi bolj od popite krvi kakor od pomanjkanja sape? A še se ni bil odžejal...

(Glasba)

Herod : Hja, to je tudi izbirčnost! Nebeška precioznost! Enim se dati videti, drugim pa ne! Jo ti še vidiš?

Berenika : Kaj?

Herod : Tisto perzijsko metlo tam na nebu vendar —

Berenika : Še.

Herod : Hm. Pa ima samo vlečko tista milostljiva ali tudi klobuk?

Berenika : Kra-ljev-ski diadem.

Herod : (grozeč) Berenika —

Berenika : Z napisom: „In ti, Betlehem...“

Herod : Be-re-ni-ka —

Berenika : „...nikakor nisi najmanjši med Judovimi knežjimi mesti...“

Herod : Se zavedaš, da si ti edina v tej hiši, ki si upa izzivati človeka, ki so mu Grki še živemu postavili spomenik v Atenah?

Berenika : Lahko bi rekel tudi: človeka, ki je podkupil senat v Rimu, da mu je, Nerimljanu in Nejudu, ampak barbaru, Idumejcu, dal naslov judovskega kralja...

Herod : Človeka, ki že preveč težko vlačí okrog to svojo telesno crkovino, Berenika, ki že preveč trpi, da bi —

Berenika : Kar udari!

Herod : Ta roka je še dovolj močna, da lahko daje videti ne ene zvezde, ampak ozvezdje! Rimsko cesto!

Berenika : Odkar sem s tabo, je tako in tako nad mano en sam hudičev firmament.

Herod : In takšno izzivanje si Herodova žena privoščí zdaj v tem trenutku?

Berenika : Kaj pa je zdaj?

Herod : Sprašuješ?

Berenika : Golobi letajo nad templjem, okoličani vozijo sočivje v mesto, otroci jahajo kamele...

Herod : (besno) In Perzija steguje kremplje po Judeji. In pošilja svoje agente v Betlehem izzivat z nekim kra-

ljičem! Z nekim mesijo! Ampak Judeja ne potrebuje mesij! Potrebuje žita, mesa, kositra!

Berenika : Kaj ti veš, kaj potrebuje Judeja, nesrečnež.

Herod : Če prav hoče mesijo, ga že ima: sem jaz!

Berenika : Poslušaj, iz svojega mesa in kositra: Judeja potrebuje nekega če-mu! Čemu to življenje med lesom in kamnom, čemu vsa ta brezobzornost, čemu vse to trpljenje, ta nič v zraku...

Herod : Toliko ti rečem, Berenika: tista agentska trojka, ki je prišla vohunit po Judovi dediščini, ne bo videla Betlehema!

(Glasba)

Dinarh : (poglobljeno) Kaj slišim v tej svoji starčevski noči šumeti onkraj palmovcev? Tigris z njegovimi vodami izpod Kavkaza? Ali pa pošumevajo papirusi iz neke davne noči pod Sionom?

Agentska trojka! Trojka, ki v Herodovi palači najde zvitek s psalmi in jih sredi noči začne odpevati, v zasanjani izmenični kantileni...

(Glasbeni takt)

Gašper : O Bog, daj modrost svojemu maziljencu, daj mu čut za tvojo pravičnost.

Miha : Naj pravično vlada svoje ljudstvo in po pravici presoja uboge.

Boltežar : Po vsej deželi naj živi ljudstvo v miru, po hribih in dolinah naj se razliva pravičnost.

Gašper : Varoval bo pravice ubogih, pomagal potrebnim, izkoriščanja odpravljal.

Miha : Častili ga bodo, dokler bo sijalo sonce, in spoštovali ga bodo, dokler bo luna na nebu.

Boltežar : Blagodejen bo kakor dež za travnike, kakor vođe, ki namakajo zemljo.

Gašper : V njegovih dneh bo cvetela pravičnost, povsod bo mir, dokler ne ugasne luna.

Miha : Vladal bo od morja do morja, od vzhoda do zahoda.

Boltežar : Pred njim bodo poklekovali prebivalci puščave, klanjali se mu bodo njegovi nasprotniki.

Gašper : Vladarji zahoda mu bodo dajali darila, darove mu bodo prinašali voditelji vzhoda.

Miha : Klanjali se mu bodo vsi oblastniki zemlje, vsi narodi mu bodo služili.

Boltežar : Reševal bo uboge, ki vpijejo k njemu, pomagal bo tistim, ki nimajo pomočnika.

Gašper : S slabotnimi bo imel usmiljenje, ubogim bo rešil življenje.

Miha : Osvobodil jih bo krivice in nasilja, ne bo pustil, da bi se nedolžna kri prelivala.

Boltežar : In živel bo in darovali mu bodo zlata in kadila, molili bodo zanj in ga vedno blagoslovljali...

(Glasba)

Dinarh : Naslednji večer se je zgodilo nekaj nenavadnega: presenetil me je, ko sem se v svoji sobi sklanjal nad zvitkom. Bilo je namreč izjemno, da je tako prišel k meni. Že se je v njem javljala bolezen, ki mu je čez nekaj let imela spremeniti drobovje v gomazišče črvov.

(Akord na lutnji)

Herod : Kakšna prismodarija je to, kar bereš?

Dinarh : Naše goste sem slišal brati psalme, pa me je zamikala njihova poetičnost, veličanstvo.

Herod : Mar kot Grk nimaš Homerja ali kako se že tistemu mahnjencu pravi?

Dinarh : Semitska poezija je nekam bližja zemlji, veličanstvo.

Herod : Kaj? Pusti to javkarijo Judom, naj se sami cvrejo v njej!

Dinarh : Si smem dovoliti pripombo, veličanstvo?

Herod : No?

Dinarh : Vi ste kot Nejud sezidali Judom tempelj, ki je veličastnejši od Salomonovega.

Herod : In kaj za to? Avgust gradi templje vsem bogovskim cuckom, kar se jih pritepe v Rim. Gotovo ne iz kakšne mistične pretresenosti, ha. Kaj sem hotel reči. Nekam zasenčen si videti zadnje dni. Ali tudi ti kaj čakaš? Kakšnega Mesijo, a?

Dinarh : Moje življenje ne pričakuje ničesar več, veličanstvo.

Herod : Ono nebeško metlo pa še vidiš?

Dinarh : Zvezdo, veličanstvo?

Herod : Kakor se že imenuje tista halucinacija.

Dinarh : Še, veličanstvo.

Herod : Kot moja žena! Saj je vse ena sama ponorelost. Vsekakor zvezdarji jutri gredo.

Dinarh : Maršruto sem jim pripravil tudi za nazaj.

Herod : Če je nazaj sploh usojen, tem me-si-jo-lo-gom... Ampak kaj se to pravi: Moje življenje ne pričakuje ničesar?

Dinarh : Jonska cagavost, veličanstvo.

Herod : Ti res ni do kakšnega Mesija, a?

- Dinarh : Morda do takšnega, ki ga nikdar ne bo, veličanstvo.
 Herod : Kakšnega?
 Dinarh : Kaj vem, takšnega, ki bi odpravil kaj več kot davke, mizerijo in bolezni. Ki bi naredili nekaj nemogočega. Ki bi odpravil smrt, veličanstvo!
 Herod : Ne govori o smrti! O življenju govori! Zapomni si: živeti je imenitno! Tudi če te daje naduha in ti smrdi iz gobca! (*Se zasmеje*) Ja, jutri se bo tista mistika na kamelah pobrala odtod. In ti jo boš spremljal.
 Dinarh : Na povelje, veličanstvo.
 Herod : Ne s psalmi. Ampak s pisalom in papirusom.
 Dinarh : Razumem.
 Herod : Ki ju boš seveda uporabljal z največjo diskretnostjo. Špion ima oči tudi od zadaj.
 Dinarh : (*dvomeče*) špion?
 Herod : Menda nimaš kakšnega dvoma glede tega?
 Dinarh : Slišal sem jih moliti psalme sredi noči, veličanstvo.
 Herod : Da ti more sploh oplaziti možgane misel, da so ti tipi napravili na stotine milj čez puščavo zato, da bi se poklonili nekemu novorojenemu judovskemu pamžu?
 Dinarh : Vera zmore marsikaj, veličanstvo.
 Herod : Ko bi mi to plôzal kakšen Jud! Ampak Grk, član racionalnega naroda!
 Dinarh : Če je to res racionalen narod, potem sem slab Grk, veličanstvo.
 Herod : Da se vrnem k stvari. Informacija o teh tičih mora biti vsestranska. To se pravi: obvešččen moram biti o vsakem njihovem zgibu! Njihovi pogovori, kolikor jih bo mogoče ujeti, naj bodo zapisani dobesedno.
 Dinarh : Razumem, veličanstvo.
 Herod : Saj ne boš sam. Bo še kdo drug, ki jih bo spremljal. S kakšno drugo nalogo. Vsak ni namreč za vse. Saj ti, polovičen Grk, nisi za vse, ne, ha ha ha?

(Glasba)

- Mirjam : Tako pozen nocoj, Dinarh?
 Dinarh : Službena opravila, Mirjam.
 Mirjam : (*nejeverno*) S tistim trgovcem, ki te je prišel iskat?
 Dinarh : Poslužbena, recimo.
 Mirjam : Menda ne v zvezi z nakupom kakšnega cimeta, kaj?
 Dinarh : „Nebesa, rosite z višav! Zemlja naj se odpre in naj rodi rešenika!“ Viš, Grki takšne poezije nimamo.
 Mirjam : Vprašala sem te, kje si bil.
 Dinarh : Pač moške zadeve.
 Mirjam : Zakaj si tako dragocen, Dinarh?

- Dinarh : Dragocen! Ko da ne bi vedela, v kakšni službi sem. In pod kakšnim nadrejenim. In da je tem bolje zame in zate, če čim bolj molčim.
- Mirjam : Sem mar kdaj zlorabila, če si mi zaupal kakšno reč? In končno utegnem imeti tudi jaz kaj zate...
- Dinarh : Res?
- Mirjam : No, kakšna je bila tista moška zadeva?
- Dinarh : Kamelo sem kupil.
- Mirjam : Kamelo?
- Dinarh : Enogrbo. Dromedarja. še mlajšo žival.
- Mirjam : Čemu pa?
- Dinarh : Za hec.
- Mirjam : Ne —
- Dinarh : Naši vhodni gostje jutri odpotujejo, pa jih moram spremljati.
- Mirjam : V Betlehem?
- Dinarh : V Betlehem. V Kraj kruha, pomisli. Beseda namreč pomeni to.
- Mirjam : Pa ne boš rekel, da za teh nekaj milj potrebuješ kamelo.
- Dinarh : Ampak potem jih bo treba spremljati nazaj, čez puščavske predele, čez Perejo...
- Mirjam : Potem te ne bo tako hitro nazaj?
- Dinarh : Sproti te bom obveščal o svoji poti, Mirjam.
- Mirjam : Veš, da zdaj tudi jaz nekaj vidim?
- Dinarh : Zvezdo?
- Mirjam : Zvezdo.
- Dinarh : Da se je razkrila tudi tebi!
- Mirjam : Prejle je bilo, ko sem te čakala. Stopila sem po perilo na teraso. Iz kaj vem kakšnega domotožja sem pogledala tja gor. In je stala tam —
- Dinarh : In še stoji. Glej jo!
- Mirjam : Znanilka kdove česa...
- Dinarh : Gotovo ne vojn in morij —
- Mirjam : Kar na sanjo mi gre, če jo gledam. Ko da nekaj sije vame...
- Dinarh : Otroci naj ti rastejo kot palme, mi je voščil eden od treh vhodnjakov, ki so prišli za zvezdo.
- Mirjam : Tako mi je, ko da se je naselilo vame nekaj svetlega, odkar sem jo zagledala. Tako svetlega...

Dinarh : Emavska vrata – po tolikih letih imam še v očeh njihov marmorni obok, sprejetavanje golobov nad nadzidki, pisano množico, ki je tam prisostvovala slovesu. In v ušesih mi še odmevajo besede, ki so se trgale iz neke starčevske naduhe, že zaudarjajoče po črvih...

(Akord)

Herod : V imenu jeruzalemskega mesta in svojem izrekan iskreno besedo slovesa slavnim gostom, ki so nas te dni počastili s svojim visokim obiskom. Njihova prisotnost med nami pomeni ponovno potrditve dobrega sosedstva z velikimi deželami ob Evfratu, kar je obenem pomemben pripevek k miru v tem delu sveta. Njihova pot v Betlehem, kamor se sedaj podajajo, pa pomeni poklonitev najčistejšim tradicijam judovstva. Prav posebno pa je to poklonitev njegovemu preroškemu geniju, ki je prav tam napovedal neko znamenito rojstvo. Naše prijatelje pričakujemo nazaj, da nam sporočijo, kar bodo izvedeli o tistem blagorojenem detetu, da se mu potem pokloni tudi moja kraljevska hiša...

(Raztrgan akord)

Dinarh : (poglobljeno) Jeruzalem se je oddaljeval, v meni je šlo kakor k jutru in jaz sem ti sledil, zvezda! Zmeraj bolj tvoj, ko da si se ti vpregla v neke sanjske sani, ki so me vodile daleč nekam, v novo, v neznansko novo... V prvem gostišču, kjer smo se ustavili, sem gledal, da bi ujel Gašperja na samem.

(Akord)

Dinarh : Na gostiščih ne segajte niti po vodi, kaj šele po kakršnikoli hrani.

Gašper : Zakaaj, naš dobri spremljevalec?

Dinarh : Ker vam je dodeljen še kakšen drug spremljevalec, ki je manj dober.

Gašper : Kdo je to?

Dinarh : Neki mladostni brki so to.

Gašper : Brki?

Dinarh : Ki bi ves čas razpravljali z vami o svetih knjigah. Mogoče celo molili z vami mesijanske psalme.

Gašper : In?

Dinarh : In za vašim hrbtom pridevali vaši hrani kaj iz Mitridatove kuhinje.

Gašper : Pa ne po ukazu njega, ki se je tako prisrčno poslovil od nas!

- Dinarh : Njega.
- Gašper : Ne morem verjeti.
- Dinarh : Tisto prisrčnost je treba poznati. Imeti sešteta vsa trupla, ki jih je tista prisrčnost negrmadila...
- Gašper : Kljub nahuhi nam je hotel osebno razkazati tempelj —
- Dinarh : Potem ko se je zaklel, da agentska trojka —
- Gašper : Agentska trojka?
- Dinarh : Ne bo smela videti Mesta kruha.
- Gašper : Tebi?
- Dinarh : Bereniki, ženi. Eni od tistih, ki te dni vidijo zvezdo. Od nje je zvedel to človek, ki ti govori.
- Gašper : In tvega glavo, če je res?
- Dinarh : Glava ni več moja, odkar sem pisar v njegovi hiši. Živeti je bilo zame tvegati. Ne od dne do dne, ampak od ure do ure. Tvegati za nič. Tvegati za zvezdo, to je nekaj drugega.
- Gašper : Za čigave agente pa nas ima?
- Dinarh : Ne ve, da za agente svoje nore sumničavosti. Ampak ponavljam: tudi voda ni nedolžna! V Mrtvo morje tečejo strupi!
- Gašper : Zvezda nas bo čuvala, kakor nas je doslej.
- Dinarh : Saj, to vam sporoča zvezda preko mene. In da, ko opravite v Mestu kruha, čimprej zginemo iz njega.
- Gašper : Kako si rekel: Zginemo?
- Dinarh : Zginemo, proti Pereji.
- Gašper : Pa ne, da ti pojdeš z nami?
- Dinarh : Z vami, iz vse te krvi...
- Gašper : Z nami?
- Dinarh : Z vami, Gašper, Miha, Boltežar...
- Gašper : Pa nimaš na Judovskem žene?
- Dinarh : Prišla bo za mano, za zvezdo.

(Glasba)

- Dinarh : *(z zaključno poglobljenostjo)* Vode niso tekle nikamor več: vsenakrog je bila puščava. Ampak to je bila puščava z neko smerjo: tja proti velikim rekam, kjer se rojevajo zvezde. Repatica jo je milo orala nad nami, da ji je pod zlatim lemežem odšumevala brazda sinjine. In spodaj, med peščenimi zameti, v razmakih svetle tišine, mi štirje. In pred vsakim, kakor živi krn, kamela, ki se še ni bila razdišavila od mire in od kadila. Druga za drugo, v istem potrpežljivem prestopanju kakor iz stoletja v stoletje, v istem pozvanjanju z ogromno kosmato golšo, v istem brušenju

malih ušes, polnih vzhoda. Druga za drugo, v nekakšni sestrski žrtvovanosti, v isti rumeni pečeni brazdi, za zvezdo. Od peččenega razvala do peččenega razvala, z monumentalnimi gobci naprej, proti rojstvu zvezd. In za njimi naši plaščiči, plahutajoči v arabskem vetru, in v njih mi, kralji. Prvi Gašper. Drugi, Miha. Tretji, Boltežar. In za njimi jaz, Dinarh, četrti. V smer rojstva zvezd.

(Zaključna glasba)

Trst, december 1982

Za oder je naš rokopis. Avtor si pridrži vse pravice za morebitno dramatičizacijo.

DOKUMENTIRANA STIČNA

Zgodovinska osvetlitev samostanskih stavb

U V O D

Stična je srednjeveška redovna ustanova na benediktinski tradiciji, a v kodificirani cistercijanski reformi. Njeni začetek segajo v leto 1132, v 34to leto nastanka reda. Trinajst let pred stiškimi začetki, leta 1119, se začetnih dvanajst samostanov oziroma njihovih opatov (apostolsko število) med seboj poveže s pomembno Karto Karitatis (KK). Dokument naj v javnosti predstavi novi red – ki ga je papež leta 1100 priznal z „Rimskim privilegijem“ ter še bolj izrazito leta 1119 na osnovni KK – kot red z lastnimi potezami, ki naj mu v prihodnje ohranjajo neskaljeno obeležje. Redovna norma začetnega življenja je Cîteaux. Ta pa se naslanja na Benediktovo (benediktinsko) regulo in na redovne (redovniške) običaje (mores) po reku: „una caritate, una regula, similibusque vivamus moribus – bratsko povezani, enotni v reguli in slični v življenjski držbi“ (Analecta 1950, 20). Na istem sestanku se opati zedinijo na Statuta. Te opišejo s stavkom: „omnia antiqua inconcussa reservare... velut sancitas – vse iz redovne preteklosti sprejeto neokrnjeno ohranjati... kakor uzakonjeno“ (Canivez, Statuta, I, 3 – sancitas bi smeli po naše prevesti „kakor sveto“). „Antiqua – sancitas“ obsega: 1. Consuetudines, 2. Instituta generalis capituli apud Cistercium, 3. Ecclesiastica officia in 4. Usus conversorum. Prva točka obravnava redovniško življenje, druga je životvornega značaja in se naslanja na tekoči čas in življenje v njem, v tretji so podani cerkvenovski obredi, ki prav tako doživljajo nove dodatke, četrta se posveča življenju konverzov. Vse štiri točke sestavljajo Liber usuum ali življenjsko sliko cistercijanskega redovnika. To je redovni zakonik. Iz njega odseva osnovna težnja, v red sprejeti preteklost kot nekaj naravno vrojenega in vrasčenega, odpira pa hkrati vrata novim časom potom letnega kapitlja v Cîteauxu. Ta je na splošno živ-

ljensko prisoten, kakor lahko spoznamo iz njegovih kasnejših dokumentov.

Vodja kodifikacije leta 1119, opat Štefan Harding iz Citeauxa, resignira na generalnem kapitlju sredi septembra 1133 (umre 28.3.1134). Leta 1134 promulgira ponovno kapitelj v nebitveni spremembi KK in z njo Statuta. V tem času že zidajo Stično. Komaj deset mesecev po osveženi redovni kodifikaciji – stavbni načrt v Stični je med tem že star dve ali tri leta in ga v temeljih ni mogoče spremeniti – začno v Stični z rednim redovnim življenjem. Kodifikacija iz leta 1134 posveča posebno pozornost samostanskim stavbam ter zidavi kot taki, sicer se pa obrača na vsa področja, tako spiritualna kakor materialna.

Primarna naloga stavbne zgodovine je rekonstrukcija samostana iz časa ustanovitve. Hkrati pa mora skušati dati odgovor na vprašanja, po kakšnih načrtih in predlogah so ga zidali. Samostan je kompleks številnih stavb, ki so ob vselitvi konventa morale biti dane. Umetnostnega zgodovinarja zanima seveda v prvi vrsti cerkev, ki je osrednja stavba. Vendar igrajo v stavbni zgodovini samostanov benediktinske observance notranji prostori v nekem oziru še važnejšo vlogo.

Pri stiški stavbni zgodovini zahteva posebno glasen odgovor vprašanje, koliko je še ohranjenega od prvotnega stanja, oziroma kakšen je bil prvotni samostan po svojem obsegu, obliki in notranjosti. Nekaj katastrof je zgodovinsko izpričanih. Te vsekakor niso šle brez globljih posegov v stavbah mimo. Najstarejši stavbni prospekti so šele iz Valvasorjeve Slave oziroma Topographia iz leta 1679 (list 240) oziroma iz leta 1689. – dva v Slavi, eden v Topographia. Vsi trije bakrorezi podajajo stavbno stanje deloma površno, deloma pa celo napak in idealizirano. Že pri črtežih iz leta 1689 je razlika v podajanju (npr. pri križnem hodniku). Pri drugem črtežu v Slavi je v štirih detajlnih slikah podana okolica (na enem črtežu je kapelica sv. Nikolaja – v seznamu inkorporiranih cerkva iz leta 1667 se imenuje „In Dernern“; IP piše „V ternjah“). Služila je za živinski hlev. Leta 1930 je bilo izkopanih več okostnjakov. Hiša se je imenovala „Pri Rajmundu“).

Iz devetnajstega stoletja in sicer vsi izpred obnove samostana (1898), so ohranjeni trije tlorisi. Prvega je napravil v Stični Anton Globožnik 13. junija 1843 (v SA). Poleg celotnega samostana ima še v manjših vinjetah pogled od zahoda, od vzhoda in z juga. Drugi je iz leta 1862 (nalepljen je bil na karton – okrog leta 1960 je iz samostanskega arhiva izginil!) Tretjega hrani Arhiv Slovenije – napravil ga je okrog leta 1880 gozdni inženir Mihael Bayer. V samostanskem arhivu je še Klauberjev bakrorez iz okr. 1770 (10.7 krat 15.2 cm – Wahre Abbildung des gnadenreichen Altars-Statuen in dem Stifft Sittich des befreyten Cistercienser Orden 4. Meil unter Laybach in Unter-Crain. Klauber Sc. A. V.) s Sočutno v glavnem oltarju. Pod njim je pogled na samostan z juga (docela idealiziran!).

Med letom 1679 in 1945 je več stavb izginilo (npr. gospodarska poslopja na južni strani, turška utrdba idr.), neka pa je nastalo

novih (npr. na severni strani). Pri stavbni zgodovini torej ne smemo prezreti možnosti časovnega razvoja in porasta oziroma zmanjšanja stavb. Kompleksni samostan je moral stati že ob juridični ustanovitvi dne 7. julija leta 1135. (Cerkev sama je bila skončana 8. julija leta 1156. Ustanovni datum določa začetek redovnega življenja, ki ga je moral javiti v redovno centralo v Citeaux filiacijski opat (reinski). Ustanovna listina, ki jo fundator redoma izstavlja kasneje (pri Stični eno leto, podobno pri Kostanjevici, pri Stamsu dve leti kasneje itd.) je za juridični ustanovni datum brez večjega pomena.

OPOMBA: Dr. M. Zadnikar je leta 1977 izdal stiško stavbno zgodovino, Stična in zgodnja arhitektura cisterciancev, 288 strani, od teh je 187 strani naravnost o Stični, ostali del govori o splošni cistercijski stavbni stroki. Na strani 108 omenja moj rokopis o stavbni zgodovini. Od takrat sem nekatere stvari z novimi preiskavami in odkritji dopolnil. V nekaterih važnih vprašanjih se razhajava, kar je vidno v pričujoči razpravi. Avtor je že leta 1957 obdelal stavbno zgodovino (Stična v romanski dobi). V zadnjem delu nekatere poglede in ugotovitve korigira (npr. priloga na str. 72 „kakor smo jo poznali pred leti“, na str. 73 „kakor smo si jo zamišljali pred 25 leti“, str. 77 „kakor smo jo poznali pred letom 1975“, str. 135 „kakor jo poznamo danes“, priloga na strani 136 „kakor si jo zamišljamo danes“). Treba bo torej neskladnosti izpopolniti. Ta namen ima pričujoča razprava. Z majhno izjemo (kapela na porti) sem osebno raziskave spremljal nad 50 let življenja v Stični.

I. STAVBNA KODIFIKACIJA

Leta 1134 imajo prenovljena statuta nalog: „omnia antiqua neokrnjeno ohranjati – kakor uzakonjeno“. To meri na 85 členov, ki jih takratni generalni kapitelj sprejema kot *Statuta*. Njim so priključene še *Consuetudines in Ecclesiastica officia* ter *Usus Conversorum*. „Staro“ obsega vse norme, ki si jih je bil zastavil Citeaux s svojimi enajstimi ustanovami med 1098 in 1119, kakor tudi njihovo izvajanje do leta 1134.

V gornjih normah je kodificiran *stavbni načrt*. Ta je najprej kodificiran po legi: samostan sme biti postavljen le v krajih brez človeškega naselja. Ta točka izvira iz začetnega Citeauxa kot odklon benediktinskemu Molesme. Tirolski Stams je npr. še 138 let kasneje moral do črke izvesti normo (23 kmetov se je moralo odseliti – ustanovitelj grof Majnhard jim je po ocenitvi lasti odkazal svet v desetkratni veljavi v bližnji okolici). V odloku je izražena bolj duhovna težnja po odmaknjenosti od svetnega vrveža in šele v ozadju je mišljena teritorialna lega. Citeaux se je naselil v *cistellas* – med osat in trnje. Tudi pri koroškem Vetrinju je vidna ta norma (Vetrinj – V trnju: Po razlagi Janeza Vetrinjskega naj bi ustanovitelj grof Bernard pri lovu zašel v trnjevo goščo, kar naj bi delo ustanovitvi ime). Primerjalni izrek poznega srednjega veka, da ljubi Benedikt hrib, Bernard dolino, Frančišek mesto, dobro zadene stvarno lego samostanov v dvanajstem stoletju.

Po „Usus“ je morala biti v območju samostana *vodna moč* ne le kot prehranjevalna nujnost, temveč tudi radi mlina ter ribogojstva. Po istem principu je predpisana terenska samoprehrana. Vse to sloni na tradicionalnem monastičnem ustroju (prim. Canivez I, str. 13, člen 12; prim. tudi zahteve do ustanovitelja v KK).

Stavbni načrt se specializira na *kodificirane stavbe*. Te mora imeti konvent *vse že ob vselitvi*, oziroma z začetkom redovnega življenja. Člen 12 omenja izrečno le pet stavb. Te so pač komuniteti za redno vsakdanje življenje osrednje važnosti. Drugi lokali so omenjeni v naslednjih členih kot nekaj samo po sebi umevnega in zahtevnega (npr. gospodarski objekti). Ves samostan je objekt s *krožnim zidom* (septa monasterii – Analecta 6,24 in 26, ter Canivez I, 122 pod letom 1190). Izven obzidja so živinski hlevi. Razpored poslopij sloni avtomatično na splošno monastičnem principu, oziroma na normiranem Cîteauxu.

Središče samostanskemu kompleksu je kvadratni *odprt vrt*. Okrog njega je razvrščeno celotno konventno omrežje. *Cerkev* je težišče samostana po svoji duhovni vlogi, dolžini in arhitektonskem delu. Na njo je naslonjen *notranji konvent*. Desno in levo na to osrčje so razporejeni *gospodarski objekti* in sicer v občutno preudarjeni razdalji. Cerkev je orientirana. Južno na njo je naslonjen konvent. Pri gradnji cerkve v Obacini je npr. stala poleg glavnega oltarja velika skala, ki je ni bilo lahko odstraniti. Prior je predlagal, naj bi se konvent sezidal na severni strani. Opat Štefan († 8.3.1156) mu je oporekal, da je v redu taka rešitev „inconveniens“ in je skala odstranil s čudežnim posegom (A. Manrique, Annales II, 205).

Cerkev, ki jo imenujejo *oratorium* ali *ecclesia* (Canivez I, 13; Analecta 6, 26) ima v 12. stoletju sledeče kodificirane dele: presbiterium, gradus presbiterii, chorus, retrochorus, vestiarius ali sacristia, glavni oltar, gradus altaris, oltarji po cerkvi, piscina ali sacrarium, armarium, atrium, turris, ostium ecclesiae ad orientem in tam receptaculum za blagoslovljeno vodo („žegnan kamen“), zvonovi, grobovi (za škofe), chorus conversorum. Teh šestnajst cerkvenih delov bo treba v Stični lokalizirati.

Konvent ima kodificirane prostore: claustrum, capitulum, auditoria (torej vsaj dva) – za fratres in za konverze, dormitorium, infirmitorium, lavatorium (umivalnica in stranišča), scriptorium, calefactorium, refectorium, coquina, cellarium, commune armarium, collatio v križnem hodniku, grobovi, zunaj cerkve v njenem območju pokopališče, ter porta.

Zunaj cerkve in konventa so poleg splošno *gospodarskih poslopij* – „necessaria temporalia“ – izrečno kodificirani: porta monasterii, cella portarii, cella hospitum ali hospitium (kjer mora biti prostora za „veliko gostov“ – prim. Canivez pod letom 1152. Tu je smiselno podano tudi opatovo stanovanje) ter camera.

Ves stavbni kompleks obdaja *krožni zid* – „septa monasterii“ –, ki je nekako dvanaajstkratna dolžina cerkve (v Stamsu je imela cerkev

nad 82 metrov in temu odgovarja krožni zid skoro en kilometer). Prostornina regularnih objektov je bila vsekakor preračunana na podvojitev začetnega konventa (V Stamsu šteje začetni konvent le fratres, opat je v tem številu vključen, in pet konverzov). Konventni dvojni porast je v Stični viden sredi 14. stoletja (prim. Gospodarska ustanovitev str. 75). Sredi 18. stoletja se začetno število celo potroji. Ob utelešenju šentviške župnije (1389) pravi opat, da mora samostan preživljati do 150 oseb (v tem številu so poleg konventa vključeni nastavljenci po ekonomijah (Stična, Leskovec, Bajnof, Cerknica itd. - prim. seznam nastavljenecv leta 1516 - RA). Tudi pri utelešenju Bele cerkve omenja opat številni konvent in uslužbenstvo (Gospodarska str. 174 in 1173).

V kodifikacijo je vključen tudi *ustanovitelj*. To dejstvo stavbni zgodovinarji kar nekam prezro. Eden primarnih statutov se glasi: Če kak škof ali laik želi ustanoviti samostan, naj kraj najprej pregledata dva redovna opata, ali sploh ustreza redovnim predpisom. Sicer pa mora ustanovitelj sam ves samostan financirati in sezidati (Analecta 27). Peregrin je torej 7. julija 1135 dal vselitvenemu konventu v roke ključe, da se tako izrazimo.

Iz dveh statutarnih revizorjev sledi, da mora red za izgradnjo poslopij poslati nekaj *redovnih ekspertov*. Tak postopek je mogoče kar na splošno ugotoviti (npr. pri milanski Claravalle, ki so jo začeli zidati dve leti za Stično in je tja sv. Bernard poslal nekaj delavcev - gl. Grebenc, Itinerar sv. Bernarda). Tistih nekaj začetnih kolonizatorjev je ustanovitelju dano le v smislu redovnih *koordinatorjev*. Ti so morali priti v Stično nekako sredi leta 1132. Pucelj zapisuje tradicijo, da so med delom na samostanski gradnji stanovali v šentviškem župnišču.

Koordinatorji so *redovni eksperti v kodifikacijski gradnji*. Eden teh nam je ohranjen v listinah pod imenom *Mihael*. O njem pravi opat leta 1169, da je prišel v Stično „v časih naših prednikov iz oddaljenih provinc“. Po p. Ignaciju Fabianiju ima sv. Bernard zasluge za stiško ustanovo kot tako, kakor tudi za zgradnjo. Prvi opat (Vincenc) naj je prišel iz Morimund, poslan pa po posredovanju sv. Bernarda. Na črto Morimund - Clairvaux bo vsekakor treba postaviti Mihaela. Mihael je bil laik (vsaj kasneje je kot tak predstavljen - se poroči in ima družino), med tem ko so bili ostali kolonizatorji redovniki. Mihael je bil koordinatorem dodeljen kot „cementarius“ oziroma kot ekspert v gotovi stroki stavbeništva - „arte sua“. V kakšni stavbni stroki se je Mihael posebno izkazal, bomo skušali kasneje nakazati.

OPOMBA: M. Zadnikar je v Traditiones, Zbornik inštituta za slovensko narodopisje, Ljubljana 1979, str. 387-394, priobčil članek „Stiški Mihael in Lahovče“. Na to sem Mihaela razčlenil na podlagi listine iz leta 1169 - rokopis v arhivu v Stični. Mihaela sem iz „stavbenika“ na osnovi njegove oznake „arte sua“ zožil na kamnoseka.

Ampak Mihael je le ena delovna roka. Kje so ostale *desetine* deloma izučenih deloma težaških rok, ki so v dobrih dveh letih intenzivnega dela (zimski čas je vsekakor delo oviral) obsežni

samostan s številnimi objekti postavili na noge! Cerkev je bila skončana šele po 24 letih dela. Vendar so morali njeni temelji biti položeni vsaj že pred letom 1135. Tu moramo nujno seči po *kodificiranem patriarhovem deležu*, ki je moral biti v premoči. Moral je poskrbeti za toliko in toliko izvežbanega gradbenega personala kakor so kamnoseki, žagarji lehnjaka (iz tega materiala je nad polovica sten zidanih), kopači, vozniki, apnenčarji itd. Ker je moral tloris in celoten načrt biti že spočetka v rokah ustanovitelja, so morali redovni eksperti že od začetka biti v Stični, in med njimi vsekakor imenovani Mihael „cementarius“. Komu je Peregrin izročil gradbeno vodstvo, saj je s Stično šlo za njegov ugled pred papežem, pred Cerkvijo in opatom iz Clairvauxa, s katerim je bil „prijateljsko povezan“, kakor Pucelj pravilno posreduje tradicijo (prim. Itinerar sv. Bernarda)? Taka in podobna vprašanja si mora stavbni zgodovinar zastaviti, če hoče dojeti zgodovinsko stvarnost.

Izrednega pomena sta še dve odprti vprašanji: *Od kod je patriarh dobil stavbne eksperte in mojstre za tako pomembno delo in pa kje jih je za ves dolgi delovni čas mogel nastaniti?* Na prvo vprašanje je odgovor deloma lahak. Oglejsko področje jih je imelo dovolj. Dolenjska in Kranjska kaj takega nista premogli. Odgovor na drugo vprašanje se zdi bolj kompliciran in tudi važen. Redovni koordinatorji so stanovali v šentviškem župnišču, kakor sporoča tradicijo Pucelj. To je lahko sprejemljivo že iz religioznega stališča. Redovniki bodo v območju duhovnih sobratov vršili svoj monastični penzum. Šentviški župnik je bil itak po svojem advokatu Ditriku vnet za stiško ustanovo. Kje pa naj so stanovali številni najeti delavci in mojstri? Na področju samostana ni smelo biti naselja ter tudi ne možnosti, jih tu nastaniti. Saj jih je bilo vsekakor več desetina za več desetletij, dokler ni bila sezidana cerkev (1156). Rešitev tega vprašanja bo treba povezati z *Drago*.

Draga tvori po starih zemljiških knjigah mejo med Višnjo goro in Stično oziroma med višenjskim gospodstvom in stiškim predijem. *Draga* se deli v Spodnjo ali stiško in Zgornjo ali višenjsko *Drago*. Stiška ima cerkev sv. Tomaža, Višenjska sv. Martina. Med Stiško in Višenjsko *Drago*, nekako pol kilometra od cerkve sv. Tomaža leži cerkev sv. Martina. Leži čisto na samem in sicer na obrobju Višenjske *Drage*. Cerkev je delo Lahovškega Mihaela, ki je delal na stiški ustanovi kot cementarius. To je zaključeno dejstvo. Samostan je tu nastanil Mihaela – „data domo et terra“ kot „delno plačilo za njegovo dolgotrajno in neprecenljivo delo v samostanu“.

Spodnja *Draga* nosi v urbarjih ime „Hof um Drag“, „Hoff von Drag“ oziroma v množini „Höfe um Drag“. Že edninsko-množinsko imenovanje vasi kaže na njen notranji razvoj. Hof pomeni hišo z nekaj zemlje. Ni kmetija oziroma huba ali mansus. Po urbarju iz leta 1505 je v Spodnji *Dragi* pet gospodarjev z „Hoff“ (npr. Katzenbergerhoff, Matschrolenhoff), ki so robote oproščeni in plačujejo le v denarju. Kmetje pri sv. Martinu so v dači izenačeni s podložniki drugih vasi. Podložniška denarna dača je

predpisana tudi Mihaelovim otrokom (Gospodarska str. 13; prim. tudi listino iz leta 1223, oc. 17).

Cerkev v Spodnji Dragi je posvečena apostolu Tomažu. Zgodovinsko še ni preiskana. Je preprosta pravokotna stavba. Na zunaj pod kapom je vidno, da je imela poprej reven strop. Dve stvari kažeta na njeno starost. V listinah jo srečamo že leta 1250 (Gospodarska 24). Imenuje se „prope abbatiam“, kar smemo razumeti kot razložek ali določilo nasproti Zgornji Dragi. Apostol Tomaž je v srednjem veku zaščitnik arhitektov, stavbenikov, cimermanov in ga upodabljaajo s kotomerom. Druga pomembnost se je pokazala ob popraviljanju notranjosti leta 1929. Takrat je bila precej zanemarjena cerkev prebeljena. Posebno oltar je bil precej razhreban. Župnik p. Benedikt Bolcar († 1952) je v oltarnem stipusu našel relikvije. Že dejstvo, da so bile relikvije v stipusu, kaže na srednji vek (prim. Braun, Der chr. Altar, 1924). Relikvije so bile v trebušasti steklenici iz brezbarvnega stekla, zgoraj z ozkim vratom, spodaj koničasta (podobna majhni situli). Visoka je bila ok. 13 centimetrov, trebušasti premer pa je imel nekako 4,5 centimetrov. Neprodušno je bila zamašena z neko smolnato snovjo. Napolnjena je bila do polovice s potemljenimi koščicami in prstjo (?). Ne v njej ne na njej ni bilo videti napisu. Morda so delavci neprevidno delali in uničili ali pa je napis sprhnel.

Našteta dejstva pri sv. Tomažu nas konfrontirajo z zgoraj stavljenim vprašanjem, kod naj bi bil Peregrin nastanil najete mojstre in stavbenike. Preskrbeti jim je moral stanovanje in oskrbo za več kot dvajset let, dokler ni bila cerkev posvečena. V bližini samostana tega ni mogel ne smel storiti. To je redovno kodificirano in je patriarha absolutno vezalo. „Stiški predij“ je bil zaključena celota, ki tudi ni dopuščal naselja. Tako smemo trditi, da je delavcem nakazal stanovanje na robu predija. Po tem vzgledu se je ravnal tudi samostan, ko je cementariusu Mihaelu dal domo et terra na robu predija in sicer desno od Tomaža v Dragi. Tomaž je torej starejši kakor Martin. Tomaža je torej smatrati kot cerhovsko cerkev, dočim je Martin Mihaelova osebna. Tudi po seznamu cerkva iz leta 1667 (SA) je čutiti, da je Tomaž zunanjemu obisku bolj odprt kakor Martin. Tudi po zunanji sliki se obe cerkvi razlikujeta: Tomaž leži sredi vaške srenje, oziroma je vanjo vklopljen, Martin sameva zunaj vasi.

V tej zvezi nas zanima vprašanje, kje naj bi bil Mihael Lahovski pokopan. Njegova osebna cerkev ne izpričuje kakega groba. V listini opata Aldepranda iz leta 1169 nastopa smiselno že kot pokojni – „quidam“. Takrat je znan in opisan kot priznani cementarius. V Pucljevi redakciji nekrologov „Staršev, bratov, sester, sorodnikov, dobrotnikov in familiarov iz vrst mojstrov (opificum), ki so bili od ustanovitve leta 1135 tu v službi in bili večinoma pokopani deloma v pokopališču stare cerkve (tj. predno jo je predelal Reinprecht) – coemeterio deloma pa poleg cerkve do leta 1719“ (ODAS 114-I, 5c) prihaja „Mihael lapicida“. Originalni nekrolog, katerega fragment je ohranjen v prepisu leta

1496 (GMS 1940, 63), zapisuje familiare po njihovi časovnosti in družinski skupnosti. Če primerjamo Puceljevo podajanje s prepisom iz leta 1496, mu moramo očitati površnost. Ženskih imen veliko izpušča: npr. pod 17.10. prevzame od treh žensk le eno, pod 21.10. tudi le eno, drugo pa prenese na naslednji dan, od tam pa eno prenese v prejšnji dan. Od 21 žensk v nekrologu iz leta 1496 prevzame le 12 imen. Pod 23.10 je „Jacob es filia eius Dorothea“, Pucelj sprejema le „Jacobus cum filia eius“, Dorotheo pa vnese med ženske brez priimka. Pucelj je namreč zašel v zmešnjavo, ker je po mesecu najprej sumiral vse moške, nato pa je zvrstil ženske. Zemfiel prepíše v Zemschel, Staencz v Steincz, Tänzcl v Tanzel oziroma pri ženski v Tanczlin, Pyleatoris v Piscator, Egkell v Eskel itd.

Pucelj navaja za mesec september 116 moških imen in na 78. mestu „Mihael lapidica“, med 54 ženskami pa ima na 35. mestu „Mechtildis“. Deseti pred Mihaelom je „Georgius de Lincz“, prav tako deseta pred Mechtildis je „Catharina de Lincz“. Mihael lapidica in Mechtildis spadata torej skupaj. Opat Aldeprand pove leta 1169, da je bil Mihael poročil višenjsko podložnico Methildo. Mož naj je bil cementarius, mojster v obdelavi kamna kot stavbenik (Carpentarius, Glossarium). V nekrologu so ga označili kot „lapidica“, kot kamnoseka, ker se je pač v tej obliki dela pri samostanski zgradnji najbolj izkazal. Aldeprand poudarja posebno njegovo oznako: „arte sua“. Bil je torej specializiran v eni posebni stroki. Tako smemo reči, da je nekrološka oznaka „lapidica“ bližje Mihaelovemu delu kakor pa „cementarius“ (M. Zadnikar, Stična str. 45 hoče tega Mihaela istovetiti z „Michael, famulus Abbatis de Drag“, ki ga Pucelj navaja med familari v mesecu januarju).

Kje naj bi se v samostanu in njegovih poslopih Mihaelova „ars“-„lapidica-cementarius“ kazala? Saj je „diu arte sua nostro monasterio plurimum profuit“!

Ob restavraciji leta 1935 so se v križnem hodniku prikazali kamnoseški izdelki iz časa pred 1135 (kapiteli, konzole, baze, stebriči v kapiteljskih oknih – vse to pride kasneje do obdelave!), ki jih moramo pripisati kamnoseku „arte sua“. V južnem kraku križnega hodnika (pokopališče) je napravljenih osem človeških glav (dobrotnikov-ustanoviteljev). Te so modelirane iz apnenčastega zdroba. V stiku južnega in severnega kraka pa je lepa konzola iz sivga kamna (kakor poprej imenovane konzole itd.): na ptičjem trupu je umetniška glava človeka pri nekako 50 letih. Da je Mihael dobil v samostanu časten grob, po pameti ne moremo dvomiti. Saj je južni krak križnega hodnika kodificirano pokopališče izrednih dobrotnikov. Po nekrološkem vpisu bi Mihael umrl med 16. in 20. septembrom. Za leto ne vemo. Ženo so vsekakor pridružili moževemu datumu.

OPOMBA: Konzolo moramo smatrati kot Mihaelov osebni portret. Na njej sloni rebrovje križnega hodnika. Tu imamo tudi časovni oprijem, kdaj bi mogel biti obokan križni hodnik. M. Zadnikar (Stična 179) nastavlja sireno v 13. stoletje, čeprav kamnoseške izdelke v kapitelj-

skih biforah podreja Mihaelu iz 12. stoletja (oc. 229). Da skulpturo nastavlja v 13. stoletje, je vzrok njegovo mnenje, češ da je rebrovje v križnem hodniku prišlo šele v 13. stoletju. Odkar so bila julija 1977 v celariju odkrita šilasta okenca, ki spadajo v začetni postulat tj. pred leto 1135, bo moral tudi on pristati na nastanek rebrovja v križnem hodniku še v 12. stoletju (sličnost z Maulhronnom na tem področju bo kasneje nakazana). Portret opata Folknand nastavlja v „okrog leta 1180“ (oc. 55) namesto pravilno v okrog leta 1161. Če primerjamo Nikolajevo stiliziranje Folknandove glave z Mihaelovim portretom, ju moramo šteti v isti časovni krog. Podobna sta si v oblikovanju las. Le pri bradi se razlikujeta. Pri Mihaelu je izrecno umetniška, pri opatu pa monastična oziroma asketična. – Isti avtor (Stiški samostan 2. in 3. izdaja na str. 29) imenuje kamnito konzolo harpijo. Harpija in sirena – oboje podaja podobno misel. V grški Atiki so bile sirene na splošno okras nagrobnika v znak odletele duše, dočim je v srednjem veku pomenila žalost za umrlim. V grški mitologiji so tako sirene kakor harpije ženske podobe, dočim je stiški lapicida upodobil moškega – torej je sam sebe aplical v njej.

Finančno motreno je patriarhov delež pri samostanski gradnji v razmerju sto proti ena. Kar se tiče stavbnih izvedencev pa bi bilo morda 50 proti 1. Tako bo treba patriarhovim mojstrom pripisati več vpliva kakor pa enemu ali drugemu redovnemu ekspertu. Tudi cementarius Mihael ni izvzet, saj je prišel sem v prvi vrsti kot koordinator. V rokah redovnih koordinatorjev je bil samostanski načrt in prostorninska razporeditev in njihova uporabnost. Dočim bo treba zidarsko tehniko proporcionalno deliti s patriarhovim delavskim kadrom. Zidarsko tehniški dualizem se da ugotoviti, kakor se bo v teku razprave pokazalo, pri steni križnega hodnika, kapiteljske stene, celarija in podobno. Nasproti tej tehniki stoji cerkev in lepi zidavi. Tako moramo razločevati med burgundsko in oglejsko (ali domačo) tehniko. Realistična sodba bi bila, če rečemo, da so patriarhovi zidarji bili popolnoma udeleženi pri gospodarskih objektih, krožnem zidu, upravniškem in gostinskem posloju ter tudi pri manj pomembnih notranjih prostorih. Pri tem bi bil Mihael (in njegovi) le koordinator. Mihaelovemu kadru pa bo treba pripisati sakralne stavbe kakor so cerkev, kapela na porti, umetniška oprema (kapiteljska stena) in podobno. Tu naj bi bil on totalen agens.

K redovni kodifikaciji moramo nujno šteti tudi *arhitektske mere v načrtu in razmerju*. Stavbeniku je dana meja deloma v direktni redovni kodifikaciji, deloma že v izdelanih predlogah obstoječih samostanov. Stavbenik pa je estetik in umetnik, kar igra v neki meri kot lastna pot. Njegova stvariteljska nadarjenost in šola tudi nista brez stranpoti.

Metrski sistem, ki nam je vrozen šele s konvencijo leta 1872 (za Avstrijo), ne more predočiti estetske geometrične slike, ki jo stavbe predstavljajo. Nujno se moramo vrniti na takratne mere. Le te nam morejo pokazati proporcionalnost, rast in estetiko načrta. Stična je kot zgodnji člen burgundskega centra naslonjena na redovne predpise za vse stavbne dimenzije. Burgundski Cluny npr. je leta 1089 zastavil svojo cerkev na 555 čevljev. Ob njej se je sv. Bernard razvnel nad desakralizacijo in igračkanjem

notranjosti (PL 128, 112). Začetna redovna kodifikacija do stavb postopoma izkazuje časovni razvoj in odmik.

Nasproti sterilnemu Cîteauxu prevzema vlogo tudi v tem vprašanju vedno bolj in bolj vitalni Clairvaux, ki za seboj potegne tudi Morimund. Bernardova aktivnost zunaj samostana v prid splošni Cerkvi je v konventu pospešila nove akcije. Ko se je Bernard po prvi triletni odsotnosti vrnil, ga je konvent (posebno je nanj pritiskal prior) prisilil za gradnjo novega samostana in cerkve, češ da je za številne poklice, ki jih je spotoma domov pošiljal, vse premajhno. Bernard se je pritisku nerad vdal („kaj naj ljudje mislijo; beračimo, pa si delamo lepši samostan – prim. Itinerar oc.) Prva cerkev v Clairvauxu iz leta 1115 je naj imela raven zaključek v prezbiterju, leta 1135 pa je dobila polkrožno apsido. V letu Bernardove smrti (1153) so začeli z apoteozo apsida in jo pretvoril v cel venec apsid. V letu Bernardove akcije in redovnega razvoja so v Stični začeli z zidanjem samostana. Imela je v načrtu že od početka polkrožne apsida.

Stavbna mera je bila čevelj (passus), ki je bil polagoma neenoten. Rimski je bil 2.957 centimetrov, francoski 325, reinski 320, avstrijski 316 itd. V Burgundiji so v 11. in 12. stoletju začeli opuščati rimskega in se oprijemati svojega. Maria Laach npr. je bila posvečena leta 1156. Th. Bogler (in Adalbert Schippers, Das Laacher Münster 1967, 47) trdi, da „so se naslonili na francoske vzglede in začeli novo pot“. In vendar so gradili po reinskem čevlju (cerkev meri 200 čevljev). Kakor bomo mogli ugotoviti, so Stično gradili po rimskem čevlju. Naj je bil torej že spočetka Oglej z rimskim čevljem odločilen za gradnjo ter so se koordinatorji njemu podvrgli ali pa so se koordinatorji še posluževali rimskega čevlja?

II. REALIZACIJA REDOVNE KODIFIKACIJE V STIČNI

Tu govorimo le o kodifikaciji, ki se tiče splošnega načrta samostana. Notranja kodifikacija bo sledila v teku razprave.

Kraj in lega samostana dobro ustreza redovni miselnosti od Cîteauxa preko Clairvauxa: zaprto zaledje z odprtim pogledom vzven, okolica brez človeškega naselja (pobočje severno nad samostanom se imenuje „V trnju“). Po ustanovni listini se kraj imenuje v latinskem besedilu Sitik (nemščina ga je prikrojila v Sittich, Sytich in podobno) Valvasor zapisuje slovensko ime kot žitična (Shiticsna – Topographia, 1679). Osebnost ime Sitik najdemo že med romarji v Čedadskem rokopisu. Vetrinjski Janez († 1345) sporoča v Liber certarum za Stično etimološko razlago kot „Sit hic“, češ da so začeli samostan najprej zidati drugje, na klic nekega ptiča pa ga prenesli na sedanji prostor. Iz tega razloga naj bi v grb sprejeli ptiča. Pucelj sporoča isto verzijo, dopolnjuje pa, da so začeli zidati na prostoru sedanje pristave

(marof), kjer je bil še čez sredo 17. stoletja ovčjak – sem so prenesli živinske hleve šele po požaru hleva na Kamnitki-Steinhof, na levem bregu potoka južno pred samostanom, ta je še viden na Valvasorjevi Topographiji. Odprti in napeti kraj na pristavi sploh ne more odgovarjati redovni kodifikaciji! Srednjeveške razlage domačih imen na latinski koren za kontakt s tujo javnostjo je nekaj navadnega. Kostanjevici, ki se točno imenuje „Pri toplici“, so dali v grb gorjana, ker pač leži pod Gorjanci. Pri Stični ni izključeno, da ni bilo poprej na področju odprte pristave nekaj naselju podobnega, morda dvorec izumrlega prejšnjega lastnika (žitiča). Saj so se trije bratje potegovali za dediščino stiškega predija, predno so ga odstopili patriarhu za ustanovo. Nasproti pristavi na njivi Limperga smo leta 1934 nalezeli pri oranju na kamnite plošče iz sivega apnenca, ki naj bi bile pa mnenju konservatorja Steleta rimske grobnice oziroma grobovi. Velik rimski nagrobnik je bil vzidan v južno-vzhodni vogal pristavske stavbe (Ljubljanski muzej ga je v zadnjih desetletjih spravil med svoje zbirke).

„Stična“ je stara komaj 70 let. V njenem imenu še vedno leži nemški prikroj. Valvasorju se imamo zahvaliti, da nam je ohranil slovensko ime, h kateremu se bo le treba sčasoma povrniti! Prostor za samostan so izbrali na ploščadi na desnem bregu potoka. Voda je ena osnovnih zahtev za človeško stanovanje in življenje. Hkrati pa je potok naravna meja nasproti „zunanjemu svetu“. Prvotno je potok tekkel v smeri sever-jug čez „Bertelnov“ travnik (v tleh je potočna peščina, ki se je pokazala pri terenski preiskavi). Kolonizatorji so potočno strugo pod samostanom obrnili na zahod in nato na jug. S tem je bil samostan z juga svetu odmaknjen, na polju na pristavi pa so bili napravljeni ribniki. Na severu so napravili odcepek in vodo speljali na mlin. Saj je mlin ena najvažnejših gospodarskih zahtev. Prostor med strugama so izdolbli in tu nauravili ribnik (leta 1405 ga je prejel v užitek upokojeni opat Lindek). Tloris iz leta 1843 prostor imenuje „Teichwiese“, torej izsušen ribnik. Ilovnato zemljo so nasuli po obrobju. Ko je bila mlinska odtočna struga leta 1904 poglobljena, so našli v globini treh metrov velik rimski nagrobnik (Herkules – nahaja se v samostanskem lapidarju). Mlin in ostali gospodarski objekti so morali biti že ob vselitvi konventa. Mlin je zidan iz lehnjakovih kvadrov (vzhodna polovica je doživljala prezidave). V zahodni kleti je še viden romanski kapitteljski steber. Na Valvasorjevih črtežih je mlin lepo viden ter v orientirani liniji še dve stavbi, ki še danes stojita.

Srednjo črto samostanskih stavb zavzema cerkev. V njenem podaljšku proti vzhodu so v proporcionalni oddaljenosti kodificirani lokali: capella portae, porta, camera in hospitium. Ti spadajo v prvi začetek samostana. Extra portam monasterii je bil na južni strani zidan živinski hlev (Steinhof). Obrati so bili razporejeni na severu in jugu kompleksa in sicer intra septa monasterii – v obzidju. V nekrologih srečamo celo vrsto „mojstrov“, ki so vodili in delali v obratih (mlinar, vrtnar, točaj, kletar,

kuhar, ribič, opekar, klobučar, zidar, kamnosek, kovač, tkalec, lesar, mizar, calcator itd.).

Stavbna realnost je deloma odvisna od časovnosti. Čim točneje poznamo čas nastanka kake stavbe, tem lažje je tudi umetnostnemu zgodovinarju najti priključek k umetnostnemu krogu in izhodišču. Kodifikacijska leta za vse stiške regularne prostore so med 1132 in 1135. Terminus ante so začetni dnevi julija leta 1135. Tudi cerkev v svoji talni zasnovi kot „oratorium“ je sestavni del začetnega postulata. Kot končna stavba ima seveda cerkev svoj terminus v začetku julija leta 1156.

Skozi zgodovino je seveda opazati posebno v notranjosti stavb predelave, premike, dostavljanja in presukavanja. To je vidno posebno pri vhodih. Vzrokov tega gibanja je več, npr. duh časa („nova domus“) in potrebe („pro honestis et necessariis causis“) ujma in turški vpadi („necesse readificare“), zob časa (tako argumentira opat Zupan leta 1580) itd. Vse te časovne posege je treba izločiti, da moremo določiti začetni kodificirani samostan. Iz razprave izločimo več ali manj gospodarske objekte, ki zahtevajo lastno obravnavo. Tu se osredotočimo na glavne monastične stavbe: sakralne (cerkev, kapele), družinske v konventu in upravne (ter deloma gostinske). V zadnjih 50 letih sem osebno doživljal in spremljal predelave in odkrivanja. Izsledke sem že takoj skušal tudi v zapiskih ohraniti (kar ni bilo uničeno v drugi svetovni vojni). Posebno ob samostanski osemstoletnici (1935/36) je prišlo marsikaj novega na svetlo. Med obnovo in prevzemom samostana (1898) so deželni konservatorji (Črnologar, Gnirs, Mantuani, Stele) podajali odkritja (ne vsa) v pisemnih poročilih. Po drugi svetovni vojni posveča samostanu znanstveno pozornost dr. M. Zadnikar (Romanska Stična 1957, posebno Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov 1977 – med tem je nekaj njegovih mnenj že ad acta).

III. UGOTOVITVE OB OBNAVLJANJU IN ODKRIVANJIH

O sistematičnem raziskavanju stavbne preteklosti v samostanu moremo govoriti šele po drugi svetovni vojni in sicer okrog leta 1950 (M. Zadnikar). Toda tudi tokrat v majhnem obsegu na področju cerkve in kapele na porti. Prilike pred letom 1930 in nekaj let nato je bilo veliko, to vrzel izpolniti, pa spomeniški ljudje niso imeli posebnega zanimanja. Pred samostansko obnovo je začel ledino K, Črnologar. škoda da ni nadaljeval. Pa tudi on je začel prekasno. Z razpustom samostana (1784) je začela razsakralizacija poslopja (stene po križnem hodniku in prebeljenje slikarij po opatiji!) in mundanost (iz vodne kapele v križnem hodniku je bilo napravljeno stranišče itd.). Restavriranje samostana po prevzemu je v glavnem služilo restavraciji za redno družinsko življenje. Razumljivo, da takrat niso večje važnosti polagali

na preteklost (križni hodnik je bil opremljen z umetnim marmornim polivom, obednica in drugi regularni prostori so dobili keramične ploščice itd.). Za osemstoletnico (1935-36) se je opat A. Kostelec vrgel na obnovo cerkve in križnega hodnika. Takrat se je začela tudi zgodovinska preiskava, ki jo je pretrgala druga svetovna vojna. Čeprav takrat ni bilo v načrtu kaj takega podzveti, vendar so bili to začetki vpogleda v začetek samostanske zgradnje.

1. NAJDBE IN IZSLEDKI MED 1898 IN 1928

Nekako deset let pred prevzemom samostana leta 1898 se je posvetil preiskavi cerkve, križnega hodnika in deloma kapele na porti K. Črnologar in opozoril širšo javnost na njegovo romanško podobo (Mitt. d.k.k. Central-Com. XVII, N.F., Wien, str. 227-233). On je prvi zaslučil v glavnem prezbiteriju polkrožno apsidno, ki se je leta 1936 res tudi znotraj pokazala, sicer v nekoliko drugačnem loku, kakor si jo je on zamišljal. On je bil tudi, ki je cerkvi dodal zadnji (podrti) lok. To mnenje je v svojih prvih študijah o Stični brez pomisleka prevzel konservator Stele (in po njeni vsi današnji umetnostni zgodovinarji). V kakšnem stanju je bilo samostansko poslopje leta 1896, je v CChr popisal p. Gregor Müller iz Mehreraua.

V letu 1898 so mehrerauski kolonizatorji glavne prostore adaptirali za urejeno monastično življenje. V križnem hodniku so odstranili iz vodne kapele stranišče (njeni temelji so deloma še vidni). Kapela je v Valvasorjevi Slavi (Novakov črtež) še vidna in sega do strehe prvega nadstropja križnega hodnika. Floris iz leta 1843 kakor tudi drugi iz leta 1862 je ne poznata več. Ker je bil križni hodnik proglašen za klavzuro, so kolonizatorji iz Mehreraua zazidali Kovačičev vhod v zakristijo. Obednico, kaptelj, zakristijo in zgornji hodnik so opremili s šamotnimi ploščicami. V obednico so do takrat vodile še tri stopnice navzdol. Križni hodnik je šele leta 1916 dobil vliti tlak iz umetnega marmorja.

Br. Viljem Markič (r. 1869, u. 26.12.1938), ki je vstopil v samostan s prvimi kolonizatorji, je takrat v zakristiji izkopal dva gotska sedeža iz rumenega peščenca (ljudski izraz je „rumeni marmor“), ki sta sedaj v lapidarju v križnem hodniku. Leta 1904 je isti brat izkopal na Polževem vrtu ob „Neffovi opatiji“ veliko romansko bazo iz sivega apnenca (sedaj je v lapidarju v križnem hodniku). Ležala je nekako dva metra globoko, ko je kopal za straniščno greznico. Zatrjeval mi je, da je izkopal tri take. Kam naj sta ostali dve izginili, ni vedel povedati. Četrta da je še v zemlji levo od greznice. Leta 1916 je bil ob prezbiteriju napravljen odprt odtočni kanal (leta 1976 deloma odstranjen). Ob tisti priliki sta bili odkriti polkrožni apside desno in levo od glavnega prezbiterija. Istočasno so odkrili v zemlji 98 cm debel zid (pokazal se je ponovno ob napravi odtočnega kanala leta 1981 oziroma 1982). Začenja na severnem cerkvenem dvorišču in teče na jug, kjer tangira levo kapelo v odvoju apside. Konservator

Gnirs podaja zid nekoliko izven pravokotnice z glavnim prezbitერიem (Mittl. f.z.f. Denkmalpflege B XV, 1917). Leta 1916 je bilo odkrito tudi romansko okno na severni cerkveni steni.

Leta 1903 je bil urejen v cerkvi glavni prezbitერი in proglašen za klavzuro. Ob stenah so bile hrastove klopi, ki so jih namestili v „opatovi kapeli“ (takrat v ta namen adaptirana, spočetka reprezentančna dvorana, napravil jo je Kovačič). K proglasitvi prezbiterja za klavzuro in prenos klopi sledeči kuriozum: Nekaj ženskega sveta je imelo v klopeh kakor dedno pravico in se niso hotele umakniti, škof Jeglič jim je zagrozil z izobčenjem. Vodnjak iz sivega apnenca, ki od leta 1935 stoji na velikem samostanskem dvorišču, je do takrat ležal razložen in zavržen v kašči. Vsekakor so ga odstranili državni uradniki, ko so napravili v križnem vrtu stranišče.

2. ADAPTACIJE MED 1927 IN 1936

Po prvi svetovni vojni se je obnova prenesla na gospodarstvo in njegove objekte. Cerkev je prišla na vrsto šele leta 1927. Na izguljeni tlak iz kvadratne opeke (neroden za čiščenje, rumeni prah je ležal po stenah) je bil položen sedanji tlak iz plošč umetnega marmorja. Ob tej priliki je moral biti dvignjen nagrobnik opata Kjaferla (u. 7.3.1580 – postavil mu ga je opat Zupan šele leta 1585). Za njim se je na steni pokazala nagrobna freska iz leta 1482 z ogrskim grbom in napisom: Vnsers. Lieben. Herrn. 14. 82. Jare./starb. der. Edels. Vest. Jorg./alhie. begraben. dem. Gott genad./.. Verjetno je tu pokopan komandant hrvaške mejne straže „Jörg von Grätz“, ki ga srečamo med pričami v stiški listini leta 1456 (prim. Gospodarska 93). Po sodbi konservatorja Steleta je to najstarejši primer renesančne slikarije na Slovenskem. Pod napisom je včrkanih več latinskih izrekov iz psalmov in nekaj letnic kakor 1504, 1535 in 1574. Ob poslikanju nagrobne freske je bila stena v sedanjem stanju (grb se prilagaja uboženi steni!). Konservator Stele mi je to priznal. Vkljub temu trdi, da je pevski kor Reinprechtovo delo. Tudi višina cerkvenega tlaka se od leta 1482 ni kaj spreminjala. Konservator Stele je ob polaganju sedanjega tlaka sondiral tla ob četrtem slopu na severni stranski ladji in ugotovil, da „je bil prvotni tlak le 50 cm pod sedanjim“. V glavni ladji je bil na berilni strani med drugim in tretjim slopom v tleh nagrobnik p. Janeza Erjaviča (umrl 19. oktobra 1663 – Pucelj mu zapisuje smrt v 20. oktober), ki se sedaj nahaja v križnem hodniku v lapidarju.

Leta 1927 je bilo *zahodno cerkveno dvorišče* pred cerkvijo znižano za 60 centimetrov (in deloma tudi ob severni cerkveni steni). Vhod v cerkev je imel štiri stopnice iz zloženih obdelanih kamnov iz sivega apnenca. Mučno je bilo za pogrebce s krsto, ki so jo tod prinašali in pri severnem vhodu odnašali na pokopališče. Teren pred zahodnim pročeljem je bil čista ilovica in brez kamna. Že takrat je bilo čutiti, da je bil prostor pred cerkvijo umetno nasut. Vhod je moral biti tudi za 60 cm. znižan. Stena pod podboji

je bila originalno vezana s kvadri sivega apnenca, kakor je sicer zidana cerkev. Vhod torej prej ni bil nižji. Ne moremo si predstavljati, da bi bil tu reprezentančni „glavni“ vhod v cerkev! Takrat je bilo tudi zamišljeno, naj bi dobila cerkev tri vhode, za vsako ladjo enega, ter je bila stena pod stranskimi okni prebita (kasneje so načrt ovrgli in steno zazidali z opeko). Leta 1936 je bila prehodna pot pred cerkvenim pročeljem nekoliko proti pokopališču (ki so ga napravili mehrerauski kolonizatorji za samostansko družino) razširjena ter ves teren še za 5 cm znižan. Nasproti cerkvenemu vhodu in sicer 9.40 metra od cerkvene stene sta se pojavila *dva groba*, ki sta se v zglobovju stikala (zakonske dvojice?). Dolga sta bila 3.40 metra in 40 cm široka. Imela sta okvir iz lehnjaka, ki pa je bil le deset centimetrov visok. Kostri v njima ni bilo najti. V stičišču severne cerkvene in prečne ladje je bilo kostno grobišče – dva voza so jih odpeljali na župnijsko pokopališče. Tu je bil vsekakor osarij. Pucelj (I2P 133) piše, da so od časa do časa izpraznili grobnice po cerkvi in kosti odlagali na cerkveno dvorišče.

Pod vplivom liturgičnega gibanja je bil leta 1929 meniški kor z empole prenesen v srednjo ladjo pod kupolo. S tem je bila prečna ladja zaprta in oviran dohod iz zakristije k stranskim kapelam. Kot rešitev je konservator Stele predlagal, naj se v glavnem prezbiteriju stena razčleni. Tako sta steni dobili po dva loka (danes gledano: nesrečna rešitev!) Pri prebitju desne stene (za desni lok) se je v Benediktovi kapeli pokazala *niša* z *izlivko*, ki sega še pod lizeno (lizena je torej prišla kasneje kakor izlivka). Po stenah so se pokazale slikarije, o katerih je Stele menil, da nimajo vrednosti. Očividec Pucelj piše o njih: „Opat Reinprecht je dal vso cerkev poslikati s krasnimi prizori iz Kristusovega trpljenja“.

Pred zakristijo je bil položen nov tlak in vegasta stena zravnan. Takrat so se na steni pokazali trije turjaški grbi: zgoraj dva kvadratna z gotskim napisom (her Pangratz / von Auersperg) z zvezdo oziroma turom, pod njima pa okrogel s kombiniranim grbom. V tleh pod grbi se je pokazala leva polovica grobnice, ki je segala pod zid na desno. Napolnjena je bila z zidnim gruščem in na vrhu je vznak ležal zavržen frankopanski grb. Konservator Stele je menil, naj se ga vzdida na steno poleg turjaških grbov. Nasproti tej grobnici je bila v zakristiji odprta kvadratna votlina in v njej lobanja. Čigava naj bi bila? V kapitlju (sedanji zakristiji) so bili pokopani opati.

Pomembne izsledke je prineslo leto 1936. Meniški kor, ki je bil provizorično nastanjen v prečni ladji pod kupolo, naj dobi končno mesto v glavnem prezbiteriju. Konservator je skupno z inženirjem Suhadolcem napravil načrt, naj se prezbiterij za višino ene stopnice zniža – gradus presbiterii je imel tri stopnice – in pride v ravan s stranskima kapelama. Meseca aprila se je začelo delo. Meniški kor naj bi ležal na lesenem parketu, ki naj bi imel dobro izolacijsko podlago. Že to je bilo več kakor debelina ene stopnice. Teren bi bilo torej treba znižati vsaj za kakega pol metra.

Ko je bil odstranjen šamotni tlak iz leta 1903 in teren znižan za 30 centimetrov, so se pokazali *trije grobovi*. Prvi je bil sredi prezbitarija „pod večno lučjo“. Dolg je bil dobra dva metra, širok 80 centimetrov ter prav toliko globok. Imel je 16 centimetrov debel obod iz lehnjaka, ki je bil gladko obdelan, a ne ometan. Dno je bilo prav tako gladko. Grob se je začel 25 centimetrov pod šamotnim tlakom. Nagrobne plošče ni bilo. Grob je bil nasut z zidnim gruščem. Na dnu je ležalo okostje izredno velikega človeka (posebno velike piščali in bedra). Ležal je obrnjen na vzhod. Vse kosti so bile v lepem redu, le lobanje je manjkalo. Grob je seveda moral biti raziran. Ostalo je le dno in nekako deset centimetrov oboda. Kostni smo kasneje položili v „piscino“ na berilni strani prezbitarija.

Ob evangeljski steni in sicer v isti višini, kakor se je začel srednji, sta se pojavila *dva groba*. Stikala sta se po dolgem (v čelnici). Levi se je začel 4.35 m od gradus prezbitarij. Bil je 1.70 m dolg, drugi je bil dokaj manjši in je imei le dober meter dolžine. Oba sta bila že prej zvrha odprta. Posebno manjši je bil na desni stlačen. Tudi ta dva sta bila napolnjena z zidnim gruščem. Levi grob je bil bolj vdrt po sredi, desna in leva tretjina sta bili še kar dobro ohranjeni. Bil je nečkasto svoden, gladko poliran in marmoriran v rdečih, sivih in rumenih pisah. Visok je bil 25 centimetrov in na dnu širok 35 cm. Pokončni končnici sta bili neprodušno zazidani. Mrlič je gledal proti vzhodu. Tu je bilo okostje še vse lepo ohranjeno. Le po sredini pomešano z zidnim gruščem in deloma razmetano. Glava manjše velikosti je bila pod temenom še deloma vlažna – vsekakor radi neprodušnosti. Na temenu je bila še sled tančice. Spodnja čeljust je bila zdrobljena, zgornja pa še kar cela. Nekaj vzorcev brokatne obleke z zlatimi in srebrnimi nitmi smo našli – en kos je bil 5 kvadratnih centimetrov velik. O kakem lesu ni bilo sledu. Ob glavi je bila tanka lupina brezbarvnega stekla, 4 centimetrov dolga in 2.5 cm široka, ki se je zelenkasto svetila, kakor da bi vsebovala olje ali petrolej. Okrogla posodica bi imela nekako 5 centimetrov premera. Zraven je bilo tudi 5 kvadratnih centimetrov dva milimetra debelega črnega stekla. Oboje sem hranil v sobi na pisalni mizi (leta 1945 se je uničilo). Desni grob je bil udrt po vsej dolžini. Okostje je bilo sicer vse še ohranjeno, a radi vsulega grušča razmetano. Le majhna glavica je bila na čelni strani še kar dobro ohranjena. Tudi ta mrlič je gledal proti vzhodu.

Prišel je na vrsto glavni oltar. V načrtu je bilo mišljeno, da se ga prenese na gradus prezbitarij. To se je izkazalo kot nemogoče. Bil je namreč zidan iz bolj ali manj nametanega kamenja. Oltarna plošča iz rdečega marmorja je imela tri kose, po sredi večji v kvadratni velikosti, ostala dva sta imela zunanje vogale odbite (iz podobnega marmorja je Reinprechtov nagrobnik in plošče na stari opatiji). Sodba konservatorja Steleta: nima vrednosti. Pod ploščo so bile v grobeku relikvije v svinčeni škatljici (sedaj v samostanskem arhivu). Škatljica je bila povezana z zlato vrstico in zgoraj ter spodaj opečatena od opata Tauffererja (opac od 1764

do razpusta). V škatljici je na vrhu 2 centimetra širok trak iz tankega papirja in viden ostanek napisa v treh vrstah ...KVI.../...Inocent...is/...s goricensis/. Po dobrih 40 letih je list skoro popolnoma sprhnel. Opat Taufferer je vsekakor oltar še enkrat predelal in relikvije iz posvetitve pod Kovačičem nazaj vložil. Posvetitev glavnega oltarja je vsekakor morala priti pod Kovačičem v zvezi s posvetitvijo oltarja sv. Bernarda, ki ga je Kovačič posvetil 11. maja 1749 (relikvije v arhivu), morda kakšen dan pred posvetitvijo tega oltarja. Oglej je bil ukinjen 6.7.1751. 18.4.1752 sta bili ustanovljeni nadškofiji v Vidmu in Gorici. Apostolski vikariat za avstrijsko področje je bil ustanovljen že 29.11.1749. Oltar je bil vsekakor pod Kovačičem posvečen. Ali ga je Taufferer še predelal in ponovno posvetil ali pa je le relikvije pregledal in škatljico le overovil s svojim pečatom, ne vemo. V škatljici so tri vrečice v močni damastni rdeči svili, pod njimi pa na dnu pet golih mešičkov.

Oltarni sarkofag je bil zidan na podlago stare oltarne plošče iz sivlega apnenca. Čemu so jo odstranili oziroma ne več uporabili je vidno na prvi pogled. Kaka petina desnega vogala je namreč odbita in po cerkvenih predpisih ni mogla biti več uporabna kot oltarna plošča. Originalna dolžina je bila dva metra in širina 1.31 metra. Grobek je imela 15 krat 5 centimetrov. Vsekakor je morala biti poškodovana ob neki katastrofi. Morda je bilo to leta 1348. Pa to je le ugibanje. Vzidali smo jo kot oporno steno v „kripto“. Zdi se, kakor da so pokvarjeno ploščo položili pod oltar iz pietete do zgodovine. Plošča je iz kremenčastega apnenca in bi jo mogli šteti med originale iz prve posvetitve. Po relikvijah bi smeli soditi, da so starejšega datuma. Ob novi posvetitvi so redoma priložili „starim“ še nove relikvije, kakor pove Pucelj pri posvetitvi oltarja leta 1625. To se je moralo zgoditi leta 1749. Morda so bile ob tisti priliki relikvije zavite v rdečo svilo, dočim so stare ostale v prejšnjih golih mešičkih.

Najbolj nas je zanimalo vprašanje, če je Virida v resnici tu pokopana. Valvasor in Pucelj trdita, da je „pokopana na evangelijski strani glavnega oltarja, kjer je še viden njen nagrobnik“ – „v grbu kača, ki požira otroka“. Sin Viljem pravi leta 1399, da si je mati izvolila pokop v samostanu, in sin Ernest trdi leta 1414, da je mati pokopana v samostanu (Gospodarska 82 – podrobneje v Virida v Stični, razprava izšla leta 1982). Do razpusta samostana so v konventu opravljali zanjo dnevno mašo in slovesno obletnico z vsemi duhovniki (Duhovne ustanove št. 51 in 52). Njen grb – milanskih Viscontijev – je bil vzidan pod levo prezbiterijsko okno in sicer v položni legi kače, kar je napačno. Odkopali smo apsidin lok. Nikjer ni bilo najti ne groba ne kosti. Šele v kotu, predno se apsida odvije v steno, smo v globini 60 cm našli na prgišče belih kosti. Ležale so brez kakega primesa v kupčku prsti. Ko smo meniški kor prenesli na sedanji prostor in bi hrbet kornih sedežev Viridin nagrobnik zakrival, je konservator Stele dal ploščo iz stene izkopati in jo nastanil na kapiteljsko steno. Pri tem se je pokazalo, da je bila plošča napravljena iz starejšega nagrob-

nika iz rumenega peščenca. Na hrbtni strani je namreč ostanek napisa v gotični in sicer v pravilni legi kače. Iz velikosti gotske minuskule moremo sklepati, da je bil tisti nagrobnik (?) precej velik. Plošča je napravljena v miniaturni nagrobnega pokrova s štirimi modeliranimi dvigalnimi žebli, kakor jih vidimo pri nagrobnikih. Predno je bila vzdana pod prezbiterijsko okno, je visela na steni na štirih železnih kaveljnih, katerih urezi so še vidni. Ko sem zarezal očistil malte in beleža, se je v pokončni legi kače pokazal v njih prah. Prvotno je plošča visela vsekakor v pravilni legi, predno so jo vzdali pod omenjeno okno. M. Zadnikar meni, da kačja skulptura spada v čas opata Reinprechta; on primerja listno dekoracijo z Reinprechtovin nagrobnikom. K temu moramo pripomniti, da dekoracija sliči turjaškemu Pankraciju iz okrog leta 1489 kakor tudi nagrobni freski pod korom iz leta 1482. Volutno vez pri lovorjevem vencu bo treba vnesti v čas prenosa Viridinih kosti iz Katarinine cerkve (gl. članek Virida v Stični!). Na severni prezbiterijski steni bi se lahko dala ugotoviti prvotna lega in prostor, kje je visela Viridina plošča, predno je pod Kovačičevo prezidavo (?) dobila prostor pod oknom.

Med najvažnejša odkritja moramo šteti *apsido* v glavnem prezbiteriju. Zidana je iz lehnjakovih kvadrov in naravno vezana na glavno cerkveno steno iz kvadrov sivega apnenca. Polkrožna apsida in cerkvena stena sta bili torej v istem mahu in delu zidani. Skušal sem v temeljih iskati temelje „ravnega“ zaključka, pa ni bilo nobene sledi. V desni cerkveni steni so še luknje z ostanki jamskega lesa, ki je tvoril zidarski oder. To moremo ugotoviti po vsej cerkveni stavbi.

Med najdalekosežnejša odkritja moramo šteti stvarnost, da je *prezbiterij imel več plasti oziroma več nasipin*. Pod tlakom iz leta 1936, 125 cm niže je prvi tlak, 29 cm za njim je drugi in okrog 30 cm za njim sledi zadnji oziroma osnovni. To se pravi, da je bil osnovni tlak nasproti sedanjemu skoro dva metra niže. Tlak je torej doživel trikratno zviševanje. Vsi trije grobovi so ležali v zadnjem tlaku oziroma nasipu. Srednji grob pod „večno lučjo“ je segal do drugega nasipa. Na berilni strani je bila piscina, ki je segala do tretjega nasipa oziroma tlaka. Bazen je bil obzidan z vodnim kemnom (M. Zadnikar imenuje „mačje glave“) vsekakor za vodno propuščanje. Ker je piscina začetni postulat, je lahko ugotoviti čas njegovega nastanka.

Piscinski bazen je bil napolnjen s kamenjen in prstjo. Levo steno smo (škoda!) podrli, da smo radovednosti zadostili, če se v njem kaj nahaja. V izpraznjen bazen smo položili vse kosti iz treh grobov kakor tudi prgišče dozdevnih Viridinih (leta 1980 so menda vse prenesli na pokopališče). Tlaki so bili iz peščene malte (ištrle) in krhki. Posebno občuten je bil osnovni tlak – ob apsidi še dokaj trden, a je hitro izginal, čim dalje je šel k oltarnemu prostoru. Najtrši je bil predzadnji išterle. Konservator Stele je prevzel mnenje, naj bi apsida ostala vidna kakor tudi časovni napisi kot „dokaz stavbnemu zgodovinarju“

Kdo naj bi bil v treh grobovih pokopan? V srednjem je bil človek velike postave. V enem je bil manjši otrok, v drugem človek manjše rasti, a boljšega socialnega položaja. Iz zgodovinskih virov vemo, da je bila v samostanu pokopana vojvodinja Virida (umrla leta 1404, bila pokopana pri sv. Katarini, odkoder so bili njeni zemski ostanki leta 1496 preneseni v glavni prezbiterij desno od otroškega groba). Višenjski grof Albert (umrl leta 1211) je po izjavi hčere Zofije „skupno s starši, ki so samostan ustanovili in so v njem pokopani“ (Gospodarska 20). Dalje si je „v samostanu izvolila grob“ koroška vojvodinja Neža (umrla leta 1263 – Gospodarska 29). Vetrinjski opat Janez (opat od 1312 do smrti 1345) piše, da je poleg vojvodinje Neže v samostanu pokopan tudi otrok hčere tirolsko-koroškega grofa in „gospoda Kranjske“ Majnharda, Elizabete, ki je bila poročena z vojvodom Albertom, sinom kralja Rudolfa: „Otrok se je rodil v Ljubljani in tam umrl ter bil pokopan v stiškem samostanu; umrl je v otroških letih – in infancía“ (iz. Schneider str. 257; na str. 298 ponavlja „umrl je, predno je odrastel – ad etatem legitimam non pervenerit“. – Herrgott v Monumenta II, 1772 pa v tabeli trdi, da je bil „Mainhardus infans“ rojen leta 1300 in umrl po letu 1301; pokopan je bil najprej neznano kje, pozneje pa so ga pokopali v Tulnu. W. Kleindel, Oesterreich, 1987 piše na str. 473: „Meinhard geb. u. gest. 1300“.) V prezbiterju ima zakoniti grob škof-ustanovitelj. Ordinarij in ustanovitelj Peregrin je pokopan v oglejski baziliki (umrl 1161). Trije bratje Prizi so bili aktivno udeleženi pri materialni fundaciji. Višenjski Albert je bil samostanski advocatus in bil imenovan „ustanovitelj“. V grofovski stan je bil povišan ob udeležbi na križarski vojski (1189). Kje v samostanu sta bila pokopana njegova starša (Majnhalm in Zofija), ni poročil. Vsekakor smemo trditi, da mu je opat Pero kot „ustanovitelju“ dal napraviti grob v prezbiteriju. Deželna kneginja Neža in vnuk „gospoda Kranjske“ sta tudi dobila častno mesto v prezbiteriju. Nekaj podobnega srečamo tudi v Kostanjevici. Ustanovitelj, vojvoda Bernard je imel sina Bernarda, ki je umrl eno leto pred njim. Pokopali so ga (kakor tudi mater Juto) v levi stranski kapeli (Janeza evangelista), 15.11.1468 pa so ju prenesli v glavni prezbiterij (Hl. Kreuz, Rub 63, fasc. IV). V tej zvezi je važna druga ugotovitev, ki se bo v teku raziskav izkazala kot odločilna za več časovnih vprašanj: *pred letom 1211 je bil prezbiterij v tej višini že zaključen* oziroma se po tem letu do leta 1935 ni bistveno spreminjal. K Albertovemu grobu naj bo že tu pripomnjeno sledeče: v desni tretjini gradus presbiterii je ležala (oziroma še leži) velika plošča iz sivga apnenca, polovica jo je bilo pod spodnjo stopnico, napisa ni bilo videti, morda je bil na spodnji strani. Ni izključeno, da je to nagrobna plošča iz srednjega prezbiterijskega groba.

3. OBNOVA KRIŽNEGA HODNIKA LETA 1937/38

Na ureditev cerkve za osemstoletnico je leta 1937 prišel na vrsto *križni hodnik*. Kolikor manj je bil konservator Stele navdušen,

naj bi se grobovi po prezbiteriju na neki način ohranili, tem bolj je bil vnet za restavriranje slik v križnem hodniku. Tako Črnologar (1891) kakor tudi mehrerauski poročevalec (1896) pišeta, da so že takrat izpod beleža pronicale slikarije. Dve leti jih je odkrival in restavriral P. železnik iz Most pri Ljubljani. Po sodbi konservatorja Steleta naj bi severna stena poprej imela biblío pauperum. Ohranjene so samo ločne bordure. V tem kraku so imeli stanovalci po samostanskem razpustu drvarnice in drugo šaro (ali so slikarije sneli ali jih iz odvratnosti do podob uničili?) Mehrerauski kolonizatorji niso videli nobenih sledov več. Steno so na novo ometali. Ločne bordure so iz dveh časov – prve so ročno slikane, druge patronirane. Konservator Stele je sodil, da je tu slikal Janez Ljubljanski pod opatom Ulrikom (1450-1481), ki mu je naročil poslikanje cerkve na Muljavi (1456).

P. železnik je po možnosti odrgnil belež. Od slik po oboku je osvežil le polje „vetrov“. Rebra je le ponekod osnovno barvo, če je bila obledela oziroma odpadla, toniral z gobo. Prvi dve polji pred vhom v cerkev sta bili dvakrat poslikani. Stele je sodil, da je drugič preslikal Janez Ljubljanski. Restavrator je na polju očakov drugotno poslikavo popolnoma odstranil. Stele je te slike primerjal slikarijam na Vrzdencu in jih stavil v konec 13. stoletja (prim. E. Cevc, Slovenska umetnost 52). Na polju evangelistov pa je nekaj drugotnega dal ohraniti.

Na kletni steni (cellarium) sta se pokazali dve sliki iz baročne dobe. Na desni polovici je spodnja polovica opata z mitro pri nogah in pod njo napis v dveh vrstah. Od tega se je dalo razbrati iz prve vrste BAS JOANIS. IREC, v drugi vrsti pa pod prvo besedo IERANS. Na levi polovici je prav tako spodnja polovica opata v naravni velikosti in pod njo napis spet v dveh vrstah. V prvi vrsti je začetek napisa ST STANISLAUS ABBAS, v začetku druge vrste NIAP CRACOWIS. Leta 1977 sta prvi napis in slika skoro popolnoma odpadla. Za te dve sliki piše Pucelj, da je dal opat Janez Vajncerle (1644-1660; rojen v škofji Loki leta 1598, škof Hren ga je s 25 leti posvetil za duhovnika, pred izvolitvijo za opata je bil župnik v Trebnjem): ves križni hodnik obnoviti, pobeliti in poslikati, sicer pa je vse pustil v originalnem stanju; delo je ovekovečil na steni s svojim imenom in letnico (totum cruis ambitum opera pictorum renovat ac fidelia murariorum dealbat ad formam et normam operis antiqui de industria sua ut liquet etiamnum hodie – 1719 – in expressione sui tituli et anni licet orae humiditate aquae ductum et canalium nonnichil de crustatum). Slike so bile torej že po dobrih 60 letih razhrebane! Pucelj zvrča krivdo na kanale, vodovod in strešno kapnico.

Sv. Stanislav je bil opat pri Krakovu na Poljskem, ki so ga Tataři z 80 menihı pobili (prim. cistercijanski martirologij pod 17. julijem. In territorio Poloniae Cracoviensi passio St. Stanislai abbatis St. Crucis de monte Calvo a Tartaris cum 80 monachis necatus. – Prim. Canivez II, pod leti 1241, 1249 itd.). Čemu je dal poleg sebe opat Vanjcerle naslikati še sv. Stanislava iz Krakova iz 13. sto-

letja? Ta čas je bil v Stični poljski cistercijan p. Pavel Jodlovski (prim. Puceljev zapis ob vizitacijah leta 1652 in 1658). Temu slikarju smemo pripisati poslikanje križnega hodnika. Tudi slika sv. Bernarda nad obedniškim vhodom bo njegovo delo. Heiligenkreuški vizitator odreja 17. maja 1652, naj konvent skupno je „v krasni obednici – in refectorio rarum constructo“ Smemo morda iz te opazke sklepati, da je bila s križnim hodnikom restavrirana in poslikana tudi obednica? Od druge strani pa vemo, da je obednico poslikal nekako 50 let za tem F. Steiner. Omembe vredno je tudi Puceljevo sporočilo, da je bil leta 1666 v šleziji ubit stiški pater Stanislav. Kako je on prišel v šlezijo? Sta si Stična in neimenovani redovni samostan v šleziji izmenjala patra? V šleziji je bil znan cistercijanski samostan Krzeszow (Grissioviensis). V bratislavski škofiji so bili še samostani Lubiaž, Henrykow in Kamienc. Pucelj dostavlja, da je Stanislavov morilec v znak pokore prinesel v Stično srebrni pokal.

Natančno sta bili preiskani *obedniška in kapiteljska stena*! Na obedniški steni sta se pokazali le dve zazidavi. 75 cm desno od modernih obedniških vrat se je pojavil desni lok romanskih vrat (ki ga je M. Zadnikar kasneje na polovico odkril, kakor je še viden). 80 cm od sedanjega obedniškega vhoda se je nasproti nekdanji vodni kapeli pokazala 110 cm široka in 180 cm visoka vdolbina, zazidana s kamenjem in opeko. Konservator Stele je izjavil: „Je poznejše delo, nima pomena dalje preiskovati“. Ob predelavi male obednice (leta 1974) se je na drugi strani te stenke niše pokazala odprtina, o kateri bo govor kasneje.

Največ novega je na svetlo prišlo na kapiteljski steni. Bila je radi zazidav vsa vegasta in se na njej nabiral prah. Stari omet je moral (?) biti oklesan in na novo ometan. Pri tem so bile deloma uničene ovalne slikarije (na področju vrat so bile že poprej uničene). Predstavljale so kronovinske grbe. Deloma je ohranjen še štajerski oziroma koroški deželni grb. Kapiteljska stena od cerkve do prečnega hodnika na jugu je dolga 23.50 m. Po odstranitvi starega ometa se je pojavilo četvero vrat, dvoje bifornih oken ter ena lina. Takrat so bili popolnoma odkriti biforni okni ter desna skrajna vrata. Leta 1972 je bila odkrita še lina. Leta 1973 pa vrata levo od sedanjega kapitlja. Vzhodna vrata čakajo še danes popolne osvetlitve.

Desna vrata so vodila v dormitorij. Pozornost smo polagali zazidavam. Ta vhod je bil zazidan samo z gotskim krogovičjem iz rumenega peščenca. En kos je bil šilaste oblike. V vrhu je bilo še 2.5 mm debelo, 4 krat 5 centimetrov veliko rdeče steklo. Lok je bil 25 cm širok. Primeril sem ga v nasprotno okno križnega hodnika: vsedel se je točno v njegov šilasti lok. Takrat sem tudi pogledal, če ni morda v gotskem oknu prvotna zarez za krogovičje. In res: v njem je en centimeter globoka vdolbina, kjer je sedelo krogovičje. Tu vstane vprašanje: kdaj je bil vhod v dormitorij zazidan, oziroma kdaj je bilo krogovičje v križnem hod-

niku odstranjeno. Podboj teh vrat je imel bel omet, poliran in počrkan v gotski pisavi (menih s kapuco na glavi in podobne črkarije). Žal je zidar vse oklesal!

Levo od dormitorijskega vhoda je bilo odkrito okno – okvir že leta 1937, popolnoma odprto šele leta 1972. Zazidano je bilo z lehnjakom in lomljenim apnencem. Metla z zrnčastim apnom je rumene barve. S slično mahto so vzdana križna rebrovja. Tudi konzole v zahodnem kraku so delane iz podobnega materiala. Levi podboj je imel dve luknji. V zgornji je bil še ostanek lesenega vložka. Lina je torej imela loputnico na levi stožer oziroma stožera. Lina se na znotraj zožuje. Tam je imela v križu železno mrežo, eno podolžno in dve vodoravni prečki. Na lini so bile nosilne luknje izbite na znotraj. V srednji spodnji luknji je bil še star kovan žebelj (ki je sedaj izginil). To je bilo komunikacijsko okno in prostor znotraj parlatorium ali auditorium, kakor ga kodificirajo Instituta. Od zunanje strani je moral biti dohod za obiskovalce. Ta se je v kasnejših letih res pokazal.

Naslednji *vhod med sedanjim kapitljem in desno biforo* se je pokazal že leta 1937, deloma smo ga odprli leta 1971, popolnoma pa šele leta 1973. S popolnim odkritjem smo dolgo odlašali. V sredi loka pod konzolo se je namreč pokazala 33 krat 14 cm velika luknja. Znotraj je bila gladko polirana. Zamašena je bila s prilagajočim lehnjakom, ki se je dal zlahka premikati. To pomeni, da so od časa do časa luknjo zračili. Za luknjo je moral biti prostor, ki je potreboval zračenje. V luknji je bil z notranje strani zavržen ogrizek hruške s pečljem, dva stara žeblja in razbita gotska šipa (Butzenscheibe). Ko smo zazidavo odstranili, sta se za 35 cm debelo steno pokazala dva nasproti si ležeča sedeža iz rdečega marmorja, široka po 50 centimetrov. Iz podobnega kamna je Reinprechtov nagrobnik, plošča na glavnem oltarju, Zupanova plošča na stari opatiji (kakor tudi Zupanov grb, najden na severnem cerkvenem dvorišču leta 1981 – sedaj v lapidarju). Sedeža sta bila pod lokom 1.40 m med seboj oddaljena. Tlak je bil iz lepo žgane kvadratne opeke, kakršne nismo doslej nikjer zasledili. Pozneje je bil nad levim sedežem napravljen dimnik, ki je segal čez obe nadstropji. Na sedež se je sčasoma nakapalo 8 centimetrov debele žilindre. Torej sedeža nista dolgo bila v rabi. Nekako istočasno z napravo dimnika sta postala sedeža neuporabna in stena zazidana. Drugo nadstropje je bilo koncem 17. stoletja nadzidano in verjetno že takrat izloženo iz uporabe.

Sedeža sta bila *regularni karcer*, ki je bil določen za redovne prekrške. Zakonito mesto zanj je bil kot v kapitlju. V našem primeru onstran stene v desnem kotu kapitlja. V Stamsu je še ohranjen (odkrit leta 1970). Nahaja se v kapiteljskem kotu, 2.10 metra globoko v zemlji. Je podoben zidani banji. Vhodna odprtina je 70 krat 80 centimetrov velika. Dve stopnici imate po 62 cm, tretja pa 37. Nato pride sedežna s 50 cm višine. Tla so 85 cm dolga. Pod vrhom plošče je prav tako kakor v Stični zračnik, ki gre

skozi kapiteljsko steno v križni hodnik z odprtino 35 krat 40 cm. Prvotni karcer se je iz kapitlja moral umakniti ob Zupanovi prezidavi. O tem kasneje podrobnejše. To smemo sklepati iz poročila, da je bil kot zadnji opat v kapitlju pokopan Neff (umrl leta 1566). Kje sta bila pokopana naslednika, Cajzel (umrl 1576) in Klaferte (umrl 1580) ni poročil. Zupan je dal obema postaviti skupen nagrobnik pod pevsko emporo.

Romanski vhod (porta ali prehod) je bil zazidan oziroma vanj prenešen regularni karcer (za sedenje manj primeren bolj verjetno za kratkočasno klečanje – saj je prvotna strogost kazni že odjenjala in v redovnih kapitljih leta 1630 ni več govora o karcerju; koncem 16. stoletja je npr. v karcerju v Stamsu neki sobrat umrl nagle smrti) s prezidavo kapitlja pod Zupanom. Vrata so bila zazidana z lehnjakom in s kvadri iz sivega apnenca od porušenega levega podboja. Največ pa je bilo uporabljenega gotskega rebrovja in krogovičja iz rumenega peščenca. Omeniti je tudi treba, da je bil v vzdigni tudi krožni sklepnik iz sivega peščenca v velikosti in obliki, kakor so v južnem kraku križnega hodnika (prav v tem kraku manjka sklepnik na levem polju!). Na desnem podboju so razni sgrafiti, med temi tudi „Anno domini 1486“. Tarat je torej vhod bil še v rabi in ne zazidan. Leta 1975 je M. Zadnikar odprl zazidani nasproti temu ležeči izhod (ali vhod) v vzhodni kapiteljski steni z lehnjakovim obodom. Vhod v dormitorij je iz lehnjaka. Ta kakor tudi prvotni vhod v cerkev sta iz kvadrov sivega apnenca. Imela sta torej nek povdarek. Leži med kapitljem in parlatorijem. Zwettel, ustanovljen leta 1138 iz Heiligenkreuzu na liniji Morimunda, ima *porto* med kapitljem in parlatorijem. Da je ta razporedba bila tudi v Stični, moremo razbrati iz pisma opata Paradižiča iz leta 1522 (RA), ki ga pošilja reinskemu vizitatorju. Med drugim popiše priorjevo pot: šel je z njegovim dovoljenjem spovedovat v zunanjo kapelo... in naprej k „Mosarju“, od koder se je kasno ponoči vrnil. „Prišel je skozi bolniška vrata in hotel skozi porto v dormitorij. Ker je bila porta že zaklenjena, je šel skozi kapiteljsko okno, torej skozi pokopalnišče v dormitorij...“. Tu je še leta 1522 bila *porta*, oziroma *kodificiran vhod v samostan*. Zazidati jo je dal Zupan. V tem slučaju je moral napraviti drugo porto (ki je še sedaj). Zupanovo delo je bilo dokaj obsežno!

Kapiteljski bifori sta bili zazidani podobno kakor porta: z rebrovjem in krogovičjem iz rumenega peščenca, lehnjakom in apnenčastim kamenjem. Na okenski polici je ležalo: obe prekladi iz sivega apnenca, en preklani nos, dva kapitela od stebriča prav tako iz sivega apnenca ter dve romanski bazi iz sivega peščenca. V levi bifori je poleg preklade ležal v tri dele razklan kapitel (sedaj povezan z železnim trakom), stebrič iz sivega apnenca, trikrat pošev preklan in „neuporaben“ (izjava konservatorja Steleta – po njem je bil sedanji odlit iz barvanega cementa) in baza iz sivega peščenca. Kapitela ni bilo in smo ga vlili na model iz

leve bifore. Podoben kapitel smo našli leta 1975 v Turjaški grobnici! Biforni okviri so imeli belo malto. Konservator je dal čelni lok oklesati, da se vidi lehnjak.

Leta 1937 je bil tudi med biforama odkrit podboj iz lehnjaka. Bil je pa deloma uničen z napravo širšega in višjega vhoda v zakristijo, ki jo je napravil Kovačič (zazidali so ga mehrerauski kolonizatorji). Obokan je z velikimi gotskimi okni. Leta 1982 je bila restavrirana cerkev v apsidnih partijah. V srednjem oknu sem ugotovil, da imajo okviri iste mere kakor v zakristijskih vratih. Kovačič je velika okna dal zazidati in zvrha dal napraviti manjša v sedanji obliki. Od tod so imenovani robniki. Med biforama je bil originalen vhod v kapitelj.

Levo od bifor je bila odkrita nagrobna (?) freska s krožnim napisom N. DE. REICHEN, ki ga je v desni polovici uničila kasneje napravljena konzola. Sodeč po romanski pisavi bi spadala freska v prve čase samostana. Pod njo je v križnem hodniku iz mačjih glav zložena grobnica, v kateri bi smela biti pokopana imenovana ženska (nata – rojena de Re...).

Nad fresko je kasneje bila naslikana v sedeči legi Marija z otrokom v levem naročju. Pred njo na levi kleči oseba s kapuco na hrbtu in s transparentom. O tej bo kasneje še govora. Slika predstavlja celoto. Napravljena je desno ob sedanjem cerkvenem vhodu. To pomeni, da je slika nastala kasneje kakor sedanji vhod. M. Zadnikar zagovarja tezo (Stična 148), da je ta vhod bil napravljen šele leta 1746. Sedeča Marija je visoka 97 cm (oglavnica široka 4,5 cm, glava od brade 21 cm, obraz dolžine 17 cm, čez ličnici 7 cm). Klečeča redovna oseba v rdečkasti obleki bi mogla predstavljati opata, ki je bil udeležen pri obnovi križnega hodnika oziroma cerkve. Slika leži na črtnem podstavku, ki ga zaključuje prvi obočni pas (drugi pas bi naj bil iz časa Janeza Ljubljanskega – po sodbi konservatorja Steleta). Pas spodaj ima najprej 5 cm debelo črto, nato na belem polju razvrščene rombe v zeleni barvi (pet rombov velikih po 5 cm). Pas zaključuje 5 cm debela črta. Barva je opečna, kakršno imajo tudi obočni pasovi pri slikah. Zeleno barvo srečamo tudi pri Krištofovi sliki na zahodni steni križnega hodnika kakor tudi na krožnih grbih. Pas, na katerem slika stoji, je sklopljen s prvo ločnico. Janez Ljubljanski je delal pod opatom Ulrikom (Muljavo je poslikal in tam tudi tega opata leta 1456). To pomeni, da je slika Marije z donatorjem bila napravljena pred tem časom. V 14. stoletju so radi kontrasta radi uporabljali pri opatih opečno ali sivo in celo črno barvo. Grussitov oltar v Stamsu iz ok. 1380 podaja opata v beli barvi, dočim je sveti Bernard podan v opečni barvi. Če je bila slika napravljena desno od vhoda, bo vsekakor treba sklepati, da je bil vhod v tej višini že pred tem časom. Krištof na zahodu je naslikan nad vhomom. Njega je konservator Stele postavil v 13. stoletje. Leta 1382 je bila napravljena oziroma restavrirana Turjaška grobnica. Okrog tistega časa bi smeli govoriti za nastanek slike. Povišana vrata v cerkev moramo torej postaviti vsaj pred leto 1382.

V vzhodnem vhodu smo naleteli na spodnji del desnega loka vrat. Je iz kvadrov sivega apnenca kakor pri porti ali prehodu med regularnim kapitljem in parlatorijem. Tu imamo sedaj z *originalnim konventnim vhodom v cerkev*. M. Zadnikar ostaja pri trditvi, da je bil vhod iz severne stene, kjer je leta 1953 odkril zazidan nagrobnik turjaškega Pankraca, „meniški vhod v cerkev“ (Stična 150). Za nakazani vzhodni vhod pa meni, da je bil *armarij*. O tem vprašanju si moramo biti na jasnem. Začnimo po vrsti. Kapiteljska stena je bila leta 1937 do višine dormitorija (5.05 m) oklesana starega ometa. Zidana je iz lehnjaka in kvadrov sivega apnenca. Ko se začenja lok križnega oboka, se začenja zid iz manjših lomljenih kamnov sivega apnenca v lepi ravni vrsti za dormitorijsko steno. Desno ob odkritem ostanku podboja je stena v ravno-navpični črti zidana z lehnjakovimi kvadri. Torej je tu ločnica dveh stavbnih časov.

Samostan pozna dva armarija: *commune* ali za konvent in teološke knjige, drugi za mašne knjige. Ta je vsekakor moral biti v bližini notranje cerkve in meniškega kora, ki je stal v srednji ladji. Splošno pravijo zgodovinarji, da je bil brezokenski prostor (prim. Gr. Müller, Vom c. Orden, 1927). Za prvotno zakristijo sodi M. Zadnikar, da je bila „lesena“ (oc. 120). Ko smo preiskovali Jurijevo kapelo in turjaško grobnico, nismo šli tako daleč v prečno ladjo, da bi prišli do stene zakristije. Junija leta 1977 je bila v cerkev napeljana centralna kurjava. Začeli so kopati pred gradus presbiterii, šli preko prečne ladje do leve stene pri vzhodnem vhodu in prečkali v zemlji steno pod bratovskim korom. Staro školjko za blagoslovljeno vodo so morali prenesti na podzidek bratovskega kora. V globini 33. metra je bil ištrle kakih pet centimetrov debel (poročilo p. Avgušтина Novaka, ki je sam tu delal). Pod njim je bila ilovica. „Tudi v prezbiteriju je bila spodaj ilovica“. Iz preiskav leta 1936 vemo, da je bil prezbiterij trikrat deloma z ilovico nasut. To pomeni, da so sedaj prišli do drugega tlaka. Prvi tlak je še za 29 cm nižje. Najdena zakristijska stena je ometana (točnejših mer ni zabeležil). Tudi o prvotni zakristiji bo kasneje treba govoriti.

Sedaj o regularnem vhodu iz konventa v cerkev. Prepričljiv vir za to stanje nam služi *Liber usuum*. Navedimo le en primer. Na cvetno nedeljo se procesija odvija po naslednjem redu: Opat stoji na gradus presbiterii, kjer navzočim razdeli oljčne vejice. Konvent in gostje gredo za križem v križni hodnik. Prva postaja je pri dormitoriju, druga pred refektorijem, tretja ob cerkvi (*iuxta ecclesiam*). Tu se sprevod postavi desno in levo po hodniku. Vsi se obrnejo h križu na čelu spreveda. Med petjem antifone Pozdravljen naš kralj prinese tajnik pult, ki ga je bil pred procesijo, oziroma pred terco dejal v kapitelj, in ga postavi na mesto, kjer bo diakon pel evangelij. To je pred cerkveni vhod (*hoc est ante ostium ecclesiae*). Diakon je obrnjen na vzhod, ko evangelij poje. Pred njim je subdiakon s križem. Konvent stoji obrnjen h križu. Proti koncu evangelija gresta dva fratra v cerkev in za zaprtimi vrati, obrnjena proti procesiji, pojeta predpisani verzikel. Ko

odpojeta, se vrneta na svoje mesto v sprevedu. Ko opat začne rezponzorij, se konvent pojoč poda v cerkev. Oljke izroče pred gradus presbiterii tajniku, na kar gredo v kor (Analecta VI, 1950, 51) Po istem predpisu se vrši procesija na svečnico (oc. 62). Krištofova slika na zahodni steni stoji v zorišču tistih, ki gredo tod iz cerkve.

Levo od vzhodnih konventnih cerkvenih vrat je bil severni vhod. V Liber usuum ni kodificiran, torej vsaj spočetka ni bil tako povdarjen kakor vzhodni. Naj bi ta služil konverzom, ki so imeli svoj prostor po srednji ladji za korom menihov? Vhod so zazidali mehrerauski kolonizatorji. Stari cerkvenik Jožef Perme mi je pripovedoval (umrl 1940, mežnaril je že pod župnikom Ribnikarjem, ki je umrl leta 1893 in je bil poročen z njegovo nečakinjo), da je v hiši stala spovednica za gluhe. Šola je bila v sedanjem kapitlju. Otroci so se po križnem hodniku igrali. Ker je bila spovednica vegasta, se je prevrnila in padla na nekega dečka, ki je na posledicah umrl. Na desni strani se vidi, da je bil vhod poprej nižji. V drugi tretjini so namreč še ostanki prvotnega loka. Tudi slikarije iz ok. 1650 sežejo le v spodnjo polovico.

4. RAZISKAVANJA IN DOPOLNJEVANJE PO LETU 1969

Že pri obdelavi gospodarske ustanovitve, oziroma njene dotacije leta 1135 se je pokazalo, da treba stavbno zgodovino in življenjsko dotacijo obdelovati vzporedno. Isto je reči za duhovni razvoj. Ustnovitelj jo je postavil na noge, vnaprej se mora ustanova z lastnimi močmi razvijati. Julija leta 1135 so bile vse stavbe podane, ki jih Statuta predpisujejo. Od tega leta naprej pa je notranjost prilagajal svojim načrtom in potrebam *životovorni konvent*. To se je pokazalo že pri prezbiteriju leta 1936, kjer so nanaraščali nasipi in tlaki, katerih zadnji je bil že pred letom 1211. Vstalo je vprašanje: V kakšnem razmerju do prezbiterija je bil konvent kot začetni postulat, ki je med vsemi stavbami najtočnejše kodificiran.

Januarja leta 1971 smo sondirali tla v originalnem *parlatoriju*. Motila me je zazidana lina levo od vhoda v dormitorij, ki je v drugih samostanih nisem mogel nikjer zaslediti. M. Zadnikar vidi tu samostansko ječo (oc. 166). Kopali smo znotraj parlatorija pod komunikacijsko lino poldrug meter globoko in dva metra na široko. Tu se je pokazalo podobno stopnjevanje tlakov, kakor smo ga doživeli v prezbiteriju leta 1936. Šamotni tlak iz leta 1903 je bil položen na razhreban ištrel. Pod njim je bila okrog 30 centimetrov debela nasipina iz zidnega grušča in razbite opeke. Kakšen tlak naj bi poprej na nasipini bil radi majhnega odprtega prostora ni bilo mogoče ugotoviti. Tlak je namreč uničil svodni opornik ob steni, ki gre čez vse tlake. Ob steni se je tlak iz živega apna in gline lepo vezal s stenskim ometom. Pod tem tlakom je bil dobrih 28 cm debel nasip ilovke, prsti in črepinj

opeke. Na to plast je prišel nekako 5 cm debel istrle iz rumene malte. Istrle je bil položen na razbito opeko, ki je do takrat služila za tlak. Slabih 30 centimetrov pod njim je bil istrle iz sivopeščene malte do 5 cm debel, ki pa slabo veže in je bolj podoben krhkemu peščenemu nasipu. Pod njim je živa ilovica. Vse tri nasipine znašajo 87 centimetrov. Ker je drugi tlak (po starosti) iz opeke in je kasneje nanj prišla polivka iz rumene malte, ni jasno, če tu nista mišljena dva tlaka, oziroma dve časovni dobi. Neki umetnostni zgodovinar iz Berlina (Vzhodnega) si je spodnji tlak ogledal in takoj sodil na romansko dobo. Prostor je bil devet let odprt oziroma pokrit z deskami. Ker se je nabirala plesen in vlaga, so ga zasuli z izogljenim premogom.

Primerjanje med naraščanjem tlakov v prezbiteriju in parlatorsiju nas sooča z *razvojno stavbno zgodovino*. Ta stvarnost pomeni ključ vse stavbne zgodovine prvega stoletja in po njem naprej. Prezbiterij in parlatorsij si stojita v očitnem razmerju pri nastanku tlakov. Pri obeh sta prva dva poviška enako visoka. Podobno zakonitost najdemo tudi pri sestavini malte in tlaka. Šele tretji nasip v prezbiteriju ne drži več koraka s parlatorsijem in se poviša v večji meri. Osnovni tlak v prezbiteriju kakor v parlatorsiju mora spadati v kodificirano leto 1135. Zadnji tlak v prezbiteriju pa je moral priti pred 1211. Kdaj naj bi moral priti v prezbiterij drugi tlak, za sedaj še nimamo opore, vendar moramo tudi zanj postaviti mejnik pred 1211. Tako v prezbiteriju kakor v parlatorsiju ni čisto jasno, ali ne gre v eni fazi za dva tlaka. V parlatorsiju je nekoliko jasneje, vendar je tudi tu viden bolj kakor polivka.

Kdaj naj bi prišel drugi nasip? Pri prezbiteriju je to posebno važno. Pucelj pravi, da je bil na nedeljo 8. julija leta 1156 posvečen v prezbiteriju glavni oltar. Posvečenje se je izvršilo 21 let po začetku regularnega življenja v konventu oziroma 24 let po prihodu prvih redovnih kolonizatorjev in njihovih stavbnih ekspertov. Naslednjega dne je patriarh posvetil oltar v desni kapeli od glavnega prezbiterija. Posvečen naj je bil nadangelu Mihaelu, apostolu Petru in vsem apostolom. Bil je torej kombiniran. Po redovnih predpisih je Mihael imel svoj lasten oltar kot zavetnik pokojnih na skrajni desnici pred hodnikom na pokopališče. Kovačič ga je v tej tradiciji postavil kot prvega v stranski ladji v zazidani severni cerkveni vhod (sedaj Srca Jezusovega). Leta 1625 je tržaški škof ob Reinprechtovi prezidavi ponovno posvetil oltar „v kapeli na berilni strani glavnega oltarja“ in sicer „v čast apostolov Petra in Pavla“ ter vanj vložil „poleg starih relikvij, ki jih je bil vložil patriarh Pilgrin ob posvetitvi 9. julija 1156“ (AS). Je morda Pucelj tradicijo nekontrolirano prevzel in oltar apostolov kombiniral? O posvetitvi drugih oltarjev poročila molče. Šele po 25 letih od slovesne posvetitve cerkve z glavnim (in desnim stranskim) oltarjem je govor o posvetitvi treh drugih oltarjev.

Leta 1181, na četrtek, teden pred božičem, je bil posvečen oltar sv. Križa „v koru konverzov“. Štiri dni pred božičem, v nedeljo

21. decembra, je bil posvečen skrajni levi oltar v čast Janezu evangelistu. Po Puceljevi trditvi (tokrat pravilni) je bil „levo od oltarja sv. Štefana“. Slednji pa je bil posvečen 12.10.1200, na petek. Štefan je na tem mestu ostal skozi vso zgodovino in tudi ob Reinprechtovi prezidavi ni bil prestavljen. Nerazumljivo je, da bi prostor med glavnim oltarjem in skrajno kapelo ostal do leta 1200 prazen. Avtomatično bi smeli soditi, da je bil štefanov oltar posvečen že leta 1156 skupno z oltarjem Apostolov. O vlogi oltarja sv. Štefana bo govor kasneje. Naslednjega leta, na petek, 15.1.1182, je bil posvečen oltar sv. Nikolaja. Pucelj pripominja, da je bil sv. Nikolaj „v stari cerkvi“. Tu je Pucelj spet pogrešil. Kapela sv. Nikolaja, kot je bilo že omenjeno, je bila na pobočju nad samostanom (seznam inkorporiranih cerkva iz leta 1666 jo imenuje „in dernern ob Sittich“, dočim Pucelj lepo imenuje „St. Nicolai in Vepreto v Terniach“). Leta 1191, na torek, 15.10, je bil posvečen oltar sv. Benedikta. „Oltar sv. Jurija v zakristiji“ je bil (po Pucelju) posvečen 1.9.1196 (bilo bi na nedeljo). Jaksch v MC hoče posvečenje nastaviti v leto 1192, češ da je posvetitelj, krški škof Ditrik že leta 1194 „paralisi correp-tus“ (Kos, Gradivo IV, št. 813 nekontrolirano prevzema). Apsidi štefana in apostolov sta bili odkriti leta 1916. Julija 1975 sem ju spet preiskal, ker sta bili deloma zasuti. Originalni tlak v desni apsidi je 76 cm globok, med tem ko je v levi globok le 40 cm. Torej sta si tudi od te strani v časovnem odmiku – kar se tiče tlaka in ometa.

Za zgodnjo predelavo cerkvene notranjosti govori *vzhodni vhod v cerkev iz križnega hodnika*. Ta je ja začetni postulat. Desni lok iz kvadrov sivega apnenca je naslonjen na gladko polirano steno prečne ladje oziroma na kapitelj (odprtina je bila leta 1975 zamašena z malto). Kapiteljska stena (torej kapiteljska stavba z dormitorijem itd.) je bila prej sezidana kakor vhod. Vhodu manjka spodnji desni kvader, ki je bil odstranjen, ko križni hodnik tu še ni bil nasut.

Februarja leta 1971 smo sondirali *vhod v dormitorij* iz križnega hodnika. Levo ob vhodu znotraj so se pokazali temelji polžastih stopnic, ki so vodile v dormitorij. Januarja so bili temelji stopnišča odkriti tudi v parlatoriju. V vhodu sta dve nasipini: 13 cm pod sedanjim nivojem križnega hodnika je tlak iz opeke (19 krat 19 krat 2.8 cm), 21 cm pod njim je tlak iz rumene malte, spet 21 cm pod njim nasipina ter nato 20 cm debel prag iz sivega apnenca, ki leži na sivopeščenih malti. Kamnita stopnica je torej ležala 75 cm pod sedanjim tlakom v križnem hodniku.

Precej drugačno sliko izkazuje tlak pod nagrobno fresko levo od bifor. Tam je 30 cm pod sedanjim tlakom prvotni tlak. Ob steni je 60 cm pas zemlje. Od te je 30 cm črne prsti, dalje je čista ilovica do temeljev kapiteljske stene, ki ima 180 cm. Po sredini je grob iz mačjih glav (ki je bil že omenjen). Torej ta križni krak ni imel povsod enake višine: tu 30, pod vhodom v dormitorij 75, kakor se bo kasneje pokazalo je tudi zahodni hodnik imel 75 centimetrov.

Poleti 1973 sva z M. Zadnikarjem preiskala tlak v zahodnem kraku križnega hodnika skupno s snopnim vogalom. Snopni vogal je bil oklesan ometa ki ga je dobil po samostanski obnovi (delo Dunajskega osrednjega spomeniškega urada – ob tisti priliki so bile popravljene konzole oziroma glave – kratko poročilo v samostanskem arhivu). Stebrišče je sedaj videti pristno romansko. Clastrum je kodificiran v leto 1135. Stena je časovno stala pred snopnim stebrom, Med njo in stebrom je namreč pokončna razpoka, ki je bila zamašena z vložki iz sivega apnenca. Tako vogalno stebrišče, kakor tudi rebra in konzolne glave so vzdane z rumeno malto. Delo spada torej v drugo gradbeno fazo tj. med 1135 in 1156.

Istočasno (27. 7. 1973) sva z M. Zadnikarjem odprla tla v zahodnem križnem hodniku med severozahodnim vogalom in kletjo ali celarijem. Deset centimetrov pod sedanjim nivojem je bil tlak iz opeke (štirikotna – 23.5 cm). pod njim 2 cm debelo ištrelje, naprej prst. V globini 76 cm je na živi ilovici ležal okostnjak, obrnjen na vzhod (dolg 163 cm, piščali velike 33 cm, okrog lobanje je bila 7 do 7 cm plast črne prsti, ki je vsekakor nastala iz debele oglavnice) Zahodni krak torej ni spreminjal svoje višine. Deset centimetrov pod tlakom je tako kletna kakor vrtna stena grobo zidana (podobno tudi kapiteljska stena!). Torej je bila vsaj v tem kraku že spočetka ob zidavi sten določena sedanja višina križnega hodnika.

Zahodni hodnik je kodificirano pokopališče. Na to spominjajo konzolni obrazi – desno po štiri moške glave, levo ženske. Glave so, kakor je bilo že prej omenjeno, iz rumene barve. Tudi drugi in deloma tretji tlak sta iz podobne malte. K. Sottriffer (Slowenien, Linz 1973) priznava glavam romantiko, degradira pa jih v barbarski kulturni krog. Primerjaj pečat sv. Bernarda (LThK)! Glave so bile napravljene na že obstoječe konzole. Pucelj piše v nekrologu, da je bilo „v samostanu pokopanih 230 ustanoviteljev in 31 oseb“. Ustanovitelji („fundatores“) so mišljeni dobrotniki, ki so samostanu poklonili fundus – zemljišče. Za „v samostanu“ ni jasno, ali jemlje izraz v ožjem smislu kot na področju samostana tj. intra septa monasterii ali pa v širšem pojmu (n. pr. pri sv. Nikolaju „v Ternjach“). Za pokojne ima samostan več krajev: kapitelj, križni hodnik, prostor za kapitljem (leta 1522 je šel prior „čez pokopališče“), pred zahodno lopo, na severnem cerkvenem dvorišču in pri sv. Katarini „v okljuki“. Pozneje je tudi cerkev služila v ta namen.

Opati so imeli zakonito mesto v kapitlju. Zadnja dva, ki sta bila še v kapitlju pokopana, sta Cajzel, pokopan desno ob kapiteljskem vhodu (umrl 1576) in Neff, pokopan levo ob vhodu (umrl 1566). Od Zupana dalje (umrl leta 1600 in bil pokopan „pri Marijinem oltarju ob slopu“) so vsi opati pokopani v cerkvi. Konvent je imel pokopališče za kapitljem. Tudi „samostansko družino“ (uradniki, mojstri itd.) „starše, brate, sestre, sorodnike in obrtnike“ so tu pokopavali. To Pucelj izrecno omenja za župana in ženo iz Mačkovca pod Trško goro, ki sta bila poko-

pana leta 1316 „in coemeterio antiquae ecclesiae“. Za Puceljevega časa je bilo pokopališče že opuščeno (patre so pokopavali v cerkvene grobnice). Leta 1980 je bil odkrit pokopališki krožni zid. Sprevod s krsto je v Statutih točno kodificiran: Iz cerkve grede po križnem hodniku na pokopališče in pokojnega zagrebejo v južni legi (Analecta oc. 108). Mrlič je ležal pred pokopom v atriju (o tem kasneje podrobneje). Od tod je bila normalna pot po stranski ladji mimo oltarja sv. Mihaela na križni hodnik. V tem smislu bo imela veljavo Zadnikarjeva trditev, da je bil vhod v cerkev (oziroma izhod!) s severne stene. Blizu tega vhoda je moral biti oltar sv. Mihaela. V načrtu iz leta 1132/35 je moral biti desno od apostolov. Ker je bil leta 1156 posvečen desno od glavnega prezbiterija skupno „Mihaelu in Petru ter apostolom“, moramo reči, da so prvotni načrt spremenili že pred letom 1156. Kakor bomo kasneje videli, je bila na mestu načrtnega Mihaelovega oltarja napravljena grobnica. Vsaj spočetka so bili boljši dobrotniki pokopani po križnem hodniku. Zahodni krak je bil določenim rezerviran. Kovač iz Iga je bil npr. leta 1496 pokopan pred obednico (Gospodarska 96). Plemenita ženska je bila pokopana ob vzhodnem cerkvenem vhodu. Torej ni spadala med izredne zaslužne dobrotnike. Vsaj za prve čase je uzakonjeno, da smejo „v samostanu“ pokopati le po dva od dobrotnikov in familiarov s svojimi ženami (Analecta oc. 27).

V cerkvi sme biti pokopan praviloma le vladar in škof (Canivez oc. pod letom 1152, 47). Ustanovitelji so redoma pokopani v cerkvi. Ker je Peregrin izključen, zavzame njegovo mesto Višenjski Albert, ki je priznan za „ustanovitelja in advokata“. Njegovi starši, „ki so samostan ustnovili in tod dobili cerkveni pokop“, so umrli pred 1156. Takrat cerkev še ni bila skončana. Ti bi bili vsekakor pred tem pokopani v zahodnem kraku križnega hodnika.

Pucelj (I2P 65) navaja začetek in sredino, kjer so omenjeni redovni statuti, češ da je bilo pod predniki sprejetih med mašne obveze in obletnice le omejeno število dobrotnikov, kar konvent želi vedno izpolnjevati (Ob spem et devotionem nostram, quod ad beatissimam virginem Mariam de Sittich habemus, damus, conferimus etc. pro quorum manibus expiandis ob infinita erga nos merita, anniversaria, obligationes missarum, statutis sic dicantibus a praedecessoribus sub certo numero, lege sancitis, irrefragabiliter obstricti sumus et firmiter recognoscimus, servamus, tenemus – prim. Analecta oc. 27 pod letom 1119). Pucelj pri tem preide na poročilo, da je bilo v prvih časih silno veliko dobrotnikov, ki so jih pokopavali v stari cerkvi, po križnem hodniku in kapitlju, da ni bilo videti drugega kakor nagrobne (hinc pariter in antiquo templo, crucis ambitu, capitulo omnes prosapia illustri progeniti et oriundi sepeliebantur). Poročilo sprejema Pucelj vse preveč povprek. V kapitlju laiki niso smeli biti pokopani. Menim, da bi moral reči „na hodniku pred kapitljem“. Večje pomembnosti je poročilo, ki ga Pucelj zapisuje pod letom 1140. V njem podaja zgodovinska imena in listino, ki je vsekakor

v arhivu v Citeauxu že dolgo morala biti spravljena. Listina ima naslednjo vsebino: Leta 1140 je ustanovitelj Paregrin ponovno izrazil svojo izredno naklonjenost do Stične. Brata Majnhard in Hartman in z njima številne plemiške osebnosti – domini Meinhardi et fratris sui Hartmani et aliorum plurimorum nobilium, je patriarha naprosilo, naj s svojim ugledom podpre njihovo željo pri redovnem generalnem kapitlju v Citeauxu, in tej prošnji se je vsa javnost pridružila, naj bi stiški samostan smel pokopavati svojce ustanoviteljev in dobrotnikov – ut propinquieres fundatorum ac benefactorum... ac cognati – in sploh sorodnikov. Da se jim bo ta prošnja izpolnila, so bili resno prepričani tako patriarh kakor ustanovitelji sami. In res je kapitelj brez oklevanja ugodil prošnji, da se smejo v samostanu pokopavati številni dobrotniki in ustanovitelji. Na ta redovni odlok so si številni plemiči izbirali grob v samostanu – in hoc loco Sittick – in mu naklanjali izdatne podpore z raznolikimi ustanovami – fundationes variae. Ob tisti priliki je tudi sam patriarh podprl ustanovo z darom 13 kmetij v šentviški župniji (gl. Gospodarska 11 in 214). Redovni kapitelj se je začel s 14. septembrom. Plemiča sta morala akcijo začeti vsaj zgodaj poleti 1140. V nekrologu „ustanoviteljev in dobrotnikov, ki so imeli grob v prejšnji cerkvi, kakor je bila takrat navada“, navaja Pucelj na prvem mestu „Meinhardus marchio Croniburgenensis, Kunigundis marchionissa ejusdem conjunx, Anonymus Hartman ejusdem frater“, nato slede drugi in med zadnjimi „Virida, ki je umrla 1424, po Schönlebnu 1425“. Za virido vemo, da je bila pokopana pri sv. Katarini, njeni zemski ostanki pa leta 1496 preneseni v glavni prezbiterij (gl. Virida v Stični).

Patriarhovo vlogo na redovni kapitelj je treba razčleniti. V začetnih redovnih statutih (1119) je točno povedano, da samostan ne sme imeti (javnega) pokopališča. V notranjosti samostana je seveda za določene osebe dovoljeno pokopavanje (gl. Analecta oc. 24 in statuti iz leta 1119, točka 9). Patriarh Peregrin kot pristojni ordinarij bi smel vsaki cerkvi dovoliti pokopališče, čeprav je to le pravica župne cerkve (zmanjšanje župnijskih dohodkov!). Opat Vincenc je imel pred seboj redovne odloke (Statuta iz leta 1119 in deloma iz leta 1133) in je predlagal vsekakor edino možno rešitev prošnje. Peregrinova vloga zveni kot izjema ali privileg. V kasnejših desetletjih je seveda ta in ona omejitev začela v svoji strogosti popuščati. Pri tem primeru se je kapitelj podredil ordinariju. Na drugi strani pa prav tu čutimo izredno vlogo samostana v oglejski škofiji. V vlogi leta 1140 je vprašanje pokopavanja na dnevnem redu. Tu gre za privileg za pokopališče „extra septa monasterii“. Cerkev sv. Katarine že na prvi pogled predstavlja izjemno točko v obzidanem samostanu. Leži zunaj septa monasterii, je pa kakor žep z lastnim krožnim zidom priključena samostanu. Imenuje se „v okljuki“ – Winkelmauer“. Ali je bil krožni zid že spočetka vključen v samostanski krožni zid, pustimo odprto. Pri sv. Katarini je bilo pokopališče plemiških oseb, kakor izpričujejo številni dokumenti tja v petnajsto stoletje.

Katarinina cerkev ima med vsemi laiški samostanskimi poko-

pališči najbolj odlično mesto. Leta 1232 je bil tu pokopan član turjaške rodovine, leta 1300 je bil v cerkvi posvečen še oltar sv. Martina, leta 1301 je spet v njej pokopan turjaški grof, v njej si je testamentarično izvolila grob avstrijska vojvodinja Virida. Da je cerkev sv. Katarine služila striktno pokopališkim namenom, smemo razbrati iz dveh stvarnosti. Svetnica je v srednjem veku priznana priprošnjica v boleznih. V hospitalih je bila kapela često njej posvečena (LThK 6.61). Drugo pomembnost najdemo v stiških listinah. V seznamu duhovnih ustanov (AS), ki jih je konvent opravljal do razpusta, nastopajo večkrat reveži ali hiralci, ki jih je samostan oskrboval. – Za ustanovo iz leta 1300 najprej majhen popravek imenovanemu seznamu: Hmeljniški daje tri kmetije v škofljem „zur Zierde und Beleuchtung“, stoji v opombi seznama. V resnici pa je rečeno „zum Zierde des h. Martin Altar in der Capellen St. Catharinen um die alldortige Beleuchtung“ (Gospodarska 43). Leta 1304 je Čretežka dala za luč pri sv. Martinu in za „trikratno pogostitev hiralcev“ (Duh. ustanova št. 31) Po turških pustošenjih je bil leta 1523 v Katarinini cerkvi posvečen oltar Kozmu in Damijanu, zavetnikoma zdravnikov in apotekarjev (LThK 5, 219).

Vrnimo se k daru Čretežke iz leta 1304. Omenja *trikratno pogostitev revežev ali hiralcev*. V srednjem veku (tudi še dandanes) je bil sv. Martin priprošnjik revežev, beračev in sploh krščanske karitativnosti (LThK 6, 986). V tem leži ena socialnih svarnosti v Stični, ki preneha šele leta 1784. In še takrat ni popolnoma izbrisana skrb za reveže. Ob razpustu 25. oktobra leta 1784 je vladni komisar določil, da „zdravila in apoteko prevzame ranocelnik Ebert za ustanovnih 14 v kraju živečih hiralcev – Pfründner in za druge revne podložnike“ (Radicas, Gebenäfte 110).

Stiške mrliške matice podajajo troje oseb, ki so še po samostanskem razpustu bile deležne zgodovinskega socialnega instituta „pogostitev revežev“. V Gaberju št. 6 je 24. maja 1826 umrla in bila 26. maja pokopana Agnes Schelesnig Armen-Instituts-Pfründnerin v starosti 75 let, vzrok smrti: Alterschwäche. V Gaberju na št. 13 je 25. avgusta 1826 umrla 86 let stara Maria Recher Instituts-Pfründnerin, vzrok smrti: Alterschwäche. V Gaberju na št. 13 je 26. marca 1829 umrla Maria Hribar, 50 let stara, Armen-Instituts-Pfründnerin. Hišna številka 6 je Nograšek, št. 13 pa Gabrčan.

Leta 1261 je bil v „samostanu“ pokopan Ulrik Svibenski. Pogreba se je osebno udeležil tudi vojvoda Ulrik. Ob tej priliki potrjuje vojvoda župnijo Tržič (ki je nastala po katastrofi Babne vasi na Ljubelju) in poklanja 12 mark „za vzdrževanje 14 hiralcev“ (Duh. ustanove št. 18). To število je stabilno in obvezno skozi do razpusta samostana. V seznamu duhovnih ustanov je pri tej listini pripomnjeno, da 14 hiralcev stane letno 42 fl. Čretežka Regina podarja leta 1304 za luč pri Martinovem oltarju pri sv. Katarini sto (Seznam pravi 300) mark in pa za pogostitev revežev trikrat na leto. Pri tej ustanovi (št. 21) se obveza glasi: „Kosilo revežem se navadno daje na veliki četrtek, veliki petek

in velikonočni ponedeljek, vsak dan pa kruh revežev. K temu je treba pripomniti, da je v bodoče fond združen s hiralniško ustanovo". Torej ta dar je ločen od hiralniške ustanove. Leta 1318 poklanja Čretežki Krištof deset kmetij za luč, maše in končno „istočasno pogostitev 12 revežev“ (oc. št. 24). Posebno vlogo igra številka 14 pri obletnicah in zadušnicah. Kadar je določena obletnica „z vsemi mašami“, je pripisana številka 14 (pod leti 1318, 1347, 1362, 1372, 1388, 1397, 1399, 1448). Izjema je leta ustanova kanonika Stermola iz leta 1384, ki želi 12 duhovnikov, ter Cejska Katarine, ki zahteva 25 duhovnikov (ki je ni med ustanovami). Po samostanski obnovi je bila socialna „revna porta na polževem vrtu“ popotnemu človeku vedno odprta – do trideset „potrebni“ jih je dobivalo zastoj dnevno gorko kosilo. Med 1920 in 1930 jim je stregel vedno prijazni brat Ciril Arhar. Ker je začelo prihajati do izgrediv in so se občani začeli pritoževati, je bila „revna porta“ ukinjena. Namesto tega je opat s svojim svetom v kapitlju v začetku postnega časa objavil, koliko finančnih sredstev bo šlo v dobro revežem.

V duhovnih ustanovah je izraz „vsi duhovniki v konventu“ in temu je dano določilo 14. Saj vemo, da jih je imel konvent dokaj več (leta 1375 jih je imel konvent 25, leta 1405 17). Osnovni konvent leta 1135 jih je imel vsaj dvanajst, z opatom kot trinajstim (Analecta oc. pod letom 1119, št. 12). Na veliki četrtek predpisuje Liber usuum mandatum: „Po seksti pripelje vratar toliko revežev, kolikor je menihov v konventu. Po noni jih peljejo v križni hodnik (claustrum), kjer se posedejo in sezujejo obuvala, redno grede iz cerkve na hodnik (incipientes ab ostio ecclesiae quo monachi exire et clastrum intrare solent). Za obredno umivanje nog vzame vsak menih po enega reveža, na koncu mu menih da en vinar“. Številka 14 je vsekakor navezana na reveže, ki so vsako leto na veliki četrtek bili deležni umivanja nog. To število je pa obratno navezano na isto število menihov mašnikov. Saj le ti so smeli umivati noge, konverzi ne. Opat je umil noge le svojemu konventu. Nastopni konvent iz leta 1135 je torej imel 14 menihov ali fratres.

Vzemimo iz prošnje leta 1140 tendenco, da je „hotelo biti vse pokopano v samostanu“ (v tem primeru gre seveda za boljše ali plemiške osebe), ter izjemni privilegij, ki ga je redovni kapitelj Stični poklonil in v tem primeru odpravil redovno kodifikacijo, ter primerjajmo značilno lego sv. Katarine „v okljuki – Winkmauer“, ki je skozi dolga desetletja do razpusta samostana služila kot pokopališka cerkev, moramo mirno reči, da je njen zarodek v letu 1140, oziroma da so jo takoj na redovni pristanek sezidali. Cerkev je orientirana. Po Valvasorjevem črtežu ima na severni strani prizidek. Morda je bila tu Martinova kapela iz leta 1300. V seznamu inkorporiranih cerkva iz leta 1667 zavzema 32. mesto (zadnje) „St. Catharinae bey Sittich“. Pucelj (prepis v samostanskem arhivu str. 655) jo imenuje „S. Catharinae prope Letthaus extra monasterium“. Ob njej so še pred razpustom pokopavali vaščane (npr. leta 1773 in 1783 – g. šentviške mrli-

ške matice). Na Jožefov (cesarjev) odlok, da se ne sme več pokopavali v cerkvah in zasebnih krajih, temveč le na župnijskih pokopališčih, je bila cerkev kmalu po 1783 podrta. Vsaj do 15. stoletja dalje je služila verskim potrebam samostanskih vaščanov (leta 1522 je šel prior spovedovat „in die Capellen vor dem Thor“). Leta 1577 in spet leta 1580 vizitator v instrukcijah nalaga opatu, naj nemudoma restavrira dve kapeli, in sicer „eine in des Herrn Prelaten in Thurn und die andere ausserhalb des Closters in den Vinkmauern; v njih se mora enkrat ali dvakrat na teden opraviti sveta maša“. Spomnimo se nazaj na Viridino oporoko iz leta 1397, kjer zahteva, naj se pri sv. Katarini opravlja zanjo dnevno sveta maša. Ta obveza se je vsekakor leta 1496 prenesla v samostansko cerkev. Leta 1640 odreja vizitator, naj se ženskemu svetu poskrbi možnost za verske obrede „locus extra monasterium – huic extra monasterium in vicino sacello pro saecularibus divinum officium debite peragatur“ (Heiligenkreuz, Rub. 63).

Med 12. in 16. julijem 1973 sva z dr. M. Zadnikarjem sondirala dvorišče pred zahodnim cerkvenim pročeljem. Pred dvajsetimi leti (Festschrift, 1953) sem na tem prostoru fiksiral zahodno lopo, ki je bila kasneje odstranjena. Drugi hočejo imeti prvotno cerkev s sedmimi loki in torej da je bil zadnji lok odstranjen (Črnologar, Stele, Zadnikar, E. Cevc itd.). Kopati smo začeli z južnozahodnega konca vzporedno z robnim šivom iz kvadrov sivega apnenca v mejnem zidu. Šli smo v globino do konca temeljev, ki imajo skoro dva metra. V temeljih je zid bolj ali manj nametano kamenje. Proti vrhu je zidava bolj kompaktna, a tudi brez posebno trdne malte. Vrhnja plast zidu je iz lomljenega apnenca brez velikih kvadrov. Zid teče vzporedno s cerkvenim pročeljem in se na severnem vogalu veže s porušeno cerkveno steno. Zid je 1.24 m debel. Prostor med tem zidom in cerkvenim pročeljem je razdeljen v tri prekate, ki jih tvorita podaljšani steni glavne cerkvene ladje. Steni zaključujeta oziroma pokrivata lizeni. Teh nismo odprli, da bi mogli videti, kako je stena zaključena. V levi lizeni je vidna pravokotna plošča iz sivega apnenca. Kakor je bilo že omenjeno, je bilo dvorišče znižano za ok. 60 cm in posuto z belim peskom, da se v cerkev ni prenašalo cestno blato.

Vse tri prekate smo preiskali v globino. Nekako 15 cm pod nivajem se je pojavil ištrel iz sive peščene malte, ki ne veže kaj dobro in je bolj podoben močnemu peščenemu posipu. V levem in srednjem prekatu leži lepa peščenina na živi ilovci. Peščena plast se razteza tudi po sedanjem samostanskem pokopališču (to se je pokazalo pri zadnjih grobovih). Na zunanjo steno levega prekata je bil naslonjen 180 cm dolg in 75 cm širok ter 40 cm globok osarij. V njem je bilo za nekako sedem mrtvecev okostij. Okvir osarija je bil 15 cm nižji od terena zunaj. Pokrit je bil z vodnim kamenjem (mačje glave). Podobno je zidana piscina v glavnem prezbiteriju in grobne stene v križnem hodniku pod romansko fresko. Obod osarija je zidan iz lomljenega kamna, pod njim pa je nekako 6 cm debela plast rjave malte. Kostni so bile sem prenešene enkrat. To se pravi, da so jih ob neki prezi-

davi grobnic sem prenesli. Pri tem slutim na prezidavo notranjosti cerkve leta 1180/1181.

Desni prekat ima popolnoma svojo podobo. Končna stena je v diagonalni prebita: 115 - 90 cm od južnega zidu. Diagonala gre na južno steno, kjer je prodor: pri vstopu ima 55, pri izstopu 85 cm globine. Luknja ima torej 25 stopinj padca. Nad predorom v južni steni je velika preklada iz sivega apnenca (M. Zadnikar meni, da je rimski kamen), ki ni bila sem naknadno vzdana, temveč so jo sem dejali ob originalnem zidanju končne stene. Tod je šel konventni vodovod v križni hodnik k vodni kapeli in vsekakor tudi v kuhinjo. V drugo smer je črta vodila preko vrta, kjer so bile 10.2.1939 izkopane lončene cevi, proti potočnemu kolenu za mlinom.

Tretji prekat je ležal 15 cm niže kakor ostala dva. Prostor je bil zaprt. Vhod je bil iz srednjega prekata z desne strani. Viden je bil še zasek za vrata. Sivopeščeni ištrelje se lepo veže z ometom na steni. Nanj je bil kasneje položen tlak iz kvadratne opeke (27 cm in 4 cm debela). Polovica plošč je gladkih, druge imajo živalske ornamente, podobne romanskim inicialkam v stiških rokopihih. Nekaj plošč sem spravil v arhiv, druge pa so ostale na mestu. Vse dvorišče leži sedaj pod asfaltnim tlakom.

Kakšno vlogo naj je imel desni prekat, ki je bil samostojno negovan? Prostor pred zahodnim pročeljem je kodificiran kot *atrium* ali lopa. V papeških listinah služi lopa za azil. Tako pravi papež Evgen, sam poprej član reda, v privilegiju z dne 1.8.1152, da „imajo grangije pravico azila, kakor ga imajo lope vaših cerkva – grangiae vestrae sicut atria ecclesiarum vestrarum a pravorum incursum ac violentia liberat et quietas fore statuimus“. Izraz „grangias sicut atria ecclesiarum vestrarum“ rabijo papeži Anastazij leta 1153, Hadrijan 18.2.1165 in Aleksander 5.8.1165 ter leta 1179 (Stams, rkp. 20, fol. 76 sl.). Papež Lucij v privilegiju za Citeaux (in s tem za ves red) z dne 15.2.1182 azilski prostor razširja: „infra clausuram locorum vestrarum sive grangiarum vestrarum“ (J. Mariller, Chartes, 189 sl.). Papež Inocencij rabi isti izraz v privilegiju za Vetrinj z dne 19.3. leta 1292: „infra clausuram locorum vestrarum seu grangiarum vestrarum rapinam... homines tenere capere“ MC IV, 1530). Med leti 1179 in 1182 se je torej azilski prostor iz cerkvene lope raztegnil na ves obzidani samostan do porte (intra septa monasterii). S tem je bilo zahodno cerkveno pročelje sproščeno.

Lopo suponira v tistem času tudi red sam kot nekaj aktualnega, kot prostor, ki avtomatično spada k cerkvi. Statut generalnega kapitlja iz leta 1154 se za to vprašanje glasi: „Sepultus erga quem proprietates inventa fuerit de atrio ejiciatur“ (Canivez I, 58 – k „sepultus“ je treba pripomniti, da je tu prezrta okrajšava za „sepulturus“ tj. mrtvec na paroh). Red je torej lopo uporabljal za mrliško vežo. Od tod je šel mrliški sprevod po stranski ladji mimo oltarja sv. Mihaela skozi stranski vhod po križnem hodniku na pokopališče. Tako dobimo na osnovi navedenih dokumentov

dokaj jasno predstavijo: desni prekat je služil za mrliško vežo, ostala dva, oziroma vsaj eden, pa je imel vlogo azila. Nekako z letom 1180 izgubi zahodna lopa vlogo azila, dočim mrtvaška lopa še ostane, tako si lahko predstavljamo, kdaj naj je prišla opeka na prvotni ištrel. Reprezentančnega vhoda cerkev tu ni imela. Kje naj bi bil? Severni vhod ima še na steni obris lope. O tem bomo zvedeli kasneje več. Zahodna lopa je ohranjena še v milanskem Chiaravalle, ki je nastajal precej istočasno s Stično. Tam ima lopa štiri stebre. štiri romanske baze, ki naj bi bile na Polževem vrtu, katerih ena je ohranjena, bi nas približevala milanski sliki lope.

V aprilu leta 1983 je bilo obnovljeno zahodno cerkveno pročelje. Na desni lizeni, v višini stranskih ladij so bili vzdani razni gotski in poznejši relikti: sklepnik iz rumenega peščenca s štajerskim grbom, sklepnik iz podobnega kamna s stiškim grbom, kamnoseški napis člana ceha, spodnja polovica poslikanega grba, gotski opornik z obstranskimi rozetami in še nekaj drobnjave. Na tem mestu je bil lok lope odstranjen in je bilo treba „rane“ zazidati. Lopo je odstranil opat Zupan leta 1583. Gotski sklepniki so iz kapitlja, ki ga je takoj ob svojem nastopu (1580) vzel v obnovo. Štajerski grb (ter tudi samostanski) je verjetno iz kapitelske kapele, ki so jo napravili v drugi polovici 14. stoletja.

Več točne časovnosti odkriva poslikani grb. Po sredini od desne na levo je deblo, iz katerega poganja veja s češnjevimi (?) listi in zgoraj na levi sedi drobna ptica. Desno in levo po ploskvi se odvijata dva široka trakova. Nad tem kamnom je vsekakor bil nastavek z opatsko mitro. Tudi Zupanov nagrobnik († 1600), ki je bil leta 1982 najden na severnem cerkvenem dvorišču, je bil dvodelen (ohranjena je le spodnja polovica z njegovim grbom – v lapidarju v križnem hodniku). Po ptiču in izdelavi sodim, da je to grb opata Janeza Cajzla, ki je umrl 22. septembra leta 1576. Pucelj piše, da sta bila zadnja dva opata pokopana v kapitlju kot uradnem pokopališču opatov, desno ob vhodu Janez Cerar (umrl 29. 1. 1549), levo ob vhodu pa Wolfgang Neff (umrl 18. 3. 1566). Kje je bil pokopan Cajzel, Pucelj ne pove. Tudi za Jakoba Klaflerla ni poročila, kje naj bi bil pokopan. Zupan je leta 1585 postavil nagrobnik Klaflerlu pod korom na južni strani in prekril nagrobno fresko iz leta 1482 (Jurij iz Gracarjevega turna). Istočasno pa je dal napraviti nagrobnik na severni steni nasproti Klaflerlu obema skupaj in sicer najprej zapiše Cajzla in pod njim Klaflerla. To bi pomenilo, da je bil na tem mestu pokopan Cajzel, nasproti njemu pa Klaflerle. Hkrati pa to pomeni, da je bil kapitelj z Neffom že izpolnjen in so morali iskati primeren prostor drugje. Tu vstane vprašanje, če ni že Klaflerle za svojega prednika poiskal prostor v cerkvi oziroma že on hotel kapitelj predelati? Poročil o tem manjka. Poslikani grb-nagrobnik smemo smatrati kot nekaj začasnega. Kakšen nagrobnik je dobil (tudi začasni) Klaflerle, ni sporočeno. Grbni ptič je izrazil čížek (cajzel) in ne papiga. Po listih na drevesu bi ga prisodilil za domačina iz češnjic. čížki so še na štajerskem. Opat sam pravi pred izvolit-

vijo, da je domačin (Landeskind) in da se je vseskozi šolal v samostanu.

Kapitelj kot pokopališče opatov je bil z Neffom nasičen. Prostor v izmeri 7 in pol ter 6 in pol metra bi zadoščal za 20 do 30 grobov. Neff je bil 37ti opat. Za nekatere smemo soditi, da niso bili v samostanu pokopani (Kvitsold, Lindek, neznanega imena leta 1226, odstavljeni leta 1341, morda eden ali drugi resigniranih opatov). Iz tega bi smeli misliti, da v sredi kapitlja ni bilo skupne grobnice.

Vhod v azilski del lope je bil iz severne strani. To smo ugotovili že leta 1973. Po sredini je bila končna stena ravna, dočim je bilo desno in levo neravno odkrušeno. V mrliško lopo so verjetno prinašali mrliča od zahodne strani. Ko se je zatočišče z letom 1180 raztegnilo na samostansko dvorišče do porte, so tod verjetno prinašali mrtvece v mrliški halo. Ob predelavi cerkvene notranjosti leta 1181 so ob lopi na zahodni strani napravili domala 2 metra izstopajoči osarij in bi se ga morali ogibati. Za normalni dohod skozi zahodno stran lope bi bilo to vsekakor ovira. S predelavo notranjosti cerkve leta 1181 se je tudi pri lopi dokaj spremenilo in je služila le napol svojemu namenu. Ni bila več dobro negovana. V poznejših stoletjih so laiški pokopi usahnili, posebno ko je opat Martin izpraznil Katarinino cerkev. Tako lahko razumemo Zupana, ki je lopo odstranil, „čeprav bi jo radi starosti oziroma originalnosti hoteli ohraniti“. Je pač doslužila svojemu namenu.

Z M. Zadnikarjem sva 17. julija 1973 prekopala tla ob levem slopu kvadratura nasproti oltarju MB. Zadnikar je na tem mestu kopal že pred leti in v globini „okrog 50 centimetrov“ prišel do „osnovnega tlaka“. Podobno sodbo je izrekel tudi konservator Stele, ko je leta 1927 sondiral tla pri četrtem slopu na severni strani. Sedaj sva ugotovila, da gredo temelji slopa 89 centimetrov globoko. Volut, ki je sedaj radi novega tlaka le na pol viden, je 15,2 cm debel. Nato sledijo tri stopničaste podlage, vse iz lepo obdelanih kvadrov iz sivega apnenca: prva meri 27 cm, druga 26, tretja 28,2 centimetra. Močna baza stoji na peščeni malti oziroma ištrelu. Nato so začeli dvigovati tlak: najprej je bil dvignjen za 29 centimetrov, drugi je na polovico zasul naslednjo stopnjo baze, zadnji je prišel do voluta. Mogočna baza je vsekakor v načrtu zamišljena za primerno velik zvonik. Kasneje sva z M. Zadnikarjem pregledala zvonik. Za robnike iz lehnjaka je tudi on priznal, da so še originalno romanski.

Junija leta 1974 je bil restavriran kalefaktorij ali kakor sedaj pravijo „mala obednica“. Napravljena je bila centralna kurjava in lesena obloga ob stenah. Prostor je imel prvotno 6.15 m širine. Zdi se, kakor da je sedanja stena bila za 60 centimetrov nekoč pomaknjena navzven. Pod tlakom iz leta 1898 je bila 29 cm debela nasipina s tlakom iz žgane opeke. 28 cm niže je bil spet tlak iz opeke (26 krat 18 krat 5.5 cm), in 19 centimetrov pod njim je ištrel kot zadnji tlak. Celotna nasipina ima 76 centimetrov. Na drugem tlaku je zidan obod v premeru okrog 80 centimetrov in

sicer v južnozahodnem kotu. Tu je stala peč, ki je ogrevala kalfaktorij. Za njim v steni je še dimnik. Od tod gre vhod v glavno obednico. Od te strani je bil vhod 2.15 m širok. Pozneje so vhod zožili, ko so stranici obdali s 38 cm debelo oblogo iz kvadratne žgane opeke. Severna stena je zidana iz lomljenega sivega apnenca in vezana z rumeno malto. V njej je bila odkrita zidna omarica. Ležala je nasproti hiši v križnem hodniku, ki se je pokazala ob restavraciji leta 1937. Prostor je bil poprej večji. Prezid sloni na glatkem ometu severne stene.

V *originalnem kapitlju* (sedanji zakristiji) smo sondirali tlak 28. julija 1974. Odprli smo ga v južnovzhodnem kotu za dva metra po dolgem in za poldrug meter v širino. Pod šamotnim tlakom iz časa obnove se je najprej pokazal ob steni vodoraven 53 cm širok pas, lepo zglajen. Ta je vsekakor šel ob vseh stenah. Nato je prišla 46 cm globoka stopnja, nato 30 cm širok prag ter 24 cm globoko vznožje. Tla so bila krita s podolgovato opeko, ki je ležala na sivkastopeščenem malti. Na tem odprtem prostoru je ni bilo več, videlo se je le njeno ležišče. Odstranili so jo torej, ko so predelali kapitelj. Na 30 cm široki in 46 cm visoki stopnici (še moderni stoli imajo te mere) je bila lesena obloga. Črna grafitna črta gre vodoravno po sedežu. Noge torej niso slonele na spodnji opeki, temveč na leseni podlagi. Sedežni rob ni bil prav nič okrušen. Sedež je iz apnenčastih kvadrov in ometan s sivo-peščeno malto. Vse je bilo videti kakor enolit. Omet se le malenkostno lušči. Nasipina je bila nekako 80 cm visoka. To potrjuje južna stena, ki ima do te višine gladek, oziroma originalen omet.

Ves kapitelj je bil nasut z zidnim gruščem (vsaj tako smemo soditi iz te majhne odprtine). Že ob obnovi je samostanski brat Markič izkopal dva gotska sedeža iz rumenega peščenca (v lapidariju sta sedaj). Ob tem sondiranju smo na tistem majhnem prostoru našli v globini 30 cm rozeto iz sivkastega peščenca (satnica ali sončna roža – sedaj v samostanskem arhivu). Imela je le en belež. Dalje smo v nasipini našli sprednji del štajerskega grba (lev) iz vlite peščene malte, velik 6.5 cm, ki je ležal 70 cm globoko. Med zidnimi okruški sta bila tudi dva kosa ometa (4 krat 4 cm), poslikana v obledeli rdeči barvi. Dalje smo v nasipini našli nekaj ostankov zidne in strešne opeke, malenkost lomljenega apnenčastega kamenja, nekaj kosov lehnjaka, tri kose gotskega rebrovja iz sivkastega peščenca – na enem je vrezano ime „Achacius“ (v Pucljevih srečamo to ime med 1200 in 1500), ter veliko kosov lepo izglajenega debelega ištrela, ki je skoro podoben modernemu terazzo. Važno je pripomniti, da je bil v kapitlju tlak le enkrat povišan (ob Zupanovi predelavi) in se ni zviševal z drugimi regularnimi prostori kakor prezbiterij, kalfaktorij in parlatorij.

Avgusta 1973 je bil čez severno dvorišče ob stari opatiji napravljen odtočni kanal. Takrat se je 7 cm pod terenom pokazala plast sivopeščene nasipine, kakor je bila pred zahodnim cerkvenim pročeljem. Plast je šla v smeri romanske kapele sv. Pavla na porti. Njeno romansko apsidno je leta 1954 odkril M. Zadnikar (Varstvo

1955, 93). To sodbo je izrekel že K. Črnologar in ji določil dolžino 13.40 m (MZD 1891). Kapela je doživljala prezidave. Za Pucelja († 1721) je bila že „destructa“. V Liber usuum so na tem področju kodificirani bolj upravni in svetni prostori in „iuxta portam“ portirjevo stanovanje. Med porto in kapelo je še vedno slepi prostor z zazidanim prostorom za stopnišče v zgornje nadstropje. Tu je po vsej verjetnosti stanoval portir z nemajhnim pomenom za samostan. Pucelj pravi, da ljudstvo cerkvico na porti imenuje „kapeliza“. To ime je dandanes v rabi, a menijo na zunanjo kapelico ŽMB. O kapeli bo pozneje podrobneje treba govoriti v sklopu s *camero* in *hospitium*. Tu naj bo le to poudarjeno, da je med njenim postulatom iz leta 1135 in posvečenjem leta 1254 velik razložek.

Cerkveno steno v zahodnem vhodu v križni hodnik sva z M. Zadnikarjem preiskala 26. julija 1973. On je hotel na podlagi „idealnega načrta cistercijske opatije“ (A. Schneider, Die Cistercienser 69) v tej steni najti cerkvena „vrata konverzov“. Izkazalo se je, da je stena zidana iz kvadrov sivega apnenca, kakor vsa cerkev. Za kaka vrata tu ni nobenega sledu. So pa v nasprotni strani cerkvene stene, ki so vdelana v steno in vodijo na emporo. Nekaj podobnega ima tudi Eberbach (A. Schneider oc. 208: Der Treppenschacht, der in der Westwand zum Hauptschiffgewölbe hinauf verläuft“). Eberbach ima s Stično še eno podobnost, ki jo W. Bickel takole razlaga: Auf ein Portal wurde wegen des ansteigenden Geländes verzichtet. Grössere Erdbewegungen um eines Westportales willen vorzunehmen, lag demnach im Sinner der Erbauer, zumal der Besucher, der sich dem Kloster vom Rheinthal her nähert, auf die Südwand trifft. Portal und Vorhallen finden sich hier“. Taka razlaga je nekritična. Teren je bil za načrt izbran najprej in ne obratno. V Stični je bilo zahodno pročelje že v načrtu določeno za azil in mrliško vežo.

M. Zadnikar (Stična 134) podaja razporeditev cerkvenega prostora po sredini glavne ladje. K temu je treba pripomniti, da shematičnost, ki jo on podaja, nikakor ni povsod zakonita stabilnost. Takoimenovani „retrochorus“ je le prehod za korom menihov in ne samostojen uporabni prostor. To je jasno iz Constitutiones (Analecta VI, 88). Kor konverzov je imel oltar sv. Križa, ki je bil za „retrochorus“. Ta pa nima zakonitega prostora. Constitutiones pri asperges jasno pravijo: „De conversis vero unaquaque ecclesia faciat secundum positionem ipsius oratorii“ (oc. 73). Konverzom torej ni bilo povsod isto mesto po cerkvi določeno. Da je bil začetkoma kor konverzov za retrokorom v Stični, bi smeli sprejeti. Saj je bil leta 1181 prenesen na novo napravljeno emporo. O tem bo govora kasneje.

Zahodna empora je ena izmed spornih jabolk. Leta 1973, 8. avgusta, je bila preiskana stena, kjer prihajajo po zahodni steni stopnice v stransko emporo in od tod v glavno. Stena je zidana kakor ostali loki v cerkvi. Stopnice po sredi stene je uničilo okno pod Kovačičevo predelavo. Takrat so vsekakor stopnice izgubile vlogo kot dostop na emporo. Kovačič je prenesel meniški kor

iz srednje ladje sem. Konversertum je izumrl pred 200 leti. Kdaj naj so napravili emporo? Heiligenkreuz, ustanovljen dva meseca za Stično, jo je tudi imel, ki pa naj je bila pozneje napravljena (v petdesetih letih so jo odstranili). Konservator Stele je o stiški empori izrekel kratko besedo: „je Reinprechtova barokozačija“. Čeprav je moral reči, da je „zadnji lok povsem enak drugim lokom po starosti“. Lok je bil kasneje zazidan. Tehnika zidave je nekoliko, recimo bolj površno in v naglici izpeljana.

V Stični se začne temeljita gradbena faza okrog leta 1180: po cerkvi so bili posvečeni trije oltarji in med temi v četrtek 18.12. leta 1181 oltar „v koru konverzov – in choro conversorum“ oltar sv. Križa. Prvo stvarnost za prenos kora konverzov vidim v severni cerkveni steni: prav po sredini, v dolžini kakih deset metrov je bila nekoč vnovno sezidana – torej se je bila zrušila. Vzrok je vsekakor moral biti potresni sunek. Naj bi oz tisti priliki tudi Babna vas na Ljubelju bila uničena? Sumnja je otipljiva. Na empori je po Puceljevem pripovedovanju „med organum“ visel velik križ. Novo križno skupino je opat Zupan naročil v Reinu. V gotških cerkvah visi križ na loku pred prezbitერიem. Tudi v Stamsu je bil križ v koru konverzov. Na Valvasorjevih črtežih je viden stolpič za korni zvon.

Istočasno s prenosom kora konverzov na emporo je bil posvečen oltar sv. Janeza „levo od oltarja sv. štefana“. Cerkev ima 12 stranskih oltarjev, ki so razdeljeni po glavni ladji ob stebrih (capellulae). Z napravo emporo za kor konverzov in zazidavo zadnjih dveh lokov, sta se morala umakniti zadnja dva oltarja. Apostolsko število je moralo ostati. Nadomestek izgubljenega števila so v levi skrajni apsidi nastanili oltar sv. Janeza. Kakšen nadomestek in kje je dobil odpravljeni oltar na berilni strani? Sredi januarja naslednjega leta (1182) je bil posvečen oltar sv. Nikolaja – njegove relikvije so rešili iz Myre križarji pred turškimi seldžuki in jih 1087 prenesli v Bari ter je takrat veljal za modernega svetnika (LThK 7, 583). O vsem tem pride več govora pri Jurijevi kapeli.

Empora je bila napravljena za konverze. Kako številni so bili, ni mogoče iz zgodovine spoznati. Pucelj jih v nekrologih med 1135 in 1721 navaja le okrog 85 (čeprav jih v listinah imenoma srečamo, ki jih on ne pozna). Ustanova se je v 13. stoletju nekoliko zmaličila in podivjala (pretepi in celo umori), zato je generalni kapitelj njihovo število omejil (Canivez II, pod letom 1230). V začetku 16. stoletja so njihovo vlogo prevzeli laiški nastavljenci. A tudi že pred tem ni o konverzih glasu. Empora je pozneje služila pevskeemu koru ali kantorjem. Tudi o tem v zvezi z obednico in pevsko šolo kasneje! Kovačič je meniški kor iz cerkve sem prenesel. Sedanje korne klopi je pod Tauffererjem napravil Johann Debellač aus Bischofflack, kakor se je sam podpisal na hrbtni strani stenske obloge.

Leta 1974 sem pregledal opuščeno kapelo sv. Pavla na porti in staro opatijo z njenim področjem. Kapeia je že po črtežih iz leta 1843 in 1862 služila za svinjake. Leta 1928 je bila dana gasilske-

mu društvu za orodno shrambo. Tudi danes še nima pravega mesta, ki ga je imela v svoji zgodovinski vlogi. Vlogo kapele je izgubila v dobi turških napadov. V ponedeljek 16.6.1471 je prišla na državni zbor v Regensburg kurirska vest, ki so jo poslali deželni glavarji, kjer med drugim stoji: „slavna Stična leži v pepelu“. Domače pisano poročilo o tem turškem pustošenju popiše njihovo desetdnevno dirjanje po deželi (MVK 1862, 96). Poročilo je prišlo tudi na redovni kapitelj, ki je Stično oprostil za pet let vseh redovnih dajatev in obveznosti (Canivez pri letu 1471). Obednica je še dvajset let bila neuporabna. Vsekakor so Turki najprej požgali gospodarske objekte, ki so bili deloma zunaj obzidij. Najbolj so bili izpostavljeni objekti pri vhodu na samostansko dvorišče. Sakralne podobe so bile tolpam posebno trn v peti (prim. poročilo, kako so kipe razbijali na Ptujski gori).

Opat Martin je očistil grobnice pri sv. Katarini in vsekakor cerkev v neki meri restavriral. Istega leta (1497) je bila posvečena tudi Viridina cerkev pri sv. Lampertu. Cerkev je bila vsekakor razsvetljena in je, smemo po cerkvenih predpisih sklepati, morala biti vnovi posvečena. Leta 1484 se je „v kapeli sv. Pavla na porti“ še obhajala božja služba. Tega leta namreč ustanavlja zakonca iz Višnje gore tu tedensko mašo. Pri tej ustanovi dostavlja Pucelj „pred porto – ante portam“ in pravi da je kapela sv. Pavla bila prej „pred porto, sedaj pa ob porti“ (Gospodarska 95; Duhovne ustanove št. 57 – ker pri tej ustanovi manjka desna polovica z določilom, ne moremo reči, kaj je pravilno). Zadnjič se „capella portae“ omenja leta 1492. Takrat odreja vizitator, da ženskemu svetu ni dovoljen vstop v samostan, razen v kapelo na porti – capellam portae. Leta 1522 piše opat Urban, da je šel prior spovedovat „in die capellen vor dem Thor“. Iz naslednjega bo treba reči, da je kapela „vor dem Thor“ sv. Katarina. Leta 1523 je prišel v Stično generalni vikar, kjer je benediciral novega opata (Janeza Glaviča ml.) v nedeljo 6. septembra. Naslednjega dne je posvetil dva oltarja: „Pri sv. Katarini oltar sv. Kozma in Damijana“, drugega pa „v čast sv. Janezu Krstniku v nekem turnu – in quadam turri“. Izraz „in quadam turri“ lahko pomeni „turris“ nad porto, kakor ga imenuje vizitator leta 1508 (RA), ali pa „turris“ – obrambni stolp, ki ga je leta 1519 dokončal opat Urban. Ker pa vizitator leta 1580 omenja dve kapele, „ki sta v izredno slabem stanju“ in jih mora nemudoma popraviti in sicer „des Herrn Prälaten im Thurn“ in „sv. Katarinae in den Winkmauern“, bo treba „quadam turri“ razumeti kapelo v opatiji. Tako moramo reči, da je kapela sv. Pavla na porti odslužila leta 1523 in bila prenesena v zgornje nadstropje v opatovo področje. Po inventarju iz leta 1638 (AS) je najprej opatova soba, iz nje gre v drugo sobo, sledi majhen obok (Khlein Gewelb) in nato kapela (In der Capellen neben andern bildern...). Isto razporeditev ima inventar iz leta 1688 (sa). Za Gwelb pravi, da se imenuje arhiv z ustanovnimi listinami in podobno. Zraven kapele pa je nad „velikim samostanskim vhodom“ soba, kjer se navadno mudijo jezuiti.

V kakšni meri je opat Zupan kapelo obnovil, ne vemo. Pucelj pravi, da je Reinprecht leta 1606 celotno področje opatiije, ki jo je Zupan pustil nedokončano, predelal: „1606. noviter erectae abbatiae tractuique oblongo, ubi cancellaria et cameraria hodie cernitur, non sine cinctura murariorum ad omnem extra monasterium visibili cum erectione novae insursum capellae pariter et archivii in eadem magnis sumptibus spatio duorum annorum finem imponit“. Leta 1932 so bile v kapeli pod beležem odkrite slikarije – na levi steni Reinprechtov grb v barvah. Kapela iz leta 1606 je istovetna kapeli iz leta 1580, ki bila potrebna obnove, in pa „kapela sv. Janeza v turnu“ iz leta 1523 bi bilo istovetno. Morda je hotel kapeli dati ime svojega patrona in s tem samega sebe. Kaj takega bi se dobro skladalo z Glavičevo osebno držo, kakor ga s kontrastnimi besedami opisuje opat Urban v spomenici iz leta 1522.

Tako cerkev sv. Katarine izven obzidja kakor tudi sv. Pavla na porti sta utrpeli leta 1471 hude poškodbe. Vsaj z letom 1497 niso več pokopavali v njej plemiških oseb. Leta 1497 jo je opat Martin restavriral. Čutiti je, da je okoliškemu ljudstvu že precej pred 1522 služila za redno božjo službo. Kapela sv. Pavla na porti se zadnjič imenuje leta 1484. Pa tudi tu nismo sigurni, če je res v listini stalo „sv. Pavla na porti – oziroma pred porto. Listina ni ohranjena. Po Pucljevem pričevanju naj je stalo „pred porto“ In razlaga, da je prej stala kapela, predno je bila destructa, pred porto, „sedaj pa ob porti“. In to trdi, čeprav je destructa. Upravičeno moramo reči, da se dar Višenjskih nanaša na Katarino. Tudi vizitatorjev nalog iz leta 1492 bo treba tako razumeti, da imajo namreč ženske na razpolago „capellam portae“. Ženske namreč niso smele v samostan. Kapela sv. Pavla pa je bila v samostanu – intra septa monasterii. Da kapela sv. Pavla ni bila več v rabi oziroma dostopna zunanjemu svetu, smemo iz šeste točke vizitacije leta 1492 razbrati: samostan se mora radi turških vpadov obdati z utrdbo – debita munitione vallat atque construat. Vhod je imel dvizni most, kakor je še videti na zunanjem licu. Torej je bil vhod precej oviran. Tudi četrta točka meri varnost nasproti zunanjim obiskovalcem: križni hodnik se mora zapreti. Opat Martin je posil vizitatorja, naj mu spregleda redovni davek, ker se nahaja in partibus infidelium „in mora vnovno pozidati samostansko obzidje – reedificare munitiones monasterii (RA). Saj so septa monasterii postulat iz leta 1135.

Na severni steni na desnem robu je slika sv. Eligija (konservator Stele je sliko podtaknil Janezu Ljubljanskemu iz srede 15. stoletja). V srednjem veku je bil Eligij patron konj in konjarjev (LThK 3, 628). Konj je bil neobhodno prevozno in komunikacijsko sredstvo. Opat Zupan je nad staro opatiijo dal napis „statio equitum“ – konjska postaja (kakor sedaj avtogaraža). Eligij in statio equitum sta si v zavisnosti. Ali pa je bila pod staro opatiijo že prej konjska postaja, je drugo vprašanje. Da je moral dokaj prej biti prostoren prostor v bližini kapele na porti, kjer je bilo gostišče ali hospitium, je jasno.

Ker je kapela na portii postulat iz leta 1135, moramo njeno posvetitev leta 1254 smatrati kot podaljšavo ali okrajšavo ali pa popolno predelavo. Slednje skoro ni mogoče trditi, ker ima v notranjosti še romansko obeležje. K. Črnologar ji je odmeril dolžino 13.40 m. M. Zadnikar (Varstvo 1955, 93) pa je ugotovil, da je bila prejšnja stavba 8 metrov daljša od sedanje skrajšane. Na kupu so vprašanja: kako dolga je bila prvotna, kako ob drugi posvetitvi leta 1254, kdaj in zakaj je bila skrajšana, oziroma kdaj je bila podaljšana. Da bi bila leta 1254 skrajšana, bo treba odkloniti. Po preiskavi leta 1973 smo ugotovili, da je belopeščeni ištrel segal še 4 metre od meje, kjer naj bi po Zadnikarjevih merjenjih stala končna stena. Iz izdatne darovnice Kunigunde s Kravjeka leta 1266 smemo reči – po Puceljevi tehnologiji – „temeljito“ predelana (Gospodarska 34). Saj je zahtevala precej finančnih virov. Tudi v letih 1326 in 1329 je čutiti nekaž podobnega (oc. 54). Njen portir („hotelski receptor“) je moral biti do neke mere izobražen, saj je imel opravka z boljšimi obiskovalci. Kapela je orientirana. Leži v črti cerkvenega dvorišča. Nasprotno pa je „stara prelatura“ zasukana za dobrih 12 stopinj na sever. Le njen zahodni del je spet v ravni s kapelo.

„Stara prelatura“ je v opreki z „novo“, ki jo je vzdolž potoka proti jugu potegnil opat Vanjcerle (1644-1660) in jo na južni strani sklopil z bolnišnico Kovačič (ne Taufferer, kakor piše Vodič 3. str. 32). Stara prelatura že na zunaj izkazuje tri časovne kombinacije: zahodni del ima letnico 1589, torej delo opata Zupana († 1600), srednji ima letnico 1606, torej delo opata Reinprechta († 1626), levo je tretji, ki spada daleč nazaj v preteklost.

Stavbni kompleks stare prelature osvetli vsaj nekoliko letnica 1405. Tega leta resignira opat Lindek. Vizitator mu je dal v do-smrtni užitek „novo hišo, ki leži med cerkvijo in kamero s pritklinami – domum novam inter ecclesiam et cameram interclusam cum suis appendiciis“ (RA). Radics (oc. 123) prevaja „domum novam“ z „ein neues Haus zwischen Kirche und Konvent“. Tu sta dve napaki. „Domum novam“ bi moral prevesti „Das neue Haus zwischen Kirche und Kammer“. „Nova hiša med cerkvijo in kamero“ je samostojna stavba. Nastala je vsekakor kasneje kakor cerkev in kamera, ki sta začetni postulat.

Novo hišo imenuje tudi Pucelj leta 1655, kjer pravi, da je opat Vanjcerle (1644-1660) „sezidal novo stavbo s kletjo, imenovano neizimmer, za goste – extruit et aedificat novam domum cum cellario neizimmer nuncupatum pro hospitibus“. Tu združuje dve popolnoma različni stavbi pod isti izraz „neizimmer“ in „novam domum“. Po inventariju leta 1638 je opatovo stanovanje v zgornjem nadstropju nad kamero na koncu stavbe in se razteza na levo do porte. Vanjcerle je zgradil in podaljšal novo poslopje „za goste“ na desno ob potoku. Inventar iz leta 1688 imenuje stavbo „In der neuen gebey“ – „nova stavba“. Popiše po vrsti gostinske sobe. O „kleti“ ni govora. Kleti leže le pod „staro opatijo“. Isto lego kleti podaja tudi inventar iz leta 1638. Puclja bo treba torej pravilno podati: Vanjcerle je sezidal novo stavbo in tudi

predelal neizimmer s kletjo, oziroma podkleteno neizimmer. Torej „nova domus“ iz leta 1405 ni istovetna z „neu gebey“ iz leta 1655. „Nova domus“ iz leta 1405 leži med stavbama iz leta 1135/1156.

Predno izrečemo končno sodbo o nova domus, stopimo h camera et hospitium. Ob porta monasterii so se po statutih vrstili prostori: „cella portarii“, „capella portae“, „camera“. Camera-upravno poslopje je ohranilo prirojen prostor do razpusta, kakor lahko razberemo iz inventarijev.

Zunaj konventa je v bližini porte kodificiran tudi *hospitium*. Pucelj pravi, da je Vanjcerle predelal tudi „podkleteno neizimmer“. Podkleten je le srednji del stare opatijske. Opat Zupan je na končni del stare opatijske dal vzdati kamen z napisom: stavba se imenuje hospitium in služi za konjsko postajo – „Bogu in njegovi Materi in svetemu Bernardu posvečena stavba služi za konjsko postajo in se imenuje hospicij, častno spominja na opata Lavrencija, nasledniku pa v svetel vzgled. Leta 1589, prvega decembra. Pošteni dobrodošli, hudobnim ni dostopa, pod opatom Lavrencijem od Kristusove svete smrti leta 1589. – Structura Deo haec Matricque / sacrae sanctoque dicata fabrica Bernardo, statio / est equitum vocatur hospitium: Abbati memorem / Laurentio honorem reddit et exempio succesori illabe fulget Anno M. D. XC. Die. I. decembris. / Exceptura bonos tandem exclusuri / a malignis Christi arae sacra Laurenti / abbatis Anni MDLXXXIX“. V podvozu je še sedaj videti v zidu privezne verige. Zupan opisuje desni del stare opatijske hospitium. Kleti so bile pa le pod srednjim delom stavbe. Inventar iz leta 1638 imenuje po vrsti: „In dem grossen Gewelb: 4 komati, 4 merniki fižola...“. Tu mišljen veliki obok v konjski postaji. Nato prideta „In den khlein Khe:ler 11 Startin mit Marwein... In der fordern Kheller 8 velikih sodov...“ Takrat je bila torej klet deljena. Inventar iz leta 1688 imenuje „pod staro opatijo 200 sodov...“ Takrat je imela klet le en prostor. To spada v čas predelave pod Vanjcerlem leta 1655.

Srednji prostor je hospitium oziroma nova domus interclusa med cerkvijo in camero. Vizitator govori leta 1405 v smislu ene stavbe med cerkvijo in camero. Desni del se v Puceljevem času imenuje „škofova soba – Pischoffszimmer – in cubiculo hospitium – in cubiculo episcopali“ (12P 118, 21 in 112). Po Pucelju naj je Reinprecht najprej restavriral „opatijo z opatovo kapelo in z arhivom, nato novo opatijo zase in za naslednike, kakor tudi njen podolžni trakt, kjer je kancelarija in kamerarija s prostori za goste ob potoku. Opatiji je dal poseben povdarek z zgradnjo kapele in arhiva v njej. Vse to je končal v dveh letih, leta 1606. Nato se je vrgel na cerkev, da s tem povdari pomembnost samostana. Staro cerkev je konsekventno porušil in sezidal novo, ki je še danes – dirutaque consequenter antiqua, ut olim visebatur, ecclesia, novam e fundamentis erigit et restaurat“.

Škofova soba leži v hospiciju, kakor trdi Zupan. Njemu je pridružena nova domus, ki prav tako služi za gostišče. Severna ste-

na „nove hiše“ je za en meter pomaknjena na jug. Na južni steni pa je med škofovo sobo in njo viden pokončni šiv. Bila je torej priključena škofovi sobi. Še druga posebnost je vidna: južna stena kamerarije je dobila močan zidni klin, ki sega do nove hiše oziroma do spodnje veže. Nad vežo je Reinprechtova letnica 1606. Sklopitev nove hiše s kamerarijo bi bila vsekakor Reinprechtovo delo. V škofovi sobi smo leta 1936 odkrili portret briksenškega škofa Künigla (1702-47), ki je bil leta 1712 na obisku v Stični (IP) – nahaja se v stranici desnega okna, sedaj prebeljen. Priimek „škofova soba“ pa mora vsekakor segati dokaj nazaj v preteklost. Saj so se tu mudili patriarhi in njihovi generalni vikarji (npr. pičenski škof in drugi).

Čutiti je, kakor da je konjsko postajo pod škofovo sobo nastanil šele Zupan. Kje naj bi bila postaja pred tem? Restavracijo opatije je že on začel, pa ga je prehitela smrt. Njegov grb je nad severnim vhomom v vežo med kamerarijo in novo hišo. Zupan je torej sklopil obe stavbi. Po vsej verjetnosti je Zupan takrat skrajšal neuporabno kapelo sv. Pavla na porti. Iz tistega časa je belkasti peščeni nasip na dvorišču (kakor na cerkvenem zahodnem prostoru).

Inventar iz leta 1638 odkazuje opatu stanovanje v prvem nadstropju nad kamerarijo. Tod je imel opat stanovanje že leta 1523, kjer je bila posvečena kapela sv. Janeza kot nadomestek kapele ob porti. Leta 1982 so bili v kapele odkriti grbi Reinprehta. „Domus abbatis“ je omenjena – vsekakor že tu – leta 1274 (Gospodarska 16) Resigniranemu opatu je bilo leta 1405 odkazano stanovanje v „novi hiši“. Hiša je morala vsekakor biti napravljena v neki časovni nuji. V 14. stoletju srečamo celo vrsto resigniranih opatov. Po vzgledu iz leta 1405 so stanovali zunaj konventa kot častni opati – „seniores“. Tako smemo sklepati, da je „nova hiša“ bila zgrajena – poleg hospicija – vsaj že v začetku 14. stoletja.

4. avgusta 1975 smo začeli raziskavati tla pod stopnicami, ki vodijo iz „stare zakristije“ v dormitorij. Prva namera je bila, preiskati pod stopnicami s te strani stene turjaško grobnico, ki je bila leta 1929 odkrita (napol) pod turjaškimi grbi. Druga misel je bila, ugotovitev kodificirane zakristije, armarija in stopnic v dormitorij. M. Zadnikar je raziskovanje raztegnil na „staro zakristijo“. Kopanje v tem prostoru je pokazalo, da je tu na dokaj majhnem prostoru zbrane največ zgodovinske preteklosti. Prav za ta sektor, v primeri z ostalimi področji, imamo največ pisemnih dokumentov, ki z eksaktnimi letnicami in osebnostmi podajajo njegov nastanek in razvoj.

Vsakemu zgodovinarju mora biti jasno, da ima zakristija največji pomen in torej tudi obseg, armarij in stopnišče sta mu v merah podrejena. Vsi trije lokali so postulat za vselitveni konvent v začetku julija 1135. Jasno je, da je morala zakristija biti na levi, pač radi svetlobe od vzhoda. Vsi trije prostori imajo razsežka 7.15 metra. Vedno se mi je vsiljevalo vprašanje, kakšna je morala biti zakristija, če je stala ob kapiteljski steni v prečni

ladji. Od tu je moral biti direkten dohod do oltarjev in tudi do meniškega kora. Maulbronn ima npr. za svojo razsežnost še manjšo zakristijo kakor v Stični. Tam je ozek pas med steno prečne ladje in kapiteljsko steno.

Kapiteljska stena ima 60 cm pod zgornjim robom 220 cm visoko in 102 cm široko okno, od koder je v prečno ladjo prihajala svetloba. Okno ni v sredini stene, temveč je za četrta metra pomaknjeno na levo. 5.40 m pod zgornjim robom je desna in leva stena za 14 cm odebeljena, da tvori polico ali ležaj za v načrtu projektiran strop ali nekaj podobnega. Končna stena nima takega napusta. Da bi na policah ležal raven strop, ni sledi. Saj bi morala sicer biti na steni kaka sled ometa ali kaj podobnega, pa ni videti.

Odstranili smo enajst stopnic do ploščadi, ki pokriva obokani hodnik v sedanjo zakristijo. Ze stopnice imajo posebnost: vsaka je diagonalno prerezano hrastovo deblo, torej masivno grajeno stopnišče. Desno in levo so nekoliko vzdane v steno. Na kapiteljski steni se je pokazal v zid zasekani, po sredini nekoliko našiljen lok. Spodaj je zasek 7 cm globok in poličasto raven, zgoraj pa je v klinu z 9 cm odprtine. V loku je torej moral biti leseni svod. Nad njim je še na steni viden okrog 30 cm širok pas malte, ki se je vezal s steno.

Kapiteljska stena je do ištrela v originalnem kapitlju 14.78 m visoka, široka zgoraj 7.42, spodaj se radi omenjene police zoži na 7.14 m. Mere so torej ena proti dve. Na steno sta vsekana dva loka, eden nad drugim. Prvega smo že omenili. Drugi lok se začneja 50 cm pod odebeljeno steno. Oba imata širine 360 centimetrov. Med njima je 50 cm razdalje. Do tlaka v „bratovskem koru“ je 3.80 m višine. Od spodnjega loka do ištrela v romanski apsidi je 1.20 m. Loka sta od vzhodne stene odmaknjena 30 cm, med tem ko sta od zahodne oddaljena 3.30 m. Torej ne ležita po sredini stene! Med zgornjim lokom in zahodno steno je zidna omara z merami 250 krat 150 cm. Že njene mere govore več kakor za navadna sobna vrata ali vhod. Omara je v ravni z bratovskim korom. Desno od omare je v zahodni steni vhod v zgornji križni hodnik, ki je pa tako neestetsko napravljen, da je treba sklepati na kasnejši preboj stene.

Loka sta bila zasekana v kapiteljsko steno kasneje in nista bila predvidena v originalnem načrtu. Predno je nastal zgornji lok, je bila tu neka slikarija v enotni opečni barvi in z hermelinskim motivom. Slikarija sega nekako 80 cm nad zasekani lok. Šla je torej še nekako 20 cm nad zidne luknje (štiri), kjer naj bi bili tramovi, ki bi morali nositi strop, oziroma 40 cm nad razširjeno steno. Slika je bila napravljena na pobeljen omet. Od vzhodne stene je oddaljena za okrog 1.20 m in prav toliko od stenske omare. Stala ni torej sredi stene, temveč je bila pomaknjena na levo. Široka bi bila nekako dva metra ter štiri in pol visoka. Segala je torej nekako do spodnjega loka. Slika je močno obledelo in pokvarjena ob zasekanem loku. Zaznatna je še desnica. Oklepa nekaj kot palico, ki se ravno spušča ob desnem boku, zgo-

raj pa je razčlenjena v dve ali tri veje. V levici je neka podoba, vidna je še otroška noga. Obleka na levici pada pošev proti zahodu. Osnovna višina prvega loka je v višini začetnega postulata in pod njim zakristija z armarijem. Kaj naj predstavlja nadčloveška slika? Morala je tu biti v odprt pogled prišlecem v cerkev iz severnega cerkvenega vhoda. Slika spominja na sv. Krištofa, ki ni smel v srednjem veku v nobeni cerkvi manjkati. Svetnik je patron zemeljskih popotnikov. Po takratni religioznosti ni nihče umrl nagle in neprevidene smrti, kdor se je tisti dan ozrl na njegovo sliko (LThK 2, 935: Cristofori faciem die quacunq̄ tueris illa nempe die morte mala non morieris. – prim. H. Bretz, Schatzkammer D., Stuttgart 1970, 166 – Krištof v Garmischu iz 13. stoletja). Na Kranjskem je bila že leta 1517 ustanovljena bratovščina sv. Krištofa. Njegovo češčenje je po deželah rimsko-nemškega cesarstva razširjal posebno Walther iz Speyerja v devetem stoletju in se je še bolj udomačila potom križarjev (Schönbach, Zeitschrift f. d. Altertum, NF. XIV, 7). V oltar sv. Križa je patriarh vložil med drugimi tudi njegovo relikvijo (Gospodarska 208). Tako smemo soditi, da je takrat slika bila že na steni. Konvent se je tudi ob izhodu iz cerkve mogel ozreti v njegovo sliko na zahodni steni križnega hodnika. Kakor se bo pozneje spet potrdilo, je bil severni vhod v cerkev „glavni“. Od tod so imeli dostop prišleci. Iz te poveze bo treba sliko sv. Krištofa nad zakristijo vsakakor postaviti vsaj v leto cerkvene posvetitve. Po Zadnikarjevem mnenju naj bi slika nastala šele po letu 1300 in bi predstavljala Marijo zavetnico s plaščem (Stična 122).

Spodnji lok je s križnim hodnikom v istem nivoju. Kapiteljska stena je imela poprej glazuro, ki je bila kasneje naključvana in na novo ometana za sliko, katere delen napis smo našli v nasipini: trije gotski C z navpično črto, kakor jo srečamo v sredi 14. stoletja. V nasipini so bili tudi ostanki stenskih dekoracij, del gotskega napisa itd. Iz ostankov dveh obrazov v viteški opravi, ki so delo boljšega slikarja, moremo sliko na podlagi zgodovinskih dokumentov lahko ugotoviti. Leta 1382 sta turjaška brata Peter in Folchard (Ulrik?) dotirala kapelo sv. Jurija z letnimi 13 fl – vsoto so Turjačani dajali do leta 1493 (Duhovna ustanova št. 45). Imenovana brata pravita, da je kapela sv. Jurija, „kjer je sedaj zakristija in tam njihovi nagrobniki z grobnico“ (Gospodarska 76). Osnovni gladki omet kaže, da je bila stena pred restavracijo leta 1382 v častni uporabi ter tudi lok že urezan. Slika iz leta 1382 je bila uničena, ko je dal v steno vzditati svoj veliki nagrobnik Pankracij Turjaški še za življenja (po Puclju naj je umrl leta 1496). Torej po nekako sto letih je bil prostor v turjaški grobnici predelan. Na desni odvojni steni v „staro zakristijo“ so vinjete, kakor jih srečamo na konventnem grobu iz leta pred 1375 (Gospodarska 215).

Stena, na kateri stoji bratovski kor, je nelepo zidana s kosi različne zidne opeke, zidnim gruščem, in lehnjakom ter nekaj kamenja. V višini osme stopnice v končni steni obokanega hodnika, ki vodi v sedanjo zakristijo, je bila vzdiana skulptura iz rumenega pe-

ščenca. Predstavlja doprsnik angela s štočo in parentom v rokah. Prekrižana štoča ima pet črnih križcev, obleka je v lahnem karminu, peroti v zeleni barvi. Glava je do podbradka odbita. Kazno je, da je angel stal na levem podboju vhoda kot slavolok v grobnico Turjaških. Podobni kamni oziroma kosi iz rumenega peščenca so bili najdeni že leta 1936 v zazidinah v križnem hodniku (podobno tudi leta 1974). V zvezi s turjaško ustanovo „pri sv. Juriju v zakristiji“ bo skulpturo lahko datirati. Dalje je bil najden okrušen kapitel iz črnega kamena – podoben in istih mer kakor je bil odkrit leta 1937 v kapiteljskih biforah (sedaj je v lapidarju). V naspinu je bil sklepni krožnik iz lehnjaka. Je enovit z rebri v nosni obliki. Gladka plošča ima 24 cm premera in ima v opečni barvi naslikano rozeto. Dalje je bila v tleh najdena tudi gotska konzola (razklana) z barvnimi pisami, ki bi spadala v čas okrog leta 1382.

V desni steni pod bratovskim korom so bili odkriti trije turjaški grbi. Leta 1976 so spodnjega s krožno ploščo vzeli iz stene in potrdila se je slutnja, da je bil sklepnik v premeru 40.5 cm. Po vsej verjetnosti je bil kot sklepnik v turjaški grobnici – torej iz leta 1382. Na dnu zasipine je ležala 1.40 m dolga frizirana preklada iz sivga apnenca. V sredini ima 9 cm dolgo vdolbino. Tu je vsekakor stal na železnem oporišču nagrobnik (preklada je sedaj zazidana v odtočni kanal pred severnim cerkvenim portalom). Kapiteljska stena je poprej imela 1.50 m široko vdolbino, ki je zazidana na grob s kamenjem. Po vsej verjetnosti je v tej vdolbini kot polica bila omenjena preklada in na njej nagrobnik Pankracija Turjaškega. Pankracijev obraz je okajen. Pred njim je torej bila viseča olivka ali „večna luč“. Za turjaško ustanovo v tej kapeli je od 1479 do 1493 skrbel Pankracij kot nosilec glavne turjaške linije (Carniola I, 235).

V prehodu iz Jurijeve kapele v staro zakristijo je na kapiteljsko steno naslonjen tridelno friziran stebrič iz lehnjaka, ometan in pobeljen. Peterokraka baza, 22 cm visoka, stoji na 40 cm debelem kvadru iz lehnjaka. Pod njim je išterle. Stebrič je sedaj visok 110 cm, a je zgoraj odbit. Od zasekanega spodnjega loka na kapiteljski steni do ištrla je 4.30 m V stiku kapiteljske stene in stebriča je bilo nekaj črne prsti in v njej kup kosti: ena lahna kost, več vretenc, zadnji del glave ter nekaj drobnjave. Lesa ni bilo zaslediti, čeprav je bilo v prsti okrog deset starih kovanih žebeljev. Takoj je bilo vidno, da so bile kosti s prstjo sem od nekod prinesene. Podoben stebrič je v nasprotni steni stranske kapele. Tega smo odprli le vzhodno ličnico. Na kapiteljski steni 20 cm desno od stebriča je bil zabit močan železni kavelj (za obešanje bireta?).

Takoj za stebričema se začenja odvijati *polkrožna apsida* iz lehnjakovih kvadrov z 89 cm debelim lokom. V apsidi je grobnica. Notri so bile križem kražem razmetane kosti. Po lobanjah sodeč je bilo kakih dvanajst do trinajst okostnjakov. Jasna sodba: kosti so morale biti sem prinesene od drugod, vsaj nekatere. Le nekaj spodnjih kosti je ležalo v lepem redu. V zadnji dobi je

torej grobnica služila kot osarij. Po popisu Valvasorja in Puclja imamo tu opravka s *turjaško grobnico*.

Tu ugotavljamo tri *zgodovinske grobnice*. Prva je ležala po sredi romanske grobnice. široka je nekako 60 cm. Desno in levo se je loka dotikala, dočim je bilo na vzhodu do loka 10 cm razdalje. Bila je v istem nivoju z ištrlom v romanski apsidi. Kako dolga je bila, oziroma kako daleč na zahod je segala, je težko reči. Tla pod steno, ki nosi bratovski kor, niso bila preiskana. Leta 1976 sem izpod stene izkopal še dve lobanji. Grobnica bi bila dolga med 180 in 200 cm.

Grobnica je bila kasneje razširjena na desno: lok je bil 80 cm vrezan in torej skoro prebit. Na levi je lok ostal nedotaknjen. Istočasno je bila desna polovica znižana od originalne globine na 118 cm. Istočasno je bila apsida razirana in zakristija podaljšana za 2.40 metra. Nivo prve zakristije oziroma kapele je nivo nove grobnice. Grobnica 2. je že bolj podobna osariju. Na koncu podaljška zakristije je oltar, katerega temelj je še ohranjen in meri v širino 150 cm in v višino 120 cm. Levo in desno ob oltarju v kotu je še ostanek tlaka iz žgane opeke. Oltar je tesno prizidan na trikrat lomljeno 110 cm debelo steno. To je že gotski prezbiterij. Na levi se zid pravokotno naslanja na kapelo sv. Mihaela-Petra, nato se dvakrat usloči in sklopi z južno steno. V prvem pregibu je opornik v trikotnem obseku, širok 60 in globok 70 cm. Verjetno je bil drugi podoben opornik v drugem pregibu. Tako daleč pa preiskava ni šla. Korni zaključek ima že gotski izraz, pa vendar brez umetnostnega izraza. Za tem gotskim zaključkom je 180 cm praznine, ki jo zaključuje sedanja ravna stena. V zadnjem prostoru so vsekakor bile omare za mašne paramente. Stena Mihaelove-Petrove kapele ima spodaj dvanajst centimetrov debelo oblogo, ki je zidana istočasno s steno. Obloga teče skozi gotski zaključek do romanske apside. Ker je bila apsida razirana, ni mogoče točno reči, če obloga ni šla ob njej do kapiteljske stene. Južna stena stare zakristije je debela 140 cm in jo sestavljata dve zidni plasti: prva je 50 cm debela in spada v gotsko dobo, druga je 90 cm močna in je poznejšega časa. V steni iz gotike je 150 cm od stebrišča v tleh piscina, ki se izliva skozi steno ven na jug.

Predno izsledke ob izkopavanju učasovimo in jih uskladimo z dokumenti, objasnimo najprej redno kodifikacijo *zakristije in armarija*. Oba imata uzakonjen prostor v prečni ladji, od koder ima konvent dostop do oltarjev in do kora. Najprej je treba Müllerjevo tezo (Cistercienser Orden 16), češ da so armarium kasneje prenesli v zgornji konvent. Leta 1161 razločuje stiški kaligraf Nikolaj „commune“ armarium od drugega (prim. Die Cistercienser oc. 476 in 484). V njem so bila teološka in druga študijska dela. Drugi armarium je bil v področju zakristije za bogoslužne knjige. Prvega je upravljal armarius, drugega sacrista (prim. v listini iz leta 1169: Maroldus tunc temporis armarius, Herbordus sacrista). V Cansuetudines (Analecta II, 85) je jasno, da je armarium v bližini cerkve. „Fratres gredo iz kapitlja in

posedejo po križnem hodniku k čitanju (tj. collatio)... Če mora kateri na potrebo, naj knjigo dene v armarij, ali pa naj reče so-bratu, naj pazi na njo, dokler se ne vrne". Na drugem mestu (oc. 88) je rečeno: „Po vigilijah ali po oficiju za mrtve naj se prižge luč pred armarijem in v kapitlju. V tej zvezi je dalje rečeno: Naj se fratres takoj pripravijo, da gredo v kor, čim jih obvesti udar na desko. „Servitor vero ecclesiae providere debet, ut per omne illud spatium lumen ardeat ante armarium“. Po tem popisu bi moral biti armarium med kapiteljskima biforama in med vhodom v cerkev. Pa na steni ni nobene vdolbine. Pač pa sta dve kvadratni vdolbini v severni cerkveni steni, kjer so bile klopi za kolacijo. Tu bi bil prostor za korne knjige tj. brevir itd. Consuetudines (oc. 123) določajo tudi za kantorja, da mora po kolaciji armarij zakleniti, ki ostane zaprt med delom, spanjem in jedjo kakor tudi v času vesper. Tu je torej govor o armariju za korne knjige. O tem armariju bo treba reči, da je bil res mišljen kot omara (armarium). Saj od enajst predpisanih knjig pride v upoštevek za kor le psalterium – ki so se ga morali na pamet naučiti, hymnarium in antiphonarium – ki so jih morali tudi na pamet znati, vse druge so bile za mašno liturgijo. Poleg tega je treba računati šestnajst let odmika od izdaje oziroma nove potrditve začetnega sprejema Instituta, leta 1196 oziroma od kodifikacije pod opatom štefanom v začetnem Citeauxu. Za cerkvene knjige je vsekakor moral biti večji spravni prostor. Za te je moral biti armarium – omara v sklopu zakristije.

Kapiteljska stena je dolga 7.15 m. Preiskana je bila le leva stena v dolžini 3.10 m. Če kapiteljski steni odštejemo slepi kot s 164 cm – prav toliko je dolga zidna omara nad njim v prvem nadstropju, tod so vodile polžaste stopnice v dormitorij – ter še steno, dobimo zakristijske dolžine nekako pet metrov. Armarij ob desni steni ni mogel biti posebno globok, vzemimo okrog 50 cm, bo ostalo za nekaj nad štiri metre. Zakristija je morala imeti svetlobo, ki je mogla prihajati le iz vzhoda. V apsidi je torej moralo biti vsaj eno okno, vsekakor po sredini. Od leve je zasenčevala kapela sv. Mihaela-Petra.

Radi grobnice v apsidi je bila zakristija praktično uporabna le dobra dva in pol metra. V to stanje je posegel višenjski advokat Albert. Po povrnitvi iz ponesrečene križarske vojske je „dotiral kapelo sv. Jurija v zakristiji“. Kapelo je posvetil krški škof Ditrik leta 1196, prvega septembra (na nedeljo). O datumu posvetitve, ki ga Jaksch hoče postaviti v leto 1192 glej MC III, 396 (prim. Gospodarska 184). Relikvije sv. Jurija iz tega oltarja so še ohranjene in imajo napis iz druge polovice dvanajstega stoletja (Gospodarska 208). Oltar je ostal do Kovačičeve predelave na originalnem prostoru. Jurijeva kapela je bila podaljšana za 4.12 m, torej prav tako dolga, kakor je bila doslej pred kapiteljsko steno, a brez armarija, ki je vsekakor ostal na svojem prvotnem mestu. Široka je znotraj 3.40 m. Ob podaljšanju zakristije in v njej napravi Jurijevega oltarja je bila apsida razirana. V kakšni meri je prezidava vplivala na grobnico, si ne moremo ustvariti prave

sodbe. Da je doslej grobnica služila boljšim ustanovnim članom, je jasno, čutiti je, da je bil Albertu določen prostor v glavnem prezbiteriju.

Drugi zgodovinski dokument je letnica 1382. Tega leta sta turjaška brata originalno zakristijo spremenila v družinsko grobnico in „dotirala kapelo sv. Jurija“ (Duh. ustanova št. 45). Do takrat je vsekakor vestiarij za mašno obleko še bil v tem prostoru. V kapeli sv. Jurija iz leta 1196 ni prostora najti za to spravo. Leta 1382 je po vsej verjetnosti bila kapela podaljšana oziroma napravljen zunanji zid, ki je še sedaj. Leta 1982 se je v „zgornji zakristiji“ pokazalo gotško okno. Kako so Turjačani prišli do privilegirane groba v tej kapeli? I. Fabiani trdi, da je samostan ustanovila turjaška rodovina. Pucelj popisuje gradove v Višnji gori: „Prima (arx) respicit avitam ac diuturnam haereditariamque possessionem Celsissimi Principis ab Auersperg Weixelberga per modium fortaliti nuncupata“ (drugega ima baron Taufreder, imenovan Weixelpoch, tretjega, imenovanega Smreka, je kupil grof Lichtenberg od pokojnega barona de Leo). Albert Višenjski je umrl brez dedičev (sin je umrl pred njim – prim. Gospodarska str. 18, št. 19). Kazno je, da je cesar grad dal Turjaškim. Leta 1232 se je že turjaški Meynhalm dal pokopati v „samostanski cerkvi“ (Gospodarska 19). Tudi opat Urbanič piše leta 1522, da se deželni glavar Janez Turjaški-šumberški vede do opata kot nečlovek, čeprav se po prednikih smatra za samostanskega ustanovitelja“ (RA A, 9). „Zakristija s turjaško grobnico – s turjaškimi nagrobniki“ je bila v Puceljevem izražanju celota. Pucelj popiše lego zakristije: „od tod gredo stopnice v dormitorij, pred njimi pa so na steni turjaški nagrobniki in spomeniki“. In ponovno pravi: „V zakristiji je oltar sv. Jurija ter grobnica Turjačanov“. Isto piše Valvasor. Nagrobnik(i) in spomeniki so res „na steni“, kakor se je izkazalo leta 1929, a o grobnici leta 1976 ni bilo sledu. Pred steno je res bila polovica grobnice pod grbi, na drugi strani stene pa je ni bilo več. Pucelj in Valvasor sta vsekakor trditev prevzela iz prejšnjih poročevalcev. Računati smemo, da je leta 1382 bila grobnica v romanski apsidi povečana in poglobljena.

Tretji dokument je iz leta 1496. Z opatom Martinom (1494-1500) se začenja razgibana doba restavracije po turškem pustošenju. O prenosu Viridinih kosti kakor tudi turjaških je izčrpno v razpravi Virida in Stični (Meddobje 1982) podano. Pucelj pripisuje glavno restavracijo opatu Ožbaltu (1481-87). Ob izvolitvi opata Martina, 13.12.1494 je bila zakristija in kapitelj v rabi. Konvent se zbere (v kapitlju) za izbiro volilnih mož (osem – leta 1405 je bilo od 16 članov konventa izbranih sedem volilnih mož – gl. Radics 119). Iz kapitlja gredo v kor. Med mašo k Sv. Duhu prejmejo vsi sveto obhajilo. Volilni možje gredo v zakristijo, kjer izvolijo priorja Martina za opata. V cerkvi pojejo tedeum. Nato gredo v kapitelj k obedienci. Število volilnih mož je določil bazelski koncil (Hefele VII, 426), te je pa izbral iz sebe konvent, ki je imel okrog 20 članov (torej več kakor leta 1405). Zakri-

stija (in kapitelj) je bila 1494 še opravna. Dohod vanjo je bil vsekakor skozi originalni vhod v turjaško grobnico oziroma originalno zakristijo. Da pa je bil vhod v prvotno zakristijo ob turškem upoštevanju poškodovan, smemo sklepati iz odbite anglelove glave, ki je bil na desnem podboju vhoda. Kako so Turki razbijali svetniške kipe po cerkvah, moremo razbrati iz poročila oglejskega generalnega vikarja Petra leta 1487 (GMS 1944).

Pankracij Turjaški je prvič izplačal ustanovnih 13 funtov na praznik sv. Lucije, 13.12.1479 (Carnila I 235) in zadnjič 13.12.1493 (oc. 239). Čutiti je, kakor da bi Pankracij začel prenavljati družinsko grobnico ob stoletnici ustanove. Na poslikano steno je dal postaviti svoj nagrobnik. Z opatom Tomažem iz Iga so se Turjačani vsekakor dobro razumeli. V konflikt so prišli pod opatom Martinom, ki je prav v tem odseku podvzel temeljito predelavo. Podrl je zakristijsko steno, nad turjaško grobnico je iz zakristije napravil stopnišče v dormitorij, tam v konventni steni napravil novi vhod, na desno pa postavil nov zid, ki je po dolžini razdelil turjaško grobnico. Pred tem pa je okostja Turjačanov prenesel iz Katarinine cerkve v njihov osarij (dve glavi sta bili pod tem zidom). Spomin na Turjačane ni popolnoma izbrisal. Pankracijev nagrobnik je dal vzidati v novo napravljeno steno desno ob vratih v zakristijo, njegov napis in rodbinski grb pa desno od njega. Pankracij je moral umreti kmalu po letu 1493. Pucelj mu šteje smrt v leto 1496. Ta letnica je vsekakor letnica prenosa njegovega nagrobnika. Martin je tudi odpravil polžaste stopnice iz slepega kota desno ob prvotni zakristiji. Na mestu stare zakristije je dal napraviti manjši „bratovski kor“.

JANEZOVA KAPELA

Romanska apsida v zakristiji je bila že v načrtu leta 1132. Cerkevna stena tod namreč ni sklopljena. Če naj bi apsida prišla šele kasneje, bi morali biti v temeljih ostanki cerkvene stene, pa jih ni bilo. In ta romanska apsida je bila že od početka napravljena za grobnico Antipod zakristije s polkrožno apsido kot grobnico je kapela sv. Janeza evangelista. Kapela je od posvečenja leta 1181 sv. Janezu, od Kovačiča sv. Alojziju (leta 1726 je proglašen svetnikom, 1729 proglašen za patrona šolske mladine) posvečena. Janez evangelist je bil v srednjem veku patron teološkega študija (prim. LThK V, 466). Letnica 1181 s posvetitvijo kapele sv. Janeza nam pomaga rešiti nekaj nejasnih vprašanj.

Med letom 1181 in 1200 je bilo posvečenih šest oltarjev. Prvi je bil posvečen oltar sv. Križa v koru konverzov na empori. Takoj za njim oltar sv. Janeza. „Ta leži levo od oltarja sv. Štefana, seveda v smislu stare cerkve“ (IP 14). Štefanov oltar je bil posvečen šele 19 let za njim, čeprav leži pred njim ob glavnem oltarju. Njegov antipod je bil posvečen sočasno z glavnim oltarjem. Po Pucelju naj je bil posvečen „sv. Mihaelu in apostolu Petru“. Že prej smo tako kombinacijo sprejeli z rezervno. Mihael je normalno bil zase in sicer v zadnji kapeli. Zunaj nje je bilo poko-

pališče. Mihael je zavetnik vernih duš. Ker je bila četrta apsida kot grobnica, bo treba isto trditi tudi za peto apsido. Reinprecht jo je spremenil (leta 1622) za svojo grobnico (leta 1969 je bila po načrtu inž. Bitenca in Kregarja zasuta, Reinprechtova nagrobna plošča obrezana in nabita na levo steno). Leta 1399 je v tej kapeli ustanovil večne maše Albert Kozjak za pokojnega brata Rutlieba (ustanova št. 53 – njegova vdova Elizabeta je 1405 še živa – Radics 124). Iz ustanove leta 1388 (št. 48 in 47) smemo sklepati, da so Kozjaki tu imeli družinsko grobnico. Še za Puclja je bil pri „žegnanem kamnu“ pred kapelo Rutliebov nagrobnik iz krhkega peščenca, kakor moremo razumeti Puclja (morda iz vlitega peščenca kakor je bil grb Frankopanov?). Umakniti se je moral nagrobniku opata Engelshausa († 1734). O tem nagrobniku piše Pucelj dokaj podrobno: „umrl je 4.2.1384. Pokopan je v cerkvi pri glavnih vratih ob biagoslovnem kamnu – penes valvas majores id apud benedictam, kjer je iz kamna sklesana na zid naslonjena postava v takratni modi – more veteri“ (I2P). V ljubljanskem izvodu njegove Idiographije je še bolj podrobno: „Postava je izdelana iz mavca-ex gypso, naslonjena je na steno, z gorjačo v roki – sub manutenentia clavae“ (po prepisu str. 520). Na strani 120 ima še nekoliko popoizneje: „postava – izdelana iz mavca, naslonjena na steno, napis je čisto v stari pisavi – more ac ritu litterarum veteri“. Vzoredno z napravo kapele v prvotni grobnici leta 1181 moramo dati tudi preureditev četrte apside v kapelo. Cerkev je morala imeti trinajst oltarjev (apostolsko število). Na čelu so bili trije oltarji, ostali ob stebrih po glavni ladji, torej ob vsakem stebri ostalih deset. Ker sta bila ob napravi empore in na njej kor konverzov z oltarjem sv. Križa, sta bila zadnja dva oltarja odstranjena oziroma prenesena v četrto in peto apsido. Tako je ostalo uzakonjeno število dvanajst. S tem se odpre vprašanje, kateremu svetniku je bila posvečena leta 1181 oziroma takoj za njim kapela v četrsti apsidi. Leta 1196 je bila kapela posvečena sv. Juriju. To se je zgodilo pod vplivom „ustanovitelja“ Alberta iz Višnje gore. Pred tem bi bil tu vsekakor oltar sv. Mihaela. Ob ponovni posvetitvi desnega oltarja ob glavnem prezbiteriju leta 1625 pravi tržaški škof, da je oltar patriarh 9.7.1156 posvetil „na čast in ime apostolov Petra in Pavla“. Pucelj pa pravi „na čast sv. Mihaela in apostola Petra“. Tu je Pucelj združil obe kapeli oziroma prenesel Mihaela k oltarju apostolov, ker je peta kapela dobila leta 1196 sv. Jurija.

Obe stranski kapeli sta dolgi po 8 metrov. Desni del Janezove kapele je dolg 3 metre, prav toliko je dolg prostor v Jurijevi kapeli med oltarjem in končno steno. V končni steni pri Janezovi kapeli je bil vhod k štefanovi kapeli, kjer so imeli nastavljenici „zadnjo mašo“. V notranjosti pa je Janezova kapela 1.20 metra krajša kakor Jurijeva. To je pa dolžina oltarja v Jurijevi kapeli. Ali je bila v Janezovi kapeli oltarna stena odebeljena, je treba šele preiskati. Kapelo sv. Janeza na skrajni levici je imela tudi Kostanjevica (v njej sta bila pokopana vojvodinja Juta in sin Bernard) ter tudi Ebrach.

Nekaj novih stvarnosti za predelavo cerkve leta 1181 nam posredujejo tri listine v zvezi z obletnico posvetitve samostanske cerkve ali žegnanjem.

1) Pucelj (IP 38) omenja listino iz leta 1277. Opat Konrad (1268-1280) je prosil patriarha Raimunda (1277-1299), naj bi smeli samostansko obletnico ustanovitve, ki jo obhajajo na dan sv. Kilijana v osmini Petra in Pavla, prenesti na vigilijo sv. Nikolaja. V poletnem času prihaja vedno do izgredov radi nemoralnih plesov in podobnega, dalje izrodek stoletja v bičarstvu – vse to moti samostanski mir in čas hiše. Listina se ni ohranila. In tudi patriarhov odgovor ni ohranjen. Leta 1277 je bil 5. december nedelja.

2) Leta 1504 je opat Janez Glavič st. s konventom (1500-08) prosil v Rim, naj se jim dovoli, da prenese „dan posvečenja samostana, ki se je doslej navadno obhajal na dan sv. Kilijana v juliju, na nedeljo v osmini Vnebohoda. Samostan je privlačna točka turškim tolpam, posebno ko se v samostanu v tem času zbere veliko ljudstva, ker v nedeljo med Vnebohodom ni toliko verjetnosti za napade“. Ludvik, kardinal sv. Marcela in vodja penitenciarije odgovarja, da „sam tega ne more dovoliti brez posebnega odloka sv. Sedeža“. Papež pa mu je dal dovoljenje ustno, „dano v Rimu pri sv. Petru 15. aprila v prvem letu pontifikata papeža Julija 2.“ (Julij 2. je bil izvoljen 1.11.1503 – do 21.2.1513). Listina je bila izdana 15. aprila 1504, v ponedeljek po beli nedelji in so dan posvečenja samostana verjetno obhajali že v nedeljo 19. maja 1504. Od takrat je ostala „portna nedelja“. Po zadnjem cerkvenem koncilu se dedikacija obhaja spet 8. julija.

3) Tržaški škof R. Scarlichius „generalni delegat in apostolski vizitator graške nunciature in podrejenih provinc“ je „v svetem letu 1625, 23 aprila“ posvetil oltar Petra in Pavla, v berilni kapeli ob glavnem oltarju, ki ga je bil 9. julija leta 1156 posvetil Pilgrin“. Na opatovo in konventno željo je obletnico posvetitve prenesel na 18. in 25. januar. Dne 25. aprila istega leta je posvetil tudi oltar sv. Boštjana in Roka in obletnico posvečenja prenesel na 20. januar in 16. avgust. Dne 27. aprila istega leta je na Trški gori posvetil oltar sv. Magdalene in „obletnico posvečenja prenesel na dan sv. Magdalene“. Kot apostolski vizitator je imel vsa polnomočja.

Kakšni razlogi so poleg turške nevarnosti še vplivali za izbiro nedelje v osmini Vnebohoda? Leta 1471 so Turki napadli Stično in divjali po Dolenjski v prvi polovici junija. Vnebohod je po cerkvenem koledarju v mesecu maju. Je predlagani datum kaj v zvezi s prihodom prvih redovnikov leta 1132? Ta misel se vzbuja pri razčlenjenju listine iz leta 1277. Opat s konventom predlaga patriarhu, naj se obletnica posvečenja samostana z dne sv. Kilijana, 8. julija, ki je bil v osmini apostolov Petra in Pavla, prenese na vigilijo sv. Nikolaja, na 5. december. Leta 1504 pravi opat, da se je obletnica posvečenja doslej navadno obhajala na dan sv. Kilijana. Na ta dan 8. julija leta 1156 je bila posvečena

cerkev, to se pravi glavni oltar, naslednji dan je prišel na vrsto desni ob glavnem prezbiteriju. Oprti na izjavo opata s konventom v vlogi leta 1504, moramo soditi, da je prenos posvečenja leta 1277 na vigilijo sv. Nikolaja bil le začasen. Kdaj so se spet vrnili na dan sv. Kilijana? Morda ko so prenehali „neznosni in nemoralni izgredi množice“ z napolnagimi bičarji.

Tu nas zanima vprašanje, zakaj si je konvent leta 1277 izbral 5. december? Za samostan je moral biti vsekakor pomemben dan! Vemo, da je bila leta 1181 tretja gradbena faza, v kateri je bil zvišan nivo v cerkvi, napravljen bratovski kor na empori, odstranjena sta bila dva zadnja oltarja v stranskih ladjah in dve končni grobniški apsidi spremenjeni v sakralni kapeli. Da so bili ob tisti priliki vnov posvečeni vsi oltarji, bo treba sprejeti kot dejstvo. Za posvetitev dveh oltarjev imamo ohranjene dokumente. Patriarh Ulrik Trebanjski (1161-1181) je v spremstvu (umrl 1.4.1181) pičenjskega škofa Popona de Albeck v petek 18.12. posvetil oltar sv. Križa na koru konverzov, v ponedeljek 21.12. pa sta posvetila oltar sv. Janeza evangelista. Patriarh se je vsekakor vrnil bolan (?) domov in v četrtek 15. januarja je pičenjski Popo posvetil oltar sv. Nikolaja. V torek, 15. oktobra 1191 je Popo posvetil oltar sv. Benedikta, leta 1200, v četrtek 12. oktobra je isti Popo posvetil oltar sv. Štefana, levo od glavnega prezbiterija. Posvečevanje oltarjev po cerkvi se je torej vleklo skozi 19. let. Vsekakor je moral biti najprej posvečen glavni oltar in za njim stranski oltarji po ladjah. Jasno je tudi, da je oltar sv. Križa bil kasneje posvečen kakor ostali po ladjah. To so realni namigi, da je od konventa oziroma od opata leta 1277 predlagan dan 5. december, ko se naj obhaja obletnica posvečenja v zameno za 8. julij leta 1156, pomemben zgodovinski dan, ki naj nadomesti ustanovno cerkveno posvečenje. Jasno je, da je bila ob posvečevanju oltarjev obnovljene cerkve ljudska prisotnost številna. S prenosom kora konverzov je ljudstvo dobilo dovolj prostora v zahodnem delu cerkvenih ladij. Reinu je šele leta 1479 dal papež Sikstus 4. dovoljenje obiska crkve ob obletnici posvečenja, ki so ga prenesli z 9. novembra na belo nedeljo, le moškimi laikom (Stift Rein 332). V Stični pa je bil dostop v cerkev vsakemu človeku brez razlike spola. Čutiti je, kakor da sta se patriarh in pičenjski škof mudila cel mesec decembra v Stični. Čutiti je, da so se pičenjski škofje kar precej mudili v Stični v 12. in 13. stoletju, kasneje pa so se držali bolj bistriške kartuzije (npr. Gregor je tam umrl leta 1433 in samostanu zapustil ves svoj denar, ali kasneje Martin - gl. W. Milkovicz, Kloester 131).

ODKRIVANJA NA KAPITELJSKI FRONTI

V nadaljevanju restavracije samostanskih poslopij je bila poleti 1979 odklesana v spodnjem odseku *kapiteljska stena*. Leta 1981 je sledila vsa portna fasada do prvega nadstropja skupno z bolnišnico na levi. Fronto izpolnjujejo: kapitelj naslonjen na prečno

cerkveno ladjo, prehod na pokopališče oziroma samostanska porta, parlatorij, stopnišče v dormitorij, fraterija in na njo proti vzhodu naslonjen podaljšek za infirmerijo in nad njo arhiv oziroma knjižnica. Nad celotno fronto je dormitorij. Stena izkazuje romansko zidavo. To je postulat iz leta 1132/35. Radi pozneje prezidanih oziroma na novo opravljenih okenj izgleda stena zakrpana.

Kakor se je leta 1974 pokazalo, kapitelj svoje prostornosti ni spreminjal. Osvetlujejo ga tri okna. V gotski dobi je bila v srednje okno vdolana kapela, ki je segala na dvorišče oziroma na pokopališče. Leta 1625 je bil v kapitlju posvečen „štirinajsti oltar – sv. Trojice“. Bil je torej v kapitlju že poprej oltar. Gotska kapela gre v višino do dormitorija. Gotski lok sloni na gladki kapiteljski steni. Na desni strani ima dve razpoki, ki segata skoro en meter po steni. Razpoki sta vsekakor nastali, ko je bila kapela še v rabi. Tudi stena ima razpoko. Te so mogle priti ob potresih. Znani so iz leta 1348, 1511, 1513.

Gotska kapela je bila vsekakor vzdana v sredo kapiteljske stene oziroma v srednje okno. Desno okno od nje ima manjšo razdaljo kakor levo. Razdaljo je zmanjšala stena v Jurjevi kapeli oziroma v zakristiji. Ta je pa prišla leta 1382, kakor smo mogli poprej ugotoviti. Nastanek kapiteljske kapele bi smeli nastaviti v sredo 14. stoletja oziroma okrog leta 1370. Predelave po potresu leta 1348 so zahtevale velike finančne izdatke. Leta 1374 sta vojvoda samostanu črtala za štiri leta vse dajatve. Istega leta sta vojvoda prevzela dediščino po Goriškem Albertu posest po Dolenjskem. Iz tega časa so vsekakor tudi grbi po kapiteljski steni, med njimi štajerski. Kapelo je odstranil Kovačič, ko je v njej napravil zakristijo. Istočasno je dvignil bolnišnico za eno nadstopje. Ob prezidavi leta 1978 je bil v steni pred straniščem zazidan deloma poškodovan sklepnik s štajerskim grbom. Je iz sivkasto rumenega peščenca, kakor so rebra v prezbiterijskem oknu in s podobnim profilom. Sodim, da je sklepnik iz kapiteljske kapele.

Višina kapiteljske kapele se je prikrojila višini treh oken v parlatoriju. Desno okno je bilo kasneje predelano in dobilo polkrožni lok. Dvojno okno s polkrožnim lokom je prišlo pod opatom Zupanom. Ta je zazidal prvotno porto med kapitljem in parlatorijem in napravil novo v prečnem hodniku, kjer je sedaj. Kapitelj je nastanil v parlatoriju. Zazidana okna v parlatoriju niso prvotna. Bila so vsekana v originalno steno, a v zgornji partiji zazidana z lehnjakom, brez primesi opeke ali kamna. Okrog leta 1180 je bilo v parlatoriju zazidano komunikacijsko okno s samim lehnjakom. Iz te stvarnosti je sklepati, da je takrat bila stena in osvetljava v parlatoriju predelana. Tudi pri obeh zazidavah so uporabljali rumenkasto malto. Levo nad Zupanovim vhodom je bil v originalno steno napravljen šilasti vhod. Imel je stopnišče od zunaj. Vidni sta še dve luknji za leseno ogrodje. Levo od tega vhoda je bilo v isti višini okno, ki gre tik do stene bolnišnice. Ker je desni vrh lepo z lehnjakom zazidan, ga bo treba spraviti v zvezo s predelavo okrog leta 1180.

Bolniški trakt je spodaj z novejšimi okni precej skažen. Svetloba je vsekakor prihajala v bolnišnico iz južne strani. Ta še ni bila preiskana. Kakor se je ob adaptaciji leta 1981 pokazalo, je bila bolniška kapela v desni skrajni sobi. V severni steni sta v prvem nadstropju najprej dve ozki podolžni okni, nato pride nekoliko niže večje pravokotno okno z močnim okvirom iz sivega apnenca. Nato sledi spet ozko okno in dalje v steni, v enaki oddaljenosti kot sta prva dva med seboj, ožje podolžno okno. To pa leži še nekoliko niže kakor veliko srednje. Okna so bila okvirjena z rdečo črto, kakor jo srečamo v križnem hodniku. Radi ozkih okenj bo treba soditi, da je bila notranjost zaščitená. Kasneje bomo ugotovili, da je bila v prvem nadstropju knjižnica oziroma arhiv za dragocene rokopise in listine.

Leta 1977 je bila *konventna klet*, kakor jo imenujejo inventarji (leta 1638 in 1688) ali *celarium* znotraj predeljena. Že leta 1973 smo ugotovili, da je stena na križnem hodniku lepo obdelana le do tlaka, naprej pa je v surovem stanju do ležišča mrliča. V notranjosti pa je kletna stena lepo obdelana do ležišča mrliča v križnem hodniku. To smo ugotovili že pri kapiteljski steni. Torej je že v začetku bil križni hodnik planiran za pokopališče (vsaj v zahodnem in kapiteljskem kraku). Prostor je enako širok kakor prečna ladja (7.17 m). Visok je 5.70 m kakor je bil kapitelj in parlatorij oziroma stene do dormitorija. Svod je iz lehnjaka, med tem ko je stena na levi iz opeke zidana, kakor sva z M. Zadnikarjem ugotovila leta 1973. Ta je vsekakor prišla kasneje. Glavna pomembnost leži v njeni zahodni steni. Tu so se pojavile štiri *zazidane line*. Zunaj merijo 52 krat 105 cm, znotraj se po 16 centimetrih zožijo na 13 cm, znotraj se razširijo na 62 centimetrov. V ožini je bila pokončna železna prečka. Zadnikar (Stična 180) prevaja napak *celarium* za obednico konverzov. S tem seveda izgubijo njegova izvajanja podlago. Stena je debela 110 cm. 109 cm. pod okensko polico se stena ojači za 19 cm. Od okenske police do tal je 2.15 m. K temu je treba dodati še 20 cm betonskega tlaka. Tako dobimo višino 5.90 m, kakor je v kapitelju, parlatoriju, kalefaktoriju in informatoriju. Po rimskem čevlju je to 20 čevljev. 2.25 m široka vrata so med drugim in tretjim oknom. V tleh so še podboji iz sivega apnenca kakor tudi stopnica. Zupan je ves vrt nasul za 1.35 m.

Line so bile kasneje zazidane z lomljenim apnencem in lehnjakom, brez primesi opeke. Podobno je bilo tudi pri parlatorijskem oknu. Zraven zazidanih lin so napravili večja okna. Oblika spominja res na barok, kakor meni tudi Zadnikar. Vendar bo treba nova okna postaviti dokaj nazaj v stoletja. V prehodu ob cerkveni steni je namreč podobno okno in sicer ne po sredini stene, temveč je pomaknjeno na levo polovico. V premislek je treba vzeti sledečo stvarnost: Okno je v pogledu na križni hodnik zazidano in na tej ploskvi napravljena slika sv. Krištofa. Zadnikar datira sliko v začetek 14. stoletja. Na pol zazidano okno spada v čas naprave drugih oken v celariju. Celarij kot tak z ozkimi linami je postulat iz leta 1135. Leta 1982 je bil v zahodni kletni steni

tik ob cerkvi odkrit romanski vhod z lehnjakovim obodom. V višino okenskih polic sega njegov lok. Kako globoko sega navzdol, nismo preiskovali. Leži pa v črti drugotnega okna v koridoru. Celarij je svoden z lahnjakom, dočim je prehod svoden z opeko. Leva stena celerarija je bila zidana kasneje. Zakrila je namreč tri četrtine skrajne line. Takrat je bila lina že zazidana in napravljena nova okna. Kakor se bo pri obednici pokazalo, so bile temeljite prezidave v konventu v drugi polovici 13. stoletja. V ta čas bo treba postaviti sliko sv. Krištofa. Pred tem pa je bilo novo okno že dalj časa v rabi. V čas nastanka Krištofove slike spada tudi okrogli zračnik, ki je obrobljen z rdečo in zeleno črto.

Kaj je z obednico konverzov? V celariju ni bila. Po splošnem redovnem programu je bila v bližini kuhinje in pa manjša kakor obednica konventa. Med kuhinjo in celarijem je obokan nizek koridor, ki je priključen originalnemu konventnemu traktu. Nad celarijem je bil dormitorij konverzov. Leta 1977 je bila odkrita leva polovica porušenega oboka. Je v višini kletnega in kuhinjskega oboka. Ob njem je bilo stopnišče navzdol, vsekakor iz dormitorija. Sedem stopnic je še vidnih. Kdaj naj bi bila obednica konverzov predelana? Na steni zgornjega oboka so napisi iz srede 17. stoletja. Na steni pred sedanjim obokom je naslikana gotska panorama (sedaj pod ometom). V gotskem času je verjetno bil prezidan refektorij konverzov. Saj se je takrat institut konverzov že skrčil. Verjetno smemo predelavo obednice konverzov spraviti v zvezo s predelavo refektorija v sredi 14. stoletja.

REFEKTORIJ

Leta 1979 in 1980 je bila v restavraciji obedniška stavba. V monastični stavbnosti je refektorij enovita stavba in služi le enemu namenu. Stavba zavzema prostor na skrajnem južnem delu konventa. Naslonjen je na kuhinjo in živilske shrambe. Po redovni navadi sta bili dve obednici in sicer „fratrum“ ter konverzov. Bili sta popolnoma ločeni. V Maulbronnu je bil refektorij konverzov med kuhinjo in celarijem. To pravilo je bilo tudi v Stični, kakor smo prej videli. Da je obednica doživljala prezidave, je bilo vedno jasno. Po odbitju ometa se je po stenah pokazala cela vrsta zazidanih oken. Na južni strani je bilo odkrito veliko šilasto okno, ki gre čez vso steno. S tem se je potrdila redovna zakonitost, da je stavba bila napravljena le za en namen. Ker je obednica začetni postulat, je spet potrjena trditev, z ozirom na šilasta okna, da je križni hodnik s šilastimi okni že vsaj sredi 12. stoletja bil zidan. Bešterjevo miselno skico bo treba odkloniti (prim. Stična 182). Poleg več vprašanj je treba rešiti vprašanje, ki je izredne važnosti: kdaj je v zgornjem nadstropju dobila svoj prostor knjižnica?

a) Obedniško stanje leta 1898

Ob prevzemu samostana leta 1898 je bila obednica deljena v

obednico in knjižnico. Za obednico ve mehrerauski poročevalec leta 1896 povedati, da je lepa prostorna dvorana. Služila je sodniškemu uradništvu za drvarnice. Kakšen tlak je imela, poročevalec ne pove. Samostanski brat Viljem Markič, ki je prišel v samostan s prvimi kolonizatorji, je pripovedoval, da so vanjo vodile tri stopnice. Bila je torej za kakih 50 centimetrov nižja od križnega hodnika. V knjižnici sta še okrog leta 1860 viseli sliki Viride in Leopolda, delo koroškega Ferdinanda Steinerja (Pucelj in pisatelj čudežev na Krki ga imenujeta „de Strassburgo e Tyroli oriundo“). Prenesli so ju skupaj z ovalnimi slikami vojvod v muzej v Ljubljano (sodba takratnega samostanskega upravnika o ovalnih slikah: „so čedno delo, pa brez umetniške vrednosti“ – SA). Obednico je Steiner poslikal leta 1704. Vodnjak iz marmorne intarzije je po samostanskem razpustu prišel v mirensko graščino in ga je po samostanski obnovi vrnila ga. Hočevarjeva. Prižnica podobne izdelave je prišla v cerkev v Zagradcu pri Krki. Oboje je delo ljubljanske kamnoseške delavnice Mihaela Cussa, ki jo je leta 1710 prevzel Luka Mislej (ta je napravil glavni oltar za vetrinjsko samostansko cerkev). Čutiti je, da sta Steiner in Cussa-Mislej delala v Stični istočasno.

b) Izsledki ob osemstoletnici

Za osemstoletnico (leta 1934) je bila obednica v dveh tonih (belo in rumeno) osvežena. V srednjem ovalu je pronicala slika zadnje večerje. Njeno odkritje je konservator Stele odklonil. Tudi zunanjščina obedniške stavbe je bila v dveh tonih osvežena. Na južni steni se je pod kapom pokazala sončna ura z letnico 1547 in nad njo napis, ki ga je na desni deloma uničilo knjižniško okno: EGO.SUM.ALFA.ET.OMEGA.PRINCIPIUM.ET.FINIS. Pod kapom na vzhodni steni se je pojavil napis in pod njim spet sončna ura, pa je bilo oboje prebeljeno (Konservator Stele: „Zadošča ura na južni steni“). Pod tem je bil odkrit napis v petih vrstah, ki ga je na desni nekoliko uničil okvir knjižniškega okna. Prva, četrta in peta vrsta so v latinščini, ostali dve pa v grščini: APVD AVLVM GENIVM / PROS TAY TA KRYPTPE / KAI PANTA KOYON PAN / OB ISTA NEQUID OCCULTA / CVNCTA AVDIENSQVE CVNCTA. Napis kaže na opata Zupana, ki je bil priznan „versificator“ (Pucelj). Primerjaj napis na steburu na križpotju Pod Ivančno iz leta 1583 „iz živega kamna – e lapide vivo“ (ob priliki svetega leta), napis na stari opatiji, na „aula vinaria“ – Bajnof, na peči (ostanki v SA). Izraz „aula genijev“ kaže na pomembnost knjižnice.

c) Obnova obedniške stavbe leta 1979/80

Pri obnovi zunanjščine se je najprej na južni steni pojavilo veliko šilasto okno. Od zemlje, ki se je vsekakor zviševala, začena okno 3.50 m in seže 1.62 m pod kap. Visoko je 5 metrov in široko 2.74 m. Obrobje je iz lepo obdelanih kvadrov lehnjaka. Po sredini je bil stebrič, ki ga je delil v dve šilasti okni (prim. Altenberg. Arn-sberg itd. – Die Cistercienser 321 in 338). Stavba je bila torej

spočetka zidana le za eno stavbo: za refektorij. To je stvarnost. Ob kasnejši prezidavi sta prišla dva okna tako v obedniško kakor v knjižniško nadstropje. Znotraj je bila stavba vsaj en meter nižja od sedanje nivoja. Obednica v Maulbrannu ima npr. 11 m višine (Die Cistercienser 341) – U. Schröder podaja tu doslej najpreglednejšo sliko cistercijanske stavbnosti. Povprek postavljeno trditev o enotni shemi gradnje utemeljeno osporava). Po tri šilasta okna enake velikosti so se pojavila tudi na obeh stranskih stenah. Kasneje so bila zazidana in po sredini napravljena manjša okna. Osrednje vprašanje je: kdaj je nastal v refektoriju dualizem?

Najprej vzbujajo pozornost majhna kvadratna okna pod kapom. Nad vsakim velikim gotskim oknom in sicer točno nad šilom je po eno okence. Imajo močno frizirano preklado iz sivkastega peščenca – podobno kakor v kuhinjski steni, odkrito leta 1935, in levo od njega drugo, odkrito leta 1982. Tudi rebra v glavnem prezbiteriju iz časa po potresu so iz sličnega peščenca. Kvadratna okenca so poslikana z rombi, na prekladi s celimi rombi, stranice s polovičnimi (moja fotografija iz leta 1980 – restavrator je cele rombe napravil tudi po stranicah!). Desno stranico je uničilo novo okno v knjižnici (to velja za zahodno steno, na vzhodni so uničene leve stranice). Rombi so v 12. in 13. stoletju v navadi (prim. švicarski Zillis iz okr. leta 1140). Pod kapom nad okenci je stena poslikana z romboidi. Sklepati smemo, da so bila majhna okenca nad velikimi šilastimi okni načrtovana skupno s temi. Slikarije kažejo na mirne čase in na kakšno poznejšo prezidavo. Deletem obednice je prišla v dobi, ko so bila velika okna zazidana in v njih napravljena pravokotna okna. Okna je treba še natančneje določiti. Nova okna so bila vzdana le v desna dva, dočim je levo skrajno (na vzhodni steni desno skrajno) ostalo zazidano. Od navedenih štirih oken je ohranjeno le okno na vzhodni steni z okvirom iz sivega peščenca. V okna iz druge dobe so bila kasneje vzdana nova okna manjše oblike in z usločenim lokom. O teh dveh je treba še posebej govoriti. Zadnjo stavbno fazo tvorita dve okni: na zahodni steni desno skrajno, na vzhodni steni skrajno levo. Okni imata poslikane stranice. Okno na vzhodni steni je bilo že slepo (znotraj zazidano), ko so bile stranice poslikane. Za okno na zahodni steni ni mogoče jasno reči, če je bilo poslikano ali kako je bilo poslikano – ostanki so še vidni –, ker je bilo radi železne vezi demolirano. Slike iz okenskih stranic je restavrator snel in jih ima (marca 1981) v svoji delavnici.

Najbolj je vzhodna stena razčlenjena. V srednje veliko gotško okno je bilo vdeleno pravokotno okno z okviri iz sivkastega peščenca. Ker so frizi precej okrušeni, bo treba računati, da je bilo dalj časa izpostavljeno vremenskim neprilikam. Leži med obedniškimi in knjižniškimi nadstropjem. Zazidano je bilo z lomljenim apnencem. Ob desnem okviru, nekako 20 cm pod preklado je železna vez, pritrjena na lesen strop. Vez je vsekakor prišla po zazidavi okna. Okenska zazidava tvori obok sedanje obednice. Nad tem obokom je bil prej lesen strop. Desno od tega okna je

bilo ustje peči, ki so jo kurili od zunaj. Desno od ustja je bil normalno usločen vhod v prostor znotraj. Do peči je bilo leseno stopnišče, ki se je bilo ob neki priliki vnelo. Stena pod kapom je v curku okajena. Pečekur se je na levi stranici ovekovečil z nemškimi in latinskimi stavkom iz 16. stoletja. Tudi na levi stranici vrat je podobna pisava. Že sedaj moramo slutiti, da je bil ta del stene oziroma notranjost stavbe zaključen prostor in je služil od konventa separiranemu namenu.

Pomaknimo se k levemu gotskemu oknu na vzhodni steni. Sedaj je silhueto nakazano, ki pa le deloma odgovorja stvarnosti. Okno izkazuje tri časovne faze. V zadnjo fazo spada poslikano okno, o katerem je mogoče podati točno sodbo. Vdeiano je v večje pravokotno okno. Leži po dolžini gotskega okna, sredi njega. Zavzema pa po širini le njegovo desno polovico. Je polovico manjše od njegovega desnega s sivopeščenim okvirom. Desna stranica je vrezana naravnost. Usločeni lok je zidan z zidno opeko. Poslikana je desna stranica, leva je bila uničena. Po zazidavi okna je po njegovi sredini prišla železna vez, ki je pritrjena na tram.

Kaj naj slika predstavlja in iz katerega časa je? Zvrha je gotska rogovila rebra, kakor so v križnem hodniku. Pod njo je na široki draperiji dvodelni grb. Zgoraj je grofovsko krona s petimi križnimi rozetami na turovi glavi z izrazito podanimi čekani. Podobno turovo glavo ima nagrobnik Pankracija Turjaškega iz ok. leta 1490. Slika predstavlja torej Turjaški grb. Dvodelni grb ima na levi polovici spet deljen grb: zgoraj turova glava, spodaj peterokraka zvezda. Torej spet turjaški grb. Desno polovico izpolnjujeta dve peroti, ki se na vrhu skončujeta v rakove škarje. To je grb Raubarjev. Z desne strani podpira grb višja cerkvena oseba v napol klečeči legi. Odeta je v gotski plašč. Izpod dolge brade visi na prsih bel križec. Levica je napol stegnjena na vzven. Desnica oklepa v komolcu sloneče drevo, ki se zgoraj na levo odvija ob gotski rogovili. V komolcu je troperesnica, ki raste iz drevesa. Glava in oči so obrnjene navzgor v krivuljo.

V glavnem je grb Turjačanov, ki mu je pridružen grb Ravbarjev. Koga naj cerkvena oseba predstavlja? Oseba je pri 70 letih (dr. med. A. Illmer). Na temenu in sencih ima že plešo. Olisteno drevo je atribut sv. Krištofa. V Ljubljani je bil od 1488 do smrti 26. 10. 1536 škof Krištof Raubar. Deželni glavar je turjaški Janez, ki je padel pred Dunajem ob turškem napadu leta 1529. Dne 14. oktobra so se morali Turki poraženi vrniti nazaj na Balkan. Stiški opat Janez Glavič ml. je imel osebne prijateljske zveze s Turjačanom, že predno je bil izvoljen za opata. Leta 1526 so ga deželni stanovci izbrali za komisarja pri zbirki cerkvenih dragocenosti za financiranje deželnih brambovcev proti Turkom. Glavič je umrl 4. 10. 1530. Vsi trije so bili idejni vodje odpora proti Turkom. Grb bi dal napraviti na okensko steno opat Glavič med 1526 in 1530. Morda je to napravil že koncem oktobra leta 1529, ko so se morali poraženi Turki umakniti s področja Dunaja. Takrat je bilo okno že zazidano oziroma že slepo. Z zazidanjem okna je

bil napravljen v notranjosti lesen strop. Vanj je bila pritrjena železna vez, ki leži v spodnji tretini poslikanega okna. Z napravo železnih vezi je bilo okno že popolnoma zazidano. Ker so barve na sliki še kar dobro ohranjene, slika kaj dolgo ni mogla biti izpostavljena vremenskim vplivom. Morda bi smeli pripisati zazidanje poslikanega okna opatu Cerarju, ki se je ovekovečil na južni steni z letnico 1547. Sedanja restavracija poslikanega okna ne izkazuje tako izrazitega usloka!

č) Nastop knjižnice v obedniški stavbi

Obednica s svojo izredno višino, po vzgledu drugih redovnih rektorijev, je imela po sredini tri stebre (toliko Maulbron: tri močnejše in štiri manjše, Stams je imel po sredini le tri lesene, ki so stali od 1234 do predelave leta 1610). Stavba je bila deljena po višini in dolžini. Začnimo retrospektivno. Heligenkreuški vizitator naroča leta 1652, naj konvent kosi „v obednici rarum constructo“. Pristavlja pa, da je bilo to naročeno že pri zadnji vizitaciji, ki jo je izvedel opat iz Lilienfelda 30. 8. 1630. Poslikal jo je leta 1704 F. Steiner. Naj je bila že pred 1630 poslikana? Drugače ne moremo razumeti izraza „rarum constructa“. Zupan pravi, da je dal „opatiyo v klavzuri restavrirati“. Leta 1981 so bile odkrite slike nad celicami, ki bi jih mogli postaviti v tisti čas. So v enotni rjavi barvi, ki je precej mrtva. Neff je leta 1556 razširil opatiyo za šest sob. Leta 1547 je Cerar nekaj podvzel na obedniški stavbi. Pod njegovo uro je bil starejši transparent z gotško pisavo in začetek letnice (cejo letnico konservator železnik ni pustil odpreti). Glavič st. je dal poslikati kuhinjski prehod. Leta 1630 naroča vizitator opatu Anžlovarju, naj vestno skrbi za „knjižnico, ki je izredno bogata in dragocena; nastavi naj izučnega knjižničarja, da napravi točne kataloge in vodi evidenco nad knjigami, ki si jih sobratje izposojajo – da bo izredni zaklad v redu“ (DR, IP). Iz tega popisa je čutiti, da je bila knjižnica v začetku 17. stoletja v ustaljenem in obsežnem prostoru. Za opata Zupana (1580-1600) je znano, kako je od vsepovsod nabavljal knjige – znani so mecenii Zaule iz Trsta, Koberger iz Ljubljane, Janez Tavčar, žužemberški župnik Porenta. Leta 1582 je bila napovedana vizitacija papeškega nunciija (ki pa v Stično ni prišel). Reinski vizitator veleva Zupanu, naj „sektične knjige, ki pri vizitaciji vsekakor pridejo v križni ogenj, če nima tozadevne fakultete, kakor tudi „tajne stvari in spise nemudoma iz muzeja odstrani“ (DR). V napisu je nekaj podobnega izraženo z besedami „panta koyon – neque occulta“. Ob tej priliki bi morda napis bil napravljen. S tiskom v drugi polovici 15. stoletja in posebno s protestantizmom, ki je tiskano besedo na široko posređoval srednjemu sloju, se je obseg knjižnice dvigal. V samostanu so bile tiskarske pole Dalmatinovega Ordinaliča in Trubarjevih pisem apostola Pavla iz leta 1577. Let 1582 imenuje vizitator „muzej“. V knjižnici niso bile le knjige, temveč tudi podobe, slike, mineralije, herbariji, denarne zbirke itd. (prim. Die Cistercienser 442). Vse to je spadalo k šolski in splošni izobrazbi. Iz poslikanega

slepega okna moramo sklepati, da je bila knjižnica že takrat nameščena v zgornjem nadstropju ter bila obedniška stavba že deljena.

Kje je bila knjižnica, predno so jo nastanili nad obednico? Armarium „commune“ je začetna zahteva duhovne komunitete. Rokopisi so duhovna hrana za teološki študij. Vsak samostan je moral imeti foliante štirih cerkvenih očetov. Pod opatom Folknandom (ok. 1152-1161) je pisal najeti kaligraf Nikolaaj. Cerkvene in korne knjige so bile v zakristijskem armariju, ki je različen od „comune ad usum“. Redovni zgodovinarji to stvarnost za prvo stoletje kar nekam prezro. „Bibliotheca“ srečamo šele koncem 12. stoletja (Die Cistercienser 68). Njim je v zgornjem nadstropju pomemben le dormitorium, ki obsega ves vzhodni trakt. Po Instituta (Analecta II, 123) je „armarium“ v bližini severnega kraka križnega hodnika nasproti cerkvenemu vhodu, kjer so opravljali collatio (tu so v 14. stoletju opravljali tudi bilje oziroma obletnice). Po kolaciji je tajnik zbral knjige in jih spravil v shrambo, kjer so bile pod ključem med delom, jedjo in ponoči. Desno ob cerkvenem vhodu so bile stopnice v dormitorij. V Stični je prva soba v dormitoriju ožja od ostalih in tudi desna stena je močno zidana. V Stamsu je bila začetna knjižnica v prvi sobi v dormitoriju (in je deloma še sedaj za starejše knjige), nad obednico so jo prenesli šele v 17. stoletju.

Redovni zgodovinarji lokalizirajo skriptorij in z njim povezano knjižnico v neposredno bližino na koncu dormitorija in sicer nad bolniški trakt. Kaisheim je pod opatom Albertom (†1194) dal napraviti „obokano knjižnico na južnem križnem hodniku; leta 1477 so jo nastanili v križnem hodniku med dormitorij in bolnico oziroma nad bolniško kapelo v zgornjem nadstropju; naslednik je bolniško kapelo podrl in toč napravil stopnišče v knjižnico“ (Die Cistercienser 455). Salem je koncem 15. stoletja knjižnico nastanil nad bolnišnico (oc. 464). Tudi Citeaux in Clairvaux sta jo napravila nad bolnico. Leta 1935 je bilo v sobi desno od knjižnice odkrito ustje peči z lepo obdelanimi gladkimi stenami iz marmorja. Po podobnih popisih iz drugih samostanov naj je tu kaligraf sušil pergament. Stene niso okajene. Manjše tri sobice nad kalefaktorijem bi spominjale na prostor kaligrafov. Leta 1979 je bilo v južni steni prve sobice odkrito ustje peči, ki se je kurila od zunaj.

Bolnica skupno s prvim nadstropjem je postulat iz leta 1135. Ker so se po turškem napadu leta 1471 ohranile knjige iz dvanajstega stoletja, so morale takrat biti v varnem prostoru, v zgornjem nadstropju vsekakor. Leta 1512 je cesar Maksimilijan I. zahteval „tisoč let staro knjigo“ (Th. Gottlieb, Die Ambrasser Handschriften, Leipzig 1900, I, 148. – Mišljen je Dioskurides Pedanios. E. Irblich, Wissenschaft im Mittelalter, Wien 1975, 267 piše, da je knjigo nabavil cesarjev sin Maksimilijan II. leta 1569. Rokopis je bil tiskan v Benetkah leta 1516. En izvod je bil tudi v stiški knjižnici (sedaj v UNUK). Original niso vrnil in je šel od rok do rok – z leti so v Stični „pozabili“ na rokopis?).

Vrnimo se k obednici. Zanj imamo dva zgodovinska dokumenta, prvi je iz 14. in drugi iz 15. stoletja. Drugi dokument je v zvezi s turškim napadom leta 1471. Reinski vizitator, Wolfgang (1481-1515, doma iz Kočevja) je 23. januarja 1492 v Stični na vizitaciji. Že iz okolnosti, da se vizitacija vrši sredi zime, smemo sklepati na izreden poseg v samostanu. Od opata Tomaža (1487-1494) zahteva „pod kaznijo odstavitve, da v teku leta restavrira regularni refektorij – in vsi konventuali morajo jesti v obednici“ (DR). Tomaž ni mogel izvesti naloge in leta 1494 je moral odstopiti. Agilni dosedanji prior Martin je naloge izvedel. Vizitator istočasno govori o neuporabnem refektoriju in o trenutni skupni obednici.

Drugi dokument seže skoro sto let nazaj. Na veliki ponedeljek, 12. aprila leta 1378 (orig. v dež. arhivu v Gradcu št. 3305) je pred stiškim opatom Jakobom (1370-1382) kot papeškim razsodnikom razprava radi Gornjegradu inkorporiranih župnij. Seja se vrši „in Cenaculo novo Monasterii Sytticensis“. Prisotnih je devet oseb: opat Jakob, stiški notar, pet stiških konventualov in iz Gornjegrada dve osebi. Podobno gornjegrajsko zadevščino more reševati tudi opat Albert (1387-1405) 28. junija 1388 (orig. l. št. 3638) in tokrat „in nostro Cenobio Estiuiali, Monasterii nostri“. Poleg 13 imenovanih oseb je „še večje število drugih prič“. Poletni samostan je bil na hribčku desno pred samostanom (po razpustu imenovan „gradiček“, samostan so imenovali „grad“). Pozornost vzbuja na obedniški vzhodni steni večje okno z okviri iz sivega peščenca. Iz podobnega peščenca so okna v kuhinji (odkrita 1925 in 1982), rebra v glavnem prezbiteriju, ki so prišla po potresu leta 1348 – na enem rebro je napis v gotski bastardi. Okno leži po sredini refektorija tako po dolžini kakor višini. Takrat je torej bila stavba že deljena. K oknu spada ustje peči in zraven vrata v stavbo. S tem se odpre še nerešeno vprašanje: *kje je bila samostanska šola?* Šola je bila naravna zahteva komunite. Na vizitatorjevo zahtevo leta 1477, naj opat pošilja študente na Dunajski koleg, mu odgovarja, da so se javili štirje studiosi, ki jih, čim končajo noviciat, pošlje na Dunaj (DR). Da šola ni bila le za samostanski naraščaj, moremo sklepati iz poznejših poročil. Leta 1577 govori vizitacija o „15 dečkih ali novicios“, 1597 o „kakah 20 dečkih, ki pridejo v upoštevanje v cerkvi kakor tudi drugi po potrebi“ (DR). Šola je morala biti vsekakor v kurjenih prostorih in sicer z dostopom od zunaj, kar je zahteva redovne separacije. Opat Janez Cajzel pravi, da „se je od mladosti vzgajal v samostanu, sem domačin, obljube napravil leta 1540“ (DR). Tudi skladatelj Jakob Petelin je gotovo obiskoval šolo v samostanu. Leta 1519 je bil tu Matej „Petelin“ kot moštar (AS). Le v tej zvezi moremo razumeti vizitatorja leta 1582, da mora iz „muzeja“ odstraniti sektične knjige in podobno.

Da je bil prostorni in visoki refektorij predeljen, imamo primer pri Lillienfeldu. Papeški legat za Nemčijo in Ogrsko Pileus (doma iz Režije, rojen okr. 1330, kardinal leta 1378, legat pod papežem Urbanom VI. – 1378/1382 – gl. Eubel, Series) je dal dovoljenje,

da sme refektorij predeliti z zidom v poletni in zimski refektorij, „konventu je med jedjo hrana ponovno zmrznila“ (N. Müsbacher, Praesent 20. 11. 1980). Legatovo polnomočje je šlo preko mej redovnih določil. Taisti je Stamsu dal dovoljenje, da sme na inkorporirane župnije nastavitviti svoje ali svetne duhovnike (dovoljenje je izdal v Wormsu 25. in 29. 8. 1379 – Primisser III, XXV, 83). V primeru z Lilienfeldom moramo stiški „cenaculum novum“ z zazidanimi okni vzeti kot delitev refektorija, ki je nastala pred kratkim. V redovni zgodovini nastopata dva refektorija: poletni in zimski. Dvanajstega aprila je bilo še hladno vreme in smemo soditi, da je bila razprava v zimskem refektoriju. Da je opat v teh letih rabil veliko denarja, je vidno pri darovnici Celjske Katarine: s pristankom vizitatorja podarja s točnimi obveznostmi 700 goldinarjev. Listina je izdana 2. 2. 1375. Opat je denar uporabil v druge namene in je moral opat Andrej leta 1386 potrditi namen ustanove (Gospodarska 75). Tako smemo letnico 1375 vzeti za predelavo obednice. Istočasno pa bi smeli tudi v zgornjem nadstropju nastaniti šolske prostore. In to je zasnitek poznejše knjižnice. Za zmanjšani konvent v drugi polovici 15. stoletja je deljena obednica zadoščala. Po opatu Zupanu (†1600) se je konvent stalno večal. Iz vizitatorjeve pohvale leta 1630 o obednici „rarum constructo“, bo treba reči, da je pred tistim časom bila obednica spet sklopljena. V času turškega vdora leta 1471 pa so vsekakor rokopisi še bili v prostoru nad bolnišnico. Le tako so se mogli ohraniti.

d) Odkrivanje severne cerkvene strani

Začetkom avgusta leta 1982 so začeli obnavljati severno cerkveno steno. Bila je dvakrat ometana. Stena cerkvene ladje ni izkazovala nič posebnega. Majhna romanska okna je Reinprecht uničil in napravil dolga. Te je Kovačič predelal na sedanjo obliko. Severni cerkveni portal izkazuje celo vrsto prezidav. Predno bomo tega podrobneje analizirali, vzemimo v pretres zahodno pročelje.

Leta 1981 je bila vsa zahodna in severna stena 60 cm globoko odkopana. Napravljen je bil zračni jašek. Temelji so iz lomljenega apnenca. Nad njim gre v ravni črti ostenje z lepo obdelanimi apnenčastimi kamni. Tu moramo takoj jasno pribiti: zahodna stena s temelji je končna stena cerkve oziroma ladij! Nato je prišla lopa do šiva v južni steni. Kakor je bilo že prej ugotovljeno, zahodno pročelje ni imelo reprezentančnega vhoda. Lopa je služila azilu in mrliški veži. Z opatom Zupanom se začena renesansa tako v personalnem, duhovnem in stavbnem oziru. Iz njegove korespondence z vizitatorjem je očitno, kakšne stvari mu leže najprej na srcu: „Cerkev je v dezolatnem stanju in kriči po popravilu“ (RA). Leta 1584 je v Reinu naročil „die Kreuzigungsgruppe“ za oltar sv. Križa na empori. Začel je torej pri cerkvi od zahodne strani. Tu je bila lopa z mrliško vežo. Vsekakor tu cerkev ni bila negovana. Azil je že davno prenehal. Pogre-

bov je bilo malo. Saj je bil konvent maloštevilen. Pa tudi začetni predpisi o pogrebu so jenjali.

Da je Zupan na tem področju nekaj starega v smislu originalnega moral odstraniti, moremo sklepati iz napisov, ki so se še ohranili. Lopa je bila odstranjena. To se je točno pokazalo, ko smo na dvorišču sondirali tla in končne temelje sten. V severnem delu empore služi za prag zavržen kamen iz sivega apnenca z nepopolnim napisom v dveh vrstah: zgoraj je „Attamen antiqua jussit obire fide“, pod njim pa „Solutum anno Domini MDLXXXIII“. V prevodu bi se napis glasil: Leta 1583 je staro odstranil, čeprav bi ga bil rad ohranil. Kamen ima zgornja vogala odsekana. Nad njim je torej bil še en kamen z začetnim tekstom. Na njem je bilo napisano, kaj je bilo pred letom 1583 porušeno, oziroma predelano. Pesniško nadarjeni Zupan (prim. napis na stari opatiji, na podrtem vinskem dvorcu pod Trško goro, na stebru pod Ivančno gorico, ki ga je dal napraviti iz „živega kamna“ – in ne iz rimskega miljnika, kakor meni M. Zadnikar v Vodiču 1. in 2., v tretjem je že izpuščen, napis na obedniški steni itd.). Težko je določiti izraz „fide“, kam naj spada. Leži v zaključnem stavku, a se nanaša na glavnega pred njim. Vsi trije prvi izrazi govore za neko nujno, čeprav jo je le nerad izvedel: „vkljub temu“ – „staro“ – „je velel“ – „podreti“. Antiqua – fide meri na dejstvo, da je bilo vse, kar je žal moralo biti podrto. „Antiqua fide“ moramo razumeti v smislu „originalnosti“ – iz prvega časa samostanske ustanove.

Ker je kamen ob Reinprechtovi prezidavi ostal v bližini zahodnega pročelja, smemo trditi, da „antiqua jussit obire“ spada v to področje in meri na podrto lopo. Končna stena je še vsa iz kvadrov sivega apnenca, naprej pa je iz lehnjakovih kvadrov, kakor sicer vsa prvotna stavba. Verjetno je Zupan tudi pod levim oknom nekaj podvzel. Morda je dal napraviti tretji vhod v cerkev kot antipod vhoda iz mrliške veže. Stena je iz kamnitih kvadrov, vendar za opeko deloma zamašena. On je vsekakor dal tudi vhod po steni zazidati. Morda bi se bila cerkev bolj ohranila v svoji prvotnosti, če bi bil Zupana nasledil domačin. Po njegovi smrti je bil za dobri dve leti reinski opat administrator, nato so napravili kompromis: V Stično naj pride Reinprecht iz Kostanjevice (bivši reinski konventual), tja pa naj gre za opata stiški konventual Jakob Urbanič. Za zahodno pročelje moramo jasno reči: tu ni bilo v začetku načrtovanega reprezentančnega vhoda! Dr. M. Zadnikar se za svojo trditev, češ da sta bili dve arkadi podrta, naslanja na lok v končni steni, ki se odvíja na zahod (Stična 167). Ta lok (le en!) pa nujno podaja smer na lopo.

Vso pozornost zahteva severni vhod in njegovo področje. Da so cistercijsanske cerkve imele fasade tudi v stranskih ladjah, priznava tudi W. Bickel. A tej stvarnosti ne polaga važnosti. Tudi ne pove, misli na stranske ladje – za cerkve brez prečnih ladij? – ali pa na prečne (Die Cistercienser 204).

Severno pročelje je bilo dvakrat ostrešeno, ki je šlo čez vsa steno. Spodnja streha je bila večkrat z malto na steno pritrjena,

STIČNA

SEVERNO CERKVENO PROČELJE

Crtež desno:

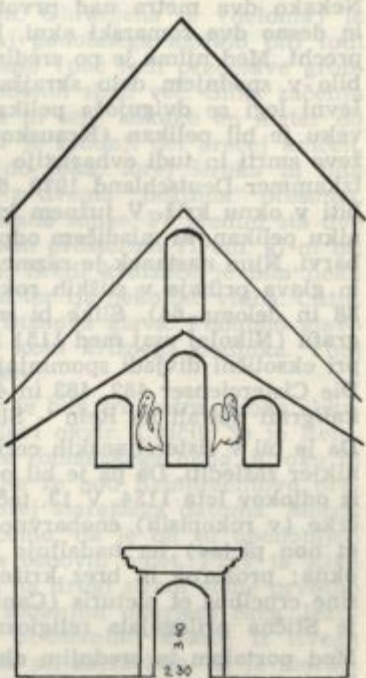
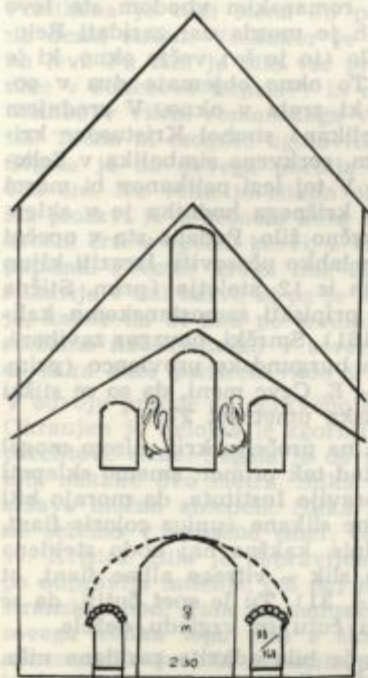
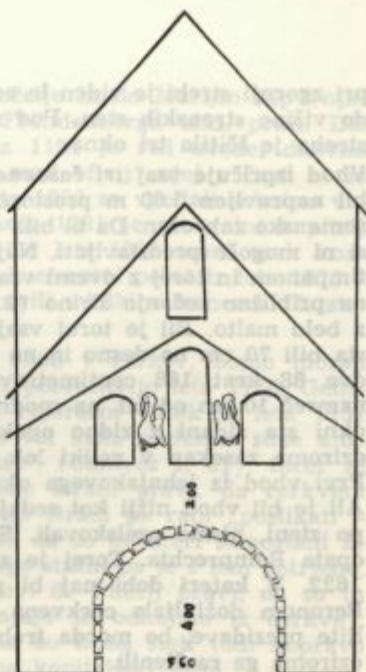
I. FAZA

Crtež spodaj:

II. FAZA

Crtež spodaj desno:

III. FAZA

pri zgornji strehi je viden le eden omet. Zgornja streha je segala do višine stranskih sten, Pod seboj je ščitila eno okno. Spodnja streha je ščitila tri okna.

Vhod izpričuje vsaj tri časovne zidave. V 9.80 m široko steno je bil napravljen 5.60 m prostoren in nekako 4 metre visok vhod, romansko zakrožen. Da bi bila v tako širokem vhodu le ena vrata, si ni mogoče predstavljati. Naj bi bil po sredini močan steber s timpanom in torej z dvema vrati? V drugi fazi je bil vhod zožen na približno sedanjo širino (2.30 m). Veliki vhod je bil ometan z belo malto. Bil je torej vsaj nekaj časa v rabi. V drugi dobi sta bili 70 cm na desno in na levo od novega vhoda napravljeni dve 88 krat 168 centimetrov veliki okni – ali vrata, segata namreč 10 cm od tal, na spodnji polici je še prst vidna. Stranski okni sta zidani z zidno opeko v krožnem loku, ki je vzdan oziroma zasekan v veliki lok. Tudi ti dve okni sta imeli omet. Prvi vhod iz lehnjakovega okvira spada gotovo pred leto 1156. Ali je bil vhod nižji kot sedaj oziroma ali so šli podboji globlje po steni, nismo preiskovali. Sedanji vhod ima na prekladi grb opata Reinprehta. Torej je zadnja predelava prišla okrog leta 1622. V kateri dobi naj bi prišel drugi? Ker je pod opatom Peronom doživljala cerkvena notranjost okrog leta 1180 temeljite prezidave, bo morda treba misliti, da so takrat vhod zožili oziroma ga razčlenili.

Nekako dva metra nad prvotnim romanskim vhodom sta levo in desno dve romarski okni, ki jih je morda dal zazidati Reinprecht. Med njima je po sredini bilo (in je še) večje okno, ki je bilo v spodnjem delu skrajšano. To okno objemata dva v poševni legi se dvigujoča pelikana, ki zreta v okno. V srednjem veku je bil pelikan (Krauskopf-pelikan) simbol Kristusove križeve smrti in tudi evharistije (prim. cerkvena simbolika v *Schatzkammer Deutschland* 1970, 654). V tej legi pelikanov bi moral biti v oknu križ. V južnem kraku križnega hodnika je v sklepniku pelikan, ki mladičem odpira srčno žilo. Podana sta v opečni barvi. Njun nastanek je razmeroma lahko učasoviti. Izraziti kljun in glava prihaja v stiških rokopisih iz 12. stoletja (prim. *Stična* 88 in deloma 64). Slike bi smeli pripisati samostanskemu kaligrafu (Nikolaj vsaj med 1151 in 1161). Smrčki, navzgor zavihani, pri eksotični divjadi spominjajo na burgundsko provienco (prim. *Die Cistercienser* 482, 483 in 484. – E. Cevc meni, da so se stiški kaligrafi opirali na Rein – Slovenska umetnost 27).

Da je bil v cistercijskih cerkvah na pročelju križ, nisem mogel nikjer zaslediti. Da pa je bil ponekod tak primer, smemo sklepati iz odlokov leta 1134. V 13. točki pravijo Instituta, da morajo biti črke (v rokopisih) enobarvne in ne slikane (*unius coloris fiant, et non pictae*) ter nadaljuje predpis, kakšna naj bodo steklena okna: prozorna in brez križev in slik – *vitreae albae fiant, et sine crucibus et picturis* (Canivez I, 31). Tu je spet čutiti, da se je Stična prilagajala religioznemu čutu in vzgledu dežele.

Med portalom in srednjim oknom je bila odkrita zazidana niša. Tu je verjetno stal kip Matere božje. Za to stvarnost imamo ve-

liko primerov, da je cerkveno pročelje imelo Marijin kip (npr. v Riddaggeshausen, Altenbergu, Fröndenbergu istd. prim. Die Cistercienser 127, 125, 175). Leta 1194 je red uvedel dnevno mašo v čast Mariji božji in tudi „mali oficij“ njej v čast, ki so ga opravljali v bolniški kapeli. Leta 1220 so vpeljali sobotno votivno mašo v čast Materi božji. Leta 1281 je generalni kapitelj Marijo proglasil za patrono reda. Od leta 1335 mora vsak konvent imeti v pečatu Marijo (prim. konventni pečat iz leta 1375 – Gospodarska 215). Morda so napravili vdolbino koncem 12. stoletja.

Ker je bil severni portal glavni vhod v cerkev, bomo morali sliko nad njim postaviti v zvezo s posvetitvijo leta 1156. Generalni kapitelj je leta 1157 omilil rigorozni odlok iz leta 1151 in 1152, ko je dovolil, da „portas vel ostia ecclesiae suae albo colore qui voluerit, poterit colorare“ (Canivez I, 61). Sicer se izraža nekoliko nejasno, ko od ene strani pravi, da cerkveni vhodi smejo biti pobeljeni, na drugi strani pa rabi „poslikati – colorare“. Iz tega moremo razumeti, da so nekateri samostani že cerkvene vhode poslikavali. Od druge strani pa je s tem potrjeno, da je bil tod glavni vhod v cerkev. Še Pucelj pravi, da so tu „glavna vrata, koder ljudje prihajajo in odhajajo iz cerkve“. V čas poslikanja cerkvenega vhoda bo treba šteti tudi napravo slike sv. Krištofa nad zakristijo na kapiteljski steni.

Poslikana je tudi stena ob portalu. Ohranjena je (deloma) le na desni strani. Vsekakor je nekaj podobnega moralo biti tudi na levi. Pa tam je bilo vse prezidano (pač radi predelave grobnice v Janezovo kapelo?) in ni nobenih sledi več. Slika začnja nekako v višini romanskega vhoda in seže nekako en meter do tal. Točno ni mogoče ugotoviti, ker je spodnji del precej uničen. Segala je do prvega portala t.j. do loka, torej široka bi bila 185 cm. Na vrhu je slikan okvir z dvema „božjima“ očesoma. Na ploskvi je v desnem kotu stillzirano sonce. Po sredini sta dve krožni črti v opečni barvi, z vmesnim prostorom 11 cm, ki ni bil popisan. Premer kroga ima 82 cm. Sredi krožnice je bila neka slikarija v eni barvi, ki pa je le sem ter tja nekoliko vidna. Čutiti je, kakor da bi bila po sredini Kristusova glava. Podobno glavo srečamo na sklepniku v severnem kotu križnega hodnika. Tudi ta slika kaže prišlecu vhod v cerkev.

V odvoju prečne na cerkveno steno je bila tri metre visoka slika. Ohranjen je deloma le zgornji in levi okvir. Uničilo jo je Reinprechtovo okno. Segala je do police romanskega okna. Široka bi bila nekako dva metra. Slika je bila že pod Reinprechtovo prezidavo močno obledela. Slika je torej starejšega datuma. Morda ne sežemo v napačno smer, če rečemo, da je bil tu upodobljen sv. Krištof. Bila je napravljena na osnovni omet. Prav ta slika pa odpravlja mnenje, češ naj je bil na drugi strani stene prvotno stranski vhod. Tam je namreč za sedanjim oltarjem Srca Jezusovega velika lepa niša s skrbno obdelanimi kvadri iz sivega apnenca. To je bila zakonita piscina ali sacrarium, ki je morala biti pri vsakem oltarju. Take niše so se pokazale po vsej severni

steni nasproti oltarjem, ki so spočetka stali ob stebrih v capellulis“.

IZSLEDKI V KUHINJI

Spomladi leta 1982 je bila kuhinja udobneje urejena. Prostor je začetni postulat. Zidarske ekipe so delale na redovnem določilu: ob vselitvi konventa mora biti vse dano, da morejo živeti in takoj izpolnjevati regularno življenje – ut vivere et regulam ibidem statim valeant observare (Canivez I, 17). Stena je zidana z lepo obdelanimi kvadri sivega apnenca. Osvetljevana je bila z južne strani, kjer sta bili dve veliki okni z okviri iz sivega peščenca. Desno okno je bilo odkrito že leta 1935, ob tej priliki pa so odprli še levo. Imelo je dva vhoda. Od zahoda je še sedanje v rabi. Drugo je bilo na vzhodni steni nasproti ozkemu got-skemu vhodu v obedniški steni. Oba sta vsekakor služila za izdajo hrane v obednico.

Zahodni vhod ima dve posebnosti. 50 centimetrov levo od podboja je lepa votlina v višini 95 in širini 92 centimetrov ter globoka 74 cm, gre torej skozi celo steno. Obdelana je z lehnjakovimi kvadri. Notranjost je bila obložena s 3 centimetre debelimi deskami (desetina rimskega čevlja). Po sredini je bila predeljena. Služila je vsekakor za izdajo hrane nastavljenecem.

Kuhinjski vhod je širok 136 cm. Usločen obok ni prvotni in je bil napravljen kasneje. Predelana je bila tudi leva stranica, ki ima sedaj 26 cm debelo oblogo iz zidne opeke. Ker je bil kasneje nivo v kuhinji povišan in prilagojen obednici, bi verjetno ob tisti priliki dobil vhod novo obliko in višino. Keramične ploščice so položili mehrerauski kolonizatorji.

Kot pomembno odkritje smemo vzeti obrobno poslikanje kuhinjskega vhoda. In to ne toliko radi slikarije, ki spada v čas zgodnje renesanse, bolj radi kuhinjske ure. Na zunanji krožnici so nakazane štiri ure, ob katerih je bila servirana jed: ob sedmih zjutraj, ob devetih predpoldne, opoldne in zvečer ob šestih. Računati smemo, da je bila podobna ura tudi znotraj v kuhinji. Sončne ure so bile nastanjene povsod. Ure na kolesa so imeli že v 13. stoletju, v 14. stoletju so že stolpne ure. Ura je morala biti kot nujna zahteva za čas korne molitve, za delo, za maše („zadnja maša pri oltarju sv. štefana“ za nastavljence – gl. listina iz leta 1384).

Na str. 289 sem že obdelal obednico, o kateri je vizitator izrazil začudenje „rarum constructo“. Pucelj pravi, da je Janez Anžlovar (1628-1638) zgradil knjižnico in „stara kuhinjo, ki je bila kasneje prenovljena“. Takrat je vsekakor bil napravljen obokan prostor pred kuhinjo in slikarije prekrile.

5. REALNOST STAVBNE ČASOVNOSTI

Pri vprašanju časovnosti stavb moramo za prvo samostansko stoletje začrtati naslednje tri faze: Prva je kodificirana z začetkom

julija leta 1135. Takrat so principiuelno morale eksistirati stavbe, ki jih naštevajo Instituta. In sicer v stanju in po obsegu, „da menihi takoj mirno praktikirajo monastično življenje“. Izrečno je poudarjeno, da mora biti poskrbljeno za finančno kontinuiteto, „če se kaj pripeti, da jim ni treba prosjačiti“. Praktična zahteva, pri kateri je zagreši kostanjeviški ustanovitelj, ki je po 25 letih moral ustanovo vnovič fundirati (J. Mlinarič, Topografija, Maribor 1972 – za začetnih 25 let manjka popis fundacije, ki vsekar ni bila jalova). V ta čas spadajo življenjsko nujne gospodarske stavbe: mlin z romanskim kockovim stebrom, „perična hiša“, po razpustu župnišče, poprej „Schafferey“ ali stanovanje ekonomata (leta 1980 se je ob obnovi zunanjščine pokazala romanska zidava – v Dolenjskem listu je neki časnikar napisal članek z naslovom „Najstarejša stanovanjska hiša“) – živinski hlevi (Steinhof) itd. Drugo stavbno fazo zaključuje letnica 1156, ko je bila cerkev posvečena. Tretjo fazo moramo vnesti med letnici 1181 in 1200, ko po cerkvi nastajajo novi oltarji, čeprav moramo računati za nekatere, da so že pred tem bili na mestu (npr. oltar sv. štefana).

Izrazito razvojno stavbno časovnost izpričujejo tlaki tako v cerkvi kakor po regularnih konventnih prostorih kakor so parlatorij, kalefaktorij in križni hodnik. Ti so bili deloma preiskani. Pri tej stvarnosti je cerkev vodilna. V njej so bile preiskane sledeče točke: glavni prezbiterij po svoji globini in širini, severni strop na meji med prečno in glavno ladjo, deloma srednja ladja, v celoti zahodna lopa, empora ter „Jurijeva kapela v zakristiji“.

Negibljivi nosilec kvadrature in stolpa je slop. On regulira tlak po cerkvi. Njegova velika baza sestoji iz treh stopnic iz sivega apnenca, iz katerega je cerkev v spodnjih predelih grajena. Spodnja stopnica je v resnici močna osnova za pravi zvonik ne le za „Dachreiter“ – „lesen nastrešni stolpič“ (Stična oc. 98 in priloga na strani 136). Baza stoji na 5 cm debelem ištrelu iz apnenčaste malte, ta pa na zemeljski podlagi. Osnovna podlaga je debela 28.2 cm, naslednja ima 26 cm in tretja 27 cm. Nad njo je 15.8 cm debela voluta. Na osnovni tlak iz malte je prišel slabih 30 cm debel nasip in nanj tlak iz opeke. Če to raven primerjamo s prezbiterijem, o katerem bo kasneje govora, leži ta tlak v ravni s tretjim prezbiterijskim tlakom. To dejstvo moramo nujno ohraniti v spominu!

Predno preidem k prezbiteriju, moramo pripomniti, da prostor pred zahodnim pročeljem nivoja ni spreminjal. Ker je bila lopa pred zahodnim pročeljem začetni postulat, bi bilo med njenim nivojem in ostavnim tlakom ob slopu okrog 60 cm višinske razlike.

Stopimo h *glavnemu prezbiteriju*. Tu imamo tri nasipe oziroma štiri tlake. Nasproti temu sta ob slopu le dva nasipa oziroma troje tlakov. Tlak po ladji je bil ustavljen že pred letom 1482. Dviganje glavnega prezbiterija pa je bilo zaključeno že pred letom 1211 (radi srednjega groba). Prezbiterij je moral imeti kodifi-

cirane tri stopnice ali gradus presbiterii, torej nekako 45 do 50 centimetrov. Za toliko bi morala biti prečna ladja nižja od prez-biterija, če vzamemo stanje pred letom 1211. Osnovni tlak v prez-biteriju bi moral nasproti osnovnemu tlaku ob slopu biti nekako 77 cm nižje. Tu moramo ugotoviti: prečna ladja (ob slopu) je morala biti zgrajena kasneje kakor glavni prez-biterij. Točno rečeno: prez-biterij je bil zidan pred prečno ladjo in s tem seveda tudi pred glavno ladjo in tudi pred telesom cerkve. To bi pomenilo, da je prez-biterij služil svojemu namenu ločeno od cerkvene ladje, oziroma da je prez-biterij stal že, predno je prišla zraven ladja kot cerkveno dopolnilo. Kako naj bo kaj takega mogoče?

Kodificiran postulat iz leta 1135 je na prvem mestu imenovan „*oratorium*“. Z njim je seveda povezana zakristija ali vestiariium in armarium. Prvih 26 let, dokler cerkev ni bila skončana, je konvent moral imeti oratorium, ki je centralna točka duhovnega udejstvovanja. Iz tega dejstva moramo reči, da je prvi tlak v prez-biteriju izpred leta 1135. Ištrle v zakristijski apsi je za 47 cm nižji od prvega tlaka v prez-biteriju. To bi bil padec za tri stopnice ali gradus presbiterii. Isto razmerje srečamo med zakristijo in križnim hodnikom. Isto globino imajo kapitej, parl-atorij in kalefaktorij. Dalje v tej smeri: parl-atorij in kalefak-torij imata trikrat zvišan tlak. Isto stopnjevanje smo ugotovili tudi pri vhodu iz križnega hodnika v dormitorij. Ker gredo napisi vzporedno v višini, bo to vzporednost treba aplicirati tudi na časovnost. Tako je prvi povsod izpred leta 1135. V prez-biteriju je zadnji izpred leta 1211, to je četrti. Med tem sta prišla še dva. V prečni ladji ob stebru je tretji izpred leta 1211. Ostane le še drugi. Kdaj naj je prišel?

Ker se nivo ištrla pod kupolo sklada z drugim tlakom v prez-biteriju, bo treba med njima potegniti časovno črto. Prvi nasip po ladji, torej drugi tlak, je prišel pred posvetitvijo leta 1156. Med 1181 in 1200 ni izkazanih temeljnih prezidav. Tako bo treba reči, da je drugi nasip po ladji prišel tik pred letom 1181. Zadnji nasip v prez-biteriju je moral priti ob prezidavi v letu 1181. Piscina tam preseka oba zgornja nasipa in se ustavi na predzadnjem tlaku.

Prvi tlak v prez-biteriju, parl-atoriju in kalefaktoriju je iz sive malte. V parl-atoriju je drugi tlak iz opeke ter je bil torej zamišljen kot nekaj končnega. V kalefaktoriju sta drugi in tretji tlak iz opeke. V parl-atoriju je tretji tlak iz peščene malte – vsaj na tistem majhnem prostoru nisem našel opeke, ki je bila morda že prej odstranjena. V parl-atoriju je na drugi opečni tlak prišla polivka iz rumene malte. Z rumeno malto so vzdana tudi rebra v križnem hodniku, in iz iste so na konzole v zahodnem kraku napravljeni nagrobni doprsniki dobrotnikov. Z rumeno malto je bilo zazidano tudi komunikacijsko okno v parl-atoriju. Tako si lahko približno načrtamo čas, kdaj naj je prišlo rebrovje v križni hodnik, po 1156 in pred 1181. Kapitej in sosednji parl-atorij imata omet iz sivkaste malte. Iz iste malte so povsod osnovni

tlaki (ištrle). Kapiteljski sedeži so napravljeni točno po Liber usuum (Analecta oc. 22): konventuali vstanejo pri določeni molitvi in pokleknejo, oziroma se naslonijo na zgornji sedež – prosternantur super sedes superiores aut incurvantur. V njem je bil opečni tlak na sivkastem ištrlu.

Do danes je svojo originalno globino ohranil le celarium (ter deloma kletni prostori v Neffovem traktu). Kapitelj jo je spremenil koncem 16. stoletja. Parlatorij, infirmarij in kalefaktorij so šli skupno razvojno pot v drugi polovici 12. stoletja. Refektorij je spremenil svojo originalnost po drugi polovici 14. stoletja.

IV. NAMIGI K STAVBNI ZGODOVINI PO TRETJI GRADBENI FAZI

Z letom 1200 (posvečenje oltarja-kapele sv. Štefana) se nekako zaključi stavbna dejavnost prvega samostanskega stoletja. V središču je bila konsolidacija cerkve in konventa. Od tu dalje je v pisanih dokumentih čutiti oprijeme, iz katerih moremo sklepati, da so na področju samostana nekaj prezidavali in dopolnjevali. Sredi 13. stoletja je stalo v ospredju upravno in gostinsko področje. Leta 1254 je bila na porti kapela vnovič posvečena. Njen podaljšek je vsekakor v zvezi s kontaktom s svetom. V ta leta spada tudi inkorporacija župnij po Savinjski dolini (1256). Zabeleženi so številni obiski višjih osebnosti (patriarh, škof iz Pična, vojvoda s svojim spremstvom itd.). To terja reprezentančno poslopje. Na tem področju je nastala „nova domus“. V ta čas smemo postaviti tudi zgraditev „poletnega samostana – cenobium estiuale“ na gričku pred samostanom. Ta leži zunaj samostanskega obzida – extra portam monasterii, kjer so tudi ženski obiski smeli stanovati. Leta 1277 je v materni hiši v Reinu najel posojila za 89 mark „za nujne in častne namene – pro necessariis et honestis causis“ (Gospodarska 38). V primeru s Stamsom bi bila vsota dobra četrtna letnega proračuna.

Potresom smemo tudi pripisati nek vpliv na stavbno gibanje. Leta 1348 je potres porušil in opustošil „veliko mest in trgov“. Takrat se je preklala srednja apsida do tretjega tlaka. Napravili so gotski zaključek z oporniki. Leta 1511, 24. marca popoldne med tretjo in četrto uro in 26. marca med 4. in 5 uro je „das grausam Erdpiden porušil nad 30 gradov“ (IP 96). Potres se je ponovil tudi leta 1513. Leta 1516 je ekonom kupil nekaj kvintalov železa za samostan in izrečno tudi za šentviško cerkev (RA; AS). Železne vezi po vseh samostanskih stavbah so vsekakor še iz tistega časa (tudi pozneje so stavbe vezali). Leta 1389 je papež inkorporiral šentviško župnijo. Patriarh je prošnjo podprl, češ da so „samostanska poslopja v razpadajočem stanju“ (Gospodarska 80). Takrat je verjetno šlo za „sarta tecta“. Leta

1393 je bil namreč samostan v sporu z višenjsko občino „radi sečneje v neki hosti – certae silvae“ (oc. 81). Ostreje je rabilo veliko lesa. Opat Galenfels je npr. moral kupiti les za cerkveno ostreje pri bistriški kartuziji (SA).

Turški napad leta 1471 je povzročil na poslopljih veliko razdejaje. Opat Martin pravi še leta 1497, da „mora reedificare“ poslopja. Izraz deželnih stanov v poročilu na državni zbor v Regensburgu, da „samostan leži v pepelu“, bo treba bolj vzeti za požgana gospodarska poslopja, ki so ležala extra portam monasterii. Utrdbo na južni strani samostana je končal opat Paradižič leta 1519. Morda pa jo je začel zidati že opat Ulrik po napadu leta 1471. Med porazno bitko pri Brežicah v soboto 12. avgusta 1375, kjer so bili vsi trije deželni glavarji ujeti, se je „na varnem skrival v stični“ neki sobrat, ki je bil na potu domov na zapad (stamski arhiv). Prostor se še na tlorisu iz leta 1845 kakor tudi leta 1862 imenuje „Thurn“, čeprav ga je Kovačič že sredi 18. stoletja podrl, ko je skončaval „novo opatijo“. Desno od njega je bila stara žitnica, ki jo je Gallenfels podrl in leta 1683 napravil novo (sedanjo kaščo). Gallenfels je ob potoku podaljšal opatijo, na južni strani pa jo je sklopil z bolnico Kovačič. Neff je zahodnemu konventnemu traktu dodal „6 cubi-cula“ (IP). Originalni trakt je segal do tretje sobe. Tam je stena navpično zidana ali šivana z lehnjakovimi kvadri. Živinski hlevi pred samostanom onstran potoka (Steinhof) so bili v drugi polovici 18. stoletja po požaru (prekupčevalci so tu prenočevali in kadili – „tabacum pipabant“ – IP) preneseni v ovčjak na pristavi.

V tej zvezi je tudi zanimivo vprašanje, kako je samostan reagiral na stoletnice in obletnice ustanovitve. Ustanovitev se je izvršila postopoma: leta 1132 prihod prvih kolonizatorjev, leta 1135 začetek monastičnega življenja, izdaja ustanovne listine leta 1136 in slovesna otvoritev cerkve leta 1156. Juridični datum ustanovitve je 7. julij leta 1135. V vmesnih 21 letih med 1135 in 1156 je samostan že trdno kazal svojo prisotnost na Dolenjskem. Spomnimo se na spomenico iz leta 1140, ko je vse želelo dobiti v njem svoj zemeljski počitek. Reakcija dežele pa je bila, vsaj tako je od časa do časa čutiti, s posvetitvijo cerkve močnejša kakor ob vselitvi konventa. To pomeni da je bila cerkev posebno privlačna točka v deželi. Za desetletnico samostanskega življenja smemo smatrati patriarhalno listino iz leta 1145. Pucelj jo celo primerja ustanovni listini. Opat Paradižič govori leta 1522 o „400 letni preteklosti“, leta 1730 govori opat Engelshaus v spomenici na cesarja o 600 letnici. Za dvesto letnico smemo smatrati patriarhov dekret iz leta 1335, s katerim konventu in samostanu izroča popolno dušno pastirstvo. Isto bi smeli razbrati tudi v očitku patriarha opatu Janezu (1336/41) leta 1341, da živi luxuriose – saj so samostan ustanovili in dotirali njegovi predniki. Naj so „slovesno“ obhajali 200 letnico? Kot spomin prve stoletnice posvetitve cerkve bi smeli vzeti inkorporacijo župnij po Savinjski dolini (leta 1256), odlikovanje opata Petra leta

1356 od patriarha Nikolaja, novo poslikanje križnega hodnika okr. 1456 od Janeza Ljubljanskega (sicer abruptno delo), obnova križnega hodnika pod opatom Vajncerlem, dočim je bila Kovačevičeva predelava cerkve in vsega samostana nekako sredi med samostanskim ustanovnim letom in cerkveno posvetitvijo. V pesmi od „Klostra Setishkiga“ iz leta 1789 je zapisal pesnik „Malu let zhes sesht Stu“. Seveda je igrala pri stoletnicah poleg časovnih razmer vlogo tudi opatova osebnost in njegove sposobnosti.

V. STAVBNI NAČRT IN NJEGOVA REALIZACIJA LETA 1132-1135

Kakor se zgodovina samostana odraža v treh dimenzijah; ozemeljska, stanovanjska in duhovna (slednja zahteva posebne obdelave), tako sestavljajo tri dimenzije tudi stavbni načrt: talna ali arealna, organska ali stanovanjska in stilna ali gradbena. To troje sestavlja kodificirani samostan.

1. TALNI NAČRT

Poleg terenske slike, ki jo ustanova zakonito zahteva – v nenaseljenem kraju, je z izbranim arealom že takoj zašiljen obseg stmostana: intra septa monasterii. Ker je samostan benediktinske observance vedno orientiran, mu je že takoj dana smer: proti vzhodu. Pred vhodom na areal je potok naravna meja nasproti „zunanjemu svetu“. Na severnem obrobju je mlin, na katerega je izpeljana potočna struga. Med obema strugama je napravljen ribnik. Saj so ribe ena od osnovnih živil (načrt iz leta 1843 in 1862 je imenovan „Teichwiese“ – izsušen ribni travnik). Na južni strani ploščadi so potok speljali v to smer in dalje čez polje na jug, kjer so napravili na pristavi ribnike. Zahodna stran je morala dobiti umetni zid, ki so ga raztegnili na vso ploščad. Dolžina „septa monasterii“ je 12 kratna dolžina cerkve (pri Stamsu npr. je bila prvotna cerkev dolga nekako 82.50 metrov in krožni zid je skoro en kilometer dolg). Kompleks je nekak pravokotnik. *Mera za talni načrt je križni vrt*, ki leži v središču ploščadi. Cerkev ima tri (njegove) mere. Prav toliko je do potoka na vzhodu. Ondotni kompleks začenja eno mero od cerkve, prav toliko je oddaljeno upravniško poslopje (Schafferey). Mlin je oddaljen dve meri.

2. ORGANSKI NAČRT

Razpored regularnih prostorov je izveden točno po Instituta iz leta 1134 (povzeti so iz Institut iz leta 1119). V cerkvi je ob kapiteljski steni zakristija ali vestiarij, ki je bila v tretji gradnji fazi povečana na zahod za svojo dolžino. V njenem desnem kotu

je bil armarium - omara za bogoslužne knjige. Med njo in cerkvenim vhodom so v kotu položene stopnice za vhod v dormitorij. Desno od prečne ladje se začenja konvent. Najprej je kapitelj. Sledi mu porta. Tod so tudi prenašali krsto iz mrliške lope po južni stranski ladji skozi severni cerkveni vhod na pokopališče za kapitljem. Desno ob porti sledi pariatorij s komunikacijskim oknom. Zraven je polžasto stopnišče v dormitorij. V prečnem hodniku in dalje na desno je bil prostor za konverze. Institut se je v kasnem srednjem veku izrodil. Sledila so stranišča z lavatorium. Levo od njih je bila bolnica. Na desno je bil kalefaktorij, edini kurjeni prostor. Sledi kuhinja s kletnimi prostori, na zahodu ob kuhinji verjetno refektorij konverzov, na desno velik solarium. V prvem nadstropju proti vzhodu dormitorij, na južni fronti noviciat in Priorat, kaligrafske sobe, opatija z drugimi oficiali. Na vrtu pred obednico je bil vodnjak, ki se je skozi južni vhod mimo bolnice izlival v potok, kjer je izliv še vedno viden. V severnem kraku je bil prostor za kolacijo, bilje in umivanje nog na veliki četrtak. Na božično noč so se hodili gret v kalefaktorij (Analecta I, 96).

3. STILNI NAČRT

Stavbenik je snoval iz svoje romanske dejavnosti in tehnike. Kot tak je bil arhitektski stilist. Operirati je mogel s takratnimi merami, ki so našemu metrskem sistemu tuje (metrska konvencija je bila z Avstrijo podpisana 19. 12. 1872). Tudi dimenzije, razmerja ter „lepo število“, kakor zlasti še simbolika spadajo v stavbni načrt in igrajo pričevalno vlogo. Sredi 12. stoletja je burgundski čevelj s svojimi 325 centimetri začel odrivati rimskega, ki ima 29.547 cm. V srednji Nemčiji je imel čevelj 320 cm. Maria Laach npr., ki je zidala samostan v istem letu kakor Stična, naj bi se posluževala reinskega čevlja. In vkljub temu naj bi se stavbeniki še naslanjali na francoske vzglede (Bogler-Schlipppers, Maria Laach 47). H. Hahn prevzema za mero rimski čevelj, a vkljub temu pri celi vrsti samostanov ne more priti do stilnega načrta (Die frühe Kirchenbaukunst der Zisterzienser 339). Njemu je merilno določilo le cerkev (oc. 66, 314) in križni hodnik, križni vrt mu ne pomeni nič, čeprav cerkev avtomatično sloni na križnem hodniku in njegovem vrtu, oziroma si stojita v relaciji. Hahn čuti dvakratno razmerje med prečno in glavno ladjo (oc. 69). Oglejski ustanovitelj je moral samostan postaviti na lastne stroške. Tu se avtomatično vrine vprašanje, katerih mer so se oglejski stavbeniki držali. Ogleja se dotika lahko področje. In tam so rabili rimski čevelj.

V Stični so gradili po *rimskem čevlju*. Apsida v zakristiji ima 89 centimetrov, torej tri rimske čevlje. Izrazito se pokaže rimski čevelj v prezbiteriju: tam se je dvakrat zvišal nasip za dobrih 29 centimetrov. Z zvišanjem prezbiterija so se avtomatično zviševali gradus presbiterii. Tam imajo pragovi še vedno višino med 14 in 15 centimetrov. Stranska prezbiterija imata tudi dva

praga po dobrih 14 centimetrov. Šele tretji nasip s 125 centimetri se izmika tem meram. Vendar tudi zanj ni jasno, če ga ni poznejši tlak v drugačno višino spremenil. Tlak v parlatoriju in kalefaktoriju se je poviševal v rimski meri. Slop v kvadraturi ima prav tako spodnjo stopnico v rimski meri. To pa spet govori za stvarnost, da je oglejski stavbeni vpliv še v drugi polovici stoletja v samostanu živel.

Na osnovi rimskega čevlja moremo ugotoviti sledeče harmonične in „lepe“ mere:

1. Razdalja med cerkvenim trupom in obedniškim trakom prek križnega hodnika meri 26.61 m, kar je 90 rimskih čevljev.
2. Cerkevna dolžina brez apside in lope ima dvakratno dolžino križnega vrta – torej 180 čevljev (53.30 m).
3. Zakoličena cerkev z apsidno in lopo meri 220 čevljev oziroma 65 metrov.
4. Zakoličena cerkev brez lope ima 200 čevljev.
5. Zakoličena prečna ladja ima 100 čevljev dolžine. Tu se spet potrjuje, da je lopa bila že spočetka v načrtu, ni pa spadala v striktno sakralni obseg.
6. širina cerkvenega trupa ima 70 čevljev.
7. Cerkevno ostenje, kakor slopi, prezbiterijske stene merijo 4 čevlje.
8. Zakristijska apside je 3 čevlje debela.
9. Kapiteljska stena od vrha do ištrla v zakristiji ima 90 čevljev.
10. Konventno pritličje do dormitorija je 20 čevljev visoko.
11. Skrajni dve apsidi izstopata iz ravni cerkvene stene za deset čevljev. V nji je prostor le za grobnico. Torej sta bili ti dve že v osnovnem načrtu določeni za grobnice, dočim je bila ostalim trem dana sakralna vloga. „Ustanovitelji“ so bili torej že v začetku duhovno povezani z zgradnjo. Obratno pa je treba reči, da je bilo že takrat pet slopov določenih za oltarje.
12. Apside si med seboj leže v padajočem razmerju in sicer tako po dolžini kakor po širini. Glavna apside je imela trojno mero nasproti svojima skrajnima. Flankirani sta obsegali njeni dve tretjini, skrajni pa sta dosegli tretjino glavne.

V zvezi s stilom nastane aktualno vprašanje, po kakšnem prototipu naj bi bila *Stična zidana*. Vprašanje se tiče najprej cerkve in naknadno vsega samostana. To pomeni, da je v vprašanju celoten stavbeni kompleks in razpored. Vse preveč povprečna je sodba, da „cerkev ni zgrajena po cistercijanskem ‚bernardinskem‘ načrtu, temveč po arhaični benediktinski tradiciji“ (Alumni romani 1976, 24). „Bernardinski načrt“ moramo po pravici izločiti. Z letom 1135, ko je *Stična* bila, z izjemo cerkve sezidana, je Clairvaux začel razvojno pot, ki je trajala do leta 1174. Leta 1135 so začeli zidati nov samostan s cerkvijo, ki je bila leta 1138 posvečena. Kakšen korni zaključek naj bi imela, ni znano. Leta

1153 so zaključek podrli in na njegovem mestu napravili kapelni venec (Clairvaux I, Clairvaux II je iz leta 1174). Iz prve tretjine 12. stoletja imamo vsaj tri mostovane, s katerimi se Stična v važnih točkah sooča, Altenberg, Walsassen in Eberbach.

Altenberg in Walsassen imata prečno ladjo in pet apsid. Oba sta ustanovljena na liniji Morimunda leta 1133. Oba imata tudi zahodno lopo. Kakor Stični tako je tudi Altenbergu osebno posredoval sv. Bernard prvega opata. Kako blizu sta si Stična in Altenberg, naj pove sledeča primerjava: Altenberg ima „fons in introitu“ v južnem delu prečne ladje, kjer se stikata prag iz severnega kraka križnega hodnika in dormitorsko stopnišče v cerkvi („le tod je bila regularna pot k bogoslužju“ – K. Ekbert, CChr 1974, 37). V Stični je školjka za blagoslovljeno vodo (iz zrnčastega lehnjaka) na levi steni prečne ladje nasproti dormitorskemu stopnišču (leta 1977 prenesena na steno bratovskega kora). Brez pomena se zdi ni za Stično tudi Himmerod, časovno ustanovljen kakor Stična (leta 1134), vendar na liniji Clairvauxa, oziroma naravnost od njega. Njemu je sv. Bernard posredoval stavbenika (TThK V, 58). P. Ignacij Fabiani zatrjuje, da je sv. Bernard zaslužen tako za stiško ustanovo kot tudi za njegovo zgraditev. V tej zvezi bi smeli staviti „cementarius“ Mihaela oz. „lapidica“, kakor ga titulira nekrolog, med akcije sv. Bernarda iz njegove delavnosti v času cerkvene shizme. Eberbach je Stični podoben v zahodni lopi (Die Cistercienser 208 in 566). Ustanovljen je istega leta s Stično. Tudi njemu je sv. Bernard posredoval arhitekta. Njeni začetki niso cistercijanski. Nadškof iz Mainz-a je samostan ustanovil leta 1116 za avguštince. Leta 1130 jim ga je odvezel in dal benediktincem. Iz navdušenja do sv. Bernarda ga je čez tri leta dal cistercijanom (kupil ga je za 50 funtov srebra – A. Schumacher, Deutsche Klöster 142). Prve menihe je sem poslal sv. Bernard iz Clairvauxa leta 1135. Končno naj bo še omenjen milanski Chiaravalle, ki ga je leta 1135 ustanovil sv. Bernard (prva ustanova iz Clairvauxa v Italiji). Tam je še ohranjena zahodna lopa.

Sklicevanje na odloke generalnih kapitljev je treba vzeti z rezervo. Ti so le negativno usmerjanje. Če kaj prepoveduje, je znamenje, da se je nezakonit primer že pripetil. Če se kdo sklicuje npr. na dekret iz leta 1157, kjer je govor o prepovedi zidanih zvonikov, Stična pri tem gotovo ne pride v poštev, saj je vse že izdelano (prim. Stična, priloga na strani 136!). Stična je bila leta 1135 najoddaljnejša redovna točka. Poleg tega je patriarh imel z ustanovo svoje misli in kot tak je samostan tudi nasproti redovnim sunkom ščitil. Vsemimo le njegov nastop na odlok generalnega kapitlja leta 1151, oziroma leta 1152. V drugi polovici 12. stoletja so stari samostani kar povrsti začeli samostojno razvojno pot skupno s Citeauxom (leta 1193 je cerkev povečal na 91 metrov) in Clairvauxom (leta 1174 je cerkev povečal na 106 metrov – LThK II, 975). Takrat smemo govoriti o neki stavbni psihozi. Za njo je, kakor je pri Citeauxu mogoče videti, bil sv. Bernard, ki je bil 18. 1. 1174 prištet med svetnike. V Stični je

bil opat Aldeprand od 1169 do 1180, ki je bil iz nemškega področja. Kakor poroča Cezarij iz Heisterbacha, je imel stike s škofom Eskilom iz švedskega Lunda – leta 1177 je resigniral in se iz vneme do sv. Bernarda naselil v Clairvauxu in tu umrl leta 1181 (COhr. 1937). Je morda že opat Aldeprand začel preurejati cerkveno notranjost? Izvedel pa jo je agilni Pero.

VI. TLORIS IZ LETA 1132

1. Orientirana romanska bazilika ima prečno ladjo. Čelo je razčlenjeno na pet kapel s polkrožnimi apsidami. Od teh so srednje tri sakralne. Stranski dve sta grobniški in stopita v sakralno vlogo šele v tretji gradbeni fazi. Glavni vhod od zunaj je na severni strani. Zahodno pročelje ima lopo, ki služi kot uradno zatočišče ali azil in na desni tretjini je mrliška veža. Iz mrliške veže je šel sprevod skozi južna cerkvena vrata na križni hodnik in od tod skozi porto na pokopališče. Ob kapiteljski steni je bil na vzhodu vhod v cerkev. Tu je bilo najprej na desni stopnišče v dormitorij, na levi blagoslovni kamen. Ob kapiteljski steni je zakristija, ki dobiva svetlobo od vzhoda skozi okno v apsi. V zakristiji je na desno bil v temnem kotu armarium za bogoslužne knjige. Po sredi glavne ladje je bil za korom menihov kor konverzov. V tretji stavbni fazi so zazidali dva zahodna loka in nanj prenesli kor konverzov z oltarjem sv. Križa. Oltarji so bili ob slopih po glavni ladji. Ob stenah nasproti oltarjem so bile piscine.

2. Desno na cerkev je naslonjen konvent, ki se razteza okrog vrta po križnem hodniku. Prvi prostor za prečno ladjo je kapitelj s karcerjem v desnem kotu. Sledi porta, na njo parlatorij s komunikacijskim oknom, stopnice v gornje nadstropje, fraterija. Nato pride na vzhod pomaknjena bolnica in ob njej stranišča ali lavatorium. Na zahod se vrste kalefaktorij, obednica, kuhinja z živilskimi shrambami. Na desno ob kuhinji obednica konverzov ter prostorni celarium. Hodnik ob celariju je določen za pokopališče, isto vlogo ima tudi levi del hodnika ob kapitlju, severni krak služi kolaciji. Zgornje nadstropje na vzhodni strani je dormitorij, nad bolnico knjižnica, na desno skriptorij, stanovanje priorja, opata in oficialov, zahodni trakt je določen za konverze, ki imajo svoje stopnišče na polžev vrt (odkrite leta 1977).

3. Zunanji vhod, kapela na porti, cameraria, hispitium, mlin in druga poslopja stoje v zaščrtani odmaknjenosti od notranjega samostana.

4. Osnovno rozmerje za celoten stavbni kompleks je križni vrt.

5. Stavbni načrt je bil napravljen in izveden na osnovi rimskega čevlja.

6. Ker ima opat Bernard iz Clairvauxa osebne zasluge za ustanovitev kakor tudi za stavbnost in za prvega opata, bo treba

predloge ali stavbne vzorce iskati na burgundskem področju. Vendar ne smemo prezreti, da je bil oglejski ustanovitelj zunaj francoskega stavbinskega stila.

KJE SO KOLONIZATORJI LETA 1132 ZASTAVILI PRVO LOPATO?

V treh letih je bil samostan z vsemi predpisanimi stavbami zgrajen. Da je bilo več delavnih skupin, se je pokazalo že pri stenah križnega hodnika. Delo je bilo vsekakor razdeljeno na ekipe. Lahovski Mihael je bil z „arte sua“ udeležen pri samostanskem osrčju, kakor je bilo že nakazano. S temelji so začeli istočasno na vsem planiranem terenu. Zgoraj stavljeno vprašanje se nanaša na križni vrt oziroma na njegov hodnik.

Kolonizatorji so začeli z delom spomladi leta 1132 (to moremo sklepati na odnos Peregrina s papežem Inocencijem in sv. Bernardom – gl. Itinerar sv. Bernarda). Najprej so izkopali križni hodnik. V isti ravni so napravili vhode na spodnje konventne prostore. Kakor se je pri preiskavah pokazalo, so vsi kraki križnega hodnika nasuti s čisto prstjo oziroma ilovnatim materialom brez primesi kamna. Da je bil kasneje hodnik nasut, imamo dva očitna dokaza. Pri vходу v dormitorij je spodaj pod nasipom prag iz sivega apnenca. Vsaj nekaj časa je torej bila prvotna nižina v križnem hodniku. Drugi dokaz je vzhodni vhod v cerkev. Bil je napravljen po osnovnem tlorisu, torej leta 1132. Ko je bil križni hodnik nasut, je bil vhod zvišan. Spodnja stopnica in spodnji kvader desnega podboja (tu je bilo preiskano) sta bila odstranjena. Zadnikarjev „armarium claustrii“ (Stična 152) je bil na severni cerkveni steni, kjer sta še sedaj vidni dve deloma pravokotni odprtini. Tu je uradni prostor za collatio - za duhovno branje, bilje in podobno (prim. oc. 146). Nad zvišenim pultom bralca je bila omara, ki jo je po predpisu tajnik moral zaklepati.

Važno je vprašanje, kdaj naj bi bil križni hodnik s prstjo vsaj za 76 cm nasut? V tej globini je bil grob v zahodnem kraku (27. 7. 1973 odkrit). Od te višine je treba odšteti 10 cm. sedanjega tlaka iz umetnega marmorja s svojo podlago. Pod njim je bila šesterokraka opeka (23.5 cm) kot prvotni tlak. Nad mrličem je bilo dobrih 60 cm. zemlje. Deset cm pod sedanjim tlakom je stena ometana in pobeljena, spodaj pa je v surovem stanju. Ta slika je vidna tudi v kapiteljskem kraku, kjer je pod nagrobno fresco grobnica iz vodnega kamna v istem nivoju.

Leta 1135, začetkom julija, je bil oratorium, to se pravi prezbiterium s petimi apsidami podan. S tem je bil dan tudi vhod iz križnega hodnika skupno z zakristijo. Pet let za vselitvijo konventa je „želelo vse biti pokopano v samostanu“. V grobniške namene sta bili določeni obe skrajni apsidi. Ti sta bili vsekakor določeni za ustanovitelje, ki „so bili v samostanu pokopani“, kakor pravi Višenjska Zofija. Iz vloge na generalni kapitelj, ki jo je posredoval patriarh osebno, moremo v resnici razbrati nujno za

grobniški prostor. Da so povsod v področju samostana iskali prostor za grobove, smemo vzeti tudi dvojni grob pred zahodno lopo. Ta bi spadal še pred leto 1140. Ker je bilo vprašanje pogreb-ov pereče, moramo nasip križnega hodnika postaviti v jesen leta 1140. Krožna freska in pod njo grob iz vodnega kamna desno ob novem cerkvenem vhodu bi mogla priti kmalu po letu 1140 (ženska oseba – Nata de Reichen...). Stene križnega hodnika so bile ometane šele po letu 1140. Leta 1156 je bil vsekakor tudi samostan v križnem hodniku dostojno predstavljen. Zadnikarjevo sliko križnega hodnika bo treba v tem pogledu izpolniti (oc. 140-153).

V smislu privilegija iz leta 1140, ki je vseboval tudi privilegij patriarha, da se sme „vse“ pokopavati v oziroma na področju samostana, je nastala tudi pokopališka cerkev sv. Katarine, zavetnice sirotišnic. V tem smislu smemo sklepati, da so imeli tam svoje pokopališče samostanski hiralci (stalno število 14) ki bi sicer spadali v župnijsko pokopališče.

Da je bilo v samostanu res veliko pokopanih, moremo soditi tudi po kostnici, ki je ležala ob cerkveni zahodni lopi. Bila je preprosto zgrajena in plitva. V njej je bilo nekako sedem okostnjakov, ki so jih sem prenesli iz neke grobnice in sicer le enkrat. Zvrha je bila posuta z negašnjenim apnom. Sumiti bi smeli, da so kosti sem prenesli leta 1181 iz leve skrajne grobnice, ko so v prostoru napravili kapelo sv. Janeza evangelista.

JASNOST PRI VPRAŠANJU ARMARIJA

Pet let je konvent v urejenem samostanu opravljal redovne posle. Leta 1140 so notranji prostori ob križnem hodniku doživeli nemajhno preobrazbo. Križni hodnik je bil nasut in s tem dohodi v regularne prostore deloma otežkočeni (te so kasneje skušali spraviti v nivo s hodnikom). Za meniškim korom v cerkvi je bil najpomembnejši prostor v severnem kraku križnega hodnika, imenovan *collatio* ali prostor skupnosti za duhovno izobrazbo in molitve za pokojne (bilje). Tu je bil *armarium claustrii* za knjige, ki jih je lektor na vzvišenem prostoru ob steni na klopi sedečim sobratom predočeval. Ohranjeni sta dve pravokotni vdolbini. Po predpisu je moral tajnik *armarium* – omaro zaklepiti. Stena je torej imela leseno oblogo. Verjetno sta bili votlini tudi od znotraj obloženi z lesom, ker stene ne izkazujejo prask. Leva omarica meri 42 krat 55 cm z globino 51 cm, desna 33 krat 44.5 z globino 47. Večja bi bila za foliante kakor npr. nekrolog in cerkvene očete (kodeks št. 650 v dun. narodni knjižnici ima 29.3 krat 42 cm), manjša za regulo in podobne spise. Omara je morala biti nad lektorjem z dosegom nad glavo.

Klopi ob steni so imele dve stopnici, podobno kakor so bile v kapitlju. Tam so klopi visoke 70 cm. K temu je treba prišteti še kakih 5 cm debelo leseno sedežno podlago. Sedaj je od tal do vdolbin 173 cm. Če k temu prištejemo višino klopi (75 cm), vzvišen lektorjev sedež (46 cm) in lektorjev hrbet z glavo (okrog

80 cm), bi lektor zakrival omaro za okrog 50 cm. Zadnikar meni, „da se nivo tlaka v križnem hodniku vse od romanike do danes ni bistveno spremenil“ (Stična 148). Leta 1916 je bil tlak za 10 cm zvišan. Če vračunamo nasip iz leta 1140 (okr. 66 cm – odračunan nasip iz leta 1916), bi bilo nad glavo lektorja okrog 15 do 20 cm razdalje.

Omara leži v tretjem križnem polju, bolj pomaknjena na levo, in nasproti drugemu oknu v nasprotni steni. Dolžina klopi je bila določena za prvotnih 13 članov in bi imela dolžine med 5 do 6 metrov. Verjetno so bili najprej sedeži opata, priorja in superiorja.

Osvetliti je treba še naslednjo stvarnost. Instituta določajo, da mora pred omaro – ante armarium goreti luč. Tu ni mišljena omara v ožjem smislu. Gre za *prostor pred armarijem*. Ta je pa v drugem križnem polju. Prvo polje je hodnik. Luč je torej stala v začetku drugega polja, da je osvetljevala dohod v cerkev. Oljčne svetilke so bile verjetno podobne tem, ki so jih imeli v koru (nekaj primerov je še ohranjenih, drugi so bili ob prenosu leta 1936 uničeni!).

VPRAŠANJE PO VZORU,

na katerega so se stiški stavbeniki naslonili, in tu izrazito pri izvedbi samostanske cerkve, ter o njegovem stavbeniku.

Mojo trditev, da je cerkev imela pet apsid (Bernardov Zbornik, 1953, ki so jo najprej osporavali (M. Zadnikar, Stična v romanški dobi, 1957), so po kasnejših preiskavah sprejeli kot stvarnost (M. Zadnikar, Stična 1977). Umetnostni zgodovinarji (F. Stele, M. Zadnikar, E. Cevc i.dr.) vidijo „samostanskega stavbenika“ v imenu, ki prihaja v izčrpnih samostanskih listini pod opatom Aldeprandom. Tu je treba takoj reči, ali je mišljen kot stavbenik tj. kot ekspert pri zgradnji ali pa kot arhitekt, ki je napravil načrt (kakor npr. Villard de Honnecourt za Vaucelles iz srede 13. stoletja – Die Cistercienser 1977, str. 67). V razpravi sem vključil zgodovinske dokumente, ki jih sproščajo ohranjene stavbe. Imenovana listina pod opatom Aldeprandom posega tako v stavbenost, kakor tudi v samostansko vodstvo ter ozemlje.

Predno vzamemo v razpravo rokopis, kjer se nahaja listina s takoimenovanim „stiškim stavbenikom“ moramo omeniti drugi rokopis. Ta nam pomaga pri določitvi časovnosti listine. Oba rokopisa si je po razpustitvi prilastila Dun. nac. biblioteka.

Rokopis (št. 650) je prepis Avguštinove De civitate Dei. Foliant ima 192 pergamentnih listov (29.2 krat 42 centimetrov). Na listu 62r je kaligraf Nicolaus upodobil opata Folknanda in čisto spodaj na robu v majhni skici upodobil sebe in napisal: *Obscrote / memor esto mei / memor esto Nicol.* Glavo ima obrnjeno k opatu nad seboj. Kaligraf ni nikak menih, kakor ga hočejo nekateri imeti (prim. Die Cistercienser oc. 184; Zadnikar, R. Stična 55; E. Cevc, Sl. umetnost 28). Frizura ga predstavlja kot

svetnega človeka, ki ga je samostan vsekakor najel za prepisovanje teoloških knjig (communem in usum). Opat je starejših let. V desnici ima bakulum, v levi odprto knjigo, ki je naslonjena na kolena. Podoba, o kateri sodijo, da je eden prvih primerov pravega portreta cistercijskega opata (prim. Die Cisterciensier o.c. 484). je vdela na veliko začetnico O. Konservator F. Stele jo je leta 1935 dal vliiti za samostanska cerkvena vrata na zahodnem pročelju in jo podredil opatu Vincencu. Na levem listu odprte knjige je v petih vrsticah tekst: Ci/uis ca/tholicus/ folk-nandus/ iam moriturus. Na desnem listu je nadaljevanje: Hunc/ scribi li/brum com/ munem/ iussit/ in usum.

Nastanek rokopisa je primerno zlahka ugotoviti. Folkland je nastopil okrog leta 1152 in umrl pred 1163 (Gospodarska 13 in 211). Avguštinoovo delo je opat Nikolaju naročil „že na smrt bolni opat Folkland“ Ko je Nikolaj izpolnil list 62, je bil opat že mrtev. Do takrat je torej napisal 122 listov-strani. Okrog leta 1000 naj bi kaligrafi potrebovali za eno stran skupno z inicialami kakih 14 ur, za navadno stran pa le od šest do deset ur (prim. G. Bertel, Weltgeschichte der Schrift, Köln 1972, 443). Pod Folklandom bi potreboval za prepis nekako dva meseca. Ostali dve tretjini je skončal pod Vincence. Po teh računih bi potreboval za prepis De civitate Dei pol leta. Skončal jo je vsekakor pred letom 1163. Nikolaj je bil nastavljen kot kaligraf za daljšo dobo. Morda je bil tu za vse življenje. Teološka knjižnica je bila nujna. Tudi Lahovski Mihael ter tudi mojstri so dobili življenjsko nastavitev (v Dragi).

Podobnega formata je tudi rokopis 688. Na 183 pergamentih listih oziroma na 365 straneh je 117 pisem sv. Jeronima. Pisava je ista kakor v prejšnjem rokopisu. Zadnji list je na lični strani izpolnjen le v levem stolpcu s široko razprostrtim zaključkom: EXPLICIU / NT EPIS / TOLE / SANCTI / JERONI / MI PRES / BITERI. Na takrat še praznem desnem stolpcu je v 37 vrsticah zapisana latinska listina, kjer je imenovan Mihael. Tu ne gre za „dajatve stiški cerkvi, katere je stavbenik Mihael dolžan“ (M. Mikuš, Topografija), temveč gre za svoboščino njegovih otrok kakor tudi njihovega potomstva.

Latinska listina (z rešenimi okrajšavami) se glasi:

In nomine sanctae et individuae Trinitatis. / Aldeprandus dei gratia siticensis monasterii/dictus abbas. cunctis christi fidelibus huius paginas lec/toribus vel auditoribus tam futuris quam presentibus in/notescere cupimus. qualiter quidam homo nomine Michael / natione latinus arte uero cementarius. tempore an/tecessorum nostrorum de longinquis prouintiis ad/ueniens. iam diu arte sua nostro monasterio pluri/mum profuit. unde et ab eisdem in praedio ecclesiae nostrae / est substitutus. data domo et terra. Qui uidelicet, M. / quondam feminam nomine Maethilth propriam domini / Alberti de wiselberch aeclesiae nostrae aduocati / accepit in uxorem, eandemque cum facultatibus suis a

praedicto .A. ad omnimodam libertatem re/demit. Trans-
 actis autem aliquibus annis idem .M. secundo / cum facul-
 tatibus suis e praefato .A. liberos suos quos / ex eadem
 uxore deo donante genuerat ea conditione / redemit. ut
 idem .A. super altare .S. MARIAE propria / manueos tali
 libertate donarest. quatenus unum quodque / eorum ab
 ineunte seruiendi aetatae censum trium /nummorum an-
 nuatim ecclesiae nostrae in die purificati/onis .S. MARIAE
 / persolueret. Sane praedictum censum / non solum ipsi ue-
 rum etiam omnis posteritas eorum ad testi/monium libertatis
 suae. praefatus .A. ecclesiae nostrae aduocatus / eternaliter
 persoluendum statuit. ne forte aliqua spiritualis / secula-
 risue persona per potentiam eos ulia seruitute / subiciat
 aut opprimat. Quod ut uerius credatur et a / successoribus
 nostris in conuulsum seruetur idem aduo/catus noster .A.
 sigilli nostri inpressione. et testibus qui huic / diffinitioni
 praesentes aderant. corroborari mo/nuit. nosque id fieri
 cum certo consilio fratrum nostrorum / uolenti animo an-
 nuimus. Testes ergo huius rei. hi sunt. / Maroldus tunc
 temporis armarius. Wirnt diaconvs. / Herbordus sacrista.
 Saeculares uero Meinhardus de nideke. / Rudegerus. Her-
 bordus. Ernest. Hiltiprandus. omnes de wiselberch. / Wike-
 rus de Laibach. Hartmannus de Rifenstayn. / et alii quam
 plures nobiles et mediocres. Sig. /

Prevod naj bo čim bolj dobeseden, da se izognemo presvobod-
 nemu tolmačenju:

V imenu svete in nedeljive Trojice. Aldeprand, po božji
 milosti naslovni opat žitiškega samostana, javno obveščamo
 vse vernike, ki bodo listino brali ali jo slišali brati, tako pri-
 hodnje kakor sedanje, da je neki mož, z imenom Mihael, po
 narodnosti latinec, po poklicu kamnoseški mojster, prišel
 sem iz skrajnih provinc za časa naših prednikov. Ker je
 našemu samostanu že dolgo s svojo umetnostjo neprecenljivo
 koristil, so ga le ti za to delo nastanili na prediji našega samo-
 stana, kjer so mu dali hišo s posestvom. Imenovani Mihael
 je bil poročil žensko z imenom Matilda, uslužbenko Alberta
 Višnjegorskega, zaščitnika našega samostana, in ji je bil pri
 imenovanem Albertu kupil z lastnim premoženjem popolno
 svobodo. Isti Mihael je čez nekaj let pri gornjem Albertu
 ponovno kupil z lastnim premoženjem svoboščino svojim
 otrokom, ki jih je po božjem daru rodil z gornjo ženo, pod
 pogojem, da jim isti Albert osebno pred oltarjem Matere bo-
 žje pokloni tako svoboščino, da vsak njih, ko pride v leta
 služnosti, daje naši cerkvi na Svečnico tri vinarje. Imenovani
 Albert, advokat naše cerkve, pa je izrecno pristavil, da so v
 dokaz svoboščine dolžni imenovano daritev zavedno plače-
 vati ne le sami, temveč vse njihovo potomstvo, da jim ne bi
 kakšna druga bodi duhovna bodi svetna osebnost skušala
 natvezati služnost ali na nje izvajati pritisk. Isti naš advokat
 Albert nas je opomnil, radi večje verodostojnosti in pa da

naši nasledniki pozneje nimajo s tem neprilik, naj podkrepimo z našim vtisnjenim pečatom in s pričami, ki so bile pri določbi prisotne, kar v izrednem posvetu z našimi brati kot pametno sprejemamo. Priče tega dogovora pa so Maroldus, točasni knjižničar, diakon Wirnt, zakristan Herbordus, ter svetni Meinhardus iz Mirne, Rudegerus, Herbordus, Ernest, Hiltiprandus vsi iz Višnje gore, Wikerus iz Ljubljane, Hartmannus iz Rifenstaina, ter še večje število oseb plemiškega in srednjega stanu. Pečat.

Listina ima polno samostanske preteklosti in seže v prihodnost. Nalog za izdajo dokumenta izhaja od advokata Alberta iz Višnje gore. On ne mara, da bi se kdo drugi okoristil z njegovimi podložniki. Osrednje vprašanje so Mihaelovi otroci – morala sta biti vsaj dva – in njihovo morebitno potomstvo, ki ne izgube svoboščine, če naj se kam drugam preselijo. So svobodnjaki. V dokaz tega stanja je letna dajatev treh vinarjev. Vsota je malenkost nasproti Albertovi hčeri, ki podarja svoboščino svoji služkinji, a njeni otroci postanejo davčni obvezniki s petimi vinarji (Gospodarska 18, pod letom 1228 oziroma 1207 okr; podobno z ljudmi leta 1223 – oc. 17).

Obveznost za izdajo listine sprejema opat Aldeprand s konventom. Aldeprand je nasledil Vincenca okr. leta 1168. Odločbo je bil Albert dal že prednikoma-predniku. Takrat Aldeprand ni bil prisoten oziroma še ni bil opat v Stični. Tudi naslov „dictus – naslovni ali imenovani“ opat kaže na njegov nastop pred kratkim. Stična je zanj novo področje, v katerega se mora šele vživeti. Ne pozna še stiške preteklosti. V samostanu je veliko slavlje, katerega se je udeležilo deželno plemstvo in boljše osebnosti. Pri tem smemo misliti na nastop novega opata. Listino bo treba postaviti v leto 1168 ali 1169. Vidno je, da je novi opat polagal važnost na ozemeljsko neokrnjenost.

M. Zadnikar meni, da so listino prepisali verjetno šele proti koncu 12. stoletja (Stična 42). Tudi v krajšem sestavku o Lahovškem Mihaelu ima slično mnenje (Traditiones 1979, 338) Vprašanje je torej, je listina kasnejši prepis iz originala ali pa je predloga za original. Pisava Jeronimovih pisem je podobna s pisavo Nikolaja v Avguštinovem delu. Tudi kurziva je tu skladna z Nikolajevim tekstom na Folknandovi knjigi kakor tudi na svojem zapisu na spodnjem robu. Dostavna besedica v Jeronimovih pismih na koncu med osmo in deveto vrsto od zgoraj z „y“ je točno v dukтусu pri Rifensteynu. Isto moramo reči tudi za „Sig.“, ki ga je površno in pošev pripisal (pero se mu je zapčilo in pri tem se je črnilo razlilo – pismena izjava arhivarja Dun. nc. bibl.). Nikolaj naj bi po tem mojem mnenju diktat zapisal na koncu rokopisa, ki ga je imel trenutno pred seboj oziroma ga je skončal. Na ta tekst je naknadno spisal listino (ki se ni ohranila).

Osrednja tema listine so Mihaelovi-Matildini otroci. Posredno so vključeni tudi njihovi potomci, ki segajo v „večno prihodnost“. Preteklost otrok je vezana na očeta Mihaela in mater Matildo. Pozneje bomo mogli spoznati vsaj dva Mihaelova sinova. Kdaj

in od kod je prišel Mihael, je bilo doslej že večkrat z manjšo in večjo verjetnostjo omenjeno. M. Zadnikar je čutil potrebo, sliko „stiškega gradbenika“ (Stična 1977) in Lahovče še terensko obeležiti (Traditiones 1979, 387-394). Vaščani so ga imenovali po njegovi izhodiščni deželi. Bil je torej priseljenc. Med njim in sosedi je osebnostna razdalja. M. Zadnikar primerja v tej zvezi poimenovanje „Bela cerkev“ – „po svetli barvi kamna in ometa“ (pri tem prevzema mnenje Grudna in drugih). Lastninske cerkve – in v Lahovčah je to slučaj! – so imenovali deloma po osebi deloma po kraju (E. Cevc, Slovenska umetnost, 11). V stiških nekrologih 12/13. stl. srečamo ime Biella in Bela.

Stavbna zgodovina sloni na imenu Mihael. Opat Aldeprand ga definira točno po njegovi narodnosti, po poklicu, po času, po delatnosti, po zaslužku oziroma po odpravnini, po ženi in otrocih. Mihael je „latinus“ (lah, lahov, lahovški). V desetem in enajstem stoletju sestavljajo „latinsko cerkev“ Italija, Galija-Francija, Španija in Severna Afrika. Poseben povdarek je dobila „latinska cerkev“ ob razkolu leta 1054. S četrto križarsko vojsko so leta 1204 ustanovili na področju Carigrada „Latinsko cesarstvo“. Prvi cesar je bil Balduin iz francoske Flandrije. Težišče „latinske cerkve“ je bila Francija. V to smer kaže tudi stiška tradicija, po kateri naj bi sv. Bernard iz francoske Burgundije posređoval ustanovitev in zgradnjo.

Mihaelov poklic je „cementarius“. Na ta poklic je navezan čas in namen njegovega prihoda, njegovo dolgotrajno delo na samostanu s stalnim zaslužkom, naselitev na samostanski predij, poroka z domačinko in njegovo potomstvo. Aldeprand ga imenuje „cementarius“. Naši umetnostni zgodovinarji (M. Zadnikar v vseh spisih o Stični, Fr. Stele, E. Cevc idr.) ga kratko imenujejo „stiški stavbenik“, gradbenik in podobno. Konvent ga je skupno z ženo sprejel v zgodovinski nekrolog in tu ga imenuje „lapicida“ (sredi septembra). Samostanski sočasniki so torej v njem smatrali „kamnoseka“. Če nadomestimo Aldeprandov izraz s tem, se glasi njegov poklic „arte vero lapicida“. On je torej umetniški kamnosek. V zadnjih 50 letih je ob restavraciji samostana prišlo na svetlo več dokazov njegove kamnoseške umetnosti (kapiteljske bifore s kapiteli, bazami, baze v zahodni cerkveni lopi, njegov portret v pokopališkem kraku križnega hodnika idr.). Njemu smemo pripisati tudi okenske okvire po cerkvi. Žaganje lehnjaka in podobno ne moremo šteti v „arte sua“ in so ga opravljali pomočniki. Pritrditi pa bo vsekakor treba, da je bil Mihael udeležen pri izvedbi splošnega načrta, kakor tudi da je bil vodja ekipe strokovnih pomočnikov. Kolik delež je Mihael imel pri samostanskem oziroma cerkvenem načrtu, bomo skušali objasniti bolj na koncu razprave.

Mihael je svoje delo v glavnem skončal leta 1156, pred začetkom julija. Ker opat Aldeprand njegov prihod poveže na „svoje(a) prednike(a)“ torej s prihodom prvih kolonizatorjev, ki so – po tradiciji – začeli leta 1132, bi njegovo „dolgotrajno delo“ trajalo skoro četrto stoletja. Imel je stalni zaslužek v denarju in končno

je dobil še hišo s posestvom na samostanskem prediju. Tu je treba razločevati med hišo oziroma lastnim stanovanjem in pa posestvom. Kakor je samostan nudil socialno oskrbo s stanovanjem za desetletja najetim mojstrom in njihovim družinam v (Spodnji) Dragi, je vsekakor tudi Mihael moral na ondotnem področju dobiti hišo. Posestvo pa bi dobil šele po končanem delu: „za dolgoletno delo mu je samostan dal hišo s posestvom“.

Obrnimo se sedaj najprej k Mihaelu v Lahovčah. Poročil je Albertovo služkinjo (kasneje bomo smeli ugotoviti, da je Mihaelov sin poročil služkinjo Albertove hčere). Ko je Mihael poročil Matildo iz Višnje gore, je bil Albert že edini lastnik Višnje gore in Mihael že lastnik na Lahovškem. Mihael je namreč kupil svoboščino od Alberta. Majnhalm je v Višnji gori preminul med 1147 in 1156 (Gospodarska 204). Opat Aldeprand imenuje Alberta samostanskega advokata. Do leta 1161 je bil advokat Peregrin. Alberta more opat imenovati kot advokata iz trenutnega stanja in s tem še ne trdi, da posega v čas pred 1161. Albertova hči trdi, da so „stari starši samostan ustanovili in tudi v njem dobili cerkveni pokop“ (Gospodarska 20). Vsekakor je novi patriarh Ulrik, sorodnik Višenjskih, mogel advokaturu priznati Albertu. Po teh računih bi se mogel Mihael poročiti kmalu po letu 1147. Takrat je moral imeti v Dragi vsaj svoj dom. „Po nekaj letih“ je Mihael kupil tudi otrokom svoboščino in sicer pri istem Albertu. Tu je mišljeno komulativno tj. za otroke, ki jih že imata in ki jih bosta še rodila. Albert zahteva od opata, naj zase in naslednike zapiše odlok o modulaciji svoboščine Mihaelovih otrok. Tri vinarje morajo odrajtati, čim pridejo v leta zaslužka ab ineunte serviendi aetate. Zofija rabi za svoje podložnike izraz „nubiles“, kar je takrat bilo za dekleta 14. leto. Že tu smemo misliti, da je Mihael imel fante, dočim mislimo pri Zofiji na dekleta. Pri obeh primerih je mišljena odraščajoča mladina. Vprašanje svoboščine otrok „ab ineunte serviendi aetate“ zaj petnajst let bi bilo okrog leta 1155.

Mihael je bil svobodnjak in je razpolagal s premoženjem. Svobodnjaštvo je bilo z ene strani navezано na „mojstra“ in z druge na „latinus“ - na njegovo francosko poreklo. Podobno je pri Rupertu in Herandu, ki je bil kasneje lastnik „Drage“. Koliko sveta-terra mu je samostan naklonil? Kot svobodnjak - mediocri - je moral imeti večji obseg. Naslednji korak od svobodnjaka je bil oficirski poklic - miles, certae militiae officialis (pri Turjaškem Majnhalmu leta 1232 - Gospodarska 19) in s tem član nižjega plemstva. Mihael je imel svet v Dragi in sicer na robu samostanskega predija. Čutiti je, kakor da se je Draga od ločitve sveta pod Mihaelom razdelila v sedanjo Spodnjo in Zgornjo Drago. Urbar iz leta 1505 loči med „Hoff zu Draag“ ali „Hof um Drag“ (Spodnja pri sv. Tomažu) in „Drag“ z mlinom „zu Drag“ (Zgornja pri sv. Martinu). Mlin v Dragi spada pod pitančno okrožje, ki ga je „conversus frater Rudiger - kot svojo last podaril konventu“ leta 1326. (Zgornja) Draga ima eno žitno in deset denarnih kmetij. To stanje je ostalo nespremenjeno

do samostanskega razpusta. Ta sklopljenost sega vsekakor tudi nazaj v zgodovino. V tej Dragi spada vsa desetina samostanu, dočim si v Spodnji delijo trije (samostan, Praunsberger in višenjski župnik). Leta 1318 (pod opatom Friderikom de Limpach 1314-1322) podarja Krištof Čretežki deset kmetij „ad villam draga non procul ecclesia s. Martini“ za večno luč, dnevno mašo za ženo Diemuth in letno tri obletnice z vsemi mašami ter istočasno pogostitev 12 hiralcev (Gospodarska 50; Duhovne ustanove št. 24 - AS). Naslednjega leta menja s Friderikom „von Drag“ njegove 4 kmetije v „Dragi pri sv. Tomažu“ za 6 samostanskih kmetij v Kalu in mu da še 4 oglejske marke (oc. 50). Samostan polaga važnost, kakor je čutiti, da se samostansko obrobje predija spet združi s samostanskim svetom. Hkrati je čutiti, da je bila pred tem Draga enotna vas in jo je kasneje razdelila cerkev sv. Martina z desetimi kmetijami v Lahovče.

K letnici leta 1326: Tega leta je „frater Rudigerus“ - mlin v „Dragi pri sv. Martinu“ prinesel konventu mlin. Pucelj razlaga frater za konverza. Leta 1329 podaja listina „den geistlichen Herrn bruder Khunraten dem Portner an sand, Pauli Khappel an der Porten zu Sittich“ (oc. str. 56, št. 162). Pucelj razlaga „frater“ za konverza. S tem razlaga, kot da je „konverz“ mlin kupil z vednostjo opata ter s svojim denarjem. Tu je takratno možnost s peculiarium iz svojega časa zamešal. Pri Lahovškem mlinu gre za Konradovo „proprietas“. Skopi regest zavaja kar naprej na stranpot. Če naj bi bil mlin kupil s svojim denarjem - in tudi kmetijo, je moral imeti precej denarja. Od kod naj bi ga imel? „Proprietas“ se more nanašati vsekakor na dedno last, torej na dediščino! V skrajnem slučaju bi smeli misliti, da je bil pri mlinu s kmetijo še nekdo iz družine udeležen. V tem slučaju bi moral Rudiger slednjega odplačati. Frater Rudigerus je bil v samostanu že pred letom 1326. Saj je moral položiti enoletni novicijat. Listino Čretežkih iz leta 1318 in Rudigerjevo iz leta 1326 moramo združiti. Prvi so dali deset kmetij, drugi mlin s kmetijo. To je sklopljeni svet iz leta 1156 - „dono domo et terra“. To je sklopljeni samostanski dar ali plačilo za „dolgotrajno in neprecenljivo delo pri samostanu“, ki ga je prejel Mihael. V sredi 13. stoletja je bilo prvotno posestvo iz leta 1156 deljeno med sklopljenim posestvom in donosnim mlinom, ki je mogel eno družino preživljati. Tako bi bil Rudiger zadnji član Mihaelovega potomstva.

K Rudigerjevemu „osebnemu“ denarju je treba pripomniti, da je portir pri sv. Pavlu upravljal izdatno pitančno okrožje. Bil je izdaten denarni vir za konventni priboljšek. V darovnici Stermolških bratov iz leta 1384 je popisano, koliko denarja dobi („od opata“) vsak pater za maševanje (Gospodarska 77), podobno leta 1388 (oc. 79). Iz leta 1518 je ohranjen seznam „Serviciium conventui“ (AS), kjer je dvanajstkrat na leto zapisan denar iz ustanovnih obletnic. Sicer je pa že leta 1505 pitančno okrožje vključeno v enotno ekonomsko upravo.

Pri Rudigerju smo napravili vprašanje, če naj bi bil zadnji člañ Lahovškega Mihaela. Po urbarih prihaja „Lah (Lach)“ od leta 1572 nepretrgoma do razpusta samostana v Zgornji Dragi in sicer „na hribu-am Perg“. Leta 1544 je bil tu Gregor in za njim Lavre Medved. Ali je Medved Laha le začasno zamenjal, radi pomanjkanja urbarijev ne moremo izreči končno sodbo. Lahovški mlin je bil v tistih letih dan v najem petičnim ljudem (med 1572 in 1575 ga je imel Blaž Bürgl, ključavniški mojster, 1624-1630 Matija, sin Gašperja iz Purstalia). Ali je bil Lah na hribu sorodnik lahovškega Mihaela ali le njegov „hlapec“ in je s tem dobil Mihaelov priimek, radi pomanjkanja zgodovinskih dokumentov ne moremo izreči jasno besedo. Vojvoda je npr. na Pristavi nad Metnajem imel „hlapca – šalke oz. Skalke“, ki je vodil ovčjo in živinsko rejo ter skrbel za sir (leta 126; – Gospodarska 30). Kot sigurno moramo reči, da je kontinuiteta z Lahovškim Mihaelom skozi vsa stoletja izpričana.

Moramo seči še dobrih 50 let nazaj. V skupinski potrditveni listini patriarha Bertolda (1218-1251) opatu Konradu (1227-1252) leta 1250 je med 50 darovnicami na 33. mestu dar „villa Drag prope abbatiam“, ki jo je poklonil „Miles Herandus de Drag“ (Gospodarska 24). Izraz se sklada z Aldeprandovim „de praedio ecclesiae nostrae“. V prvem besedilu okrnjenega regesta je podčrtana krajevnost, v drugem pa je podana povezanost s samostanskim predijem. Kdaj je Herand vas prepustil samostanu, ni objavljeno. Posvetil se je vojaškemu poklicu. Zadnjič ga v listinah srečamo leta 1243 (Gospodarska 190). Mislimi bi smeli, da se je skupaj z višenjskim Albertom udeležil križarske vojske v letih 1189 do 1192. Takrat bi bil nekako pri tridesetih letih. Za vojsko se je moral sam oskrbeti. Podobno zemljiško darilo je storil albeški Popo (Gospodarska 17 in 25 pod številko 48). Drugega Mihaelovega sina smemo iskati v „Rupertis incisoris“, ki je bil poročil služkinjo Albertove hčere Zofije (Gospodarska 18). Bil je rezbarski mojster in svobodnjak. Bil je torej podobnega poklica kakor oče. Morda bi bili opečni tlakovci – drugi tlak! – z eksotičnimi levijatani v mrliški veži njegovo delo.

Končna slika lahovškega sveta je naslednja: Deset kmetij, ki jih čretežki vračajo samostanu, so istovetne z „vasjo Draga pri opatiji“, ki jo je pred letom 1250 podaril samostanu „miles Herandus de Drag“. To pa je istovetno z „domo et terra“, ki jo je Mihael dobil od samostana za svoje „dolgoletno in neprecenljivo delo pri samostanu“ pred letom 1156. Prišel bi v Stično leta 1132 kot kamnoseški mojster pri kakih 25 do 30 letih. Poročil bi se bil proti koncu zaposlitve na samostanski gradnji pri kakih 50 letih (podobno je bilo tudi pri Mateju Petelinu). V tej zvezi bo treba Zadnikarjevo mnenje, češ da je Mihael cerkev sv. Martina sezidal okrog leta 1170 (Traditiones 390), revidirati in njen nastanek postaviti kmalu za letnico 1156, ko se je po končanem delu v samostanu posvetil družini in lastnemu delu in življenju.

Svobodnjak Mihael je dobil svet v obsegu dvanajst manzov (k desetim je treba prišteti še mlin in njegovo kmetijo). Če je kdo ho-

tel postati svobodnjak, je moral torej imeti dvanajst manzov. To moremo ugotoviti tudi pri samostanu, ki je bil kot celota „svobodnjak“ kakor tudi po članstvu. Začetni konvent je štel 13 članov ter bi moral dobiti vsaj okrog 156 manzov. To je bila začetna osnova, ki se je polagoma razširjala. Benediktinski Podkloster je kot začetno eksistenco prejel 155 hub (A. Kreuzer, Klöster in Kärnten, str. 21). Koliko obsega je dobila Kostanjevica leta 1234, ni znano. Bilo je premalo. Leta 1248 je ustanovitelj zvišal fundacijo na 221 hub. Ker je računati, da se je konvent v 14 letih vsekakor pomnožil za nekaj članov, bo tudi tam veljalo načelo, da mora vsak član konventa veljati kot svobodnjak.

Sedaj se moramo posvetiti v začetku stavljenima vprašanjema: kje je iskati vzor za cerkev in kdo je „stavbenik“ stiške cerkve. Za samostan s konventnimi prostori je jasno, da je prevzel cistercijsko razporeditev. Samostanska tradicija se sklicuje na opata Bernarda iz Clairvauxa, ki je bil osebni prijatelj in znanec oglejskega Peregrina. Bernard naj ima osebne zasluge za ustanovitev kot tako kakor tudi za gradnjo.

Ustanovitelj je oglejski patriarh Peregrin. Z opatom Bernardom iz Clairvauxa se je mogel osebno spoznati na študiju v Parizu. Bila sta precej iste starosti. Kje naj je dobil vzor za cerkev? Ima pet polkrožnih absid, od katerih sta dve skrajni grobniški. Takoj moramo izključiti vse tri vodilne samostane: Cîteaux, Clairvaux in Morimund. Prav tako ne pride v poštev štajerski Rein, kateremu je po redovnih predpisih priključen. Da bi mladostni Mihael na lastno roko mogel obiti cistercijsko prvotno nuditeto, si ni mogoče misliti. Preostane nam le oglejski Peregrin. Z ustanovo v Stični se je pred papežem Inocencem predstavil kot steber cerkve na slovenskem področju. Spomnimo se na njegovo ostrino proti redovnim nazorom leta 1152. Bil je mož samostojnega ravnanja (odklonilno stališče je zavzel tudi kasneje proti papežu Aleksandru). V svojem patriarhatu je imel le benediktinske opatije (v Ogleju Beligna kot varuh opešanega štivana, Rožac, Možac in od 1140 Gornji grad). Brez pomena, se mi zdi, ni Peregrinov izraz v ustanovni listini, da ustanovo priključuje „menihom reinske kongregacije na osnovi regule sv. Benedikta“.

V zvezi s samostansko stavbo sta v Aldeprandovi listini posebno važni dve Mihaelovi determinanti: arte sua cementarius, in druga še bolj pomembna „de longinquis provinciis adveniens“. Adekvaten slovenski prevod se glasi: prišel je – za časa mojih dveh prednikov – iz skrajnih provinc. M. Zadnikar (Stična 210; Zbornik občine Grosuplje, 1982, 138) je zaslutil vzor za stiško cerkev v benediktinskih samostanih v Normandiji: izrazito Bernay. Kasneje mu je pretrgal nit Hirsau. Recenzent njegove Stične, francoski umetnostni zgodovinar v Macónu, R. Oursel, mu osporava Mihaelov francoski rod in ga hoče imeti za Italijana. Verjetno je M. Zadnikar premalo podčrtal „de longinquis provinciis“. Leta 1132 so v Stični že začeli z delom. In takrat je bil Mihael že na mestu. Ker je sv. Bernard posredovalec za Stično in sicer je Peregrin sprožitelj ustanove, moramo čas zasnove iskati eno ali dve leti pred

letom 1132. Jeseni leta 1130 je bila cerkveno-svetna sinoda v Etampsu pod Parizom, na meji Normandije. Ali je bil Peregrin takrat zraven, nimamo vesti. Ampak dobro leto pred prihodom kolonizatorjev v Stično, smemo računati na priprave oziroma razgovore o stiški ustanovi. Bernardov prior je kasneje povedal, da je opat Bernard ob vsaki svoji poti cele trume poklicev pošiljal v samostan. Leta 1135 je opata prisilil, da morajo samostan povečati. Čutiti je, da je cementarius Mihael leta 1130 prišel v stik z Bernardom iz Clairvauxa. Na drugi strani pa moramo soditi, da je bil Peregrin nekako prisoten. Gotovo je, da je Peregrin prevzel benediktinski vzor samostanske cerkve. Le on je mogel Mihaelu predočiti svojo zamisel. Tako mora Mihaelova determinanta „prišel je iz skrajne province“ veljati za vzor stiške cerkve. Tudi v Etampsu je znamenita cerkev sv. Martina iz 12. stoletja. Mihael si je zgradil na svojem posestvu cerkev domačega svetnika.

SLEDOVI O PREDHODNICI STIŠKIH STAVB

Doslej se še noben stavbni zgodovinar, ki se ali se je ukvarjal s stiško stavbno zgodovino, ni vprašal, kaj je bilo poprej na tem mestu. Radi zakroženega predija, ki bi si ga bili radi prilastili bratje Prizi, sem vedno mislil, da je Žitič moral imeti neko točko z urejenim stanovanjem. Kraja nemški priselniki niso ponemčili. Že pri obnovi obednice se je na vzhodni strani, 60 cm vstran od glavne stene pokazal zid v globini nekako 60 cm. V zemlji so takrat našli tudi „rimsko“ fibulo. Pred napravo obednice med 1132 in 1135 je torej morala tu biti neka stavba in sicer dokaj prostrana.

Leta 1981 je bil ob severni cerkveni steni napravljen odtočni kanal, ki so ga speljali med staro opatijo in cerkviyo čez dvorišče v požiralnik pred opatovo kapelo in nekdanjim infirmarijem. Takrat se je sredi dvorišča nekako 20 metrov od kapiteljske stene pokazal končni zid neke stavbe. Bila je nekoliko zasukana proti jugu. Škoda, da so se zapiski nekam zamešali. Letos (1983) so morali telefonski vod od stare opatiye v župno pisarno položiti v zemljo. Bilo je v prvih dneh avgusta. Jašek bi moral biti 60 cm debel zid, ki se za 10 stopinj naklanja proti jugu. 32 cm niže se na notranji strani stena razširi za 37.5 cm. ki pade za 34 cm do tal. V korenu je torej stena debela 123.5 cm. Do drugega vzporednega zidu, ki ima prav tako 86 cm debeline, je razdalja 3.85 metra. V tleh je lepo gladek istrle temne barve. Leži 120 cm globoko od sedanjega nasutega nivoja. Nato sledi 7.50 m dolg prostor, ki pa je od sedanjega dvorišča le 75 cm globok, torej le 45 cm višji kakor istrle v prvem prostoru. Sledi spet 132 debel prekatni zid ter dalje 3.90 m prostor z 21 cm debelim črnim istrlem. Dalje nismo preiskovali.

V jašku se je pokazala lobanja in nekaj kostnih drobnjav. Po popisu opata Urbana iz leta 1522 je bilo tu zgodovinsko pokopališče (npr.: prior je prišel ponoči domov; ker so bila vrata v dormitorij zaklenjena, je šel čez pokopališče in skozi kapiteljsko

okno skozi vrata v križnem hodniku v dormitorij). Kdaj je bilo pokopališče opuščeno, nimamo poročil. Morda se je to zgodilo v drugi polovici 17. stoletja, ko so nad dormitorijem napravili nadstropje. Dva voza kosti, ki smo jih leta 1928 našli v kotu glavne in stranske ladje na severnem cerkvenem dvorišču, so morda od tam sem prinešene.

Žitičevo stanovanje je bil lep stavbni kompleks. Na vzhodni strani je bilo poslopje nekako 22 do 23 metrov široko. Patriarh Peregrin je napravil načrt točno orientiran in s tem presekal stare stavbe ter jih raziral. Morda se bo sčasoma še kaj pokazalo, kako je izgledal Žitičev grad(ič), če se smemo tako izraziti.

V zvezi s stavbo preminulega Žitiča smemo tudi vključiti 98 cm debel zid, ki je bil odkrit leta 1916, ko so ob cerkvi na severni strani napravili betonski odtočni kanal. Ležal je nekako 60 cm globoko pod sedanjim terenom nekako deset metrov vzporedno s staro opatijo in je šel proti jugu pa ne v pravokotnici z opatijo. Zid je deloma presekal prezbiterij cerkve. Zid je bil leta 1981 spet odkrit in prebit radi naprave zemskega odtoka ob cerkveni steni, ki gre čez dvorišče proti jugu. Na južni strani zaključuje morda zid stavbo s črnim ištrelom. Kako daleč sega zid proti severu, nismo preiskovali. Morda se je odvijal proti stari opatiji.

VII. SKLEPNA BESEDA

Stična ima med samostani cistercijanske stavbne zgodovine, in pri tem mislimo na prvo polovico 12. stoletja, vodilno vlogo. Skoro četrtina ustanov pred njo je nadaljevala že dano stavbnost neredovne preteklosti, ki jo je le prikrojila in dopolnila (npr. prestop in prevzem regularnih in avguštinskih kanoniških samostanov). Pri Stični je začetek čisto cistercijanski. Druga prednost je ohranitev njene prvotnosti. Slavnim samostanom posebno zadnji dve stoletji nista prizanesli, da so celo razvaline izginile. Stična je vkljub ukinitvi leta 1784 ohranila stavbo za človeško bivališče. Še tretjo prednost ji moremo prišteti: Stari samostani so bili s porastom konventa „prisiljeni“ povečati obseg poslopij in s tem večkrat staro do tal razirati (npr. Citeaux, Clairvaux i. dr.) Stična temeljnega načrta iz leta 1132 ni spremenila. Cerkev in konvent stojita na temeljih pred letom 1135. Kar je izginilo, je npr. zahodna lopa (pa še to je opat Zupan „nerad“ odstranil) ter nekaj manj pomembnih prostorov, a to se je zgodilo šele pod pritiskom tegob 16. stoletja. Ko sta Citeaux in Clairvaux v drugi polovici 12. stoletja žrtvovala v prid „večjemu“ samostanu svojo prvotnost, je Stična skušala iti s časom le v notranjost in z dviganjem nivoja.

Trditev, da Stična, oziroma samostanska cerkev „ne sloni na nobenem cistercijanskem načrtu v smislu „plan bernardin“, temveč na arhaični, benediktinski tradiciji, ne zadene stvarnosti. Leta 1132 še ne moremo govoriti o „plan bernardin“. „Arhaičnost ni

na mestu, ker ni časovna. Pač pa je Stična simbioza agensov: burgundsko-Bernardovega in oglejsko-Peregrinovega. Prvi posega bolj v notranjost, drugi bolj v zunanost. Težko je v redovni zgodovini najti primerov, da bi se kak samostan že po petih letih obstoja sprostil ozkih tesni (privileg pokopališča leta 1140, podobno je z inkorporacijo župnij leta 1256). V ozadju je stal Peregrin, ki je s Stično imel le en načrt, z njo dati krščanstvu po Dolenjski novega zagona. To je vsekakor velika Peregrinova zasluga.

22. oktobra 1982.

Slikovni dokumenti, ki se nahajajo deloma na licu mesta ali pa v samostanskem orhivu.

- 1) „Abbatia Siticensis“ v redovnem katalogu iz 12. stoletja v Codex B, Cotton, Faustina BVII, fol 36b, British Museum, London
- 2) Glavna apsida
- 3) Apsida v zakristiji
- 4) Piscina za prvim oltarjem na severni cerkveni steni
- 5) Zahodna fasada z lopo za azil in mrliško vežo
- 6) Severna cerkvena fasada z velikim vhomom
- 7) Pelikana ob srednjem oknu severnega vhoda
- 8) Slika sv. Krištofa na južni prečni ladji
- 9) Lastni portret kaligrafa Nikolaja v listini iz okr. leta 1161
- 10) Portret opata Folkland iz leta okr. 1161
- 11) Ime Lahovškega Mihaela-cementariusa z ženo Matildo v listini iz leta 1169
- 12) Lastni portret (?) Lahovškega Mihaela-lapidica
- 13) Romanska baza iz zahodne cerkvene lope
- 14) Romanski snopni vogal v križnem hodniku
- 15) Cerkvena empora z zazidanima zadnjima lokoma
- 16) Osarij ob cerkveni lopi na zahodno-severnem vogalu
- 17) Konzole dobrotnikov v križnem hodniku
- 18) Romanska okna v celariju
- 19) Romanska niša v kuhinji
- 20) Severni slop v kvadraturi
- 21) Poslikana okna pod kapom na obedniški stavbi
- 22) Veliko okno na južni steni obedniške stavbe
- 23) Ustje peči v skriptoriju
- 24) Vhod v dormitorij iz križnega hodnika
- 25) Vhod v obednico
- 26) Porta
- 27) Kapitelj
- 28) Kapiteljski bifori
- 29) Relikvije sv. Jurija iz leta 1196
- 30) Romanski steber v mlinu
- 31) Grobovi v glavnem prezbiteriju
- 32) Redovni karcer II.

- 33) Skica s zviševanjem tlakov po cerkvi in drugih regularnih prostorih
 34) Vzhodna konventna fasada

PRILOGA I.

Samostanski inventar, ki ga je 20. aprila 1638 napravil „fr. Rupert opat v Stični in Kostanjevici“. Potrdil ga je cesar Ferdinand III. iz Gradca 26. aprila 1638 (AS).

1) V prelatovi sobi: srednje velika, z železom okovana skrinja, v njej vreča grošev (f 94 k 2), 2 gl. v zlatu, dve štirioglati mizi, na eni raztrgan turški tepih, dve dolgi mizi, majhen čeden oltarček, krasen s srebrom okovan pas, orglje z enim manualom (Positif); lepa omara s predali, v njej razni spisi in knjige, pozlačena namizna ura, 2 turška tepiha, zelena postelja, v zidni omari so razni stari spisi (allerley alte Gschriften), osem kvadratnih slik avstrijskih nadvojvod, 11 drugih oljnatih slik.

2) V naslednji sobi: (številno osebno perilo)..., v zidni omari srebrni pribor... , Contrafectum, 12 apostolov z Odrešenikom (Saluatore), pred prelatovo sobo deset slik razne velikosti, v obednici tri figure, stoli, miza... , postelja... , zavesa... , posteljno perilo... V majhnem oboku (Gewelb): srednje velika furnirana skrinja polna pavole... , omara s predali, v njej samostanski privilegiji, v kapeli poleg slik pozlačen škropivček, v oboku (Gewelb) 8 velikih bal platna... , v velikem oboku (Gewelb) 4 komati, 4 merniki (Merning) fižola... , v majhni kleti 11 šertinov (1 šertin je 10 veder) Marwein, 1 šertin rdečega terana, 1 šertin medu, brus, 7 hlebov sira.

V sprednji kleti: 8 polnih velikih sodov.

V veliki kleti pod konventom: 4 „Stiblich“ Marwein, 13 precej velikih sodov.

V kleti pod Neffovimi sobami: 9 sodov Marwein.

V hlevu: 9 ježnih in 4 vprežni konji

V Rdečem stolpcu (Rotten Thurn): 5 kosov slanine

V mesnici...

V orožarni...

V kuhinji...

V pekarni: 22 kosov slanine, stara miza...

V mlinu ...

V ekonomatu (Schafferey): miza...

Živina v Stainhofu: 6 voznih konj...

žito: 250 Stär (1 Stä 1223 kg) pšenice, 20 ječmena, 30 rži, 36 soržice (Sorschizen), 150 prosa, 450 ajde, 182 ovsa, 105 mešanice (Müschet)

V Preddvoru: srebrni pribor...

Inventar Stiškega dvorca v Ljubljani (4 in pol listov).

PRILOGA II.

Samostanski inventar ob prevzemu opata Antona Gallenfelsa 16. 2. 1688 (SA).

- 1) Prelatova soba: zidana kredenca, štirioglata miza, pri oknu dolga miza z majhnim oltarčkom, pri vratih miza in na njej pisalna mizica, postelja, dve skrinji.
- 2) Soba iz prelatove: velika skrinja, dolga skrinja, še tri skrinje, štirioglata miza s raznimi knjigami, ogledalo, redovna obleka, dve pištoli.
- 3) Iz te sobe se gre v obok (Guelb) ali arhiv imenovan: Tu se nahajajo vsi samostanski dokumenti tj. listine in Instrumenta, Stüff-brief, privilegiji, papeške bule, urbarji, pogodbe, dogovori (actiones) in drugi podobni spisi. To še ni bilo prevzeto v noben inventar in tudi sedaj radi pičlega časa ni bilo mogoče napraviti.
- 4) Kapela z oltarjem, njegovim priborom in paramenti.
- 5) Zraven soba na velikem samostanskem vhodu (grossen Closter Thor), kjer navadno prebivajo jezuiti,: dve mizi s štirimi stoli, postelja.
- 6) Iz te sobe se gre v kamrico (Kamerle): postelja in miza s dvema stoloma.
- 7) V zgornji dvorani (obern Saall) pred prelatovo in uradniško sobo (Voristirn): velika štirioglata miza, okrogla miza, 4 veliki naslonjači, nad dvanajst velikih naslonjačev, dvanajst slik za dvanajst mesecev v letu.
- 8) Zgornja gostinska soba je namenjena gosposki in spremstvu ter višjim duhovnim osebam: v sredi velika štirioglata miza, druga miza ter še ena ob steni, kjer odlagajo obleko kavalirji, 6 lepih naslonjačev, postelja, še ena postelja.
- 9) Velika soba zraven pred sobo uradnikov in kavalirjev: miza, 4 postelje, 3 stoli.
- 10) Druga uradniška soba (Foriestir) za kavalire imenovana „Stübel“ ali „Runde Zimmer“: po sredi štirioglata miza, ob steni mejhna miza, kamor kavalirji odlagajo obleko, dve postelji, šest velikih in štiri manjši naslonjači.
- 11) Zraven soba: postelja in trije stoli.
- 12) Uradniška soba (Forestir) v srednji dvorani (in Mittern Gaden): velika okrogla miza, dve postelji s tremi stoli.
- 13) Izba (Cammer): 2 mizi in dve postelji.
- 14) Zraven je okrogla soba ali sobica (Runden Zimmer oder Stübl): štirioglata miza, še ena manjša, dve postelji, 6 stolov.
- 15) Slede gostinske sobe pri vrtiču v novem poslopju (in der neuen gebey beym Gärtl): v sprednji sobi (vordern Zimmer): miza, dva naslonjača, dva stola.

- 16) Naslednja soba: miza, dve postelji.
- 17) Soba nasproti hribu (gegen den Berg): okrogla miza, postelja, dva stola.
- 18) Soba zraven: majhna miza, postelja.
- 19) Sledi obednica (Taffelstuben): dolga miza in dve manjši, 4 naslonjači, 17 stolov, 6 slik, kredenca s priborom za dnevno uporabo pri gostih in uradnikih...
- 20) Iz obednice v dvorano ali hodnik (Saal oder Gang), kjer jedo navadno poleti: 17 širokih stolov (Quader) in 4 navadni, dve okrogli mizi.
- 21) Soba zraven na hodniku je tudi za goste: 3 naslonjači, miza, dve postelji.
- 22) Naslednja soba: podobno (in simili).
- 23) Tretja soba, kjer trenutno stanuje odvetnik (Anwalt): dolga miza, 4 stoli. Tu se nahajajo raznovrstne knjige in spisi, ki se tičejo trgovine in pritožb podložnikov.
- 24) Četrta soba je finančna uprava (Cämmererey), kjer stanuje pater upravnik: postelja, 4 stoli, miza. Tu se nahajajo vse ustanovne knjige (Stüfft bücher), registri, obračuni podložnikov.
- 25) Soba iz obednice: postelja, 3 navadne mize, dva stara stola.
- 26) Soba zraven: postelja, 2 mizi, 6 stolov.
- 27) Soba za služinčad (Gesündstuben): 2 dolgi preprosti mizi, 4 dolge klopi (Siz-stüll).
- 28) Ekonomat (Schafferey): miza, 2 naslonjača, 3 stoli, postelja.
- 29) Soba nasproti hribu (gegen den Perg): manjša miza, postelja, 4 stoli.
- 30) Majhna sobica pri vrtu (bey den Garten): majhna miza, 2 stola, postelja.
- 31) Obok ali jedilna shramba (Guelb oder Speis Cammer): pri stopnicah (neben der Stieg): pri dvorišču ("bey den Plez"): živilske potrebščine za konvent in uradništvo.
- 32) Kuharjeva soba Khuhelmeisters Zimmer): dolga miza, 9 majhnih sodčkov za kis, 12 steklenic za kis.
- 33) Pod staro opatijo (Abbtey): polna kangla, 200 praznih sodov.
- 34) Orožarna (Rüst Cammer): 26 pušk, 19 pušk, 20 helebard...
- 35) Konjski hlev: 6 ježnih, 6 vprežnih, 4 kočijažnih konj.
- 36) Hlevarjeva sobica (Stallmaisters Stibl - Pri kravarju): miza, 2 stola, postelja.
- 37) Sodarna (pinter Hütten):...
- 38) Pekarna (füsterey):..., 2 dolgi mizi, 6 stolov, stara skrinja.
- 39) Mlin: 3 korita-kolesa (Lauffer), 4 kamni, stope, 3 mlevska korita...
- 40) Kovačnica (Hoff Schmide):...
- 41) Ključavničarstvo (Schlossers-):...

- 42) Čevljarna (Schusters Stube):...
- 43) Mizarna (Zimmer und Wagner Hütten):...
- 44) Jedilni pribor (Geschier): 10 ducatov velikih in majhnih cinastih krožnikov za goste in uradnike.
- 45) (sic!) V stolpu (Thurn) žito kakor tudi v novem poslopju (in den neuen Gebey): v stolpu 200 stotov (Staar) ovsu, v novem poslopju 200 stotov soržice, 50 pšenice, 600 prosa, 100 ajde.
- 46) Vino – v opatiji (Abbtey) v veliki kleti (Keller): 8 sodov, 6 manjših.
- 47) v konventni kleti: 5 velikih sodov, 8 malih.
- 48) Perutnina: 12 puranov, 20 pur, 12 parov petelinov, 20 parov kokoši, 30 parov gosi, 20 parov rac.
- 49) Stiški dvorec v Ljubljani:

V zgornjem nadstropju opatova soba: okrogla miza, kredenca, stenska omara, 5 naslonjačev, stenska omara z zadolžnico 3000 goldinarjev.

V rondelu (Rundel): velika miza, slika sv. Hieronima, še 4 slike, postelja.

Soba iz prejšnje: miza, slika MB in še več drugih, omara.

Naslednja soba: miza, postelja, 2 sliki.

Naslednja soba ali sobica: podobno kakor v prejšnji sobi.

Obednica: velika okrogla miza, majhna polirana miza, ob črnem kamnu (Schwarzen Stain) pri steni dve mizi, velika kredenca z 8 novimi čašami (Trinkhglasser), 12 velikih benečanskih in 6 manjših naslonjačev, 19 kvadratnih slik

Vogalna soba iz obednice: okrogla miza, dolga miza, postelja, 3 stoli.

Kapela: 4 svetniške slike, oltar, kelih...

Hišnikova soba v srednjem nadstropju: okrogla miza, 6 stolov, postelja.

Uradniška soba: velika okrogla miza, ob stenah dve mizi, postelja, 4 stari stoli (Sessl), 8 stolov (Stüell).

Jedilna shramba: velika omara s 15 predali.

Kuhinja:...

Kuhinjska soba: dolga miza, okrogla miza.

Klet:...

Na podstrešju: skrinja za žito (Kasten).

ZAPISI

LEV DETELA

FRANC JEZA JE OSTAL MED NAMI

Spomin me večkrat prestavi v veliko mesto ob Jadranu. Hitim po tržaških ulicah, skozi svetlobo velikega Sredozemlja, srečujem se z znanimi imeni neusahljivega slovenskega duhá, ki jih je usoda neločljivo povezala s Trstom in okolico. Rebula, Pahor, Beličič so tiste literarne stalnice, ki sredi tržaškega prepaha demonstrirajo večplastni obraz slovenstva in napolnjujejo trenutne centralnoslovenske enostranskosti in neprisebosti z dopolnilno vsebino. Tudi Franc Jeza, ki je prehitro, sredi letošnjega januarja, omahnil v smrt, je med tistimi tržaškimi slovenskimi kulturnimi obrazi, ki duhovno ne morejo umreti.

Spet se vzpenjam po strmem bregu nad tržaškim zalivom v kraško svojstvo Opčin. Tam je po vojni z nešteti Slovinci tudi Jeza našel svoj dom, medtem ko mu je tržaško mesto spodaj zdaj bolj in zdaj manj skopo rezalo vsakodnevni kruh.

Kadar sem bil z ženo in mojimi tremi sinovi Gregorjem, Tomažem in Matijo na Tržaškem, se je vedno znova pojavil pred najinimi otroki Franc Jeza s svojo svojevrstno, avtentično prisrčnostjo. Z otroki je takoj našel dober stik. Lepo so se razumeli. Ko so se po Trstu pred več kot desetimi leti pojavili posebni avtomati (ki jih v Avstriji nismo poznali), v katerih se je skrivala Sneguljčica s sedmimi škrti in hudo čarovnico – Strego, je dobri Jeza kot kak nadvse širokogruden stric metal kovance v čuden mehanizem in polagal v otroške roke plastične palčke in druga čudovita bitja. Veselila ga je otroška sreča.

Predvsem pa je gorel za srečo slovenskega naroda. To je bil njegov osnovni družbeni življenjski ogenj, v katerem je dobesedno idealistično zgorel. Na Marijin praznik 15. avgusta 1963 nas je prvič odneslo na skupno pot čez ognjeni kras k romarski cerkvi na Repentabru. Tam smo z Janežičem, profesorjem Peterlinom, doktorjem Lokarjem, profesorjem Jevnikarjem in pisateljem Beličičem postavili temelje tisti revijalni tržaški stavbi, ki se danes imenuje „Most“.

Pravkar so se prižgale luči po vsem Trstu. Z urednikom tržaškega „Novega lista“ dr. Legišo in Francem Jezo sedimo v primorski pivnici, medtem ko dr. Legiša širokogrudno naroča pico, kar posebno veseli moje majhne sinove. Govorimo o Edvardu Kocbeku in njegovem vse-slovenskem pomenu. Tudi za Franca Jezo je Kocbek nekaj bistvenega in edinstvenega. Smehlja se na svoj tipični panonski način. V njem tli stara puntarska etika, ki pa je nedeljivo povezana z zakoni svobode.

Brez boja za svobodo človekovo življenje ni nič vredno. Za ideale svobode je Jeza že v drugi svetovni vojni zastavil svoje življenje in se znašel v krutosti koncentracijskega taborišča Dachau. Zaradi želje po svobodi je moral umreti njegov brat Maks, katerega Jeza nikoli ne pozabi v svojem samotnem, a bistvenem boju za dobrobit in svobodo.

Čeprav prva leta po vojni še živi v Ljubljani kot časnikar in prevajalec (je prvi slovenski prevajalec iz makedonščine, prevajalec prve knjige makedonskih avtorjev v slovenščino, „Makedonskih povesti“), ga krutost jugoslovanske variante stalinizma in divjaškega kulzita osebnosti odžene v zamejstvo in na trpka pota zdomstva. V Trstu se bori za svobodo slovenskega naroda in njegove kulture. Ima žilico za fantastično zasakano prozo ali dramo. Piše publicistiko, v kateri zastopa misel o samostojni slovenski evropski poti, izdaja zbornike in si služi kruh kot časnikar na tržaškem slovenskem radiu.

Leta 1978 ga obiščem z avstrijskimi in nemškimi prijatelji. Spet govorimo o Edvardu Kocbeku, ki je tedaj v središču srednje-evropske sodobnosti. Franc Jeza je jedrnato podjeten. Pridruži se nam urednik „Novega lista“ doktor Legiša. Avstrijci čutijo, da je Edvard Kocbek veliki pesnik in moralist slovenskega naroda. V svojih glasilih objavijo več člankov in tekstov o težavah, ki jih je Kocbek še v zadnjih letih svojega življenja moral okusiti v Jugoslaviji.

Jeza je tisti, ki vedno znova tudi na Tržaškem opozarja na mlade talente, pripravlja razgovore z avtorji in znanstveniki. Poleg profesorja Peterlina je med prvimi, ki moji ženi in meni odpre vrata v različne publikacije in v radio.

Leta 1974 sedimo v njegovem stanovanju na Opčinah. Pravkar sva odprla televizor, da si ogledava ljubljansko oddajo „Kulturne diagonale“. Pred kratkim so namreč uredniki ljubljanske televizije pripravili slikovito oddajo z vsemi uredniki „MLADJA“ v Celovcu, s Florjanom Lipušem, Jankom Messnerjem, Francetom Kattniškom, Gustavom Janušem in tudi z menoj, zdomcem v zamejstvu z avstrijskim državljanstvom, ki sem tisti čas sourednik „MLADJA“. Čuden čas, ki baje veliko obeta! Meje se bodo odprle, Slovenec bo Slovincu bratsko podal roko! Toleranca v skupnem kulturnem prostoru bo bivanjska resnica novodobne slovenske boljše stvarnosti!

Zelo me začudi, ko vidim, kaj so v Ljubljani iz celovškega razgovora naredili. Kot v času stalinizma in fašizma so iz uredniškega portreta izrezali glavo in osebo Leva Detela in izpustili vse njegove misli. Ni me več v času in ne v prostoru tistih prisil, ki kroje usodo sedanje slovenske sodobnosti! Da me ni, so morali uničiti tudi optični pogled na uredništvo „MLADJA“ pri skupni uredniški mizi! Kažejo le posamezne izrezane glave zaželenih, neproblematičnih urednikov. Začenja se novo (ne-)obdobje slovenskega kulturnega razvoja z napadi na Kocbeka, z uničevanjem moje že postavljene knjige „Izkušnje z nevihtami“ pri založbi Obzorja v Mariboru, s procesi in grožnjami proti pisateljem.

Z Jezo sediva pred skrotovičenimi „Kulturnimi diagonalami“ v televiziji. „Preveč ste pričakovali!“ se mi smehlja. „Od tam demokratični duh ne more veti! Nesvoboda zlomi tolerantnim iniciativam hrbtnico!“

Jeza, ta izredno dinamični, požrtvovalni Slovenec, je kljub smrti še vedno med nami. Brez njega je drugače in bolj samotno na tržaških ulicah v samostojnost in samosvojest upajočega slovenstva! In ker je brez njega tako prazno, so vsi kraji in prostori, v katerih smo se srečali, prepolni njegovih dejanj in njegovega kritičnega optimizma. Spremlja nas na pogovorih na uredništvih in ob privatnem omizju. Tu, med nami je, ko hitimo skozi težave k pravemu uresničevanju slovenskega duhovnega in nacionalnega obraza.

TONE BRULC

BÜKVIČ FRANK: VOJNA IN REVOLUCIJA

SKA, Buenos Aires, 1983

Vojna tematika ni več prednostna leposlovna snov, kot je to bilo v prvem desetletju po drugi svetovni vojni. Zato je ravnokar izišli roman *Vojna in revolucija* pisatelja Franka Bükviča izjema, ki se vrača v dobo izpred 40-35 let ter skuša zajeti iz časovne oddaljenosti perspektivni pogled na polpreteklo zgodovino. V slovenskem leposlovju so pisatelji ustvarjali marsikatere napete prizore in like iz druge svetovne vojne, toda malokdo si je upal obseči celotno dobo tako široko kot je to storil pisec tega velikega dela.

Namera opisovanja medvojnih dogodkov, ki nikakor ni lahko opravilo, je pri Bükviču dobila močen literarni izraz in ne toliko zgodovinsko dokumentacijo.

Obširno leposlovno delo slovenskega pisatelja, ki je zapustil domovino skoraj leto dni po končani vojni, je izšlo v založbi SKA v decembru 1983 na 708 straneh. Bükvič iztrga iz pozabe usodo preprostih in malih ljudi ter postavi v pravi okvir pomanjkljivosti in veličino herojev. Idejno spremljavo zajema iz nasprotja med posamezniki različnih taborov. To razčlenjevanje se v njegovi neorealistični obdelavi poglobi v prodorno opisovanje tragično izgubljenih življenj in v razčlenjevanje psiholoških dogajanj glavnih oseb. Manj sprejemljivi, a zato nič manj privlačni so mnogi fantastični dogodki in razpleti (Noč čudežev, Pavlov odred talcev in dr.)

Zgradba romana je razvojna. Pisatelj spremlja glavne osebe od prvega koraka do konca njihovih nastopanj in sicer tako, da dobe po večkrat svoje poglavje, njihov nastop pa odkriva nova pozorišča ter premik zunanjih dogodkov. Dejanja se odigravajo pred bralčevimi očmi v močnih slikah, včasih v naturalističnih opisih, ki prikazujejo vsakdanje ljudi z dobrimi in slabimi lastnostmi. Pisatelj piše v tretji osebi, čeprav je mogoče spoznati v pripovedovanju njegove lastne izkušnje v ječah in taboriščih na Madžarskem in v Nemčiji, prisiljeno službo v madžarski vojski, prihod rdeče armade, življenje v povojni Ljubljani ter razočaranje nad komunistično diktaturo.

Roman nakazujemo predvsem kot literarno delo, ki ni nujno vezano z zgodovinskim ozadjem, čeprav ni mogoče prezreti pisateljevega namena, da poda izsek 4-5 let iz naše ne tako oddaljene zgodovine, dobe, ko je bila naša zemlja okupirana po Nemcih, Italijanah in Madžarih.

Zgodovinska in krajevna obmejenost je v pisateljevem literarnem podvigu namenoma zamegljena ter to pisatelj že uvodoma pojasnjuje. Povdarjamo to dejstvo, kajti bralci, ki so v vojnem času bili, ali na komunistični, socialistični, krščansko socialistični, ali na strani domobrancev, sokolov, liberalcev, ali na strani Nemcev, Madžarov, Italijanov, bodo čutili, da njihovo doživljanje ne sovпада povsem z Bükvičevo narativo.

Kraj, kjer je bilo središče dogajanja revolucije in njenih strahot, je bil brez dvoma Dolenjska in Notranjska, vendar ob branju knjige bo bralca morda motilo, da prav ti kraji niso nič omenjeni. Vse se dogaja na Štajerskem, Prekmurju in deloma na Gorenjskem, kjer je v nasprotju z Dolenjsko po prvih mesecih preseljevanja – in če ne bi bilo streljanja talcev – bilo precej mirno, kjer ni ne ena ne druga poznala ne domobranstva ne komunističnega divjanja, vsaj ne v obliki, ki sta ju poznali Dolenjska in Notranjska. Težo revolucije in izgubo življenj, tako na eni kot na drugi strani, sta prenašali ti dve pokrajini. Ponovno moramo opozoriti na izrazito literarno, a hkrati tudi zgodovinsko nalogo Bükvičevega teksta, kjer se fikcija in resnično zgodovinsko dogajanje spajata v neločljivo leposlovno stvaritev. Zato je vredno nakazati, da „Vaške straže“ niso postajale „bele“, kakor za beleži avtor s komunističnim izrazom za nasprotnike. „Vaške straže“ so bili beli. Bralec se bo tudi spraševal, odkod so prišli belogardisti, kdo jih je organiziral, zakaj so sploh nastali, zakaj se niso priključili komunistom. Kljub temu, da pisatelj ni poznal „Vaških straž“ ne domobranstva, v večini primerov pride do pravih zaključkov. Resnici na ljubo je treba opozoriti na napačno trditev, da ko so Angleži zvedeli, da domobranci pobijajo, teh niso več vračali. Angleži so vrnili do zadnjega domobranca 31. maja, ko je odšel zadnji transport; rešili so se samo tisti, ki so se preoblekli v civilno obleko in pobegnili iz vojaškega taborišča, teh pa je bilo bore malo. Domobranci tudi niso bili izročeni skupaj s Hrvati; Angleži so imeli priliko videti na lastne oči, kako so te pobijali že pred 20. majem na avstrijsko-jugoslovanski meji.

O katoličanih pravi Bükvič, da so bili vedno najbolj močni tedaj, ko so jih preganjali; ta trditev se večkrat ponovi v eni ali drugi obliki v romanu; tudi v emigraciji jo poznamo. Ali smo se res izmikali trpljenju, ko bi z njim lahko bili močnejši? Seveda je to ena plat zvona, ker katoličan ima prav tako pravico do samoobrambe kot nekatoličan. Vprašanje je tudi, če so bili klerikalci res tako gnili, slovenski katolizem tako nazadnjaški, brezmočen proti komunizmu, da bi se morali združiti s komunisti za osvobodilni boj, če pa so svetu pokazali, kaj je pomen žrtve. V knjigi skoraj ne zasledimo vloge krščanskih socialistov, ki so s sodelovanjem s komunisti morali sprejeti tudi odgovornost za njih zločine: klerikalci so bili najbrž precej to, kar jim pisatelj pripisuje, vendar se niso dali izigrati in ne nosijo odgovornosti za komunistične zločine, kvečjemu jo nosijo za svojo slabo informiranost, zaljubljenost v zahodne zaveznike in za dezinformacijo, ki so jo širili.

Čez 300 imen oseb, ki jih srečamo v romanu, ki nam dalo vedeti, da gre za kolektivno stvaritev (kot na pr. Solohova „Tihi don“, Gladkova

„Cement, Serafimoviča „Železni potok“, Tolstoja „Vojna in mir“), vendar so glavni junaki samo člani treh družin, katerih usoda je sprva zvezana z ideologijo, potem pa se znajdejo v nasprotnih taborih. Morda bo v gozdu imen in njih zgodb bralec težko doznal drevo: opravičilo pravilnosti borbe proti komunistom.

Izredno zanimiv in nov je material o Ciganih in Židih, ki ga je pisatelj že večkrat uporabil v literaturi in katerega razen Alojzija Ilije ni nihče obdelal. Nov je tudi prikaz streljanja talcev, ki so ga doma precej obdelovali po vojni, vendar na drugačen način. Bükvičev opis je realističen, včasih prehaja v naturalizem, izogne pa se napihnjenemu govoranstvu in nenaravnemu poudarjanju idealov kakršnekoli vrste; tu gre za življenje in talci so prikazani takšni kot so: ljudje z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi.

Včasih želja, biti nepristranski, objektivni, pisatelja zapelje do ne povsem prepričljive argumentacije: katoliška stran se brani z argumenti, ali bolje: skrije se za vero (pogovor kaplana Petra z Vero), kjer so komunisti dosti bolj dosledni, racionalni, čeprav dišijo po partijski propagandi. Res je, da je Verin monolog drugačen (Kaj sta čas in klen značaj mrtvemu, vsak živi zločinec je na boljšem kot najbolj časten mrtevec, vse je partiju dovoljeno, da si reši kožo, samo da je ne izda (partije), kar je največji zločin, str. 481).

Za dialektalne posebnosti ali manj znane izraze bi morala biti pod tekstom ali na koncu knjige v obliki slovarja pojasnila: Fačuk, rebrače, zimos, zvalasti, bujta repa, podstenj, kamenščica, trpinščica, zagreti se, na tonaču, v trco dati i. dr. Seveda bi tudi korektor (ali sta bila dva, ker zadnjih 250-300 strani skoraj ni napak) moral popraviti najbolj grobe napake: tedensko po enkrat (510), oblasti, ki jo po njej skomina (499), Vera me bo prisluhnila (29), raba predloga raz s tožilnikom namesto z roditelnikom (mati ni doma – matere ni doma). Nekateri izrazi: najbrž niso bili v rabi in tudi ne bodo: napiti si pogum, kupiti izgovor, biti nenadoma ves uho, estetizirati se, zaprepastiti se, na vsem lepem je stal, asistirati dekli, na kraju, i. dr.

Nekateri Bükvičevi izrazi in poglavja so res antološka po svoji originalnosti in po svoji bogati življenjski izkušnji.

Dnevi so komaj daljši od petelinovega koraka.

Veter je podil meglo, ki se je dvigala iz prepada in trgal kot lačna zver svoj plen.

Odprla se mu je vsa kot breskov cvet v soncu.

Politiki so proti času in vedno vse razbijejo.

Stepa je trepetala kot onečlašena ženska.

Spaka, ki se je vrtela kot pes za svojim repom, strgana veriga pa se je vlekla za njim kot črevo iz razparanega trebuha.

Lokomotiva je sopla kot nadušljiv bolnik, kot da se ji smili tovor, ki ga ne želi peljati v nesrečo in smrt.

V takšni smrti je borec podoben cvetu na cvetoči breskvi, kjer je breskev revolucija, cvetovi pa posamezni borci. Padli revolucionarje del revolucije. Ne izgubi svojega življenja, ampak ga vložil v nesmrtno revolucijo in živi v njej dalje.

Generacijski problem Mesaričeve družine ni bil tako redek. Bükvič ga je spretno obdelal: oče-kapitalist, sin-komunist, zaradi napačne vzgoje ali nevzgoje, kjer sta denar in politika nadomeščala družinska čustva in sta tudi ostala na prvem mestu, medtem ko se je od otroka odkupovalo z denarjem, kar moremo videti vsak dan.

Izvirna in nepozabna oseba je glavar tretje, proletarske družine Rituperjev, star komunist, ki se znajde v vsakem položaju. Nezakonski sin njegove mlade žene pa je pretresljiv zgled izdajalca, oportunista, ki gre preko vsega in se gospodovalno izživlja v povojni OZNI. Ženski liki so mnogokrat dosti bolj obdelani kot moški, kar vidimo tudi v dialogih: ženske so bolj naravne, neposredne in življenjske, moški bolj izumetničeni, retorični in bolj zagrizeni v ideje.

Tesnobno stanje tistih dni in ljudi najbolj označi pripoved Jurijeve tete in strica v prepletajočem se in dopolnjujočem dialogu, ki je vse-kakor novost v naši književnosti (str. 365).

Originalna je ilustracija naslovne strani severnoameriškega slikarja Kevina Coxa. Razlago moremo najti v knjigi sami: iz ognjenika prihajajoče krdelo rjavih in rdečih podgan hoče ožreti moža, ki brezmočen stoji med njimi, pri tem se med seboj grizejo in žro. Simbol rjavih hitlerjancev in rdečih komunistov, ki so se zažrli v ubogi slovenski narod, pa se zraven tudi medsebojno uničevali.

Bržkone bo roman *Vojna in revolucija* dvignil precej prahu tako doma kot v zamejstvu in zdomstvu, vendar enega ne bo mogoče spregledati: ustvarjalna moč emigracije še ne peša, če je SKA lahko izdala tako delo, ne bodo ji mogli dolžiti ozkosti pogledov, dokaz je njenega pluralizma in zmožnosti sprejemanja tudi drugačnih pogledov na medvojni dogajanje.